

Luka Vidmar

Zoisova literarna republika

STUDIA
Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU
LITTERARIA

O knjigi

Knjiga je kompleksno zasnovana literarna, socialna in kulturno-zgodovinska analiza Zoisovega dopisovanja z bližnjimi literati in jezikoslovci ter z drugimi slovenskimi, slovanskimi in avstrijskimi izobraženci konca 18. in začetka 19. stoletja. Avtor domiselno rekonstruira Zoisovo dopisniško mrežo in socialno mrežo njegovih sodelavcev, njihove jezikovne prakse in njihove hierarhizirane, vendar obenem pristno prijateljske odnose. V marsičem ne odpira le povsem novega pogleda na intelektualno obzorje in značajske poteze najpomembnejših slovenskih kulturnih ustvarjalcev dobe razsvetljenstva, temveč tudi na slovensko (in širšo avstrijsko) družbeno in kulturno zgodovino tedanjega časa. Avtor ugotavlja, da so bili literarno-jezikoslovni načrti Zoisovega kroga, zlasti Zoisa in Kopitarja, precej ambicioznejši in določneje državno-politično obarvani, kot se je domnevalo doslej.

Iz recenzije dr. Petra Vodopivca

Luka Vidmar opazuje Zoisovo korespondenco z dveh gledišč: pisma opredeljuje zgodovinsko in zvrstno, nato pa še tematsko in funkcionalno. Z obravnavo tematskih prvin, ki jih najdeva v pismih, slika slovensko prerodno gibanje z vsemi načrti in dosežki ter osebnimi zgodbami, zadregami in samovšečnostmi osrednjih akterjev. Iz lastnih dognanj ob raziskovanju pisem in iz navezav na že objavljene študije drugih raziskovalcev je avtor zgradil zgodbo slovenskega preroda in jo obenem postavil v širši slovanski kontekst.

Iz recenzije dr. Petra Svetine

STUDIA
Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU
LITTERARIA

ZOISOVA LITERARNA REPUBLIKA

Vloga pisma v narodnih prerodih Slovencev
in Slovanov

Luka Vidmar

Ljubljana 2010

Studia litteraria

Urednika zbirke: Darko Dolinar in Marko Juvan

Luka Vidmar

Zoisova literarna republika

Vloga pisma v narodnih prerodih Slovencev in Slovanov

Recenzenta: Peter Svetina, Peter Vodopivec

Oblikovanje: Ranko Novak

Stavek in prelom: Alenka Maček

Izdajatelj: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU

Za izdajatelja: Darko Dolinar

Založila: Založba ZRC, ZRC SAZU

Za založbo: Oto Luthar

Glavni urednik: Vojislav Likar

Tisk: Littera picta, d. o. o., Ljubljana

Naklada: 350 izvodov

© 2010, Založba ZRC

Izid knjige je podprla Javna agencija za knjigo RS

Digitalna verzija (pdf) je pod pogoji licence <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>
prosto dostopna: <https://doi.org/10.3986/9789610503996>.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

821.112.2.09-6«17«

82.0-6

929Zois Ž.

930.85(497.4)«17«

VIDMAR, Luka, 1977-

Zoisova literarna republika : vloga pisma v narodnih prerodih
Slovencev in Slovanov / Luka Vidmar. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU,
2010. - (Studia litteraria / Inštitut za slovensko literaturo
in literarne vede ZRC SAZU)

ISBN 978-961-254-231-3

252952576

Vsebina

7	Predgovor
9	Uvod
15	Žiga Zois in njegova korespondenca
29	Mesto Zoisove korespondence v zgodovini in zvrsti pisma
29	Zgodovina pisma
43	Zgodovinska opredelitev Zoisove korespondence
44	<i>Antična epistolografija</i>
46	<i>Horacijeve epistole</i>
55	<i>Humanistično novolatinsko pismo</i>
58	<i>Baročno plemiško pismo</i>
64	<i>Razsvetljsko zaupno pismo</i>
75	Teorija pisma
85	Zvrstna opredelitev Zoisove korespondence
85	<i>Realna zasebna pisma</i>
88	<i>Elementi fiktivnosti</i>
90	<i>Elementi javnega pisma</i>
96	<i>Elementi literarnosti</i>
129	Vloga Zoisove korespondence v narodnih prerodih Slovencev in Slovanov
134	Koncept preroda
143	Organizacija preroda
143	<i>Anton Tomaž Linhart</i>
145	<i>Valentin Vodnik</i>
154	<i>Jernej Kopitar</i>
164	<i>Jakob Zupan</i>
168	<i>Matevž Ravnikar in Franc Metelko</i>
172	<i>Janez Anton Zupančič</i>
174	<i>Jožef Kalasanc Erberg</i>
177	<i>Janez Nepomuk Primic</i>

182	Pesništvo
187	Velika pratika, slovnica in slovar
197	Karantanska in panonska teorija
204	Reforma slovanske latinice
215	Mreža slovanskih preroditeljev
216	<i>Josef Valentin Zlobický</i>
220	<i>Josef Dobrovský</i>
232	<i>Józef Maksymilian Ossoliński</i>
237	<i>Francesco Maria Appendini</i>
243	<i>Maksimilijan Vrbovac</i>
246	<i>Dositej Obradović</i>
248	<i>Pavle Solarić</i>
250	<i>Vuk Stefanović Karadžić</i>
255	Politika
257	<i>Politično pomembna poznanstva</i>
262	<i>Politični komentarji</i>
271	<i>Jezikovna politika v Ilirskih provincab</i>
276	<i>Ustanovitev Ilirskega kraljestva</i>
290	<i>Politični pomen</i>
297	Sklep
301	Viri
303	Literatura
323	Kazalo zgodovinskih oseb
333	Kazalo avtorjev
337	Summary

Predgovor

KNJIGA ZOISOVA LITERARNA REPUBLIKA obravnava vlogo korespondence barona Žige Zoisa v narodnih prerodih Slovencev in Slovanov. Izraz *literarna republika* v naslovu meri na razsvetljensko ideologijo, nadslovesno in kozmopolitsko naravnost, pa tudi na družbeni pomen oziroma javno odmevnost baronove pisemske mreže, ki je na koncu 18. in na začetku 19. stoletja v intelektualno skupnost združevala pesnike, pisatelje in jezikoslovce slovanskih in drugih slovanskih dežel. Pojem *literarna republika* (lat. *res publica litteraria*, fr. *République des lettres*, an. *Republic of Letters*, nem. *Republik der Gelehrten*), ki se je pojavil vsaj že v humanizmu in se uveljavil v 18. stoletju, namreč tradicionalno opisuje predvsem skupine literatov in učenjakov, ki so se v razsvetljenstvu zbirale v salonih in se povezovale s pismi. Prebivalci literarne republike so v skupnem iskanju resnice in spodbujanju omike ne glede na razdalje, ki so jih ločevale, načrtno prehajali obstoječe državne in nastajajoče nacionalne meje, pa tudi premagovali medsebojne razredne, religiozne in kulturne razlike.

Koncept je bil dobro znan že začetniku slovenskega preroda Marku Pohlinu, ki je v *Biblioteki Kranjske* zbral imena in dela ustvarjalcev »literarne republike« na Kranjskem in v sosednjih deželah. Toda v slovenskem razsvetljenstvu ga je zares uresničil šele Zois, najprej z oblikovanjem lastnega literarnega kroga, v katerem sta izstopala Anton Tomaž Linhart in Valentin Vodnik, nato pa s sistematičnim navezovanjem stikov z drugimi slovanskimi izobraženci, pri čemer je bil njegova glavna opora Jernej Kopitar. Kakor so okoli sredine 18. stoletja pisma iz francoskih žarišč po Evropi bliskovito širila razsvetljenstvo, je baronova korespondenčna mreža s sidriščema v Ljubljani in na Dunaju pol stoletja pozneje pospeševala razvoj slovanskih prerodov na območju Avstrijskega cesarstva.

Imel sem poseben privilegij, da sem lahko knjigo o tem napisal nedaleč stran od Zoisovega doma, v nekdanji Lichtenbergovi palači na ljubljanskem Novem trgu, kjer sem imel ves čas na voljo večji del korespondence med Zoisom in Kopitarjem. Zelo sem hvaležen akad. dr. Janku Kosu in dr. Marku Juvanu za zaupanje, s katerim sta spremljala moje delo. Profesorju Kosu še posebej za dobro in jasno utrte poti pri raziskovanju slovenskega razsvetljenstva, ki sem jih občudoval že kot njegov

študent, profesorju Juvanu pa za kritična in dosledna opozorila s področja literarne teorije in kulturne zgodovine, ki so me vedno navajala k dodatnemu razmisleku. Prav tako se zahvaljujem dr. Petru Vodopivcu, dr. Petru Svetini in dr. Kozmi Ahačiču, ki so v plodnih diskusijah prispevali k izboljšavam teksta. Vsem sodelavkam in sodelavcem Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU sem hvaležen za prijateljsko ozračje, v katerem sem lahko delal, dr. Darku Dolinarju, dr. Matiju Ogrinu in dr. Marjanu Dolganu pa še posebej za koristne nasvete. Vesel sem, da je knjigo postavila večča roka Alenke Maček. Zahvaljujem se vsem, ki so mi prijazno omogočili dostop do arhivskih virov, slikovnega gradiva in drugih podatkov, in sicer mag. Marijanu Rupertu, Matjažu Luliku in Milanu Štuparju (Narodna in univerzitetna knjižnica), dr. Anji Dular in mag. Dariji Mavrič Čeh (Narodni muzej Slovenije), Dragu Samcu (Biblioteka SAZU), dr. Marijanu Smoliku in Majdi Tomažič (Semeniška knjižnica v Ljubljani) ter dr. Andreju Lebnu (Univerza na Dunaju). Hvaležen sem tudi Edvardu Vrečku, ki mi je dovolil uporabo svojih prevodov.

Največ dolgujem svoji družini, očetu Ludviku in mami Bogomili, ki sta me predano vzgojila, sestrama Kseniji in Tadeji, ki sta mi bili vedno za najboljši zgled, ter ženi Andreji in hčerki Anamariji, ki sta mi naredili vsak dan pisanja lepši. Njima posvečam to knjigo.

Uvod

GLAVNI PREDMET KNJIGE JE TISTI DEL korespondence Žige Zoisa, ki je to osrednjo mecensko in mentorsko osebnost slovenskega razsvetljenstva povezoval s pesniki, pisatelji, jezikoslovci in zgodovinarji t. i. Zoisovega kroga, z ostalimi intelektualci iz njegove bližine in s predstavniki drugih slovanskih prerodov. V baronovi literarni družbi so se v zadnjih dveh desetletjih 18. in v prvih dveh desetletjih 19. stoletja zvrstili nekateri najpomembnejši slovenski pisci tega obdobja, in sicer Jurij Japelj, Blaž Kumerdej, Anton Tomaž Linhart, Valentin Vodnik, Jernej Kopitar, Jakob Zupan, Matevž Ravnikar in Franc Metelko. Poleg tega je imel Zois stike z veliko večino drugih izobražencev, povezanih s slovenskim prerodom, tako z Jožefom Kalasancem baronom Erbergom in Janezom Nepomukom Primicem.

Z vsemi svojimi sodelavci in z nekaterimi drugimi preroditelji si je Zois gotovo vsaj občasno dopisoval. Njihova pisma so krožila prav v dobi, ko je dosegla evropska epistolarna kultura svoj vrh. To je bil čas največjega pomena pisma za duhovno življenje in mednarodne kulturne zveze, kar se je pokazalo tudi v Zoisovem krogu. Pisma so namreč usklajevala njegove intelektualne dejavnosti v letih, ko sodelavci zaradi službenih obveznosti niso mogli obiskovati barona v njegovi palači na ljubljanskem Bregu, kakor na primer Vodnik, ko je bil župnik na Koprivniku nad Bohinjem, ali Kopitar, ki je po letu 1808 živel na Dunaju. Poleg tega so pisma člane Zoisovega kroga povezovala z drugimi žarišči in osebnostmi slovanskih prerodov ter razsvetljenske kulture in znanosti sploh, na primer s carsko akademijo znanosti v Sankt Peterburgu, s patriarhom slavistike Josefom Dobrovskim v Pragi, z raziskovalcem lužiškosrbskega jezika in kulture Karlom Gottlobom von Antonom ali z dubrovniškim jezikoslovcem Francescom Mario Appeninijem. Zoisa samega pa je k še bolj intenzivnemu izrabljanju možnosti pisma, kakor je bilo v navadi v njegovem času, prisilila bolezen – protin, zaradi katerega po letu 1797 ni več zapuščal doma.

V knjigi obravnavam predvsem ta ohranjena pisma s prerodno vsebino iz Zoisove korespondence:

1. Korespondenca z Vodnikom:
devet Zoisovih pisem Vodniku, poslanih iz Ljubljane na Koprivnik od marca leta 1794 do novembra leta 1795, in dve Vodnikovi pismi Zoisu, napisani junija in julija leta 1813 v Ljubljani.
2. Korespondenca s Kopitarjem:
okoli sto šestdeset pisem in osnutkov pisem iz korespondence med Zoisom in Kopitarjem, napisanih v Ljubljani, na Dunaju in v Parizu od novembra leta 1808 do leta 1819.
3. Korespondenca z Erbergom:
enaindvajset Zoisovih pisem Erbergu, poslanih iz Ljubljane na Dunaj in v Dol pri Ljubljani od junija leta 1797 do januarja leta 1819, ter eno Erbergovo pismo Zoisu, napisano na Dunaju maja leta 1810.
4. Korespondenca s Primicem:
osnutek Primičevega pisma Zoisu, napisan v Gradcu po koncu aprila leta 1812.

V okviru knjige sta izrazito v ospredju vsebinsko najbogatejši in zgodovinsko najpomembnejši korespondenci med Zoisom in Vodnikom ter Zoisom in Kopitarjem, še posebej pa neobjavljeni in najmanj raziskani del zadnje (približno devetdeset pisem iz let 1810–1819). Kot pomemben vir so obravnavana tudi druga pisma, ki se dotikajo prerodnih tem, tako Zoisova korespondenca z Josipom Filipom baronom Vukasovičem. Druga pisma iz baronove korespondence, na primer pisma družinskega, naravoslovnega ali gospodarskega značaja (*Zoisova pisma* III; *Zoisova pisma* IV), in pisma iz korespondenc drugih slovenskih razsvetljencev, na primer med Vodnikom in Kopitarjem (Prijetelj 1924; Prijatelj 1926), Primicem in Vodnikom (Kidrič 1934), Kopitarjem in italijanskimi intelektualci (Bonazza 1980), Kopitarjem in Dobrovskim (Jagič 1885), so v knjigi uporabljena kot dopolnilno in primerjalno gradivo.

Zoisova prerodna korespondenca je pritegnila pozornost zgodovinarjev že nekaj desetletij po baronovi smrti, ko je postalo jasno, da gre za vire, ki dobro osvetljujejo osebnosti in dosežke slovenskega razsvetljenstva. Za najbolj zanimiva so se sprva izkazala Zoisova pisma, poslana na Koprivnik. Pojasnjevala so namreč genezo Vodnikovih pesmi in proznih sestavkov iz zadnjega desetletja 18. stoletja, razkrivala poetiko Zoisovega kroga, poleg tega pa so bila med zelo redkimi literarnimi ali z literaturo povezanimi deli, ki jih je za seboj pustil Zois. Ker so se ohranila v okviru Vodnikove zapuščine, ki je postala v ljubljanski Licejski knjižnici kmalu dostopna raziskovalcem, je lahko njihove prepise Etbin Henrik Costa že leta 1859 vključil v spominsko izdajo *Vodnikov spomenik* (Zois 1859), zasnovano ob stoletnici pesnikovega rojstva. Prevodi teh nemških pisem so bili objavljeni šele leta 1973 v knjigi,

ki je v uredništvu Janka Kosa zbrala nekatere temeljne tekste slovenskih razsvetljencev in izšla v zbirki *Naša beseda* (Zois 1973). Literarni zgodovinarji, tako Ivan Prijatelj, France Kidrič in Janko Kos, so lahko na podlagi analize pisem, poslanih na Koprivnik, rekonstruirali Zoisovo in Vodnikovo osebnost, mentorjevo poetiko in varovančevo poezijo.¹

Nasprotno je ostala obsežna korespondenca med Zoisom in Kopitarjem, ki so jo še stoletje po baronovi smrti hranili njegovi dediči, neznana do leta 1905, ko jo je odkril Ivan Prijatelj (Kidrič 1939: 15) in začel s prepisovanjem. Leta 1939 in 1941 je France Kidrič izdal dva zvezka *Zoisove korespondence* (Kidrič 1939; Kidrič 1941). V njima je objavil predvsem korespondenco med baronom in Kopitarjem iz let 1808–1810, tj. sedeminšestdeset pisem in osnutkov pisem, ki so danes shranjeni v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani (*Zoisova pisma I*). V istih dveh zvezkih je bilo objavljenih tudi pet pisem iz korespondence z Erbergom, ki so spadala v obdobje 1808–1810. Načrtovani tretji Kidričev zvezek, ki bi moral obsegati približno devetdeset Kopitarjevih pisem Zoisu in Zoisovih osnutkov pisem Kopitarju iz let 1810–1819, ni nikoli izšel. Izvirniki te tretje skupine pisem so danes shranjeni na Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU (*Zoisova pisma II*), kjer se pripravlja njihova objava. Leta 2004 je bilo izbranih petindvajset pisem iz omenjene korespondence objavljenih v elektronski izdaji, dostopni na medmrežju (Vidmar, ur. 2004).

V korespondenci med Zoisom in Kopitarjem so literarni in obči zgodovinarji zadnjih sto let odkrivali neprecenljiv vir podatkov. Z njimi so lahko detajlno rekonstruirali njuno življenje, kakor je to v geslu o Kopitarju za *Slovenski biografski leksikon* storila Eleonora Kernc (Kernc 1932). Vse do danes so raziskovalci (Prijatelj, Kidrič, Kos, Šumrada) s pomočjo omenjenih pisem razlagali bodisi družbeno in kulturno stvarnost Ilirskih provinc bodisi vpletenost slovenskih razsvetljencev v francosko in avstrijsko jezikovno politiko.² Med drugim so bila ta pisma poleg Kopitarjeve korespondence z Dobrovskim in z drugimi slavisti tudi najbolj dragocen vir za raziskovanje Kopitarjeve organizacije evropske slavistike (Kidrič 1930; Vidmar 2006b).

Poleg Zoisove korespondence z Vodnikom in Zoisove korespondence s Kopitarjem iz let 1808–1810 so bili objavljeni še osnutek Primičevega pisma Zoisu, ki

¹ Gl. npr. Kidrič 1929–38; Prijatelj 1935; Kos 1973; Kos 1987; Kos 1990; Svetina 2007; Vidmar 2008.

² Gl. npr. Prijatelj 1911; Kidrič 1933; Kos 1988b; Vidmar 2006a; Šumrada 2007.

ga je leta 1934 v *Korespondenco Janeza Nepomuka Primca* uvrstil Kidrič (Kidrič 1934), in dve Vodnikovi pismi Zoisu, ki ju je leta 1988 v *Zbrana dela Valentina Vodnika* vključil Kos (Kos, ur. 1988: 290–292). Od enaindvajsetih Zoisovih pisem Erbergu, shranjenih v Arhivu Republike Slovenije (*Erbergova pisma*), so bila objavljena le štiri (Kidrič 1939; Kidrič 1941; Uršič 1958: 37–40). K celoviti evidenci Zoisove korespondence je nazadnje pomembno prispeval popis baronove pisemske zapuščine v Narodnem muzeju Slovenije, ki ga je pripravil Jože Faganel (Faganel 1999).

Nobenega dvoma ni, da naštete korespondence literarni in občji zgodovini že vsaj stoletje in pol predstavljajo nadvse dragocen vir podatkov o Zoisu, njegovem krogu ter o slovenskem narodnem prerodu in razsvetljenstvu sploh. Kot zasebna pisma, ki niso bila namenjena javnosti, pač vsebujejo odločilne podrobnosti, ki jih drugi viri ne omenjajo. Zois in njegovi dopisniki so se v zaupnih pismih na aktualne dogodke praviloma odzivali bolj sproščeno kakor v drugih svojih spisih, zato so njihove korespondence upravičeno obveljale za pomembna pričevanja preteklosti. Vse doslej objavljene razprave, ki so se kakorkoli sklicevale na ta pisma, so jih obravnavale na enak način – kot dokumente, s katerimi je mogoče učinkovito predstaviti zgodovinske osebnosti in razložiti njihova dejanja ali dela. Ta tradicionalni pristop, ki izvira vsaj iz 19. stoletja, je seveda veljaven in smiseln še danes – zaželen bi bil, na primer, pri neobjavljeni korespondenci med Zoisom in Kopitarjem iz let 1810–1819, ki je tudi strokovni javnosti razmeroma neznana. Toda v zadnjih desetletjih so se v literarni vedi uveljavili tudi drugi načini raziskovanja pisma. Kljub temu se doslej še nobena razprava ni namesto izključno na zgodovinske podatke iz Zoisove korespondence osredotočila tudi na ta pisma sama, in sicer na njihovo mesto v razvoju evropskega pisma, na njihovo pripadnost določenemu epistolarnemu tipu, na njihovo posebno strukturo in funkcijo, na njihovo literarno vrednost itn. Eno od najbolj prepoznavnih znamenj tovrstnega konservativnega odnosa je, da omenjena pisma praviloma niso obravnavana v literarnozgodovinskih pregledih in niso vključena v literarne antologije (gl. npr. Koruza 1979). Z izjemo Kosa, ki je Zoisova pisma Vodniku skupaj z Vodnikovo poezijo in Linhartovimi dramami postavjal v vrh slovenske razsvetljenske književnosti (Kos 1979b: 27–29), so literarni zgodovinarji Zoisovo korespondenco imeli zgolj za »dokument«, »pričevanje« (npr. Kidrič 1939: 7; Gspan 1956: 383–386), tj. pojasnjevalno gradivo o nazorih ali delovanju baronovega kroga, saj epistolografije očitno niso prištevali med (pol)literarne zvrsti. Sam v pričujoči knjigi ne želim zgolj predstaviti novih podatkov o slovanskih narodnih prerodih, ki jih vsebuje Zoisova korespondenca, temveč rekonstruirati vpliv omenjenih pisem kot avtonomnih tekstov na regenerativne procese pri Slovencih in drugih slovanskih narodih. To pomeni, da pisma analiziram obenem kot besedila in kot zgodovinske vire.

Z izjemo odlomkov iz devetih Zoisovih pisem Vodniku sva vse pisemske citate, navedene v tej knjigi, prevedla Evarđ Vrečko in jaz. Prevodi osnovnega nemškega besedila odlomkov iz korespondence med Zoisom in Kopitarjem iz obdobja med aprilom 1812 in oktobrom 1818 so Vrečkovo delo. Poleg redakcije in dopolnitve Vrečkovih prevodov so moje delo prevodi latinskih, italijanskih, francoskih in drugojezičnih citatov ali delov citatov. Prav tako so moji prevodi odlomkov iz korespondence med Zoisom in Kopitarjem iz obdobja med novembrom 1808 in marcem 1812 ter prevodi odlomkov iz ostalih korespondenc. Nemški deli navedenega besedila so prevedeni v glavnem tekstu, drugojezični deli besedila pa v opombah. Prevodi ohranjajo podčrtane dele besedila iz izvornikov.

Žiga Zois in njegova korespondenca

ŽIGA ZOIS BARON EDELSTEIN SE JE RODIL 23. novembra leta 1747 v Trstu v uspešni in ugledni trgovski družini italijanskega porekla, ki ji je cesarica Marija Terezija leta 1760 podelila baronat.³ V letih 1761–1765 se je izobraževal v škofovskem kolegiju v Reggio nell'Emilia, v katerem je dobil trdno humanistično izobrazbo, poleg tega pa se je izuril v pesništvu, retoriki, filozofiji, mečevanju in nastopanju v gledaliških predstavah (Kacin 2001: 43–83). Po nasebitvi v Ljubljani se je pripravljaj na vodenje očetovih podjetij, zato je pri jezuitih Gabrijelu Gruberju in Jožefu Maffeiu študiral matematiko, fiziko ter druge naravoslovne in tehnične vede (Richter 1820: 7), pomembne za rudarstvo in fužinarstvo. Ko je leta 1779 potoval po nemških in italijanskih deželah, kjer je preučeval trgovino in industrijo, pa tudi študiral naravoslovje in literaturo, je v Rimu doživel prvi napad protina (Pagliaruzzi, *Biografia*: [4]). Bolezen je neustavljivo napredovala. Leta 1782 se je podal na drugo potovanje, ki ga je vodilo na Tirolsko, v Švico, na Nizozemsko, kjer se je zdravil, in v Nemčijo (Valenčič, Faninger, Gspan Prašelj 1991: 832; Šumrada 2000: 10). Leta 1793, ko je zadnjič obiskal Gorenjsko, so mu ohromele noge, po letu 1797 pa razen izjemoma ni več zapustil svoje ljubljanske palače (Wurzbach 1856–91: LX, 245). Naslednjih dvaindvajset let je preživel bodisi v postelji bodisi v vozičku, ki ga je zasnoval sam. Bolečine in neprijetnosti, ki mu jih je prinesel protin, je prenašal pogumno in stoično (Pagliaruzzi, *Biografia*: [5]). Umril je 10. novembra leta 1819, pokopali pa so ga dva dneva pozneje.

Zois je bil znan po blagem in potrpežljivem značaju, dobroti, tolerantnosti in občutljivosti za splošno blaginjo. Vse življenje je darežljivo podpiral širšo družino, javne ustanove, manj premožne izobražence, študente in reveže (Pagliaruzzi, *Biografia*: [7]), zato je bil izjemno priljubljen med ljudmi vseh slojev. V Ljubljani je dal urediti botanični vrt, t. i. Zoisovo alejo, ki ga je odprl javnosti, podpiral pa je tudi delovanje mestnega gledališča (Richter 1820: 15). V mladosti se je čutil blizu senzualizmu, morda deizmu, v starosti in boleznih pa se je znova približal katolicizmu (Kos 1996: 72). Pred smrtjo je dal k sebi poklicati vse bližnje, nato pa je »želel

³ O zgodovini družine Zois gl. Richter 1820: 5–6; Faninger 1987; Kacin 2001: 9–42; Preinfalk 2003; Kacin 2009.

javno pokazati svojo vezanost tudi na vero rimske Cerkve« (Pagliaruzzi, *Biografija*: [10]). Sijajnega slavnostnega pogreba pri Sv. Krištofu, ki ga je vodil ljubljanski škof Avguštin Gruber, se je poleg deželnega plemstva in duhovščine spontano udeležila množica ljudi (Pagliaruzzi, *Biografija*: [11]).

Kot mladenič je od očeta Michelangela po letu 1768 postopno prevzel trgovsko družbo v Trstu, filialo v Benetkah, verigo rudnikov in železarn, med njimi Bohinjsko Bistrico, Fužino in Mislinjo, več posesti na Kranjskem, med njimi Brdo pri Kranju in Rožnik, ter hiše v Ljubljani in Trstu. Kot zemljiški gospod ni bil naklonjen reformi fevdalnega reda in odpravi privilegijev. Upor podložnikov, ki leta 1781 niso hoteli sprejeti njegove nove ureditve tlake, je ob pomoči deželne vlade uspešno zatrl (Žontar 1956; Preinfalk 2004: 154). Šele pod vtisom francoske revolucije je spoznal, da bo treba zaradi miru postopno žrtvovati fevdalne pravice (Valenčič, Faninger, Gspan Prašelj 1991: 836). Ne glede na občutljivost za stanovske privilegije je s kmeti ravnal humano. Znal je sproščeno kramljati z njimi, poleg tega pa jih je z veseljem poučeval in hrabil (Pagliaruzzi, *Biografija*: [4]). Strog je bil tudi do svojih delavcev v rudnikih in železarnah, vestnost upravnikov in nadzornikov pa je rad nagradil. Na posestva in v industrijske obrate je vpeljeval lastne izume (puhalnik za plavž) in tehnične novosti, ki so jih preizkušali v njegovi prisotnosti (Richter 1820: 12–13).

Zoisove fužine so začele konec 18. stoletja zaradi razmer na svetovnem trgu, namreč povečanega dotoka švedskega in ruskega železa, ter zaradi liberalnih jožefinskih reform, ki so prizadele domačo železarsko proizvodnjo in trgovino, kljub posodobitvam poslovanja z izgubo. Medtem se je uspešno razvijala njegova ljubljanska fajančna delavnica. Končno so vojna kontribucija, davki in celinska zapora v času Ilirskih provinc tako prizadeli baronovo gospodarstvo, da je v zadnjih letih življenja iskal kupce za fužine in druge obrate, ljubljanski park ter celó knjižno, mineraloško in botanično zbirko (*Zoisova pisma* II, MP 89). Zois je udarce usode sprejemal mirno in modro (Wurzbach 1856–91: LX, 245). Zaradi bogatih izkušenj je v trgovskih, gospodarskih in pomorskih zadevah ne glede na osebno korist stalno svetoval guvernerjem Kranjske in Primorja, ki so cenili njegovo strokovno, iskreno in nepristransko mnenje (Pagliaruzzi, *Biografija*: [2]). Med drugim je bil član kranjskih deželnih stanov ter kranjske in dunajske Kmetijske družbe (Richter 1820: 8, 11).

Sodobniki so soglasno ocenjevali, da je bil Zois »v vseh pogledih najbolj izobražen človek v Ljubljani, kjer so ga spoštovali in radi imeli stari in mladi« (Kopitar 1973: 72). Kot odličan naravoslovec je bil izkušen v mineralogiji, kemiji, metalurgiji, rudarstvu, geologiji, pa tudi v zoologiji in botaniki (*Erbergova pisma*, Kopitarjevo

Baron Žiga Zois, oljna slika Janeza Andreja Herrleina s konca 18. stoletja
(Narodni muzej Slovenije, foto: Tomaž Lauko)

pismo Erbergu 12. 7. 1831). V lasti je imel eno najbogatejših zbirk mineralov v Evropi, v katero so bili vključeni celo meteoriti (Božič 2010). Ob njenem sistematičnem dopolnjevanju je stopal v stik s prvimi mineralogi svoje dobe (Faninger 1983; Šumrada 2001). V nemirnih desetletjih med francosko revolucijo in Dunajskim kongresom je bil eden glavnih posrednikov pri menjavi mineralov med Nemčijo in Italijo. Leta 1804 je med primerki s Svinške planine odkril do tedaj neznan mineral, ki so ga naslednje leto po njem poimenovali zoisit (Faninger 1983: 18). Leta 1778 je podprl prvi vzpon na Triglav, ki ga je vodil Baltazar Hacquet. Leta 1795 je organiziral še dve odpravi v triglavsko pogorje, ki sta dokazali sedimentni izvor tamkajšnjega apnenca (Faninger 1983: 6). Tudi v naslednjih desetletjih je tehtno posegal v ognjevito razpravo o izvoru kamnin med vulkanisti in neptunisti.

Na področju zoologije se je ukvarjal predvsem s človeško ribico in ornitologijo (Aljančič 1997–98). Zanimal se je tudi za ihtiologijo, saj je sestavil seznam rib, ki so bile tedaj znane na Kranjskem. Poleg tega je kot edini mecen iz avstrijskih dežel podprl monumentalno izdajo *Allgemeine Naturgeschichte der Fische*, ki jo je v letih 1782–1795 v Berlinu v dvanajstih zvezkih pripravil Marcus Elieser Bloch. Plačal je namreč stroške za izdelavo bakroreza jadranske ribe kirnjice oziroma sredozemske zobčaste pirke (Božič 2009). Dopisoval si je z nekaterimi vodilnimi evropskimi geologi, mineralogi in zoologi (I. von Born, L. Spallanzani, P. de Lapeyrouse, D. de Dolomieu, A. G. Werner, P. Jordan, D. L. G. Karsten, M. H. Klaproth, F. Mohs, K. von Schreibers, J. P. von Cobres), s katerimi je kritično razpravljal o novih odkritjih in teorijah ter jih oskrboval s primerki kamnin, mineralov in živali iz slovenskih dežel.⁴ Nekateri od njih so ga obiskali v Ljubljani. Enako kakor za naravoslovje se je Zois zanimal za zgodovino, zlasti za preteklost slovenskih dežel. Zbiral je rimske napise ter finančno omogočal prevoz antičnih spomenikov v lapidarij ljubljanskega liceja (Šašel Kos 2007). Med svoje člane ga je sprejelo več tujih naravoslovnih in literarnih družb, med njimi leta 1782 *Gesellschaft naturforschender Freunde* v Berlinu, leta 1792 *Imperialis Leopoldino-Carolina Academia Naturae Curiosorum* v Erlangu, leta 1806 *Académie Celtique* v Parizu in leta 1807 *Jenaer herzoglich-mineralogische Sociatät* v Jeni (Valenčič, Faninger, Gspan Prašelj 1991: 834). Vzporedno z zanimanjem za naravoslovje in zgodovino ter seveda s skrbjo za lastno gospodarstvo pa je Zois največ časa in truda namenjal podpiranju slovenskega jezika in književnosti.

Odrasel je v hiši, v kateri sta bila občevalna jezika italijanščina in nemščina, verjetno pa tudi slovenščina, v katero ga je uvedla mati Ivana, rojena Kappus pl.

⁴ O Zoisovih stikih z naravoslovci gl. npr. Faninger 1983: 4, 6, 8; Aljančič 1997–98: 153; Faganel 1999; Šumrada 2000; Šumrada 2001; Božič 2009.

Pichelstein (Kidrič 1939: 35). Znanje slovenskega jezika je razvijal v pogovorih s kmeti, rudarji in delavci. Ne glede na to, da je ostal zaradi očeta in šolanja v Reggiu vse življenje povezan z italijansko kulturo, je začel že kmalu po vrnitvi v Ljubljano preučevati slovanske jezike. V 70. letih 18. stoletja je počasi, zlasti ob stikih z Blažem Kumerdejem, razvil osebno zavest o pripadnosti slovenstvu in se vključil v prerožno gibanje (Gspan 1956: 381), ki se je na Kranjskem začelo leta 1768 z izidom Pohlinove *Kraynske grammatike*. Na potovanju leta 1779 se ni posvetil samo spoznavanju evropske trgovine, železarstva in mineralogije (Šumrada 2000: 8), temveč tudi iskanju in zbiranju starih slovanskih knjig, npr. v Tübingenu ohranjenih slovenskih protestantskih tiskov. Njegova identifikacija s slovenstvom je rasla postopoma in dosegla vrhunec na koncu življenja (Bonazza 2004: 336).

Po letu 1780 je začel zlagati slovenske verze. Med drugim je napisal erotične pesmi *Hej Mina, bej Mina, Joj dekleta* in *Efeška vdova*, prepesnil pa Bürgerjevo balado *Lenora* in spev *Mačka* iz pesnitve *Gli Animali parlanti* Giambattiste Castija (Gspan 1969; Svetina 2007: 57–62). Prav tako po letu 1780 je skupaj z Linhartom prevedel vrsto priljubljenih italijanskih arij, ki so jih na njegovo pobudo ob navdušenem sprejemu občinstva peli pevci iz gostujočih italijanskih opernih skupin v Ljubljani (Škerlj 1973: 442–446). Ohranila se je le arija *Preljube ženice – O care donete* (Kidrič 1941: 115). Zois je zbiral tudi ljudske pesmi, zlasti kratke gorenjske poskočnice z ljubezensko vsebino. Do konca življenja je sistematično dopolnjeval bogato zasebno biblioteko, v kateri so bile odlično zastopane zlasti slovanske književnosti, slavistika, splošno jezikoslovje, zgodovina, tehnika, mineralogija, botanika in zoologija (gl. *Bibliothecae de Zois Catalogus*). Čeprav se je imel le za izobraženega fužinarja in literarnega mentorja, ne pa za dejavnega znanstvenika in pisatelja, so njegov vpliv in pomen za naravoslovje, kulturo in politiko prepoznali in cenili tako domačini iz avstrijskih dežel kakor popotniki in tujci iz drugih krajev Evrope (Kidrič 1939: 34; Pogačnik 1977: 18).

Zois s široko izobrazbo, z zanimanjem za vse znanosti in umetnosti, z zmernimi razsvetlenskimi nazori, ki niso nasprotovali obstoječi fevdalni družbeni ureditvi, pa tudi s trgovsko-industrijsko dejavnostjo ni bil neznačilen predstavnik evropske plemiške inteligence druge polovice 18. stoletja (prim. Vovelle 2004: 29; Serna 2004). Z gosto mrežo evropskih znancev in korespondentov je upravičeval sloves avstrijske aristokracije, ki je bila tedaj znana kot najbolj kozmopolitska v Evropi (prim. Morrison 2005: 93). Z velikodušno podporo književnosti in kulturi svoje dežele se je prav tako uvrščal med domoljubne mecene visokega rodu, kakršne so poznale vse evropske dežele tistega časa, na primer Češka, Nemčija, Italija in Anglija. Njegova posebnost pa je bila, da se v nasprotju z večino drugih

pokroviteljev ni zadovoljil z vlogo nestorja, temveč se je odločil za dinamično mentorsko delovanje.

ZOISOV KROG. Že sodobniki, tako Vodnik, Kopitar, Richter in Čop, so se strinjali, da je bil Zois »vse svoje življenje goreč slavist in središče literarnih prizadevanj na Kranjskem«. ⁵ Ko se je leta 1780 ustalil v Ljubljani, je začel okoli sebe zbirati nekatere najpomembnejše izobražence, živeče na Kranjskem, ki so se povezali v t. i. Zoisov krog. Njihovo dejavnost je gotovo spodbudilo duhovno vrenje v intelektualnih družbah, knjižnicah, knjigarnah in tiskarnah habsburške monarhije, ki je sledilo reformi državne cenzure pod cesarjem Jožefom II. leta 1781 (prim. Morrison 2005: 1). Člani Zoisovega kroga so se v prijateljskem vzdušju shajali pri gostijah, pogovorih in branjih v baronovih zasebnih prostorih v drugem nadstropju palače na Bregu (Gspan 1956: 384), kjer sta jim bili na voljo v istih omarah urejeni knjižna in mineraloška zbirka (gl. *Zoisova pisma* II, MP 40). Njihov tekmeč Pohlin je leta 1781 v predgovoru k slovarju *Tu malu besediše* namignil, da baronu in njegovim prijateljem »Kratkozbasnoste, jègre, pojedne, sprehajanje, dolgozbasnu pogovarjanje, inu obyskanje« jemljejo čas za tiho in marljivo delo, ki se mu posveča sam (Pohlin 1781: [2]).

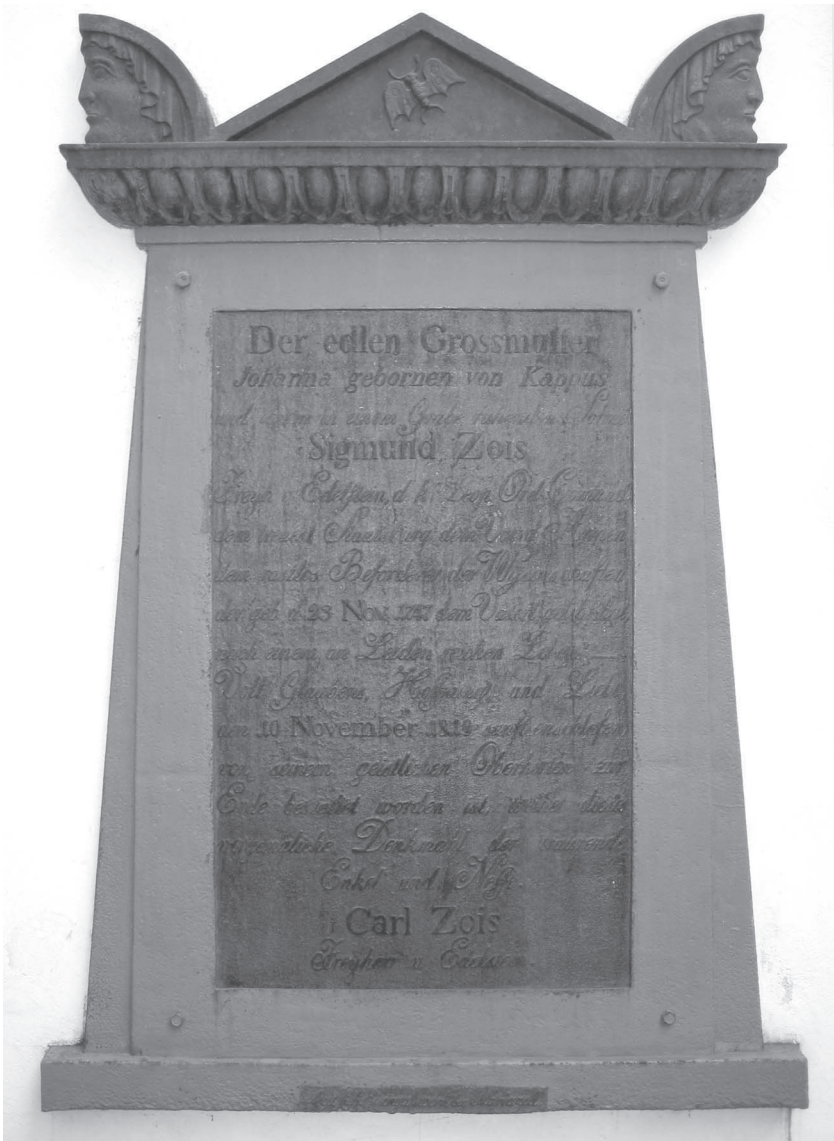
Zois je bil zaradi visokega družbenega položaja, izjemnega ugleda in velikanškega premoženja idealni vodja in mecen te družbe, ki je imela podobo razsvetljskega literarnega salona (Gspan 1956: 378; Dolgan 1988: 22; Dovič 2007: 89). Kakor v drugih kultiviranih mestih Evrope so se začeli tudi v Ljubljani v palači razgledane in premožne osebe zbirati literati, znanstveniki in drugi izobraženci, ki so na prijetnih družabnih srečanjih izmenjavali, preverjali in širili nove zamisli, s tem pa oblikovali poljavni prostor (prim. Dolgan 1988: 20–22). Toda v več pogledih Zoisov krog ni ustrezal konceptu razsvetljskega salona, kakršen se je razvil predvsem v predrevolucijski Franciji. Prvič, ker je bilo njegovo delovanje urejeno s programom, pa čeprav je bil ta nenapisan in se je tudi spreminjal. Drugič, ker dejavnosti kroga nikakor niso bile odvisne od srečanj in pogovorov v palači ali drugje, ampak so jih v času pogostih odsotnosti sodelavcev učinkovito usmerjala in usklajevala pisma. In tretjič, ker Zois ni bil le prijazen in duhoviti gostitelj, ki bi spodbujal pluralnost mnenj. Baronovemu značaju, v katerem sta se nadarjenost in ustvarjalnost nenavadno spajali s skromnostjo in zadržanostjo, je izrazito ustrezala vloga mentorja, ki se sicer ne izpostavlja s pisanjem, še manj z objavljanjem svojih del, vendar se tudi ne zadovoljuje zgolj s finančno organizacijo salona. Tako je Zois svoje najboljše moči usmeril v spodbujanje, omogočanje in izboljševanje dela svojih varovancev.

⁵ O sočasnih ocenah Zoisa gl. predvsem Vodnik 1809: 68; Richter 1820: II, 14; Jagić 1885: 9; Slodnjak 1986: 99–100.

Baron po smrti razen pisem in nekaj slovenskih pesmi ni zapustil veliko literarno pomembnih rokopisov. Verjetno jih niti ni sistematično zbiral in hranil (Kidrič 1939: 22). Njegovi mladostni madrigali, soneti in druge pesmi v italijanščini so očitno izgubljeni (Richter 1820; Gspan 1956: 382). Od pripisanih publicističnih besedil v nemškem jeziku, med katerimi je poročilo o krstni uprizoritvi *Županove Micke* v *Laibacher Zeitung* iz leta 1789 (Gspan 1967: 259), je zanesljivo njegov le članek o človeški ribici, objavljen leta 1807 v časniku *Laibacher Wochenblatt* (Aljančič 1997–98: 156–159). Pred smrtjo je za tisk pripravljaval še nemški prevod jezikoslovne razprave *Rimljani slavenstvovavšiji* (1818) srbskega pisatelja Pavleta Solarića (Bonazza 1991). Zois se je torej z izjemo nekaj objav odpovedal poti samostojnega pisca in se odločil za mentorstvo, s čimer je postala njegova palača za štiri desetletja središče slovenskega preroda in razsvetljenstva. Zoisov krog je po sposobnih piscih in živahni dejavnosti kmalu prekosil starejši, svetovno-nazorsko konservativnejši Pohlinov krog (Gspan 1956: 381), ki je ostal brez vodstva leta 1784, ko je odšel Pohlin na Dunaj, brez glavnega pesnika pa leta 1786, ko je v Ljubljani umrl Anton Feliks Dev. Pomen baronove družbe je dodatno narasel, ko so zamrla še druga pomembna intelektualna žarišča v Ljubljani, in sicer leta 1787 razpuščena Družba za poljedelstvo in uporabne umetnosti ter janzenistični krog umrlega ljubljanskega škofa Karla Janeza grofa Herbersteina (Gspan 1967: 234).

Zois je zasnoval širok literarnoprerodni program, ki je bil v jedru podoben Pohlinovemu. Njegove glavne poteze so ostajale nespremenjene do mecenove smrti, čeprav sta se morali dinamika in prioriteta nalog v štirih desetletjih večkrat prilagoditi spremenjeni sestavi baronove družbe. Glavni cilj Zoisovega kroga je bil prenova slovenskega jezika kot duše narodne identitete. To je nameraval doseči po eni strani z zagotovitvijo jezikoslovne in historične podlage, namreč s slovnico, reformiranim črkopisom, slovarjem in zgodovino Slovencev, po drugi strani pa s pisanjem in izdajanjem jezikovno čistih, formalno lepih in vsebinsko koristnih del, in sicer tako za ljudstvo (pratike, prevodi *Svetega pisma* in strokovnih knjig) kakor za izobražence (poezija, dramatika in časopis).⁶ Zoisov krog se je z ozirom na znanost navezal na sočasno racionalistično zgodovino-pisje in analitično filologijo, z ozirom na jezik na tradicijo slovenskih protestantov, z ozirom na literaturo pa na razsvetljensko poezijo in dramatiko. Njegovo delovanje je bilo načrtno usmerjeno v izobraževanje preprostega človeka ter v splošni kulturni in gospodarski napredek slovenskih dežel. Pod vodstvom Zoisovega kroga se je slovenski narodni prerod uvrstil med najživahnejše evropske kulturne nacionalizme.

⁶ O programu Zoisovega kroga gl. Kidrič 1939: 36; Gspan 1956: 381–382; Pogačnik 1977: 152; Koruza 1979: 14, 15.

Nagrobnik Ivane Zois, rojene Kappus pl. Pichelstein, in njenega sina Žige Zoisa, ki ga je dal pri cerkvi sv. Krištofa v Ljubljani po stričevi smrti leta 1819 postaviti Karel Zois. Danes je vzdian na dvorišču Zoisove palače na ljubljanskem Bregu (foto: avtor).

Prvi člani kroga z začetka osemdesetih let 18. stoletja so bili pisatelj in prevajalec Jurij Japelj, tedaj vodja Schillingovega beneficija pri Sv. Petru v Ljubljani, šolnik in filolog Blaž Kumerdej, tedaj ravnatelj ljubljanske normalke, ter Anton Tomaž Linhart, ki se je po prvi službi arhivarja pri škofu Herbersteinu naglo vzpenjal po lestvici deželnih uradniških služb. S tako oblikovanim Zoisovim omizjem so sodelovali tudi drugi izobraženci, tako ljubljanski kanonik Janez Anton pl. Ricci, bosonogi avguštinec Anton Feliks Dev in Franc Anton pl. Breckerfeld s Starega gradu pri Novem mestu. Po letu 1793 so se jedru baronove družbe pridružili filolog Abraham Jakob Penzel, tedaj profesor na ljubljanski gimnaziji, pesnik Valentin Vodnik, tedaj župnik na Koprivniku nad Bohinjem, in Jožef Schober, ki je postal Zoisov knjižničar in učitelj njegovega nečaka Antona pl. Bonazze. Okoli leta 1795 se je baron spoprijateljil tudi z okrožnim komisarjem Francem Jožefom grofom Hohenwartom in ravnateljem bogoslovnega semenišča Jožefom Pinhakom.

Na prelomu stoletja se je podoba kroga precej spremenila. Leta 1795 je nena doma umrl Linhart, Penzlu pa je bil zaradi neprimerne obnašanja prepovedan vstop v Zoisovo hišo. Schober, ki je prav tako razočaral barona, je odšel leta 1797 študirat na Dunaj, Japelj pa leta 1799 prevzet položaj vodje celovškega semenišča. Zato pa se je leta 1796 v Ljubljano preselil Vodnik. Zois se je v tem obdobju spoprijateljil z ljubiteljskim zgodovinarjem Jožefom Kalasancem baronom Erbergom. V prvih letih 19. stoletja je bil v Zoisovo družbo sprejet še mladi Jernej Kopitar, ki se je vsaj že leta 1803 preselil v palačo na Bregu in prevzel Schobrove obveznosti. To drugo obdobje Zoisovega kroga se je zaključilo konec leta 1808, ko je odšel Kopitar študirat na Dunaj.

V zadnjem desetletju življenja je Zois še vedno vzdrževal tesne stike s Kopitarjem in Vodnikom, zbližal pa se je tudi s pripadniki mlajše prerodne generacije, in sicer s pesnikom in jezikoslovcem Jakobom Zupanom, tedaj kaplanom v Šmarju, s pesnikom in zgodovinarjem Janezom Andrejem Zupančičem, s pisateljem Matevžem Ravnikarjem, tedanjim vodjem semenišča in profesorjem na bogoslovnem učilišču v Ljubljani, ter s slavistom Francem Metelkom, stolnim katehetom, ki je postal leta 1817 prvi profesor na stolici za slovenski jezik ljubljanskega liceja. Leta 1812 si je začel Zois za kratek čas dopisovati še z Janezom Nepomukom Primicem, profesorjem slovenščine na graškem liceju.⁷

Zois je imel poseben odnos do vsakega sodelavca. Način svetovanja in pomoči je vedno prilagodil njegovemu značaju in sposobnostim. Toda danes je pogosto

⁷ O sestavi Zoisovega kroga gl. npr. Kidrič 1929–38; Gspan 1956: 378; Valenčič, Faninger, Gspan Prašelj 1991: 841–842; Glavan 1996.

težko natančno izmeriti baronov delež pri nastajanju spisov njegovih varovancev (Gspan 1956: 385). Med glavnimi razlogi za to je gotovo znana skromnost, zaradi katere je uničil večino gradiva, ki je govorilo o njegovih zaslugah (Kidrič 1939: 7). Prav tako je zaradi nje prijateljem prepovedoval, da bi ga hvalili svojim korespondentom (Gspan 1967: 222, 242). Ne glede na to je bil njegov prispevek v večini primerov sodelovanja najverjetneje velik. Vsi ohranjeni viri, iz katerih je mogoče razbrati način Zoisovega delovanja, npr. njegova pisma Vodniku in Kopitarju, namreč potrjujejo, da je živahno sooblikoval zamisli in dela članov svojega kroga. Tako je barona leta 1831 opisal tudi Kopitar v pismu Erbergu. Po njegovem mnenju je bil Zois enkratni mecen, ki je na Kranjskem podpiral »vse dobro in lepo«, predvsem pa vzgojil generacijo slovenskih pisateljev in jezikoslovcev. Kopitar je zatrdil, da so se on sam, Vodnik in Ravnikar v prerodno delo usmerili samo na Zoisovo pobudo (*Erbergova pisma*, Kopitarjevo pismo Erbergu 12. 7. 1831). Seveda pa je baron vplival že na starejše pisce.

Japlja in Kumerdeja je Zois usmeril k delu za slovensko slovnico in slovar. Japelj je obsežno slovnico, napisano v nemškem jeziku, ob smrti leta 1807 zapustil v rokopisu (Japelj, *Slavische Sprachlehre*). Tudi Kumerdej, ki je bil vsaj leta 1784 knjižničar v palači na Bregu (Logar 1932: 584), je na Zoisovo pobudo in ob Linhartovi pomoči v osemdesetih in devetdesetih letih 18. stoletja pisal slovnico, naravnano zoper Pohlinove reforme. Večkrat je spremenil koncept, ki je omahoval med kranjsko in vseslovansko slovnico, vendar ni rokopisa nikoli objavil. Leta 1781 je začel sestavljati slovensko-nemški slovar, ki je prav tako ostal nenatisnjen, zbral pa je tudi gradivo za nemško-slovenski slovar. Japljevo in Kumerdejevo rokopisno zapuščino, ki jo je pridobil in odkupil Zois, so pozneje uporabljali Vodnik, Kopitar in Primic.⁸

Še bolj odločilno je Zois preusmeril Linhartovo literarno ustvarjanje, ki se je prvotno gibalo v risu nemške kulture. Linhart je še aprila leta 1781 nameraval izdati svojo drugo tragedijo v nemškem jeziku (Gspan, ur. 1950: 417), vendar je kmalu nato pod Zoisovim vplivom vse svoje moči posvetil slovenskemu narodnemu prerodu (Gspan 1967: 223–224). Morda mu je tedaj baron s priporočilom celo pomagal dobiti službo arhivarja pri škofu Herbersteinu (Gspan 1967: 225). Zois in Linhart sta začela nato kot tesna prijatelja skupaj uresničevati naloge iz baronovega literarnega programa. Linhart je Zoisu pomagal iskati sodelavce in organizirati njihovo delo, Zois pa je Linharta gmotno in duhovno podpiral pri snovanju in izdajanju knjig. Takoj na začetku poznanstva je baron izrazil pripravljenost, da

⁸ O Zoisovem mentorstvu Japlju in Kumerdeju gl. npr. Glonar 1928: 383; Logar 1932: 584–586; Gspan 1967: 228–229; Valenčič, Faninger, Gspan Prašelj 1991: 842.

založi Linhartovo nemško tragedijo, ki je govorila o usodi angleškega častnika Johna Andréja v ameriški revoluciji (Gspan, ur. 1950: 417). Nato sta verjetno pri skupnem prevajanju italijanskih arij za ljubljanske operne predstave razvila zamisel o gledališki igri v slovenskem jeziku. Zois je gotovo podprl Linhartovo ustanovitev amaterske gledališke skupine pod imenom Družba prijateljev gledališča leta 1786 ali 1787. Leta 1789 je omogočil uprizoritev prijateljeve *Županove Micke*, prirejene po Richterjevi igri *Die Feldmühle* (Gspan 1967: 259), leta 1790 pa gotovo tudi knjižno izdajo *Županove Micke* in komedije *Matiček se ženi*, ki je bila predelava Beaumarchaisovega *Figara*.

Leta 1788 je Zois finančno pomagal pri dragi izdaji prvega zvezka Linhartovega idejno najpomembnejšega dela z naslovom *Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs* (Gspan 1967: 239). Linhart je v njem opisal zgodovino Slovanov v notranjeavstrijskih deželah do Karla Velikega, nadaljevanja pa mu ni uspelo dokončati. V tem delu, zasnovanem po načelih sodobnega racionalističnega zgodovinopisja, je bilo – nedvomno v soglasju s Zoisom – prvič uveljavljeno obravnavanje zgodovine Slovencev kot narodnostne celote. Poleg tega je avtor v predgovoru s poudarjanjem aktualnega pomena Slovanov v okviru habsburške monarhije položil temelje avstroslavizma. Linhartovo pripravljanje tretjega zvezka zgodovine in urejanje nove številke pratike z Vodnikovimi prispevki je leta 1795 nepričakovano prekinila smrt.⁹

Mesto glavnega literata Zoisovega kroga je prevzel Vodnik, na katerega je imel baron vsaj v prvih letih sodelovanja še močnejši vpliv (Kos 1987: 35; Dović 2007: 87). Leta 1794 ga je najprej spodbudil, da je začel po večletnem premoru zopet pesniti. Njegov okus je brusil s poslanimi klasicističnimi poetikami (Boileau, Batteux) in pesniškimi zbirkami (Horacij, Blumauer, *Ossianovi spevi*), njegovo pesnjenje pa usmerjal z minuciozno kritiko. Istočasno je koprivniškega župnika napeljal k pisanju proznih prispevkov za *Veliko pratiko*, ki sta jih nato izbrala, popravila in uredila skupaj z Linhartom. Zois je Vodniku leta 1794 naložil tudi zbiranje besed za Kumerdejev slovar. Po Kumerdejevi smrti je Vodnik na Zoisovo željo prevzel nalogo priprave slovarja. Rokopis je sicer po skoraj dveh desetletjih dokončal, vendar ga ni nikoli izdal. Leta 1796 je Zois Vodniku priskrbel službeno mesto pri Sv. Jakobu v Ljubljani. Leta 1797 je verjetno gmotno podprl Vodnikovo izdajo prvega slovenskega časopisa *Lublanske novice*, leta 1806 pa njegovo pesniško zbirko *Pesme za pokušino*. V tem obdobju sicer Vodnik ni več dosledno upošteval

⁹ O Zoisovem mentorstvu Linhartu gl. npr. Gspan 1967: 253; Valenčič, Faninger, Gspan Prašelj 1991: 842–843.

Zoisove poetike.¹⁰ Zoisova sodobnika in biografa Pagliaruzzi in Richter kljub temu poročata, da je baron še v zadnjih mesecih življenja pregledoval Vodnikove pesmi (Pagliaruzzi, *Biografija*; Richter 1820: 14).

Kmalu po prelomu stoletja je Vodnika z mesta najtesnejšega baronovega sodelavca izpodrinil mladi Kopitar, ki ga je Zois okoli leta 1803 sprejel v hišo kot svojega tajnika, knjižničarja in varuha mineraloške zbirke. Kopitar je v naslednjih petih letih pod baronovim vodstvom poglobil znanje antičnih, romanskih, germanskih in slovanskih jezikov, predvsem pa se je usmeril v slavistiko. Njegova prva prerodna naloga je bila slovenska priredba najnovejše Kotzebuejeve igre *Der Habnenschlag* (*Tinček Petelinček*), ki je bila uprizorjena leta 1803. Oktobra leta 1808 ga je Zois poslal na Dunaj, da bi študiral pravo in raziskoval zgodovino slovanskih jezikov in književnosti. V naslednjih mesecih je baron v Ljubljani organiziral izdajo Kopitarjeve *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Ističasno je mladeniču s priporočili omogočil dostop do svojih znancev v dunajskih aristokratskih in znanstvenih krogih. V zameno je Kopitar z veseljem prevzel vlogo posrednika med Zoisom in omenjenimi znanci, poleg tega pa je za barona v prestolnici kupoval naročene knjige, minerale in aparature. Zoisove zveze so Kopitarju leta 1810 pomagale do skriptorskega položaja v dunajski Dvorni knjižnici.¹¹

Poleg tega je Zois vplival tudi na druge, manj pomembne člane in sopotnike svojega kroga. V slavistiko je vpeljal Jožefa Schobra, ki je zanj okoli leta 1797 iskal slovenske protestantske tiske.¹² Morda mu je tako kakor Kopitarju s priporočili pomagal do službe skriptorja v Dvorni knjižnici. Proti koncu življenja je literarno vzgajal Jakoba Zupana, ki je občasno pomagal kot knjižničar v palači na Bregu. Z baronom sta se o svojem delu pogovarjala tudi Matevž Ravnikar in njegov varovanec Franc Metelko. Mecen je več let svetoval Ravnikarju in Zupanu pri prevajanju *Svetega pisma*. Do smrti je pomagal pri iskanju bibliografskih podatkov in virov za kulturno zgodovino Kranjske, ki jo je sestavljal njegov mlajši prijatelj Erberg (Uršič 1975: 11–12).¹³

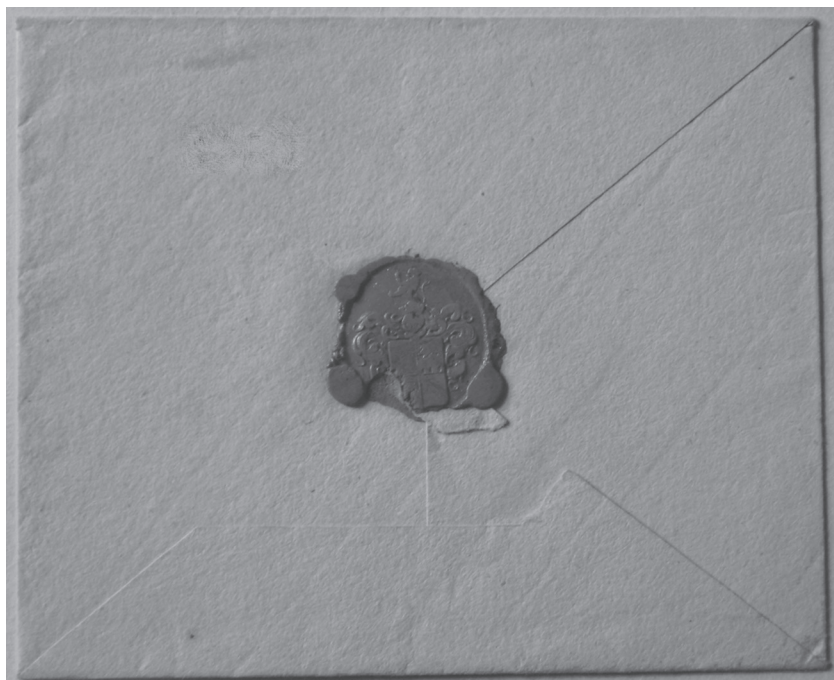
¹⁰ O Zoisovem mentorstvu Vodniku gl. npr. Kos 1990; Kos in Toporišič 1986; Gspan 1956: 385–386; Valenčič, Faninger, Gspan Prašelj 1991: 843–844.

¹¹ O Zoisovem mentorstvu Kopitarju gl. npr. Pogačnik 1977; Valenčič, Faninger, Gspan Prašelj 1991: 844.

¹² Gl. Schobrov vpis iz leta 1797 v izvodu Dalmatinove *Biblije* v ljubljanski Semeniški knjižnici, ki je bila last Janeza Krstnika Prešerna, predsednika baročne Akademije operozov: Dalmatin, *Biblia*.

¹³ O Zoisovi pomoči Erbergu gl. tudi: *Erbergova pisma*, Zoisovo pismo Erbergu 10. 10. 1818; 27. 12. 1818; 18. 1. 1819; druga, nedatirana Zoisova pisma Erbergu.

ZOISOVA KORESPONDENCA. V Zoisovem življenju je imelo pismo iz več razlogov izjemno pomembno vlogo. Baron si je kot glava družine vse življenje redno dopisoval s številnimi sorodniki, ki so živeli zunaj Ljubljane, tako v Gradcu, na Dunaju in na Hrvaškem. Kot zemljiški gospod, industrialec in trgovec je iz Ljubljane s pismi vodil mrežo posestev, rudnikov, obratov in pisarn na Kranjskem, Štajerskem, v Trstu in Benetkah (npr. *Zoisova pisma IV*), poleg tega pa je z ozirom na svoje gospodarstvo vodil tudi redno korespondenco z državnimi uradniki in trgovskimi sodelavci. Z očetom sta si začela poslovna pisma izmenjavati že vsaj leta 1763 (Kidrič 1939: 25). Kot svetovljan in intelektualec pa je Zois s pomočjo korespondence stregel tudi svojim osebnim željam. Pri iskanju in kupovanju knjig so mu tako pomagale zveze s predstavniki knjigarn in tiskarn, na primer s Ferdinandom Beckom na Dunaju in s Pavletom Solaričem v Benetkah. Prav tako mu je bilo v veselje navezovati stike z največjimi duhovi tistega časa, tako z avstrijskim geologom, mineralogom in prostozidarjem Ignazom von Bornom ter beneškim pustolovcem in pisateljem Giacommom Casanovo (Trampus 1993).

Ovojnica Zoisovega pisma iz leta 1809 z grbovnim pečatom (Arhiv Republike Slovenije)

K živahnemu izkoriščanju možnosti, ki jih je ponujalo pismo, je Zoisa napeljala tudi njegova težka bolezen. Protin je v desetletju po prvem napadu leta 1779 kljub zdravljenju vztrajno napredoval. Baron se je na zadnje daljše potovanje odpravil leta 1782, ko je obiskal belgijsko zdravilišče Spa, kljub temu pa se je njegovo zdravje v naslednjih letih poslabšalo (Šumrada 2001: 70). Leta 1793 je še zadnjič obiskal svoja bohinjska posestva in fužine, po letu 1797 pa skoraj ni več zapustil hiše na Bregu. Aprila leta 1817 so ga izjemoma odpeljali na izlet na Rožnik (*Zoisova pisma* II, MP 86). Zois je bolezen težko prenašal zlasti v vlažnem vremenu in pozimi. Tedaj je bil prisiljen več mesecev preležati v postelji. S tistimi svojimi sorodniki, prijatelji, znanci in uslužbenci, ki niso živeli v kranjskem glavnem mestu – in teh je bilo veliko –, je lahko vzdrževal stik samo s pismi. Najbolj razprostranjena je bila njegova naravoslovna korespondenca, ki ni segala le do Italije in Nemčije, ampak tudi do bolj oddaljenih koncev Evrope, do Francije, Velike Britanije, Švedske in Norveške (gl. Faganel 1999; Šumrada 2001: 66). Ko pa zaradi slabega počutja ni mogel sprejemati gostov, je pisal pisma celo ljudem, ki so živeli le nekaj ulic stran. V času najhujših napadov bolezní ni mogel niti pisati – pisma je narekoval svojemu kopistu Vincencu Karnofu in se pod njih le slabotno podpisal (npr. *Erbergova pisma*, Zoisovo pismo Erbergu 10. 10. 1818).

Iz teh razlogov so postala Zoisova pisma tudi pomembna vez njegovega kroga, še posebej tedaj, ko so baronove sodelavce službene poti odpeljale v druga mesta. Žal je današnji čas dočakal le manjši del te korespondence (Kidrič 1939: 30). Razlogi za to so bili različni. Korespondenti niso bili vedno vestni pri hranjenju prejetih pisem, včasih so jih iz osebnih razlogov ali na željo pošiljateljev celo sežgali, velikokrat pa so bila uničena po njihovi smrti, ko so prehajala od enega k drugemu dediču (gl. npr. Kidrič 1939: 7–38; Prijatelj 1924: 147). Naslednja poglavja se torej ukvarjajo z ohranjenjo Zoisovo prerodno korespondenco. Prvi del knjige obravnava njeno mesto v zgodovini in zvrsti pisma, drugi del pa njeno vlogo v narodnih prerodih Slovencev in Slovanov.

Mesto Zoisove korespondence v zgodovini in zvrsti pisma

Zgodovina pisma

STAROVEŠKO IN ANTIČNO PISMO. Pisma so imela pomembno vlogo v vseh zgodovinskih obdobjih od starega veka do današnjega časa, še posebej pa od vznika prvih civilizacij do razvoja telegrafa in telefona v poznem 19. stoletju, ko so predstavljala najpomembnejše sredstvo komunikacije med prostorsko ločenimi osebami. Vsakdanja praksa pisanja pisem je že v starem veku spodbudila vnos epistolarne forme v literaturo, tj. nastanek fiktivnih pisem. V naslednjih stoletjih sta se realno in literarno pismo razvijali v precejšnji soodvisnosti. V igro medsebojnega vplivanja so se nekoliko pozneje vključili še priročniki za pisanje pisem in teoretske razprave (Hodkinson 2007: 285).

Pismo se je pojavilo neposredno po izumu pisave (Howland 1991: 16). Razvile so ga vse staroveške sredozemske civilizacije. Zasnova pisma je v teh družbah zahtevala določeno večino, ki so jo kmalu prelili v urejen pouk (Guillén 1994: 3). V Egiptu so pisma pisali na papirus, v Mezopotamiji pa na glinaste table. Navadno so jih raznašali sli. Sprva so povezovala predvsem vladarje in njihove uradnike. Med najstarejšimi izpričanimi je pismo judovskega kralja Davida vojskovodji Joabu, ki ga navaja *Sveto pismo* (2 Sam 11,15), med najstarejšimi ohranjenimi daljšega obsega pa je pismo faraona Pepija II. asuanskemu knezu iz časa okoli leta 2200 pr. Kr. V Egiptu se je kmalu pojavilo tudi zasebno pismo (Earle 1999: 1). Skoraj sočasno z realnim pismom se je v zvezi s poukom pisanja pisem, pa tudi iz umetniških nagibov, začelo razvijati fiktivno ali literarno pismo. Pred letom 1500 pr. Kr. je bilo tako napisano sumersko pismo, naslovljeno na boginjo Lune, iz 12. stoletja pr. Kr. pa se je ohranila egipčanska zbirka desetih modelov pisem za šolsko vajo prihodnjih pisarjev (Guillén 1986: 86).

V antiki so se uveljavljene epistolarne forme razvijale naprej. V stari Grčiji in Rimu so za nosilce pisem uporabljali predvsem papirus in pivoščene tablice. Raznašali so jih sli, sprva tekači, nato konjeniki, dokler ni bila v Perziji in Rimu

oblikovana državna pošta (Nickisch 1991: 215–217). Pisanje pisem se je tako razširilo, da se je pojavila potreba po teoretični podlagi. Najpozneje v helenizmu so začeli redno izhajati priročniki za pisanje pisem oziroma zbirke pisemskih primerov. Med njimi so se ohranili *Epistolarni tipi*, napisani pred 3. stoletjem po Kr., in *Epistolarni značaji*, napisani po 4. stoletju po Kr. (Guillén 1994: 3). V Atenah je bilo pisanje imaginarnih pisem del retoričnega urjenja v šolah že vsaj v 4. stoletju pr. Kr. To je vodilo do gojenja fiktivnega pisma kot literarne forme pri pisateljih kakor Alkifron iz Aten (*Pisma ribičev, kmetov, parazitov in kurtizan*) in Filostrat z Lemnosa, do vnosa epistolarne oblike v Heliodorjev roman *Etiopske zgodbe* in celo do nastanka romanov v pismih *Hion iz Herakleje* in *Temistokles* (Guillén 1994: 5; Hodgkinson 2007: 288). Poleg tega so epistolarno formo uporabljali v zgodovinpisju (Tukidid), filozofiji (Platon, Aristotel, kiniki, Epikur), pa tudi v medicini (Inwood 2007: 136).

Do konca 1. stoletja pr. Kr. se je pismo uveljavilo kot pomembno sredstvo sporazumevanja v rimski politični in intelektualni eliti (Ebbeler 2007: 301). Prvič so bile objavljene obsežne korespondence slavnih osebnosti. Med njimi izstopajo po literarni vrednosti pisma državnikov Cicerona in Plinija Mlajšega, ki so po izvoru zasebnega značaja, vendar so bila gotovo predelana pred objavo. Zlasti Ciceronova pisma zaznamuje neformalen način pisanja, ki v dotedanji epistolografiji ni bil običajen. Vsebinsko novost je predstavljala tema prijateljstva (Howland 1991: 15; Hoffer 2007: 87).

Sistematiziran pouk pisanja pisem z naslovom *ars dictanti* v okviru retorike v rimskih šolah je okreplil ideal slogovno dovršenega zasebnega pisma in spodbudil razvoj fiktivnega pisma v avgustejski dobi. Tako je Ovidij v mladosti napisal *Heroide*, zbirko fingiranih pisem v verzih, ki jih svojim odsotnim ljubimcem pišejo mitološke junakinje, v izgnanstvu pa je zasnoval poetična elegična pisma pod naslovom *Tristia* in *Epistulae ex Ponto*. Tudi Horacij je zasnoval knjigo filozofskih pisem v verzih z naslovom *Epistulae*, v okviru katere se je izkazala za še posebej vplivno *Epistula ad Pisones* ali *Ars poetica*. Po zgledu Epikura, Cicerona in Horacija je Seneka v 1. stoletju po Kr. pisemsko obliko uporabil za svoje najbolj vplivno delo – *Epistulae morales* (Inwood 2007: 136–137). Pod vplivom istih grških in rimskih zgledov, ki so navajali k uporabi epistolarne forme za izmenjavo misli, za pouk in moralno spodbudo, so bila oblikovana tudi apostolska pisma v *Novi zavezi* in pisma cerkvenih očetov, tako korespondenca med sv. Avguštinom in sv. Hieronimom. V tradiciji stiliziranih Ciceronovih in Plinijevih tekstov so pisma sestavljali še poznoantični avtorji kakor Kasiodor in Avzonij, ki si je dopisoval s sv. Pavlinom iz Nole.

Epistolarna kultura se je v času rimskega cesarstva razvijala tudi na ozemlju današnje Slovenije. Sv. Hieronim, ki je te dežele dobro poznal, saj je bil rojen v Stridonu na meji Italije, Panonije in Dalmacije, je leta 374 v Antiohiji sestavil *Pismo emonskim devicam* (Hieronymus, *Epistulae*, 11), iz katerega je razvidno, da je v Emono pisal že večkrat, vendar mu naslovljenke niso odgovorile. V neposredni bližini današnjega slovenskega ozemlja sta znamenita pisma pisala in brala Hieronimova prijatelja – oglejski škof sv. Kromacij in Rufin. Tržaški škof Firmin pa si je po letu 602 dopisoval s papežem sv. Gregorjem Velikim (prim. Vidmar, prev. 2003: 475).

ANTIČNA TEORIJA PISMA. Pisanje pisem je od nekdaj spremljala samorefleksija. Že antični avtorji so razmišljali o značilnostih in namenu tega početja, prav tako pa o primernosti sloga in izbiri teme. Bogata tradicija teorije pisma seže vsaj v helenizem. Tedaj so se izoblikovali nekateri toposi, ki so zaznamovali refleksijo o pismu vse do konca 18. stoletja, prisotni pa so tudi v sodobni teoriji pisma.

Grški pisec Artemon je v predgovoru k izdaji Aristotelovih pisem zapisal, da mora biti pismo napisano kot polovica dialoga, saj je kakor del pogovora. V tem mnenju se zrcali izvor pisma, ki je nastalo kot nadomestek pogovora (Müller 1985: 70). Artemonu je ugovarjal Demetrij, ki je v spisu *O stilu* trdil, da pismo ne posnema vsakdanjega pogovora, temveč je napisano in poslano kot darilo in kot izraz prijateljstva (Guillén 1986: 78). Demetrij je v nasprotju z Artemonom poudaril pisni značaj epistolarne komunikacije, ki ne more biti zgolj imitacija pogovora. Poznejši teoretiki do 18. stoletja večinoma niso sledili Demetriju, temveč so posvojili Artemonov topos o polovici dialoga. Posledica je bila latentno prepričanje, da je pismo nezadovoljiva oblika sporazumevanja, ki je vredna manj kakor dialog (Hodkinson 2007: 289). Cicero je pismo večkrat, tako v pismu Atiku, označil za pogovor z odsotnim prijateljem (Müller 1985: 70). Seneka si je želel, da bi bilo njegovo pismo kakor pogovor (*sermo*). Prav tako je sv. Ambrož pismo opredelil kot pogovor med odsotnima prijateljema (Guillén 1994: 10). Drugi antični topos, ki je ostal prav tako priljubljen do 18. stoletja, je pismo istovetil s podobo ali ogledalom duše njegovega pošiljatelja (Müller 1985: 77).

Antični pisci so razmišljali tudi o mejah epistolarne zvrsti. Že zgodaj so opazili, da ima lahko pismo bodisi zasebni značaj in s tem zgodovinsko-biografsko vrednost bodisi javni značaj in s tem literarno vrednost (Golz 2007: 251). Demetrij je skušal zvrst zožiti na zasebno pismo. Pismo je opredelil kot izraz prijateljstva, čustva ali udvorljivosti, ki ne sme sprejeti filozofske vsebine, sicer postane dolgočasno, kakor so Platonova pisma (Guillén 1994: 10). Tudi v tem pogledu prihodnja

stoletja niso sledila Demetrijevim navodilom, saj so pisci vse do konca 18. stoletja filozofsko vsebino radi prelivali v epistolarno formo. Podobno kakor Demetrij je Plinij Mlajši *differentio specifico* pisma iskal v njegovi zasebni naravi. V pismu Tacitu je razliko med pismom (*epistula*) in pripovedjo (*historia*) opredelil kot razliko med pisanjem za prijatelja in pisanjem za javnost (Plinius Secundus, *Epistulae*, VI, xvi).

Glede tematike in sloga pisma je bila antična teorija sprva manj natančna. Poznejši helenistični priročniki pa so že razčlenili več deset tipov, katerih slog, tema in jezik so bili prilagojeni značaju naslovnika (Guillén 1994: 3). V Rimu so v skladu z veljavno predstavo o govornem značaju pisma v epistolografijo uvedli pravila retorike. Z vprašanjem tematike so se ukvarjali znameniti misleci. Plinij Mlajši je vsako pismo vsebinsko omejil le na eno temo, kar je priporočal tudi sv. Sidonij. Prav tako je Cicero vrste pisma ločeval glede na vsebino. Glede epistolarnega sloga je Demetrij menil, da zahteva pismo mešanico elegantnega in navadnega stila (Guillén 1986: 80). Tudi Kvintilijan je menil, da je za pismo primeren sproščeni govor (*oratio soluta*). Skoraj vsi antični teoretiki – med njimi Demetrij, Kvintilijan, Plinij Mlajši in sv. Gregor iz Nazianza – so za pismo priporočali kratkost (*brevitas*) in jasnost (*claritas*) (Guillén 1986: 75–77).

SREDNJEVEŠKO PISMO. Po propadu zahodnorimskega cesarstva so postali nosilci kulture, s tem pa tudi umetnosti pisanja pisem, duhovniki in samostani, ki so se jim pozneje pridružili dvori. Sporočila, pisana na pergament, so raznašali državni ali zasebni sli (Nickisch 1991: 215–217). Do poznega srednjega veka so bila pisma, ki so jih sestavljali po zgledu cerkvenih očetov in rimskih klasikov, v vseh evropskih deželah pisana v latinskem jeziku. Večinoma so imela funkcijo prenašalcev političnih, duhovnih, pa tudi osebnih sporočil v okviru tankega sloja izobražencev. S cesarskega dvora v Aachnu, na primer, so na začetku 9. stoletja prihajala uradna vladarska pisma. Najlepšo ljubezensko korespondenco tega časa pa predstavljajo pisma med Abelardom in Heloizo iz prve polovice 12. stoletja. Po antičnem vzorcu se je uveljavil pouk pisanja latinskih pisem *ars dictandi* v okviru retorike, ki sta ga izpopolnila zlasti Alberik iz Montecassina v 11. stoletju in Guido Faba v poznejši bolonjski šoli (Guillén 1986: 84). Spet so začela nastajati fiktivna pisma v latinščini, tako korespondenca med Seneko in sv. Pavlom, pa pisemska pesem v epu *Ruodlieb*. Od 12. stoletja naprej se je začela epistolarna forma pojavljati tudi v novih romanskih in germanskih književnostih, na primer v epu *Herzog Ernst*, pa v viteških romanih *Tristan in Izolda* ter *Parsifal* (Grenzmann 1958: 186).

V poznem srednjem veku je začel zaradi vse pogostejših diplomatskih stikov, vse bolj razvejanih državnih uprav, rastoče trgovinske menjave, večje vloge meščanstva v

javnem življenju, širitve pismenosti iz kroga klerikov v svet laikov ter pojava pisarjev in notarjev naraščati obseg pisemske komunikacije. V 13. stoletju se je v večjih trgovskih mestih Nemčije oblikovala s pravili urejena kurirska služba (Nickisch 1991: 30–32). V zadnjih stoletjih srednjega veka so se spet pojavili priročniki oziroma zbirke pisemskih vzorcev, v 14. stoletju pa tudi zasebna pisma v ljudskih jeziki (Golz 2007: 252). Nosilec pisma je postal cenejši papir.

V tej smeri se je razvijala tudi srednjeveška epistolarna kultura v slovenskih deželah. Tukajšnji prelati oziroma njihovi pisarji so pisali in pošiljali pisma, sestavljena v latinščini. V neposredni bližini slovenskih dežel si je oglejski patriarh Maksencij na začetku 9. stoletja dopisoval s Karlom Velikim. Eden izmed njegovih naslednikov na škofovskem prestolu je bil Ottobono de Robari, ki je leta 1312 v pismu priorju kartuzije v Žičah naročil, naj raziše pojav adamitov na Štajerskem (Rubeis 1740: col. 832–833). Proti koncu srednjega veka je začela v slovenskih deželah nemščina nadomeščati latinščino v zasebnih, administrativnih in državnih pismih. Proces je pospeševala postopna krepitev cesarske birokracije in sloja izobraženih plemičev. Korespondenca med kranjskimi deželnimi stanovi in avstrijsko dvorno pisarno iz let 1499–1519, med katerimi so pergamentna pisma Maksimilijana I., je bila že napisana izključno v nemščini (Verbič 1980; Verbič 1986).

SREDNJEVEŠKA TEORIJA PISMA. Za srednjeveško teorijo pisma je bila odločilna dosledna identifikacija epistolografije in retorike (Guillén 1994: 4). Tedanji intelektualci so kodificirali antično predstavo o pismu kot zapisanem govoru. Učbeniki in priročniki večšine *ars dictandi* so zato za pismo strogo predpisovali slogovna in kompozicijska načela antične retorike (Golz 2007: 251). Posledično je bilo na pismo apliciranih pet delov govora oziroma retoričnega diskurza. Glede sloga je Alberik iz Montecassina v skladu z antičnimi pisci priporočal jedratost. Cilj srednjeveške retorike je bil oblikovati eno samo univerzalno večšino pisanja pisem (Guillén 1986: 76, 84).

HUMANISTIČNO IN RENESANČNO PISMO. Pismo je doživelo nov vzpon v času humanizma in renesanse, ko je prišlo sočasno do prenovе srednjeveške tradicije, regeneracije več antičnih tipov pisma, pa tudi do vznika popolnoma novih oblik. S Petrarkovim odkritjem Ciceronovih *Pisem Atiku* leta 1345 in Salutacijevim odkritjem Ciceronovih *Pisem prijateljem* leta 1392 se je začel razvoj zaupnega, osebnega pisma, ki je razgradil togo retorično strukturo srednjeveškega pisma in postal najvplivnejša forma novoveške epistolarne kulture (Schneider 2001: 55). Prve zbirke antičnih in humanističnih pisem v 14. in 15. stoletju so bile objavljene kot rokopisi, proti koncu srednjega veka pa so jih začeli hitro izdajati tudi v tiskani obliki, kar je

imelo velik vpliv na širitev epistolarne kulture. Pisanje pisem je postalo znamenje posameznikove kultiviranosti. Obseg zasebne korespondence se je tako povečal, da so bile v posameznih evropskih državah oblikovane organizirane poštne službe, v Svetem rimskem cesarstvu tako pod monopolom knezov Thurn und Taxis (Nickisch 1991: 215–217). Kljub temu so velik del pošte še vedno prenašali neuradni sli: služabniki, popotniki, prijatelji in trgovci. O povečanem pomenu pisma v tedanji družbi pričata, na primer, ustanovitev posebnega državnega oddelka za prestrazanje pošte leta 1464 v Franciji in vpeljava okrožnice v centralizirano angleško administracijo pod kraljem Henrikom VIII. (Schneider 2001: 50).

Med najbolj priljubljenimi epistolarnimi tipi je bilo humanistično novolatinsko pismo, ki se je razvijalo od Petrarke in Angela Poliziana do vrhunca pri Erazmu Rotterdamskem v letih 1510–1540, pa do posnemovalcev v vseh evropskih deželah, na primer Angleža Rogerja Aschama. Humanisti so to formo, ki so jo načrtno obnovili po Ciceronovem, Plinijevem in Senekovem zgledu, namenili kultivirani in prijateljski medsebojni korespondenci (Guillén 1986: 71, 91). V primerjavi z antičnimi ideali so sicer že od Petrarke naprej stopnjevali osebnoizpovedni in individualni značaj pisem (Howland 1991: 18). Humanistično pismo je dobilo v *Pismih mračnjakov* še svojo fiktivno, satirično različico. Petrarka je obudil tudi novolatinsko horacijevsko pismo v verzih, ki so ga prevzeli njegovi posnemovalci kakor Janus Secundus in Caspar Ursinus Velius. Ta forma se je zlasti sredi 16. stoletja pogosto stapljala z elegijo po Ovidijevem in satiro po Horacijevem zgledu ter dobivala moralistične poudarke (Guillén 1986: 87–90).

Vzporedno z novolatinskim pismom so se začela uveljavljati pisma v nacionalnih jezikih, ki so – potem ko so jih začeli tudi tiskati – pritegnila pozornost novega sloja manj izobraženih bralcev. Razvoj nemškega pisma, ki je dosegel vrh po letu 1500 z neformalnimi osebnimi pismi Martina Lutra in Albrechta Dürerja, je podprla rastoča moč meščanstva in reformacije (Nickisch 1991: 34–36). Luter je s svojimi poslanicami utrdil tudi zvrst odprtega pisma. V Italiji je objavi več delov vsebinsko zelo neposredne korespondence Pietra Aretina po letu 1537 sledila poplava izdaj zasebnih pisem v italijanščini, med njimi korespondence Pietra Bemba in Torquata Tassa (Guillén 1986: 92). Španska pisma, ki so se pojavila konec 15. stoletja najprej kot politični komentarji, so že na začetku kazala nagnjenje k literarizaciji. Ta se je polno izrazila v prvi polovici 16. stoletja z zbirkami fiktivnih pisem škofa Antonia de Guevara, ki so jih prevedli v vrsto drugih jezikov, in z vstopom epistolarne forme v druge literarne žanre, zlasti v roman v pismih kakor *Proceso de cartas de amores* Juana de Segura iz leta 1548 in v pikareskni roman kakor *Lazarillo de Tormes* iz leta 1554 (Guillén 1986: 94–97). Prvi italijanski roman

v pismih je pod naslovom *Lettere amorose* leta 1563 objavil Alvis Pasqualigo. Francosko in angleško prozno pismo se je razvilo nekoliko pozneje. Humanisti kakor H elisenne de Crenne, du Tronchet in Pasquier so svoje zasebne korespondence v francoščini objavljali po letu 1539 (Howland 1991: 21). Angleško pismo je do konca 16. stoletja zavrglo toge slogovne formalnosti, podedovane še iz srednjega veka, in nadomestilo latinsko pismo v uradni, intelektualni in zaupni korespondenci (Schneider 2001: 54, 59). Zbirke zasebnih pisem so začele v Angliji redno izhajati  ele v 17. stoletju, zato pa so objavljali razna javna pisma, na primer epistolarne pridige in verske poslanice (Schneider 2001: 302, 303). Tudi v teh književnostih je stopilo pismo v druge žanre, npr. v roman (Rabelaisov *Gargantua in Pantagruel*) in dramo (Shakespearov *Hamlet*). Luigi Alamanni, Cl ement Marot, Garcilaso de la Vega in sir Thomas Wyatt so pisali  e verzna pisma v narodnih jeziki.

Tudi v slovenskih deželah se je pokazalo, kako velik pomen je dobilo pismo v 15. in 16. stoletju. Tukajšnji humanisti, izšolani v renesančni Italiji, so si dopisovali v latinščini. Tako je ljubljanski stolni dekan Štefan Klocker leta 1519 pisal škofu Krištofu Ravbarju, da je treba na Kranjsko pritegniti nazaj domače izobražence, ki so odšli v tujino (Simoniti 1979: 76–77). Eden od njih je bil dunajski prošt Pavel Oberstain, ki je avtor lepega latinskega fiktivnega pisma. Leta 1513 je namreč kot cesarski tajnik zasnoval pismo z naslovom *De Maximiliani laudibus epistola*, ki ga je naslovil na svojega učitelja Carla Ruinija iz Reggia. To delo, natisnjeno leta 1541 in 1566, je pravzaprav zamaskiran panegirik cesarju Maksimilijanu I. (Simoniti 1979: 189–195). Antični in humanistični zgleadi so bili pomembni tudi za slovenske protestante. V ljubljanski stanovski šoli so brali Ciceronova pisma v izdaji Johanna Sturma (Ahačič 2006: 286). V drugi polovici 16. stoletja so sicer izobraženci za glavni jezik svojih pisem sprejeli nemščino, vendar so pisali tudi latinska pisma, tako Jurij Dalmatin kranjskim in štajerskim deželnim stanovom leta 1569 in 1584 (Rajhman 1997: 31–43, 141–142). Trubar je s pismi, ki jih je pisal z W rttember kega, nagovarjal plemiške pokrovitelje k podpori kranjski Cerkvi in kemptenski župniji, spodbujal širjenje reformacije in napadal katolicizem, pa tudi izražal domotožje (Rajhman 1986: 7–15). Kakor Trubarjeva pisma so tudi pisma drugih slovenskih protestantov pomagala usklajevati nova pastoralna, kulturna in knjižna prizadevanja. Tako so Dalmatinova opisovala pripravlanje, izdajanje in razpošiljanje *Biblije*, korespondenca z deželnimi stanovi pa je skrbela za potek dela stanovske šole pod vodstvom Adama Bohoriča (Rajhman 1997: 11–18). Ti avtorji so pri zasnovi pisem upoštevali napotke humanističnih epistolarnih priročnikov, verjetno predvsem Erazmovega (Ahačič 2006: 307–313).

HUMANISTIČNA IN RENESANČNA TEORIJA PISMA. Razvoj epistolarne zvrsti so v času humanizma in renesanse spodbujala, včasih pa tudi zavirala številna

teoretska dela, priročniki in zbirke modelov. O pismu je v razpravi *De conscribendis epistolis* (1522) obširno razmišljal Erazem, ki so mu sledili drugi humanisti kakor Juan Luis Vives in Conradus Celtis (Guillén 1986: 73). Prva praktična priročnika sta napisala Španec Gaspar de Texeda z delom *Libro de cartas* (1549) in Italijan Francesco Sansovino z delom *Il Segretario* (1564), ki ga je posnemalo več francoskih in angleških avtorjev. V Franciji sta bila prva Gabriel Chappuys (*Le Secrétaire*, 1568) in Étienne du Tronchet (*Lettres missives et familières*, 1569), v Angliji pa najpomembnejša William Fulwood (*Enimie of Idleness*, 1568) in Angel Day (*English Secretorie*, 1599) (Howland 1991: 2, 22; Bannet 2005: XII).

Antična definicija, ki je videla v pismu nadomestek pogovora, je obdržala veljavnost še v času humanizma, renesanse in baroka. Humanisti so imeli pismo, ki naj bi bilo pogovor med odsotnima osebam, za dialoško zvrst (Müller 1985: 84). Erazem ga je podobno kakor Cicero označil za pogovor odsotnih prijateljev, kakor da sta si blizu (Erazem Rotterdamski 1554). Opredelitev so za njim prevzeli vsi pomembni teoretiki in pisci priročnikov v 16. stoletju, tako Vives in Day (Guillén 1986: 77). Samo občasno so teoretiki priznali različnost med govorjenjem in pisanjem pisma (Schneider 2001: 30). Justus Lipsius, ki je preučeval in objavil Demetrijev spis, je v traktatu *Epistolica institutio* podal alternativno definicijo zvrsti, ki ni več vključevala analogije s pogovorom. Po njegovem mnenju pismo ni pogovor s prijateljem – poslušalcem, kakor da je ta prisoten, temveč je pisno sporočilo prijatelju – bralcu, ki je odsoten (Müller 1985: 84).

Humanistični epistolografi so kljub nekaterim ohranjenim povezavam z retoriko v teoriji in praksi zavrnilo slogovne in kompozicijske predpise srednjeveške večine *ars dictandi*. Veljavnost retoričnega kanona za pismo je bolj izrazito upadala v Italiji, Angliji in Franciji, manj pa v Nemčiji (Golz 2007: 251). Erazem je nasprotno zaprti konvencionalni obliki srednjeveškega pisma, ki je dušila osebno identiteto, in namesto tega zagovarjal odprto obliko (Howland 1991: 19). Humanisti kakor Petrarka, Erazem in Vives so v nasprotju s srednjeveško predstavo o stalnem in določenem pisemskem diskurzu razvili zavest o mnogovrstnosti in svobodnosti epistolarne zvrsti (Erazem Rotterdamski 1554: 1; Müller 1985: 84). Tudi v nazorih o vsebini je prišlo v primerjavi z restriktivnejšimi navodili antične in srednjeveške teorije do razširitve. Erazem in Vives sta namreč dovoljevala katerokoli temo, če je bila le primerna za naslovnika in priložnost (Guillén 1986: 76). Zlasti Erazem je z nazorom o neskončnosti epistolarnih tem, oblik in slogov odprl pot za razvoj naravnega osebnega pisma (Howland 1991: 19).

S širjenjem epistolarne kulture v nižje družbene sloje je bilo treba ponovno odpreti tudi vprašanje sloga in jezika. Petrarka se je vrnil k antični tradiciji in trdil,

da zrcalijo njegova pisma – torej njihov slog in jezik – podobo njegove duše. Humanisti so za zaupno pismo vsekakor predvidevali kultivirano formo vsakdanjega pogovora – *stilus humilis* (Müller 1985: 84). Po Erazmu bi se moral jezik kljub temu prilagoditi naslovniku in predmetu, po Vivesu pa celo družbenemu stanu, poklicu, izobrazbi, spolu in značaju naslovnika (Guillén 1986: 84). Ozir na stan korespondentov so v pozni renesansi stopnjevale zbirke vzorcev, ki so ponujale več tipov pisma glede na družbeni položaj njegovega pošiljatelja in prejemnika (Guillén 1994: 4; Schneider 2001: 61). Tudi na tem področju je bil najbolj radikalen Lipsius, ki je pismo kakor Demetrij izenačil z zaupnim pismom in mu določil preprost, sproščen slog. Po njegovem je namreč namen pisma s pomočjo jezika razkriti dušo pisca (Müller 1985: 77, 84). Lipsius sicer ni opustil poudarka na premišljeni zasnovi pisma, vendar je spodbujal pisanje, ki bi izviralo iz človekove notranjosti, ne pa iz posnemanja zunanjih modelov (Howland 1991: 21). Vsi humanistični in renesančni teoretiki, tako Erazem, Day in John Hoskyns, so kakor njihovi antični predhodniki za zasebno pismo priporočali kratkost in jasnost vsebine ter čistost stila (Erazem Rotterdamski 1554: 4; Guillén 1986: 76).

BAROČNO PISMO. Konec 16. in na začetku 17. stoletja se je pisemska komunikacija razširila in rafinirala zaradi večje dostopnosti ljudi do izobrazbe, zaradi nove politične stabilnosti absolutističnih monarhij in cerkvenih ustanov, vpliva dvorov na literarno umetnost, pa tudi zaradi izboljšanja poštnih zvez. Sočasno z zagotavljanjem učinkovitosti državnih poštnih uradov so vladarji kakor angleški kralj Karel II., francoski kralj Ludvik XIV. in cesar Karel VI. stopnjevali tudi nadzor nad politično sporno korespondenco. Z razvojem kulture zasebnosti so v epistolografiji pridobivale pomen ženske (Steedman 1999: 118).

Že v pozni renesansi je prišlo v poetiki do klasicistične konsolidacije literarnih kanonov, ki so predpisali strožja pravila tudi za podzvrsti pisma (Nickisch 1991: 37–38), tako za pismo v verzih. Ponovno je bil uveljavljen ideal antičnih epistolografov. Slogovne smernice pismu pa je v praksi določala predvsem visoka dvorska in plemiška kultura. Po sredini 17. stoletja je vodstvo v vseh umetnostnih in literarnih zvrsteh, tudi v epistolografiji, prevzela Francija, kjer so v bližini kraljevega dvora gojili poudarjeno elegantno zasebno korespondenco (Ninon de Lenclous, markiza Marie de Sévigné, markiza Françoise d'Aubigné de Maintenon). Zaradi navdušenja javnosti nad objavami pisem je raslo število izdaj zasebnih korespondenc – med najbolj vplivnimi zgodnjimi avtorji sta bila Jean-Louis Guez de Balzac in Vincent Voiture (Howland 1991: 1, 2). Objavljena zasebna pisma niso več – kakor v renesansi – obravnavala predvsem zunanjih dogodkov, temveč so se osredinjala na osebo pisca. Zlasti od konca 17. stoletja naprej se je od avtorja pisma v Franciji

že pričakovalo, da bo korespondentu sproščeno razkril svoj značaj, misli in čustva, to pa v skrajno udvorljivi in stilizirani obliki (Schneider 2001: 386). Na področju fiktivne epistolografije so se začele večje skupine pisem pojavljati v galantnih romanih, tako v delih *Le Grand Cyrus*, *Clélie* in *Almabide* gospodične de Scudéry, predvsem pa se je začel razvijati roman v pismih – največji uspeh so dosegla *Lettres d' une religieuse portugaise*, ki jih je leta 1669 anonimno izdal grof Gabriel de Guilleragues (Guillén 1994: 19; Fludernik 2005). Poleg tega je pismo dobivalo vse pomembnejšo vlogo v romaneskni zapletih, tako v romanu *Kneginja Klevska* grofice La Fayette. Blaise Pascal, na primer, je formo pisma uporabil za satirično polemiko z naslovom *Pisma provincialu* (1656). Najvplivnejši pisec francoskih priročnikov, ki so vplivali na vso evropsko baročno epistolografijo, je bil Puget de la Serre, ki je izdal *Le Secrétaire de la cour* (1634) in *Le Secrétaire à la mode* (1640).

Konec 17. stoletja je doživelo začetek preroda tudi angleško pismo, ki je dobilo pomembno vlogo v centralizaciji ter pospešeni trgovski in politični ekspanziji britanskega imperija (Bannet 2005: 4). Pisci so v dobi kraljeve restavracije razvili estetsko zavest in veliko občutljivost za slog (Schneider 2001: 276, 464). Po sredini 17. stoletja so vse pogosteje izhajale osebne korespondence intelektualcev (John Donne, Joseph Addison) in državnikov (Francis Bacon, Richard Cromwell). Založniki so zaradi velikega zanimanja bralcev radi objavljali državniška pisma (npr. zaplenjena pisma kralja Karla I. z naslovom *The Kings Cabinet Opened* leta 1645 in diplomatsko korespondenco Oliverja Cromwella leta 1700) ter resnična ali fiktivna polemična pisma, ki so obravnavala družbene in verske probleme. Epistolarna forma je redno sprejemala vsebino pridige, znanstvene razprave, potopisa in eseja ter bila vključena v revije, časopise in romane (Whyman 1999: 15; Schneider 2001: 317–328). Pismo se je iz diplomacije, izobraženstva in trgovine širilo v vse sloje prebivalstva. Najbolj vpliven priročnik je postal *The Young Secretary's Guide* Johna Hilla, ki je bil prvič objavljen leta 1687 (Bannet 2005: XIV).

Francoska in angleška epistolarna proza sta odločilno vplivali na pisanje pisem v drugih evropskih deželah, zlasti na nemško pismo, katerega razvoj se je upočasnil v 16. stoletju zaradi priljubljenosti novolatinskega pisma v intelektualni korespondenci in zaradi zakoreninjenih vzorcev t. i. nemškega pisarniškega sloga v vsakdanji korespondenci (Golz 2007: 252). V baroku so nemški plemiči in meščani v pismih – če že niso povsem sprejeli francoskega jezika – posnemali galantni slog občudovanih francoskih vzornikov (Nickisch 1991: 40–42). Nemški priročniki pa so po drugi strani uveljavljali strogo hierarhizirane in razčlenjene tipe pisma s predpisano obliko in frazami (Georg Philipp Harsdörffer, Kaspar von Stieler). Popolnoma neodvisno od njih je pisala na francoskem dvoru izvirna osebna pisma

kraljeva svakinja Liselotte von der Pfalz. Tudi v nemških deželah so izhajala fingirana galantna pisma, tako zbirka verzni pisem *Curiose Heldenbriefe* šlezijkega pesnika Christiana Hofmanna von Hofmannswaldau iz leta 1673.

V baroku je v tradiciji humanizma še živelo novolatinsko učeno pismo, ki so ga uporabljali vodilni intelektualci, med njimi filozof Gottfried Wilhelm Leibniz in polihistor Athanasius Kircher. Prav tako, vendar v manjši meri, so nastajala latinska verzna pisma po antičnih zgledih (Martin Opitz).

Tudi baročna pisma v slovenskih deželah so zrcalila raznolikost jezikov, modelov in slogov, ki je bila značilna za tedanje Evropo. Dopisovalni jezik je bil lahko latinski, nemški ali slovenski, vendar je v pismih visoko izobraženih cerkvenih in posvetnih oseb izrazito prevladovala latinščina. Korespondenca polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja z angleško *Royal Society* iz let 1685–1688, v kateri so bile v ospredju naravoslovne in tehnične teme, je bila latinska (Reisp 1987). Tudi člani ljubljanske Akademije operozov, učene družbe kranjskih teologov, pravnikov in zdravnikov, so si najpogosteje dopisovali v tem antičnem jeziku. Akademijski tajnik Janez Gregor Dolničar pl. Thalberg je v *Zgodovino ljubljanske stolnice* (1701–1714) vključil odlomke iz zasebnih pisem, ki mu jih je iz Italije pisal njegov sin Aleš Žiga. V sodobni umetnosti izvedeni mladenič je v njih primerjal italijanske slikarje (Dolničar, *Historia Cathedralis*: 140). Prav tako so bila v latinščini sestavljena pisma, ki so jih slovenski jezuiti pošiljali iz azijskih in ameriških misijonov svojim sorodnikom, sobratom in pokroviteljem. Po vsej Evropi so slovela pisma z opisi Kitajske, ki jih je jezuitski astronom in kartograf Avguštin grof Hallerstein pisal po letu 1739 kot mandarin na pekinškem dvoru, saj so jih objavili v več izdajah do konca 18. stoletja (Hallerstein 1781; Vidmar, prev. 2003: 487). Latinska pa so bila tudi običajnejša pisma, ki so krožila v Cerkvi, tako vabila očeta Romualda in drugih slovenskih kapucinov okoliškim župnikom na uprizoritev *Škoffeloškega pasijona* in na druge procesije iz desetletij po 1713 (Ogrin, ur. 2009: 269–318).

Pisma v slovenščini so se začela pojavljati v krogu kranjskih duhovnikov in deželnih uradnikov v dobi ljubljanskega škofa Tomaža Hrena (Kos in Umek 1971: 23–27; Pogorelec 1982: 13), nekoliko pozneje, okoli sredine 17. stoletja, pa tudi v pismih posvetne in cerkvene uprave na Štajerskem (Koruza 1972–73: 253–254). S konca 17. stoletja se je ohranila prva doslej znana daljša korespondenca v slovenščini, in sicer med Ester Maksimilijano baronico Coraduzzi v Koči vasi in Marijo Izabelo baronico Marenzi v Trstu (Merku, ur. 1980). Glede na ohranjeno gradivo (prim. Rupel 1954: 189–193) nastaja vtis, da je razvoj slovenskega pisma z obetavnimi začetki v 17. stoletju zastal v prvi polovici 18. stoletja. Na Slovenskem pa niso

nastajala le zasebna pisma. Tako je jezuit Janez Rafael Cobenzl leta 1616 objavil polemični spis o krstni formuli v obliki pisma protestantskim teologom, goriški nadškof Karel Mihael grof Attems pa je dal leta 1762 v tisk pismo svojim župnikom pod naslovom *Epistola pastoralis* (Vidmar, prev. 2003: 445, 616).

RAZSVETLJENSKO PISMO. Z 18. stoletjem je napočila zlata doba epistolarne kulture. Obseg poštnega prometa in pogostost poštnega prevoza sta naraščala do začetka 19. stoletja, ko je bilo mogoče pisma pošiljati vsak dan. Poštna mreža je postopno zajela tudi podeželje, vendar je ostalo pisanje pisem zaradi visokih cen storitev še vedno domena višjih slojev (Hobsbawm 1968: 13, 14). Pisemsko izmenjavo je kljub temu pospeševalo pravilo, da je moral poštnino plačati prejemnik pisma.

Pismo, ki ga niso vezala stroga pravila in dogmatična literarna tradicija, je izvrstno ustrezalo želji razsvetljenstva po spremembi in razvoju (Howland 1991: 42). Ker je učinkovito širilo novo filozofijo in povezovalo intelektualce z vseh koncev celine, je postalo eden najpomembnejših medijev literarne republike in družbe sploh. Intenzivno epistolarno komunikacijo so pospešili vsi procesi, ki so pregneti razsvetlensko Evropo, in sicer v gospodarstvu industrijska revolucija, v družbi pa sekularizacija javnega življenja, zadnji razcvet dvorsko-plemiške kulture, rastoča moč meščanskega razreda in vse večja prisotnost žensk. Kultura pisma je dobila nov zagon tudi v zasebni sferi, kjer je upadal pomen stanovske pripadnosti, rasel pa kult prijateljstva in individualizma. Ne nazadnje sta korespondenco spodbudila nagel razvoj znanosti in zanimanje za druge celine in civilizacije. V takšnem vzdušju je postalo pismo tako v realni kakor v fiktivni različici glavna forma za izražanje kritične misli sodobnih intelektualcev. Vsebinsko se je odprlo vsem temam, na primer vsakdanjemu in intimnemu življenju, pa tudi znanstveni in filozofski refleksiji (Golz 2007: 252). Ohranjalo je slogovno eleganco baročnega plemiškega pisma, vendar raztapljalo njegove kompozicijske konvencije ter stopnjevalo naravnost izraza (Nickisch 1991: 45–53). V nasprotju s starejšimi oblikami je postalo za razsvetlensko pismo značilno umanjkanje stalne forme (Howland 1991: 41).

V Franciji je postalo pismo skupaj z drugimi kratkimi pripovednimi zvrstmi še pomembnejše in bolj priljubljeno kakor v klasičnem 17. stoletju (Howland 1991: 5). Bogato epistolarno tradicijo so z zasebno korespondenco v rokokojskem duhu nadaljevali vodilni filozofi in literati: Voltaire, Diderot, Rousseau, gospa du Deffand, škof Fénelon. Tudi angleško epistolarno prozo, ki jo zastopajo misleci in pisatelji kakor Locke, Swift in Pope ter politiki in popotniki kakor lord Chesterfield, Walpole in lady Montagu, je zaznamovalo že konec 17. stoletja uveljavljeno nagnjenje k nenarejenemu osebному, toda duhovitemu izražanju, sicer pa poudarjena

lahkotnost in živahnost pisanja. Mnogo močnejši je bil prelom z baročno tradicijo v zamudniški nemški epistolografiji. Sredi 18. stoletja se je tamkajšnje pismo dokončno rešilo francoskega vpliva, precioznega jezikovnega sloga in formalnih konvencij. Novi epistolarni ideal je formuliral Christian Fürchtegott Gellert, ki je zahteval jezik vsakdanjega življenja ter jasno in neposredno vsebino. Ne glede na te spremembe v razvoju evropskega pisma je ostal pri izbiri epistolarnega sloga še naprej v veljavi obzir do družbenih konvencij (Bannet 2005: 222).

V razsvetljenstvu je doživelo razcvet tudi fiktivno pismo, ki je postalo konstitutivni element prenovljenih ali popolnoma novih literarnih zvrsti. Epistolarna forma je lahko v drugi polovici 18. stoletja sprejela skoraj katerokoli vsebino, tako religiozno in politično satiro, vzgojno besedilo, filozofski esej in literarno kritiko (Howland 1991: 2). Še pomembnejši je bil pomen pisemske oblike za roman. Pismo je lahko postalo pripovedni okvir romana kakor pri Diderotovi *La Religieuse*. Roman v pismih pa je postal celo dominantna literarna zvrst v tedanjih zahodnoevropskih književnostih. Najpomembnejša tovrstna dela so ustvarili Richardson (*Sir Charles Grandison*), Rousseau (*Nova Eloiza*), de Laclou (*Nevarna razmerja*), de Sade (*Aline et Valcour*), Goethe (*Trpljenje mladega Wertberja*) in Foscolo (*Ultime lettere di Jacopo Ortis*). Fingirana pisma so sestavljala tudi dela iz žanra popotne književnosti, ki so lahko zadobila ljubezensko (gospa de Graffigny: *Lettres d'une Péruvienne*), družbenokritično (Montesquieu: *Perzijska pisma*) in filozofsko vsebino (Voltaire: *Filozofska pisma*). Na podoben način so fiktivna pisma lahko obravnavala filozofske (Rousseau) in estetske probleme (Schiller).

Razmah epistolarne kulture so v času razsvetljenstva izkusile tudi slovenske dežele. Zasebna pisma, napisana večinoma v nemščini, v manjšem delu pa v latinščini in slovenščini, so združevala ločene prijatelje, tako Linharta in Martina Kuralta (Gspan, ur. 1950: 263–319), usklajevala prerodna prizadevanja, najvidneje seveda v Zoisovem krogu, in povezovala slovensko inteligenco z evropskimi literati in jezikoslovci. Med Kopitarjevimi korespondenti se je zvrstilo več kakor šeststo izobražencev iz vseh evropskih dežel (Pogačnik 1977: 81). V tisku so vse pogosteje izhajala javna pisma. Leta 1782 je povzročilo veliko razburjenja v Avstriji in Rimu jožefinsko pastirsko pismo ljubljanskega škofa Herbersteina z naslovom *Hirtenbrief an die Geistlichkeit und das Volk der Laybischischen Diöces*, ki je odločno zagovarjalo versko toleranco in so ga prevedli celo v francoščino in italijanščino (Kidrič 1926b: 310, 312). S slovenskimi deželami povezani naravoslovci, tako Vincenc baron Struppi, Tobija Gruber in Baltazar Hacquet, so po zgledu drugih avstrijskih in nemških znanstvenikov objavljali pisma s hidrotehnično in geološko vsebino (npr. Struppi 1781; prim. Vidmar, prev. 2003: 484, 486). Neposredno s

slovenskim narodnim prerodom pa je bilo povezano javno pismo Pohlinovega prijatelja Martina Nagliča. Ta je leta 1776 v ljubljanskem nemškem časopisu v obliki nepodpisanega odprtega pisma odločno odsvetoval izdajo Hipolitovega trijezičnega slovarja z začetka 18. stoletja, ki jo je načrtoval Jurij Japelj (Kidrič 1929–38: 178–179). Pohlin sam pa se je kmalu po letu 1781 odločil tlakovati pot razsvetljenškemu pismu v slovenščini. Poljski prevod Gellertovih epistolarnih modelov iz leta 1774, ki ga je imel v zasebni knjižnici, ga je spodbudil k prevajanju nemškega izvirnika v slovenščino. V lepopisu je dokončal prevod večine Gellertovih pisem (Pohlin, *C. F. Gellerta Listi*), vendar mu izdaje ni uspelo uresničiti (Vidmar 2009).

BAROČNA IN RAZSVETLJENSKA TEORIJA PISMA. Antični topos o pismu kot pogovoru z odsotnim prijateljem, ki ga je utrdil Erazem Rotterdamski, so ponavljali še baročni in razsvetljenški teoretiki, tako Pierre d'Ortigue Vaumorière, de la Barre Matéi in John Hill, pa tudi znameniti epistolografi 18. stoletja (Howland 1991: 39; Bannet 2005: 3–4). Za popotnika Josepha Spencea in plemiča Johna Verneyja je bilo pismo še vedno sredstvo za nadaljevanje pogovora (Klima, ur. 1975: 12; Whyman 1999: 19), po lordu Chesterfieldu pa bi moralo pismo vsebovati natanko tisto, kar bi rekli naslovniku v neposrednem pogovoru. Celo za reformatorja Gellerta je bila prva lastnost pisma ta, da nadomešča pogovor (Guillén 1994: 10), po mnenju literarnega teoretika Charlesa Batteuxa pa je bilo pismo celo samo preprostejša oblika govora (Dawson 1989: 38). Vsi priročniki so pismo po Ciceronu opredeljevali kot zapisani govor, kar v 18. stoletju ni bila zgolj fraza, saj so pisma v salonih pogosto brali na glas (Bannet 2005: 44, 89). Med omenjenimi misleci je bil izjema angleški baročni pesnik John Donne, ki ni sledil Erazmovi definiciji, temveč je kakor Lipsius in Demetrij poudarjal ponotrzanjeni in poduhovljeni značaj zaupnega pisma. Po njegovih besedah je pisanje pisma ekstaza njegovega avtorja – ločitev duše od telesa (Schneider 2001: 230).

Pogosto neodvisno od teorije, ki je v 17. in 18. stoletju zaradi odvisnosti od antične tradicije še vedno poudarjala paralele med govorom in pismom, se je v francoski in angleški baročni epistolarni prozi uveljavil neretorični slog. Pisci kakor markiza Sévigné, lady Montagu in lord Chesterfield so v praksi uveljavili ideal elegantnega in sproščenega sloga, ki se namerno ni oziral na simetrično kompozicijo pisma in na linearnost pripovedi. V 18. stoletju pa so najvplivnejši francoski epistolarni stilisti, tako Vaumorière in de la Barre Matéi, že v rokokojskem duhu priporočali preprostost, naravnost in lahkotnost pisanja – zaželeno je bilo očitno pomanjkanje vnaprej določene strukture, povezano z manjšimi gramatikalnimi napakami (Howland: 1991: 38, 39). Avtorji teh razprav so pisce odkrito spodbujali k hipnemu, nenačrtovanemu in iskrenemu izražanju čustev. Eléazar de Mauvillon

je v *Traité général du Stile* (1756) poudaril, da se mora dober epistolarni slog izogibati retoričnim figuram, umetelnosti in razkazovanju intelektualnih sposobnosti.

Od pisma se je v razsvetljenstvu pričakovalo, da postane prozoren izraz posameznika – ogledalo duše (Howland 1991: 99–100). Rousseau je bil prepričan, da pismo posreduje pošiljateljev resnični značaj prejemniku. Kljub temu idealu je večina francoskih kritikov, med njimi predvsem Mauvillon, vsaj posredno priznala, da mora biti pismo ne glede na naravni videz v resnici skrbno zasnovano in preračunano na prejemnika (Howland 1991: 38, 114–115, 172). V tem protislovnem načelu odzvanja tradicija klasičnih priročnikov 17. stoletja, ki so epistolarni slog natančno prilagajali družbenemu oziru (prim. Altman 1986: 33). Kakor francoski so tudi angleški priročniki v 18. stoletju paradoksalno ukinjali razlike med tipi pisem, toda ohranjali hierarhijo slogov glede na naslovnika. Priporočali so zasnovano pisma kot vsakdanjega pogovora, vendar še vedno predvidevali retorično shemo in revidiranje pisma do končne dovršene oblike (Bannet 2005: 74, 222). V Nemčiji so do dokončnega preloma s tradicionalnim, retorično normiranim slogom pripeljala Gellertova teoretska dela, in sicer *Gedanken von einem guten deutschen Briefe* (1742) in *Briefe, nebst einer Praktischen Abhandlung von dem guten Geschmacke in Briefen* (1751) (Müller 1985: 85).

Opisane tendence je še stopnjeval Karl Philipp Moritz, ki je v delu *Anleitung zum Briefschreiben* (1783) v pismu videl naravni jezik srca, poleg tega pa je tako za realna kakor za fiktivna pisma zahteval načelo identitete med lepo mislijo in lepim izrazom. Moritz je med prvimi oblikoval načelo estetske avtonomije za pisemski žanr (Golz 2007: 251–252). Svoboda epistolarnega izraza, ki jo je uveljavila praksa razsvetljenskega pisma že na začetku 18. stoletja, je bila s tem dokončno potrjena tudi v teoriji. Še vedno so sicer izhajali priročniki za pisanje pisem, ki pa pisma kot zvrsti niso več mogli normirati. Od konca 18. stoletja je bilo pismo svobodno v formi in vsebini, v jeziku in slogu (Nickisch 1991: 99–100).

Zgodovinska opredelitev Zoisove korespondence

Ohranjena pisma iz Zoisove prerodne korespondence so bila napisana v letih 1794–1819, torej v obdobju, ki bi ga lahko – še posebej z ozirom na slovenske dežele – enačili s poznim razsvetljenstvom. Za tezo, da ta pisma res pripadajo razsvetljenski epistolografiji, govorijo tudi drugi razlogi. Zoisov krog s svojo korespondenčno mrežo vred je bil po splošno sprejetih ugotovitvah literarne in obče zgodovine središče slovenskega razsvetljenstva na koncu 18. in na začetku

19. stoletja (Koruza 1979: 12; Kos 1986: 93). Vrh tega pa je bil Zoisovim pismom Vodniku že izrecno dodeljen status enega najpomembnejših besedil slovenskega razsvetljenstva (Kos 1979b: 28).

Vendar pa ti argumenti kljub prepričljivosti sami na sebi še ne pojasnjujejo, kateri so tisti vsebinski in formalni elementi, ki obravnavana pisma določajo kot razsvetljenska. Še manj seveda razkrivajo morebitno prisotnost starejših epistolarnih tradicij. Za Zoisa in njegove sodelavce je tako kakor za vse druge evropske intelektualce tistega časa mogoče trditi, da niso bili le pod vplivom razsvetljenstva, temveč tudi drugih duhovnih tokov. Zato ni nenavadno, da se različne epistolarne konvencije razločno izrišejo že ob pozornem branju dveh pisem, na primer Zoisovega pisma Kopitarju in Zoisovega pisma Erbergu z dne 10. decembra leta 1808 (gl. Kidrič 1939: 80–92). Primerjava pokaže, da je lahko isti avtor na isti dan dvakrat obravnaval iste teme, vendar obakrat na zelo različen način. Razlog za to je seveda v različnem družbenem položaju Kopitarja in Erberga – v razsvetljenstvu je moral korespondent še vedno pazljivo izbirati slog, ki bi bil primeren za naslovljenca (Bannet 2005: 148). Toda to še ne pomeni, da so bili vsi slogi, ki so bili na razpolago tedanjemu piscu pisma, po svojem značaju razsvetljenski. Različen izvor epistolarnih konvencij nakazuje tudi kompleksna jezikovna podoba Zoisove korespondence. Večina pisem je sicer napisana v nemščini, iz česar pa ni mogoče nujno sklepati, da spadajo z vsemi svojimi potezami v orbito nemške razsvetljenske korespondence. Vsa pisma so namreč prepletena z bolj ali manj obsežnimi odlomki v latinščini, slovenščini, italijanščini in drugih jezikih. Pred analizo njihovih razsvetljenskih lastnosti je torej treba določiti vsebnost starejših epistolarnih tradicij.

Antična epistolografija

Antično pismo, ki je pomenilo literarni ideal še humanističnim epistolografom ter klasicističnim teoretikom, je v poznem razsvetljenstvu že izgubilo večji del svoje nekdanje veljave, nikakor pa ne vse zanimivosti in očarljivosti. Zois in njegovi dopisniki niso le samodejno prevzemali posameznih pisemskih konvencij, ki so se po humanizmu ohranile iz antike, temveč so oporo za lastne misli pogosto iskali neposredno v znamenitih epistolah. Te so najprej spoznavali v šolah, ki so bile v drugi polovici 18. stoletja še vedno zaznamovane s poznim humanizmom in zato prežete s spoštovanjem antične kulture. Gotovo so se v teh letih seznanili s kanoniziranimi Ciceronovimi, Plinijevimi, Horacijevimi, Ovidijevimi in Senekovimi pismi. Zois je imel v svoji knjižnici – pogosto v več izdajah – na voljo prav vsa znamenita dela rimskih epistolografov (gl. *Bibliothecae de Zois Catalogus*: [1]–[2]). V tedanjo

splošno izobrazbo je spadalo tudi poznavanje tekstov, kakršna so bila novozavezna pisma sv. Pavla in pisma cerkvenih očetov.

Najbolj očitno znamenje tradicije antičnega pisma v Zoisovi korespondenci je stalna raba latinščine v večinoma nemških pismih – nekaj jih je v celoti napisanih v tem antičnem jeziku, skoraj vsa pa vsebujejo latinske odlomke, stavke ali fraze. Ta lastnost je povsem značilna za razsvetljsko dobo, v kateri je latinščina položaj pogovornega jezika med intelektualci sicer prepustila narodnim jezikom, vendar ostala prvi jezik znanosti in kulture (Israel 2001: 137). Avtorji obravnavanih pism so svoje misli s prelitjem v jezik Horacija in Vergilija namerno oplemenitili s patino modrosti in dostojanstva, ki je tako značilna za rimske izvirnike. Ko je Kopitar junija leta 1814 v pismu Zoisu obnavljal življenjsko vodilo, ki ga je dobil v baronovi hiši, je naravno prešel v latinski jezik: »*Sed docuisti me, laborem esse fontem voluptatis et sanitatis et contentezze. Et est vere!*«¹⁴ (Zoisova pisma II, MP 56) Ali pa je baronu tako prisrčno kakor Cicero in Plinij Mlajši svojim prijateljem na koncu zaželel zdravlja: »*Ut tandem convalescas, ex animo precor.*«¹⁵ (Kidrič 1941: 133)

Vendar pa prisotnost latinščine, ki je tudi zasluga humanističnega pisma, še ne razkriva neposrednega vpliva antične kulture na Zoisovo korespondenco. To je mogoče trditi šele za nedvoumno sklicevanje na rimske avtorje. Za razsvetljskega izobraženca se je vsekakor spodobilo, da je v pismih svoje znanje dokazoval z navajanjem klasičnih pesnikov, zlasti Vergilija, Horacija in Ovidija.¹⁶ Ko je Zois februarja 1814 po umiku francoske vojske Kopitarju razburjeno razlagal, da ne more noben Kranjec pod obnovljeno avstrijsko upravo učinkovito protestirati proti prehudi davčni obremenitvi obubožane dežele, je prosto citiral Horacijev verz o bridki usodi pesnika iz *Satir*: »*Faenum in cornu!*«¹⁷ bo tudi najboljšemu domoljubu v zahvalo!« (Zoisova pisma II, MP 64) Baron je hotel reči, da bi takšnega kritika kaznovali s senom med rogovi, kakor so v starem Rimu označevali nevarne bibe, se pravi, da bi ga osumili frankofilstva. Kopitar pa je večkrat uporabil znameniti 199. verz iz prvega speva Vergilijeve *Eneide*.¹⁸ Z njim se je, na primer, duhovito potolažil, ko je Zoisu opisoval svoje težave s stanovanji: »*Sed dabit deus his quoque finem.*«¹⁹ (Zoisova pisma II, MP 40) Ali pa ga je poudarjeno parafraziral, potem ko

¹⁴ »Toda naučil si me, da je delo tako vir slasti kakor razuma in zadovoljstva. In res je!«

¹⁵ »Molim iz srca, da bi vendar ozdravel.«

¹⁶ Prim. npr. značilne navedbe pri Spenceu (Klima, ur. 1975: 59, 135, 137) in Walpolu (Toynbee, ur. 1903–25: VI, 323).

¹⁷ »Seno na rogu!« Horatius, *Sermones*, I, iv, 34: »*Fenum habet in cornu.*«

¹⁸ Vergilius, *Aeneis*, I, 199: »*O passi graviora, dabit deus his quoque finem.*«

¹⁹ »Toda Bog bo napravil tudi temu konec.«

je baronu poročal o neuspešnem iskanju recenzij Breislakove knjige *Introduzione alla geologia*: »*Sed dabit Deus his quoque – remedium.*«²⁰ (*Zoisova pisma* II, MP 53) Te Vergilijeve besede so radi uporabljali že humanisti 16. in 17. stoletja – najdemo jih tudi v Leibnizovih pismih (Bungies in Utermöhlen, ur. 1998: 159).

V Zoisovi korespondenci je poleg tega mogoče odkriti več odkritih in prikritih sklicevanj na znamenita antična pisma. Tako je Kopitar 25. aprila leta 1810 Zoisu poročal o pohvali, ki jo je prejel od Dobrovskega, svoj ponos pa pojasnil z rahlo preoblikovano Senekovo modrostjo iz zbirke *Epistulae morales*:²¹ »[N]am pulchrum est *laudari a laudato viro*«²² (Kidrič 1941: 155). Ko pa je slavist aprila leta 1815 mecenu zagotavljal vdanost, je po spominu navedel stavek iz Ciceronove zbirke *Epistulae ad Familiares*:²³ »*Neminem habebis studiosiorem tui*,²⁴ pravi Cicero.« (*Zoisova pisma* II, MP 73) S parafrazo besed iz Ciceronovih pisem ljubljenim osebam se je Kopitar Zoisu namerno predstavil kot zaupanja vreden prijatelj.

Kakor je Kopitar z gotovostjo računal na Zoisovo poznavanje mest iz Ciceronovih in Senekovih pisem, je tudi baron vedel, da bo njegov nekdanji tajnik prepoznal namig na znani stavek iz prvega pisma apostola Pavla Tesaloničanom. Ko je namreč Zois oktobra leta 1818 v pismu tehtal značajske slabosti nekega nju-nega skupnega znanca, redovnega brata po imenu Altieri, je zaključil: »Zanj torej gotovo velja *Fratres nolumus vos*,²⁵ kakor piše v epistolah sv. Pavla!« (*Zoisova pisma* II, MP 89) S tem reduciranim citatom je Zois fratra Altierija neusmiljeno uvrstil med tiste, ki jih sv. Pavel svojim bratom v veri daje kot primer nevednosti. Najpomembnejši sklici in aluzije na antična pisma v obravnavani korespondenci pa so povezani s Horacijevimi epistolami.

Horacijeve epistole

RECEPCIJA HORACIJEVIH EPISTOL V ČASU ŠOLANJA. Zois je moral Horacijevu zbirko *Epistulae* preučiti vsaj že v letih 1761–1765, ko se je šolal v zavodu v Reggiu

²⁰ »Toda Bog bo dal tudi temu – zdravilo.«

²¹ Seneca, *Epistulae morales*, CIL, 16: »*Magnificum esse laudari a laudato viro*«.

²² »Kajti lepo je biti pohvaljen od moža, ki ga hvalijo.«

²³ Cicero, *Epistulae ad Familiares*, V, x: »[...] *neminem te tui amantiorē habere*.«

²⁴ »Nikogar ne boš našel, ki bi ti bil bolj vdan.«

²⁵ »Nočemo [pa,] bratje[, da ne bi] vi [ničesar vedeli o tem, kako je s tistimi, ki so zaspali, tako da se ne boste vdajali žalosti kakor drugi, ki nimajo upanja.]« 1 Tes 4,13 (Krašovec, ur. 1996: 1772).

nell'Emilia (Voglar 1961–62: 73). Branje Horacijeve poezije, tudi *Epistul*, je namreč spadalo v okvir predmetov, ki so se dotikali zgodovine antične književnosti, umetnosti verzifikacije ipd. Liriko avgustejskega pesnika je mladi Zois zanesljivo študiral zlasti v okviru predmeta retorike (Kacin 2001: 59). Poleg tega pa je imela Horacijeva poezija poseben pomen za razvoj književnosti na ozemlju vojvodin dinastije Este prav v času, ko se je tam šolal Zois. Tedaj se je namreč v teh italijanskih deželah oblikovala skupina pesnikov, ki so svoje delo v zavestnem odklonu od umetelnega pesništva Arkadije formalno usmerjali proti klasicizmu, vsebinsko pa proti moralizmu. Pri tej reformi jim je bila za zgled predvsem Horacijeva poezija (Kacin 2001: 46–47). Prav v Reggio je deloval pobudnik omenjene šole, pesnik in dramatik Agostino Paradisi. Njen član je bil Francesco Cassoli, najbolj izrazit občudovalec in prevajalec Horacija, ki je bil celo Zoisov sošolec (Kacin 2001: 72). Ne preseneča torej, da je Horacijeva pravila pri pesnjenju upošteval tudi sam Zois (Svetina 2007: 60, 62).

Vodnik se je s Horacijem in njegovimi verzificiranimi pismi srečal v višjih razredih ljubljanske gimnazije, kjer ga je v letih 1774–1775 k pesnikovanju spodbujal profesor poetike in retorike Janez Jakob Knauer (Kos in Toporišič 1986: 509). Eden glavnih vzorov, ki jih je Knauer kot bivši jezuit postavljajl učencem, je bil nedvomno Horacij (Kos 1990: 54). Ta je bil namreč v tedanjih latinskih šolah najbolj cenjen pesnik – pri predmetu retorika je bilo predvideno branje predvsem njegovih izbranih od, epod, satir in epistol (Voglar 1961–62: 63). Poleg tega so bila jezuitska pravila pesništva, ki se jih je Vodnik kakor vsi dijaki učil pri predmetu poetike, utemeljena na navodilih iz najslavnejšega Horacijevega pisma z naslovom *Epistula ad Pisones* (Voglar 1961–62: 68, 69). Na podoben način je Horacijevo poezijo vključno z epistolami spoznaval mladi Kopitar, ki je v zadnjem desetletju 18. stoletja obiskoval ljubljansko normalko in gimnazijo. Ko so torej Zois, Vodnik in Kopitar pri pisanju pisem upoštevali Horacijeve epistole, so črpali najprej iz znanja, pridobljenega v šolskih letih. Opirali pa so se lahko tudi na knjige s Horacijevim opusom, ki so bile v njihovih zasebnih knjižnicah.

HORACIJEVE EPISTOLE V ZASEBNIH KNJIŽNICAH. Zois je imel ob koncu življenja v palači na Bregu na voljo najmanj tri izdaje, ki so vsebovale Horacijeva pisma (*Bibliothecae de Zois Catalogus*: [2]). Te knjige so bile po odkupu večjega dela mecenove knjižnice leta 1824 prinesene v ljubljansko Licejsko, današnje Narodno in univerzitetno knjižnico (Stefan 1907: 61–62), kjer jih je mogoče najti še danes.

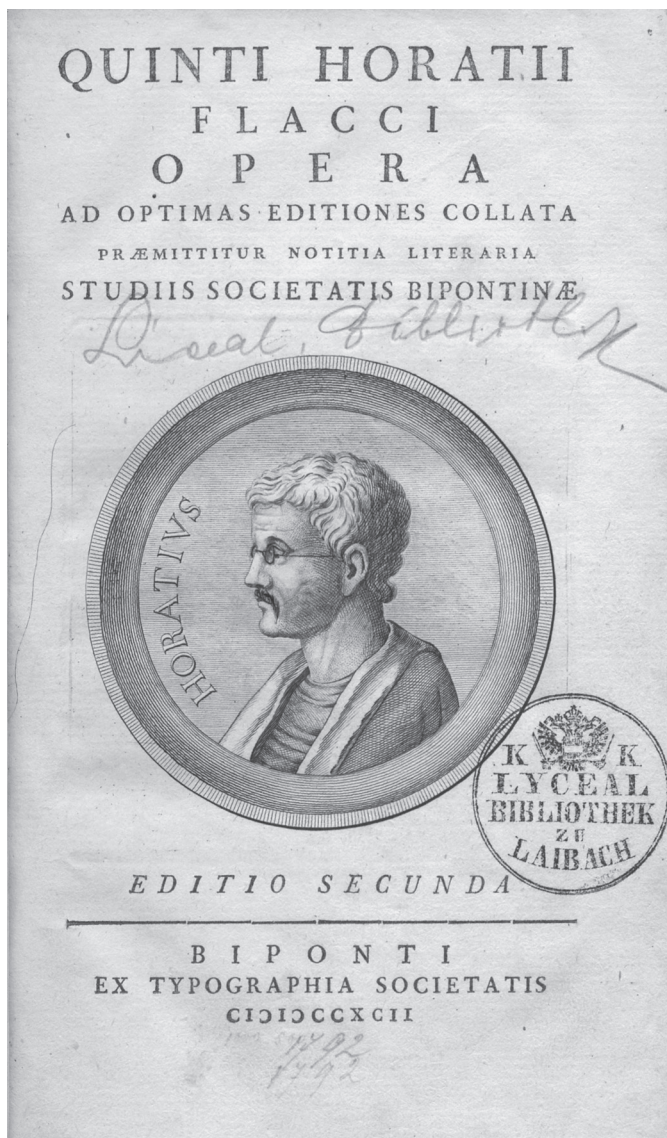
Celoten Horacijev opus sta v Zoisovi biblioteki zastopali dve obsežni antologiji. Starejša z naslovom *Corpus omnium veterum poetarum Latinorum cum eorundem*

Italica versione, ki je izhajala v Milanu od leta 1731 naprej, je vsebovala komentirana dela rimskih pesnikov, in sicer v pregledni jukstapoziciji izvirnega teksta in italijanskega prevoda. Osmi in deveti zvezek sta obsegala Horacijeve spise. Druga Zoisova antologija z naslovom *Collectio Pisaurensis omnium poematum, carminum, fragmentorum Latinorum*, ki je bila leta 1766 prav tako v več zvezkih natisnjena v Pesaru, je obsegala dela vseh znamenitih latinskih pisateljev do začetka srednjega veka. Horacijev opus je bil objavljen v drugem zvezku. Najmlajši izdajo Horacija iz Zoisove knjižnice pa predstavlja knjiga pod naslovom *Quinti Horatii Flacci opera, ad optimas editiones collata*, ki je izšla v Zweibrücknu leta 1792. V njej je bil objavljen celoten opus z izčrpno bibliografijo dotedanjih izdaj Horacijevih del v izvirniku in prevodih od leta 1470 do leta 1792. Zois je to knjigo stalno uporabljal. O njegovem pozornem branju epistol pričajo številne podčrtane besede in težko čitljive opazke, tudi ob besedilu *Pisma Pizonom* (Vidmar 2008b).

Zois je imel gotovo v rokah, pa tudi v lasti še druge izdaje Horacija, ki niso evidentirane v zadnjem katalogu njegove knjižnice iz leta 1821. Vsaj za eno takšno knjigo je znano, da jo je leta 1794 podaril Vodniku (Zois 1973: 23). Vodnikov zapuščinski inventar priča, da je imel pesnik ob smrti v lasti več izdaj Horacija, in sicer tri iz šestdesetih let 18. stoletja – ena od teh je bila verjetno Zoisovo darilo –, dve pa z začetka 19. stoletja (Voglar 1961–62: 85). V vseh je lahko preučeval Horacijeve epistole.

Enako možnost je imel tudi Kopitar, ki je imel Horacijeve pesmi rad vedno pri roki. Ko je odšel konec oktobra 1808 na Dunaj, je vzel s seboj poleg Dalmatinskega tiska in Japljevega prevoda *Svetega pisma* le Horacijeve pesmi (Jagić 1885: 36). Ob koncu življenja je imel v lasti kar šest njihovih izdaj, tudi v nemškem in srbskem prevodu (Lukan 1995: 234, op. 44). 6. decembra leta 1814 je Zoisu poročal o knjižnih nakupih v Parizu: »Za 38 frankov sem kupil Horacija *à la Repeschitz*, čudovito vezanega v safian.« (Zoisova pisma II, MP 71) Kopitar si je torej kupil knjigo s Horacijevimi deli, in sicer iz neke cenjene izdaje – ali pa je nanjo le spominjala –, ki sta jo očitno oba s Zoisom dobro poznala iz zasebne biblioteke ljubljanskega numizmatika Gašperja Jožefa Repežiča. Omenjene knjige so Zoisu, Vodniku in Kopitarju omogočale, da so lahko vsak trenutek preverili določeno mesto v Horacijevih epistolah. Za Vodnika je bilo sploh znano, da je kot profesor rad navajal modre verze iz njih (Petruzzi 1859: 13). Enako odlično jih je poznal Kopitar, ki je Prešernu vrnil rokopis mladostnih pesmi s pripisanim citatom iz Horacijeve poetike oziroma *Pisma Pizonom* (Gantar 1985: 57).

HORACIJEVO PISMO PIZONOM IN ZOISOVA PISMA VODNIKU. Zoisova pisma Vodniku vsebujejo dve eksplicitni omembi Horacija, ki sta bistveno povezani z

Naslovna stran knjige Horacijevih zbranih del, natisnjene v Zweibrücknu leta 1792, ki je bila v Zoisovi lasti (NUK, foto: Milan Štupar).

baronovimi pesniškimi navodili koprivniškemu župniku (Kos 1987; Kos 1990; Vidmar 2008b). Poleg tega pa so v njih prisotne bolj ali manj opazne aluzije na *Epistulo ad Pisones* (Pismo Pizonom), ki so jo poznejši antični komentatorji poimenovali *Ars poetica* (Pesniška umetnost). Gre namreč za poetiko v obliki verzificiranega pisma, ki ga je Horacij naslovil na svoje prijatelje iz družine Pizon – zlasti na enega od sinov na začetku pesniške poti –, v njem pa razpravljal predvsem o pesnikovem poslanstvu in o načinu pesnjenja. To besedilo je Zoisu in njegovemu krogu predstavljalo najvišji zakonik poezije (Gantar 1985: 55).

Pravzaprav opozarjajo na globljo zvezo med Horacijevim *Pismom Pizonom* in Zoisovimi pismi Vodniku že nekatere zunanje podobnosti. Vodnik je živel od leta 1793 do leta 1796 v nasprotju z drugimi tedanjimi člani kroga – Linhartom, Japljem in Kumerdejem – daleč od barona, v vasi Koprivnik nad Bohinjem, ki je bila pozimi skoraj odrezana od sveta. To pomeni, da je Zois Vodnikovo pesniško delo usmerjal izključno po pismih. Situacija torej spominja na okoliščine, v katerih je nastala Horacijeva poetika, ki je bila prav tako napisana kot pismo izkušenega literarnega poznavalca mlademu pesniku.

Ujemanja s *Pismom Pizonom* postanejo še opaznejša ob pozornem branju. Zois se je že v prvem ohranjenem pismu na Koprivnik tako kakor Horacij v epistoli jasno definiral kot avtoritativni arbiter v literarnih vprašanjih, ki bo nadzoroval Vodnikove pesniške poskuse. To je seveda lahko storil šele po predhodnem Vodnikovem privoljenju. S tem sporazumom sta korespondenta izpolnila Horacijevo navodilo, naj daje pesnik svoja dela nujno v presojo izkušenim in nepristranskim kritikom, ti pa naj ga brez ozira na morebitni prijateljski odnos neusmiljeno opozorijo na šibka mesta v formi in vsebini (Horatius, *Ars poetica*, 385–387, 412–452). V skladu s tem je Zois Vodniku na začetku pisma napovedal, da mu bo strnjeno predstavil svoja, Linhartova in Kumerdejeva pričakovanja glede njegovih pesniških prispevkov.

Tudi v nadaljevanju Zoisovega pisma sta njegov pošiljatelj in prejemnik obdržala vlogi, ki ju predvideva Horacijeva poetika – vlogo kritičnega mentorja in vlogo izobražujočega se pesnika. Zois si je Vodnikov dvom o lastni nadarjenosti razložil kot zavezo, da bo pisal ali dobre verze ali pa sploh nobenih (Zois 1973: 19). Ta baronov opis pesnikove dileme najbrž ne spominja po naključju na Horacijev nasvet, naj se pesništva loteva le nadarjen in izurjen pesnik, in na Horacijevo prepričanje, da je bolje, če ostane slaba pesem neobjavljena (Horatius, *Ars poetica*, 379–390). Zois je imel v tistem trenutku gotovo v mislih znamenito poetiko, saj je že v naslednjem stavku Vodniku priporočil študij Horacija. Tudi to Zoisovo navodilo ima svojo vzporednico v *Pismu Pizonom*, saj je Horacij pesnikom podobno svetoval, naj se

ne zanašajo le na talent, marveč naj marljivo študirajo Grke in si načrtno nabirajo znanje (Horatius, *Ars poetica*, 268–269, 410–415). Odmeve Horacijevih misli je mogoče iskati še v nadaljevanju pisma. V Zoisovem poudarjanju, da mora biti poezija izvirna in da mora upoštevati značilnosti kraja, morda odzvanjata Horacijevo odsvetovanje slepega posnemanja in njegova hvala rimskih pesnikov, ki niso nekritično sledili grškim vzorom, ampak so oživljali domače motive (Horatius, *Ars poetica*, 131–134, 285–287).

Drugo ohranjeno Zoisovo pismo je dokončno utrdilo strogo koncipiran odnos med kritikom in pesnikom, kakor ga je priporočil Horacij. Vodnik je v odgovoru na prvo Zoisovo pismo očitno izrazil strah, da bi bil baronu v nadlego. Zato je Zois takoj na začetku drugega pisma zavrnil pesnikovo bojazen in pokroviteljsko potrdil razmerje med njima: »Zdaj se prav dobro razumeva.« (Zois 1973: 21) Nato je napovedal pošiljko knjige s Horacijevo poezijo, s čimer je implicitno potrdil pomen rimskega pesnika za njuno zvezo. V nadaljevanju drugega pisma je Zois v oceni *Zadovolnega Krajnca* naštel Vodnikove odlike: nadarjenost, naravnost, gibčni jezik, dobro verzifikacijo in modrost. Te spominjajo na attribute, ki po Horaciju zaznamujejo dobrega pesnika: nadarjenost, zmernost, okretni jezik, ki naj se zadržuje na meji med tradicijo in inovacijo, dobro poznavanje metrike in pripadajočih slogov, razumnost (Horatius, *Ars poetica*, 46, 50, 86–89, 309). Na koncu je Zois Vodniku zopet v horacijevskem duhu napovedal, da namerava vse pesmi oceniti zelo strogo (Zois 1973: 24).

Tretje ohranjeno Zoisovo pismo vsebuje podrobno recenzijo Vodnikovih pripelkov za pratiko, ki ocenjuje skoraj vsak verz. Ta mentorjeva zahtevnost, ki je – tega se je Zois dobro zavedal (Zois 1973: 29) – preizkušala pesnikovo potrpežljivost, spominja na Horacijevo načelo, da je pesem dobra šele po tem, ko jo avtor večkrat predela, pološči in izpili (Horatius, *Ars poetica*, 393–394). Zoisovo in Linhartovo odsvetovanje odvečnih pristavkov, neprimernih besed, germanizmov in njuni predlogi slogovnih izboljšav (Zois 1973: 24–29) so seveda povsem v skladu s Horacijevo podporo jedrnatosti, okusnosti in ubranosti izraza (Horatius, *Ars poetica*, 29–31, 112, 335). Celó baronova hvala moralističnega sporočila, primernege za ljudstvo, v pesmi *Krajnc, tvoja dežela je zdrava se* – čeprav razsvetlensko naglašena – ujema s Horacijevo predstavo o nravnih idealih, ki naj jih zastopa pesnik (Horatius, *Ars poetica*, 310–318).

V četrtem ohranjenem pismu je Zois v že dodobra utrjeni vlogi horacijevskega kritika pohvalil Vodnika zaradi pripravljenosti na kritiko in napovedal, da si bosta z Linhartom dovolila skrajšati, spremeniti ali izpiliti nekatere verze o mesecih,

preden bo šla pratika v tisk. Peto ohranjeno pismo, poslano julija leta 1795, ki ga zaznamuje pretresenost nad Linhartovo nenadno smrtjo, se je zopet prikrito sklicevalo na Horacijeve ideale. Baron je namreč v odstavku, v katerem je govora o Vodnikovem literarnem ustvarjanju, pesniku zaželel, naj ostane vedno tako dojemljiv za vse lepo in dobro – to pa sta po Horaciju seveda bistveni lastnosti poezije. Prav tako je Zois pohvalil Vodnikovo pridnost, okus in dojemljivost za kritiko, kar so po Horacijevem mnenju zopet vrline, ki morajo krasiti pesnika.

Tudi v šestem ohranjenem pismu, poslanem avgusta leta 1795, so bila Zoisova razmišljanja o slovenskem epitafu oziroma pesnitvi v čast Linhartu, ki naj bi jo napisal Vodnik, povezana s *Pismom Pizonom*. Baronova definicija epa kot junaške pesnitve, za katero je značilna enotnost glavnega dejanja, je v skladu s Horacijevim navodilom, naj pisec epa bralca dosledno in brez zastranitev vodi v sredo dejanja (Horatius, *Ars poetica*, 148–150). Morda je imel Zois Horacija vsaj nekoliko v mislih tudi, ko je dajal Vodniku konkretnjša navodila za poučno zgodovinsko pesnitev, posvečeno Linhartu. Zdi se, da je upošteval Horacijevo pravilo, da pripada vsaki pesniški zvrsti ustrezen slog, verz in dikcija (npr. Horatius, *Ars poetica*, 73, 86, 89, 119). Vodniku je namreč z ozirom na nerazvitost slovenske književnosti svetoval pesnitev »v ljudskem tonu in za ljudstvo«, odsvetoval pa posnemanje tragiške poezije, za katero domači jezik še ni pripravljen. Ta misel pravzaprav ne spominja le na omenjeno mesto v *Pismu Pizonom*, ampak tudi na zadnje verze pesmi *Iustum et tenacem propositi virum*, v katerih Horacij Muzo zadržuje, da se ne bi vzpela previsoko, ker njegova lahkotna lira in slabotni stih ne bi bila kos božanski besedi (Horatius, *Carmina*, III, iii, 69–72). Enako prepričanje o enotnosti dejanja in o ne previsokem slogu načrtovane pesnitve je Zois zagovarjal še v devetem pismu (Zois 1973: 55, 56).

V nadaljevanju šestega pisma je zopet sledila natančna kritika raznih Vodnikovih pesmi. Zois je pesniku vsaj dvakrat zatrdil, da mu ne sme prizanašati s kritiko, med razlogi za to pa je navedel dva. Prvič: nikogaršnja muza na začetku ni popolna. In drugič: zadovoljiti je treba razum in okus (Zois 1973: 38, 39). Enake argumente za kritiko je navedel v poetiki Horacij, ki je ob talent vedno postavljajl izurjenost kot enakovredno komponento pesnikove osebnosti in ki je med glavne lastnosti poezije poleg lepote vedno štel koristnost. Tudi baronovo odsvetovanje ponavljajočih se besed in izrazov na meji vulgarnosti je v skladu s Horacijevim navodilom o previdni izbiri besed in o upoštevanju posluha (Horatius, *Ars poetica*, 45–46).

Analiza pesmi o koledniku v istem pismu potrjuje ne le, da se je Zois pri razlaganju principov dobre poezije velikokrat opiral prav na Horacijevo poetiko, temveč tudi, da je Vodnik ta napotila dobro razumel. Baron je na začetku kljub

ugodni splošni oceni svojemu učencu poočital šibke verze, razvlečeno sintakso in slabši jezik. Nato je napovedal, da bosta po metrični predelavi pesem spet vzela »temeljito v roke in najprej poiskala najmanjše *maculas in carmine*« (Zois 1973: 40). Izraz »madeži v pesmi« se zelo očitno navezuje na 351., 352. in 353. verz Horacijeva *Pisma Pizonom* (prim. Voglar 1961–62: 77, op. 76):

*Verum ubi plura nitent in carmine, non ego paucis
offendar maculis, quas aut incuria fudit
aut humana parum cavit natura.*

(Horatius, *Ars poetica*, 351–353)

Toda če kaže pesnitev drugače odlične vrline,
nisem nevoljen zbog redkih marog, ki je vnesla jih vanjo
ali površnost, če nê, pa slabost človeške narave.

(Gantar, prev. 1963: 86)

Z namigom na te verze je Zois Vodniku sporočil, da je pesem o koledniku dobra, le potrebna »pozornosti in pile« (Zois 1973: 40). Pesnik je mentorjevo aluzijo tako razumel, saj je tudi sam pri ocenjevanju šolskih nalog citiral prav omenjene verze (Petruzzi 1859: 13, 14). To mesto ponovno potrjuje, da je Zois načrtno prevzel vlogo horacijevskega kritika, pa tudi, da sta oba korespondenta odlično poznala *Pismo Pizonom*, saj je za napotilo na določen verz v njem zadostoval že namig.

Pisma torej dokazujejo, da je Zois Vodniku določil Horacijevo poetiko kot eno glavnih vodil pri zlaganju pesmi. Svojim pismom na Koprivnik je zavestno vлил duha *Pisma Pizonom*, pri čemer ni bil pozoren le na poetološko vsebino, temveč tudi na epistolarno obliko tega antičnega spisa. Sebe je postavil v vlogo pisca epistole, tj. v vlogo Horacija oziroma kritika, Vodniku pa je dodelil vlogo prejemnika epistole, tj. vlogo mladega Pizona oziroma pesnika. Zois je sicer kot izrazito normativen mentor precej razširil pooblastila horacijevskega kritika, saj je Vodniku, na primer, že v prvem pismu natančno predpisal obliko in temo pesniških prispevkov za prihodnjo pratiko. Poleg tega je bila odvisnost učenca od učitelja v tem primeru še bolj izrazita, kakor je predvidena v poetiki, ker je bil Vodnik v nasprotju z mladim Pizonom oziroma antičnim bralcem epistole zelo oddaljen od urbanega kulturnega središča. Vrh tega so ga z mestom večinoma povezovali ravno Zoisovi zasebni sli. Tudi osebni odnos med dopisnikoma je bil bolj hierarhičen kakor v Horacijevi poetiki, saj Zois Vodniku ni bil nadrejen zgolj intelektualno – kot mentor, temveč tudi socialno – kot mecen. Tako Vodnik od Zoisa ni smel pričakovati le literarnih nasvetov, marveč knjižna darila, priporočila pri iskanju ugodnejše službe in gmotno podporo pri izdajanju del.

Kakor se zdi za vlogo pesnikovega mentorja v več pogledih predestiniran Zois, je bil za vlogo baronovega učenca iz več razlogov primeren Vodnik. Po eni strani je ponosen na svoje pesniško poslanstvo zavestno stopal po Horacijevi poti, po drugi strani pa je bil po značaju skromen, mehak, dojemljiv za zunanje sugestije in kritiko (Kos 1990: 39, 43, 51). Tako sta imela Zois in Vodnik vse možnosti, da vzpostavita odnos, ki ga je priporočila Horacijeva poetika. Nosilec njune literarne zveze je postalo pismo, ki je tudi samo ponavljalo paradigmo Horacijevega pisma oziroma poetike.

HORACIJEVO PISMO KVINKCIJU IN ZOISOVO PISMO KOPITARJU. Zois pa si modrosti Horacijevih epistol v spomin ni priklical le pri obravnavanju literarnih vprašanj, ampak tudi v življenjskih stiskah. 10. septembra leta 1809, dva meseca po bitki pri Wagramu, v kateri je Napoleon strl avstrijsko armado, je pisal Zois Kopitarju v posebno težkem trenutku. Izčrpan zaradi skrbi za francoske častnike in vojake, ki so zasedli njegove hiše in vrtove, ter užaloščen zaradi avstrijskega poraza je s strahom pričakoval razglasitev miru in začrtanje novih meja (Vidmar 2006a: 756–757). Skrbelo ga je za sorodnike, od katerih ga je ločil vojni metež, poleg tega pa so ga vznemirjale vesti o strogem kaznovanju upornih brambovcev na deželi in o zajetju uglednih kranjskih talcev. Prizadela ga je huda škoda, ki so jo v vojni utrpela njegova posestva in fužine, grozila mu je prisilna izterjava, ker ni zmožgal plačati celotnega zneska vojne kontribucije. V temačnem razpoloženju je v pismo svojemu zaupniku Kopitarju med slabimi novicami iz Ljubljane zapisal tudi vrstico: »*Mors ultima linea rerum [est]*«²⁶ – Smrt je poslednji cilj vseh stvari. Gre za zadnji stavek Horacijevega *Pisma Kvinkciju* (Horatius, *Epistulae*, I, xvi).

Zois v pismu Vodniku petnajst let prej ni bil le po naključju namignil na točno določeno mesto v *Pismu Pizonom*, kjer je govora o kritikovi dobrohotni obravnavi drobnih napak v pesmi. Tako je tudi sedaj Kopitarja namenoma spomnil na filozofsko vsebino *Pisma Kvinkciju*. V njem Horacij prijatelju na začetku radostno opisuje svojo sabinsko vilo, ki je obdarjena s čudovito lego, lepim naravnim okoljem in rodovitnostjo. V skrbi za prijatelja nato preide na drugo temo, ki je na videz nepovezana z uvodom. Sprašuje se, kakšnega človeka bi morali imeti za dobrega in modrega. Vsekakor ne človeka, ki vzdržuje samo videz kreposti in mu je le do varovanja premoženja. Takšen človek ne more biti svoboden. Zares dobri in modri človek, zaključki v duhu stoične filozofije Horacij, bo pogumno prenesel izgubo posesti in celo prostosti, saj mu bo v vsakem trenutku na voljo odrešitev, ki mu je ne more odvzeti nihče – smrt. Zois zadnjega Horacijevega stavka gotovo ni navedel

²⁶ Zoisov osnutek pisma, napisan s svinčnikom (*Zoisova pisma* I, brez signature).

kot samostojen izrek, iztrgan iz prvotnega sobesedila, ampak je z njim namignil na celotno vsebino pisma Kvinkciju. V njem se namreč Horacij sprašuje o izhodu iz ravno takšne življenjske stiske, v kakršni se je poleti 1809 znašel baron. Njegove posesti, industrijski obrati, hiše, vrtovi, knjižna in mineraloška zbirka – vse to občudovanja vredno premoženje, ki ga je upravljal in užival z enako ljubeznijo kakor Horacij svojo Villo Sabino, je bilo tedaj ogroženo. Zois se je namerno hrabil s pismom Kvinkciju, da bi kot svoboden, moder in kreposten mož, o katerem govori Horacij, prenesel izgube, ki mu jih bo naložila usoda. Ob vseh udarcih – je namignil Kopitarju, ki je na tem mestu prevzel vlogo bralca Kvinkcija – se lahko še vedno tolaži s poslednjim izhodom – večnim mirom, ki ni več daleč.

Kakor je Zoisovo upoštevanje *Pisma Pizonom* povsem v skladu s klasicističnim tokom razsvetljenske poetike 18. stoletja (Kos 1986: 28, 65), tako se z duhom časa ujema njegovo navezovanje na moralni nauk *Pisma Kvinkciju*. Horacijeve epistole so namreč že od Petrarke naprej veljale za najpomembnejši zgled pri snovanju verznihi ali proznihi pisem z moralno vsebino (Guillén 1986: 72). Ta pisma so bila kakor Horacijeve epistole obenem namenjena tudi izražanju prijateljstva, ki je zagotavljalo nujni pogoj za dajanje moralnega nasveta (Guillén 1994: 15). Zato so lahko Horacijeva moralna oziroma didaktična pisma, v katerih je pesnik kot starejši in izkušenejši mož vedno imperativno poučeval svoje mlajše prijatelje (Morrison 2007: 107–108), postala primerna podlaga za nekatera ključna sporočila mentorja Zoisa varovancema Vodniku in Kopitarju.

Humanistično novolatinsko pismo

V Zoisovi korespondenci so latinski odlomki in fraze zelo pogosto povezani z jezikoslovnimi, geološkimi in mineraloškihi temami. Zveza latinščine in učene vsebine kaže na trdoživo tradicijo humanističnega novolatinskega pisma. Ta se je namreč še več stoletij po Erazmu Rotterdamskem kazala v neprisiljenem mešanju latinskega in ljudskega jezika v intelektualnih korespondencah. Razsvetljenci so v tem in drugih pogledih z veseljem sprejeli humanistično dediščino. Ne nazadnje so si bili s humanisti edini v posebni ljubezni do pisma, v katerem so radi razvijali svoje misli.

V nemških in avstrijskih deželah je bila tradicija latinskega pisma še posebej močna. Konec srednjega veka je bila v zasebni korespondenci kljub vse pogostejši rabi nemščine še vedno običajna latinščina (Nickisch 1991: 30–32). V 16. stoletju je začel iz Italije žarčiti vpliv novolatinskega pisma, ki so ga gojili humanisti, Luter, pa tudi slovenski protestanti. Ta epistolarni model je ostal pri učenjakih

priljubljen tudi po koncu renesanse, saj ga je dodatno utrdila klasicistična kodifikacija literarnih zvrsti okoli leta 1600. Poleg tega so začeli priročniki za zgled zopet postavljati rimske epistolografe. Latinščina se je začela v baročnih zasebnih pismih sicer nezadržno umikati živim jezikom, kar dokazuje slovenska korespondenca med baronico Coraduzzi in baronico Marenzi, toda učenjaki so si še na začetku 18. stoletja vztrajno dopisovali v jeziku svojih antičnih vzornikov (Nickisch 1991: 37–38). Stoletna jezikovna hierarhija jezikov se je začela spreminjati šele v drugi polovici 18. stoletja, ko je bil vodilni položaj latinščine ogrožen tudi na področju intelektualne dejavnosti. Nemški razsvetljenec Heinrich Fredrich von Diez, na primer, je leta 1781 pozival izobražence, naj ne pišejo več v jeziku Spinoze in Hobbesa, temveč v jeziku ljudi (Morrison 2005: 85). Latinščina je sicer zaradi svojega univerzalnega značaja še dolgo ostala jezik evropskih znanstvenih revij, ki so začele izhajati konec 17. stoletja, toda v intelektualnih pogovorih in pismih so jo nadomestili živi evropski jeziki (Israel 2001: 61, 150). Ne glede na to je latinščina globoko v 19. stoletje ohranila pomembno vlogo v Cerkvi, šoli in znanosti, zato pa tudi v korespondencah, povezanih s temi sferami. Avtorji pisem so v baroku in razsvetljenstvu z latinskimi citati še vedno radi poudarjali svojo izobraženost. Angleški popotnik Joseph Spence je na koncu nekega pisma iz tridesetih let 18. stoletja duhovito opisal to humanistično tradicijo: »Pismo sem skoraj do polovice zapolnil z latinščino in zadostno izkazal svojo učenost.« (Klima, ur. 1975: 137)

Tudi Zoisova korespondenca je posejana z reminiscencami na novolatinsko pismo. Med njimi so prijateljski pozdravi, kakršne so na konec pisma radi postavljali humanisti in njihovi nasledniki, tako Leibniz in Hobbes.²⁷ Kopitarjev priljubljeni pozdrav Zoisu je bil kakor pri njih »*Vale et mi fave*« ali preprosto »*Vale faveque*«. ²⁸ Te besede sicer za Kopitarja niso bile preprosto tribut humanistični tradiciji, temveč so ponazarjale njegov odnos do Zoisa. Z njimi je namreč slavist bolnemu mecenu vsakič znova iskreno zaželel dobro počutje, obenem pa ga je opomnil, naj mu kot varovancu, ki potrebuje njegovo pomoč, ostane naklonjen. Isti pozdrav je namenjal Dobrovskemu, ki je v njegovem življenju prav tako predstavljal očetovsko figuro in ki so ga prav tako mučile zdravstvene težave. Kopitar je dokazal poznavanje humanistične kulture tudi na drugih mestih. Ko je junija leta 1812 v pismu sanjal o lastnem stanovanju, v katerem bi imel dovolj prostora za knjižno in mineraloško zbirko, se je na koncu pomiril z modrim izrekom Thomasa Mora, ki obljublja uresničitev neizogibnega: »*Quod differtur, non aufertur*«. ²⁹ (*Zoisova pisma II*, MP 40)

²⁷ Gl. npr. Malcolm, ur. 1997: 716; Bungies in Utermöhlen, ur. 1998: 159.

²⁸ »Ostani zdrav in meni naklonjen!« Npr. *Zoisova pisma II*, MP 44, 75.

²⁹ »Kar je odloženo, ni izgubljeno.«

Še več kakor jasnih sklicevanj na tradicijo humanističnega pisma je v obravnavani korespondenci prikritega navezovanja na ta epistolarni model. Latinsko so začeli baron in njegovi prerodni korespondenti najpogosteje pisati, ko so obravnavali znanstvene teme. Tudi v tem pogledu so se ujemali s sodobniki, na primer s češkima razsvetljencema Dobrovskim in Durychom (npr. Vintř in Pleskalová 2004: 283, 310). Ko je Dobrovský 22. februarja leta 1812 v pismu »za kranjske slaviste« komentiral slovenske načrte za reformo črkopisa in za nov prevod *Svetega pisma*, je Zoisa in njegove sodelavce nagovoril kot prijatelj humanist: »*Curae mihi sunt res vestrae. Amplector vos ut fratres.*«³⁰ (Zoisova pisma II, MP 33) Zois je od 28. do 30. septembra leta 1810 napisal v latinščini celoten osnutek pisma Kopitarju, v katerem je nameraval govoriti predvsem o slavistiki, literarni zgodovini in mineralogiji (Zoisova pisma II, MP 7). Tudi Kopitar je v latinščino naravno prešel, ko je načel znanstveno temo. Ko je septembra leta 1812 baronu razgrnil načrt za komentiran natis *Brižinskih spomenikov*, mu je zaupal nadzor nad morebitnimi – po njegovem mnenju težavnimi – sodelavci izdaje, zlasti nad Vodnikom in Primicem, z besedami: »*Sit tibi ergo commendatum totum negotium!*«³¹ (Zoisova pisma II, MP 47) Primic pa je v pismu Zoisu spomladi 1812 z modrimi latinskimi reki blažil usodnost svojega strokovnega razkola s Kopitarjem: »Saj vem, *concordia res parvae crescunt*,³² toda *ex conflictu opinionum lucratur veritas*³³ je prav tako lep in resničen rek.« (Kidrič 1934: 143)

Najizrazitejši naslednik humanističnih epistolografov v Zoisovem krogu je bil vsekakor Kopitar, ki je bil najbolj spreten pri izražanju lastnih misli v latinskem jeziku. Kakor je večkrat razložil Dobrovskemu, je ta antični jezik v pismih rad uporabljal zaradi izrazne gospodarnosti in pomenske jasnosti (Jagić 1885: 77; Čejka 1996: 77). 23. januarja leta 1809 je ponosno zaključil, da bo jezikoslovec Johann Severin Vater – potem ko bo prebral njegovo slovnico – spremenil svoje napačno stališče o dvojnini v slovanskih jezikih, zapisano v *Praktische Grammatik der russischen Sprache*: »*Aliter sentiet, cum me legerit.*«³⁴ (Kidrič 1939: 131) Obseg latinskih delov Kopitarjevih pisem je naraščal skupaj z avtorjevo strokovno samozavestjo. V tem pogledu je bilo prelomno prvo pismo patriarha slavistike Dobrovskega, ki ga je Kopitar prejel 1. februarja leta 1809. Medtem ko je bil pred tem zelo zadržan pri vstavljanju latinskih besed, pa je v pismu Zoisu, napisanem v evforičnem razpoloženju neposredno po prejemu pisma iz Prage, večkrat prešel v latinščino, tako

³⁰ »Prizadevam si za vaše stvari. Objemam vas kot brate.«

³¹ »Naj ti bo torej zaupano celotno delo!«

³² »Majhne stvari postanejo velike zaradi sloge.«

³³ »V spopadu mnenj pridobi resnica.«

³⁴ »Spremenil bo mnenje, ko me bo prebral.«

v obrazložitvi svoje zamisli, da bi se ne glede na študijske obveznosti preselil k Dobrovskemu v Prago: »Pravo je tako tam kakor tu, *slavlicorum autem fons est ibi!*«³⁵ (Kidrič 1941: 146) Kopitarjeva navada je bila tudi, da je v latinščini izražal občutek superiornosti, tako v pismu baronu julija leta 1810, ko je ocenjeval češkega jezikoslovca Františka Posselta: »[L]inguista *generalis, sed slavista ego melior*«³⁶ (Kidrič 1941: 174). Ali pa aprila leta 1809, ko se je ponorčeval iz nepoznavanja pravnega zgodovinarja Johanna Philippa Gustava von Ewersa, avtorja knjige o izvoru ruske države: »[T]akšni so Nemci: *duo verba cum sciunt, statim libellum faciunt*.«³⁷ (Kidrič 1939: 193)

Ne nazadnje kaže na tradicijo humanističnega pisma tudi Kopitarjev vztrajni trud, da s šaljivimi pripombami v latinščini razvedri svojega korespondenta. Avgusta leta 1812 je Zoisa opozoril na knjige v palači na Bregu, ki bi lahko koristile Ravnikarju, Zupanu in drugim pri pripravi novega prevoda *Svetega pisma*. V tem odlomku je skupino slovenskih prevajalcev zbadljivo primerjal s precej bolj naglimi, pa tudi izobraženimi ustvarjalci znamenite septuaginte, prvega grškega prevoda *Stare zaveze*: »Slovanska (poljska in češka) biblija je prav tako med slovanskimi knjigami Vaše milosti *ad usum LXX interpretum*,³⁸ da ji posvečajo pozornost.« (Zoisova pisma II, MP 44) Kopitarjeva pisma postajajo zaradi takšnega tona pogosto zabavna kakor Erazmova *epistula iocosa* (prim. Erazem Rotterdamski 1554: 400).

Baročno plemiško pismo

V Zoisovi korespondenci so prisotni tudi elementi baročnega plemiškega pisma, za katerega je teorija pisma od začetka 17. stoletja naprej zahtevala strogo formalen značaj, primeren visokemu družbenemu položaju naslovnika (prim. Altman 1986: 33). Razsvetljsko pismo je sicer omehčalo večino baročnih konvencij, vseh pa nikakor ne. V stanovsko urejeni družbi poznega 18. stoletja je bil epistolarni dekorum ne glede na novodobne težnje še vedno odvisen od rodu in naziva korespondentov (Schneider 2001: 238). Tudi sočasni priročniki so paradoksalno kljub priporočanju naravnega tona, ki naj bi se ne oziral na družbeni položaj, še v baročni tradiciji vztrajali, da morajo biti nagovor, slog in jezik prilagojeni socialnemu statusu pošiljatelja in prejemnika (Bannet 2005: 64–65). Vsekakor je plemiško baročno pismo na razsvetljsko epistolografijo najbolj vplivalo z galantnostjo jezikovnega izraza.

³⁵ »Izvor slovanstva pa je tam!«

³⁶ »Splošni jezikoslovec, toda slavist sem boljši jaz.«

³⁷ »Ko poznajo dve besedi, takoj napišejo knjižico.«

³⁸ »Na voljo sedemdesetim prevajalcem.«

Tega je mogoče odkrivati zlasti v pismih, ki si jih je Zois izmenjal z baronom Erbergom in feldmaršalom Vukasovičem. Vsi trije so pripadali družbeni eliti habsburške monarhije, zato pa tudi rafinirani dvorsko-plemiški kulturi svojega časa. Svetovljan Zois je moral sicer večino življenja preživeti v Ljubljani, daleč od prestolnic in dvorov, vendar je številne člane evropske visoke družbe sprejemal doma oziroma si je z njimi dopisoval v francoščini, italijanščini ali bolj običajni nemščini. Zato pa je dunajski dvor toliko bolj poznal pravnik in erudit Erberg, ki je postal vsaj že konec 18. stoletja tesni prijatelj cesarske družine, pozneje komornik, v letih 1808–1816 pa vzgojitelj avstrijskega prestolonaslednika Ferdinanda (Uršič 1975: 195–200). Tudi feldmaršal Vukasović je bil humanistično razgledani član stare plemiške družine iz Senja. Njegova bleščeča vojaška kariera se je začela v dobi cesarice Marije Terezije in končala leta 1809, ko je bil smrtno ranjen v bitki pri Wagramu (Wurzbach 1856–91: LII, 23). Drugi Zoisovi prerodni dopisniki, tako Vodnik, Kopitar in Primic, so izhajali iz povsem drugačnega okolja. Svojega mecena so sicer nagovarjali z velikim spoštovanjem, vendar pri tem praviloma niso dosegali višjih slogovnih leg. Z zelo uglašenim epistolarnim izražanjem je včasih presenetil Kopitar, ki se je v umetnosti elegantnejše konverzacije izuril v letih bivanja v Zoisovi hiši, pa tudi pozneje na Dunaju. Stanovski obzir izkazuje še pazljivo sestavljeno Primičevo pismo Zoisu.

Epistolarni dekorum je strogo predpisoval že zunanjo obliko plemiškega pisma. Pismo je moralo biti vloženo v ovojnico, zapečateno, priporočljivo francoski naslov pa je moral vsebovati čim več podatkov o prejemniku, kar je bilo znamenje spoštovanja, in čim manj podatkov o njegovem bivališču, kar je nakazovalo njegovo znamenitost. Te zahteve so brezhibno izpolnjevala Zoisova pisma Erbergu. Ohranila se je ovojnica njegovega pisma z dne 3. aprila leta 1809, ki je bilo poslano v cesarsko rezidenco Laxenburg pri Dunaju, kjer je skupaj z nadvojvodo Ferdinandom bival Erberg:

*A Monsieur, Monsieur Joseph le Baron d'Erberg Chambelan de S. M. Imper. Roy. Apost., Chambelan actuel de Son Altesse Imper. l'Archiduc Ferdinand et Chevalier de l'Ordre de St. Leopold a Laxembourg*³⁹ (Erbergova pisma, Zoisovo pismo Erbergu 3. 4. 1809).

Galantnost prežema tudi uvodne nagovore. Ni presenetljivo, da je Zois Vukasovića, ki ga ni osebno poznal, nagovoril: »Visokoblagorodni, spoštovanja nadvse vredni gospod feldmaršal« (Kidrič 1939: 182). Vendar je dobrega znanca Erberga prav tako naslovil: »Visokoblagorodni baron, spoštovanja nadvse vredni prijatelj!«

³⁹ Francosko: »Gospodu, gospodu Jožefu baronu Erbergu, komorniku Njegovega cesarskega in kraljevskega apostolskega veličanstva, sedanjemu komorniku Njegove cesarske visokosti nadvojvode Ferdinanda in vitezu Leopoldovega reda v Laxenburgu«.

(*Erbergova pisma*, Zoisovo pismo Erbergu 10. 12. 1808) Stanovska etiketa je konec 18. stoletja korespondentoma še vedno narekovala tovrstni formalni nagovor. Le zares tesno prijateljstvo je lahko to baročno konvencijo zamenjalo z dosledno razsvetljsko, tako da si je na primer Herder weimarskega kneza dovolil nagovoriti: »Ljubi knez!« (Hahn, ur. 1977–88: VI, 71) Nagovor »Dragi!« pa so začeli priročniki za pisanje pisem pogosteje uveljavljati šele v Angliji in Ameriki konec 18. stoletja (Bannet 2005: 66).

Dostojanstveni jezik, bogat z epiteti in elativi, je prav tako značilen za neposredno nadaljevanje plemiškega pisma, ki pojasnjuje razloge za pisanje. Vukasović je vljudno razložil, zakaj piše Zoisu: »Ljubezen do domovine mi ponuja prijeten razlog, da pišem Vašemu visokemu blagorodju« (Kidrič 1939: 182, op. 1). V uvodnih pisem Erbergu se je Zois z izbranimi izrazi opravičeval zaradi zamujanja z odgovorom. Decembra leta 1808 je zapisal:

A Monsieur de Vienne
 Monsieur Joseph le Baron
 d'Erberg Chambelan de S. M. Imperey:
 Roy. apost., Chambelan actuel de
 son altesse Imperey, l'archiduc Ter-
 dinand et Chevalier de l'Ordre
 de St. Leopold a
 Laxenburg

Ovojnica pisma, ki ga je aprila leta 1809 Zois poslal Jožefu Kalasancu baronu Erbergu v Laxenburg (Arhiv Republike Slovenije).

Zame je pač dvakrat žalostno, da nisem mogel tako dolgo odgovoriti na Vaše predragocene vrstice. Medtem ko sem bil skrajno ganjen, ker ste se me prijazno spomnili, si nisem želel ničesar bolj goreče, kakor da bi Vam za to resnično živo izkazal svojo nadvse srčno zahvalo ter obenem svojo nespremenljivo zvesto predanost in že od nekdaj odločno spoštovanje. (Kidrič 1939: 88)

Dikcija tega uvoda se povsem ujema z nagovori, kakršne so v svojih modelih pisem visokim osebam svetovali pisci baročnih epistolarnih priročnikov, na primer Puget de la Serre (Bannet 2005: 112). Januarja leta 1809 je bil Zois pri opravičevanju še bolj galanten: »Tragična usoda je, da si nikoli ne dopustim dohiteti občutkov srca, temveč komaj kdaj pa kdaj porabiti trenutek telesnih zmožnosti.« (Kidrič 1939: 124) Takšno poudarjeno vljudnostno pisanje je bilo značilno za pisma z visoko razvitim čutom za družbeno primernost (Schneider 2001: 100), torej predvsem za plemiška pisma. Zoisova osebnjša in iskrenejša opravičila Kopitarju zaradi zamude pri odgovorjanju so vsebinsko veliko stvarnejša, formalno pa enostavnejša.

Plemiška galantna pisma, kakršna so Zoisova Erbergu, so se v zvestobi baročnemu izročilu načrtno izogibala obravnavanju vsakdanjih stvari in navadnim izrazom, rada pa so uporabljala metafore in personifikacije. Ko je Zois aprila leta 1810 prvič po dobrem letu pisal Erbergu, mu ni podrobno opisal zanj uničujočih posledic poletne vojne, namreč ropov, stroškov z nastanitvami francoskih častnikov in vojakov, kontribucije, davkov, škode na posestvih, fužinah in v fajančni delavnici, temveč mu je toliko bolj prefinjeno predstavil svojo duhovno strtost ob tako hudem udarcu za domovino, kakršna je bila ustanovitev Ilirskih provinc:

O sovražnih nastopih, ki so me le malo prizadeli, in o kontribucijah, dobavah in nastanitvenih stroških, ki so sledili in ki spravljajo v stisko samo [moj] poslovni položaj, ni vredno, da bi ukra del Vašemu blagorodju samo sekundo časa s pripovedovanjem. Toda želel bi si, da bi mogel opisati, kakšen vtis sta napravila name premirje in mir, če bi bilo mogoče z besedami izraziti občutek odtrganosti od debla domovine in od vseh nenadomestljivih razmerij, ki so svete veri srca.

Tudi v nadaljevanju pisma je ostal Zois zvest baročnemu konceptu – ideji o povezanosti svojega počutja z usodo Avstrije in njene vladarske hiše, zato je zaključil, da si je opomogel šele ob veseli novici o poroki Napoleona in avstrijske nadvojvodinje Marije Luize, ki pa jo je – v skladu s paradigmo galantnega pisma – nakazal le metaforično: »Svoje okrevanje dolgujem nepričakovanemu visokemu dogodku, ki kakor novovzhajajoče sonce osvetljuje cel svet s tolažbo in upanjem« (Kidrič 1941: 150).

Zadnji primer iz Zoisovega pisma Erbergu kaže, da se je rafiniranost sloga v plemiškem pismu stopnjevala z resnostjo vsebine. Leta 1795 je Zois sporočilo o

nenadni Linhartovi smrti v pismu Vodniku namerno zaključil premišljeno izbrano: »[J]az bom žrtvoval nepozabnemu prijatelju solze – in ga kmalu obiskal v grobu.« (Zois 1973: 31) Značilno še bolj estetsko in stilizirano je Zoisovo čustveno obravnavanje podobno usodnih dogodkov na dvoru, na primer komentar Erbergove novice o bolezni cesarice Marije Ludovike decembra 1808:

Ob branju prve strani [pisma] z dne 18. novembra me je navdal neopisljiv strah! [...] Bog bodi zahvaljen, da je že pripis dal najboljše upanje za skorajšnje okrevanje in da so potem tudi hitri sli in časopisi, ki so sledili, oznanili ozdravljenje, za katerega smo tako goreče prosili! Cel svet je potolažen! (Kidrič 1939: 88)

Enako uglajeni so bili pisemski zaključki. Zois je Erbergu pisal: »[H]itim proti koncu, da prizanesem Vašim očem, ostajajoč z vso dušo in z vsem srcem Vaš najponižnejši služabnik in najzvestejši prijatelj Žiga Zois.« (Kidrič 1939: 92) Zoisovo izražanje skrbi za prijateljeve oči je bila zopet ena od značilnih vljudnostnih konvencij plemiškega pisma (prim. Schneider 2001: 101). Skrajna udvorljivost, ki je zaznamovala odnos med obema baronoma, je prišla do polnega izraza tudi v njuni dosledni rabi podpisa »najponižnejši služabnik«. Natančno ta epitet je bil po epistolarni etiketi 18. stoletja dolžan uporabljati avtor, ko je pisal osebi višjega stanu kakor on sam (Bannet 2005: 66). Zois in Erberg kot enakopravna korespondenta k omenjenemu izrazu nista bila zavezana, vendar sta si z njegovo uporabo izkazovala toliko večje spoštovanje.

Medtem ko prežema galantni slog plemiškega pisma velik del korespondence med Zoisom in Erbergom, so se mu Kopitarjeva pisma približala le občasno. Slavist je skladno in izražanje navadno ugladil tedaj, ko je pisal o Zoisu in njegovi družini. Oktobra leta 1809 je tako zapisal: »Trepetam od veselja, da bom morda lahko Vaši milosti tako kmalu poljubil spoštovano roko.« (Kidrič 1941: 112) Ker je bil Zoisu osebno veliko bližje od Erberga, mu je velikokrat uspelo, da je galantnemu slogu, ki je lahko vodil v konvencionalnost, vtisnil nezamenljiv osebni pečat, na primer aprila leta 1813: »Končujem torej s prošnjo, da se mi na dan sv. Žige dovoli vsaj v duhu pred posteljo Vaše milosti.« (*Zoisova pisma* II, MP 54)

Za bolj prefinjen slog si je Kopitar prizadeval, kadar je prejel težko ali dolgo časa pričakovano Zoisovo pismo in nanj takoj vneseno odgovoril. Enako je ravnal, ko so iz Ljubljane prišle slabe novice in je čutil dolžnost, da svojega mecena primerno potolaži. Ko je slišal za propadanje Zoisovih fužin pod francosko oblastjo, je aprila leta 1811 dramatičen ton, zapleteno sintakso, abstraktne izraze in personifikacijo, kar so vse elementi galantnega epistolarnega sloga, na izviren način povezal z iskrenim sočustvovanjem:

Da ste se me 26. prejšnjega meseca prijazno spomnili, me je moralo seveda po tako dolgem odrekanju (v kar sem se z ustrezno resignacijo vdal, saj dobro poznam prekinitve, sicer pa nespremenljivo zvestobo Vaše milosti poštenim varovancem) še toliko bolj osrečiti. Na drugi strani pa me je vsebina napravila otožnega, če naj bi bila štiridesetletno delo in požrtvovalnost Vaše milosti za obstoj železarn zaman! Ampak ne morem se vdati tej misli: končna ureditev bo morala popraviti začasno škodo. Nemezis je boginja pravice, in užaliti jo je mogoče le z objestnostjo, ne pa s tako človekoljubnimi obrati, kakor jih je Vaša milost uravnavala v Bohinju in na Javorniku in ki jih ne sme obžalovati. Kajti krepost in modrost ne moreta nič za nesrečo. Nemezis je torej Vaši milosti nasprotno dolžna nagrado! (*Zoisova pisma* II, MP 15)

Slogovno dovršeno pismo Zoisu pa se je leta 1812 iz več razlogov potrudil sestaviti tudi Primic. Prvič v življenju se je namreč obračal na tega vplivnega mecena in mentorja slovenskega preroda, ki ga osebno ni poznal in ki je bil poleg tega visokega rodu. Tedanja epistolarna pravila so v takšnem primeru seveda narekovala privzdignjeni slog. Primic je moral biti skrajno takten tudi zato, ker je dobro vedel, da je njegovo podobo pri baronu v preteklih mesecih očrnil Kopitar. Uvodni nagovor je bil zato predvsem poklon Zoisu:

Visokorodni baron! Zgolj splošno znani sloves o Vaši slavni vnemi, da kot pravi mecen ob vsaki priložnosti podpirate znanosti in posebej vznik slovanske književnosti, me navdaja s pričujočim pogumom, da Vašemu visokemu blagorodju kot neznanec pišem te vrstice.

V nadaljevanju je Primic ohranil galantni slog, vendar ga je presenetljivo originalno povezal z novo, prerodno vsebino:

S tem si jemljem čast, da Vašemu blagorodju poročam, kako sem imel srečo, da sem bil postavljen na položaj, na katerem lahko nekaj storim za prodor naše slovenske književnosti. [...] Ali si lahko drznem v imenu celega slovenskega naroda nad vse ponižno prositi za podporo literarnim prizadevanjem? Vaše domoljubje, ki je brez primere, mi je porok za to, da nikakor ne bom prosil zaman. (Kidrič 1934: 142, 143)

Sveži idejni poudarek, ki veje iz Primičevega pisma, nas opozarja, da obstajajo med obravnavanimi pismi, ki vsebujejo prvine baročnega plemiškega pisma, zelo pomembne razlike. Plemiški mecen Erberg, Vukasović in Zois so v medsebojni korespondenci dosledno omenjali »domovino«, s čimer so mislili na avstrijske dedne dežele pod žezlom habsburške dinastije in na rodno deželo Kranjsko oziroma Hrvaško. Prerodni sodelavci Kopitar, Primic in prav tako Zois pa so to baročno teritorialno zavest tudi v pismih nadomeščali z razsvetljsko jezikovno identiteto, s čimer so se od deželnega domoljubja pomikali k narodnemu ponosu. Zoisu sta plemiški rod in prerodni nazor, ki se nista izključevala, omogočala, da je menjaval staro in novo perspektivo glede na trenutnega korespondenta.

Vsebnost elementov baročnega pisma v Zoisovi korespondenci se ujema s sočasno epistolarno kulturo. Galantni slog je ostal vsaj do začetka 19. stoletja ena od možnosti, ki so jo avtorji pisem izbrali zlasti tedaj, ko so pisali osebi visokega rodu, oziroma tedaj, ko so morali sestaviti formalno, ne pa zaupno pismo. Če je bil prejemnik pisma višjega stanu kakor pošiljatelj, je bil takšen vzorec toliko bolj nujen. Prefinjenost jezika, zapletenost sintakse in odsotnost konkretnih tem so se v baročnem in razsvetljskem pismu praviloma stopnjevale z naslovljenčevim statusom, še posebej, če je bil odnos med korespondentoma manj intimen. To pravilo potrjujejo tudi korespondence znamenitih pisateljev 18. stoletja, kakršna sta bila Walpole in Herder,⁴⁰ in sicer ne glede na to, da lahko veljajo njihova pisma danes za odlične primere razsvetljenske ali celo predromantične proze. V hierarhično urejenih družbah razsvetljenske Evrope je torej višino epistolarnega sloga najprej določilo razmerje med družbenima položajema pošiljatelja in prejemnika, nato pa tudi osebni odnos med njima. Zoisova korespondenca ni bila pri tem nobena izjema.

Razsvetljsko zaupno pismo

ZGODOVINSKO OZADJE. V Zoisovi prerodni korespondenci je torej prisotnih več starejših epistolarnih tradicij, ki zaznamujejo posamezne dele pisem, niso pa odločilne za kulturnozgodovinsko opredelitev celote. Za domnevo o razsvetljskem značaju teh pisem govorijo že okoliščine nastanka. Njihovi avtorji spadajo med glavne pripadnike osrednje (Zois, Vodnik) in pozne generacije razsvetljskih piscev na Slovenskem (Kopitar, Primic). Še več, omenjena korespondenca je bistveno pripomogla k delovanju Zoisovega kroga, ki je predstavljal jedro razsvetljenstva v slovenskih deželah. Njen pomen za barona in njegove sodelavce se je ujemal z duhom časa, ki je pismom prisojal kar največjo pomembnost za družbo. Kakor druge razsvetljenske korespondence v Evropi je tudi Zoisova v skupnih duhovnih naporih povezovala izobražence, živeče v različnih mestih politično razdeljene, toda kulturno povezane Evrope. Prav tako je bila v skladu s pričakovanji dobe že na prvi pogled predana ideji duhovnega napredka, še posebej pa empiričnim naravoslovnim in humanističnim znanostim (prim. Cassirer 1998: 13–18). Članom Zoisovega kroga je kakor vsem razsvetlencem ustrezala odprta, nedokončana forma pisma, ki je že sama po sebi nakazovala razvoj misli, napredek duha in koristno izmenjavo mnenj. V njenem okviru so lahko konkretno, empirično, vendar obenem estetsko obravnavali razna

⁴⁰ Prim. npr. Walpolovo pismo državniku Pittu (Toynbee, ur. 1903–25: VI, 103–107) in Herderjevo pismo weimarski kneginji (Hahn, ur. 1977–88: VI, 73–74).

vprašanja, pomembna za tedanjo družbo (prim. Kos 1986: 73–75; Nickisch 1991: 54).

Kljub tem osnovnim sidriščem v evropskem razsvetljenstvu ostaja odprto vprašanje, v katerih formalnih in vsebinskih lastnostih se zrcali takšna naravnost Zoisove prerodne korespondence. Še posebej, ker je za slovensko razsvetljenstvo značilno, da se ni neposredno ukvarjalo s temeljnimi filozofskimi in družbenimi dilemami svojega časa (Kos 1979b: 29, 33), po katerih bi bilo takoj prepoznavno, temveč se je raje posvečalo praktičnim nalogam.

FORMA IN SLOG. Zoisovo korespondenco zaznamuje zrahljana formalna in vsebinska struktura razsvetljenskega pisma, kakršna se je pojavila že v prvi polovici 18. stoletja, nato pa so jo spodbudile še nekoliko poznejše nemške in francoske epistolarne reforme. Nobeno od teh pisem nima več stroge večdelne retorične strukture in sloga, kakršna sta bila, na primer, značilna za nemško baročno pismo do začetka 18. stoletja ali kakršna so še do začetka 19. stoletja svetovali mnogi priročniki. Obravnavana pisma so nasprotno sledila razsvetljenskemu prepričanju, da pismo ne sme več dajati videza pošiljateljevega skrbno pripravljene in umetelnega govora, temveč mora narediti vtis pošiljateljevega živahnega in nenačrtovanega nagovora. Avtorji pisem, celo Zois, Erberg in Vukasović, so dajali zelo očitno prednost jezikovnemu izrazu, ki ga je naslovnik dojemal kot neposrednega. Tako so se ujeli z razsvetljensko mislijo, da so pisma odraz naravnega, notranjega človeka (Howland 1991: 42). Vsa pisma iz Zoisove prerodne korespondence pripadajo iz navedenih razlogov tipu zaupnega pisma, ki se je razvijal od Ciceronove zbirke *Epistulae ad Familiares* do humanistov in doživel kot prevladujoči epistolarni žanr vrhunec v 18. stoletju (Bannet 2005: 43). Takšno pismo je imelo lahko prijateljski, kolegijski, družinski, ljubezenski, tudi poslovni značaj, vsekakor pa se je njegov jezik namerno približeval atmosferi vsakdanjega pogovora.

Sproščenost izžarevajo zlasti pisma, ki so si jih pošiljali prijatelji, na primer Zois in člani njegovega kroga. Vodniku in Kopitarju se zaradi mecenove naklonjenosti in njegovega nasprotovanja formalnostim ni bilo treba ozirati na tedaj veljavne epistolarne konvencije. Te so osebi nižjega stanu nalagale, naj pokaže svoje spoštovanje do pomembnejšega naslovnika z lepomisom, z neuporabo okrajšav in postskriptumov, s kratkim tekstom, s praznim prostorom med nagovorom in nadaljevanjem ipd. (Bannet 2005: 66–67). Impulzivna, neposredna in gostobesedna Kopitarjeva pisma Zoisu, ki so varčevala s prostorom in bila dopolnjena z več sekundarnimi pripisi, se niso ozirala na nobenega od teh priporočil. Pravo nasprotje tem so bila Kopitarjeva pisma Erbergu, ki so zaradi manj osebnega odnosa in zaradi prosilnega

značaja precej bolj pazljivo upoštevala višji položaj naslovnika, saj so vključevala formalni nagovor (»Vaša ekscelenca!« ali »Visoko blagородni baron, milostljivi gospod!«), lepomis, ustrezne razmike med deli besedila, galantni slog ipd.⁴¹

Kopitarjev in Vodnikov uvodni nagovor Zoisa je bil skrajšan na najmanjšo možno mero, ki jo je še dopuščala tedanja vljudnost: »E. G.!«⁴² Zois pa je lahko člane svojega kroga naslavljal preprosto s »Predragi prijatelj!« (npr. Zois 1973: 31), kakor na primer češki razsvetljenec Zlobický (»Prijatelj!«, ko je leta 1783 pisal kolegu Cerroniju (Vintr in Pleskalová, ur. 2004: 267), ali pa Herder (»Najdražji!«), ko je istega leta pisal prijatelju Jacobiju (Hahn, ur. 1977–88: V). Le Vodnika je baron sprva zaradi spoštovanja njegove cerkvene službe naslavljal tudi: »Prečastiti gospod župnik!« (Zois 1973: 21) Nezamenljivo znamenje razsvetljenstva v okviru Zoisove korespondence je bila baronova velika užaljenost, ko ga je Dobrovský, ki ga je imel za sebi enakovrednega prijatelja, nagovoril formalno: »Vaša ekscelenca!« (*Zoisova pisma* II, MP 47a)

Obravnavana korespondenca je torej izpolnjevala nalogo razsvetljenstva, da pismo poudari enakovrednost pošiljatelja in prejemnika ter zmanjša pomen družbenih razlik med njima. Iz pisem, ki si jih je Zois izmenjal z Vodnikom in Kopitarjem, so vsekakor razvidne močne intelektualne in prijateljske vezi, ki so brisale, čeprav ne dokončno izbrisale stanovski obzir. Do tikanja, ki sta ga, na primer, v medsebojnih pismih uporabljala Herder in Goethe (npr. Hahn, ur. 1977–88: VI, 91–93), v korespondenci med Zoisom in njegovimi varovanci zaradi tedaj veljavne etikete pač ni moglo priti. Iz nagovorov v teh pismih je povsem jasno razvidno hierarhično urejeno razmerje med Zoisom na eni ter Vodnikom, Kopitarjem in Primicem na drugi strani. Kopitar se je dosledno podpisoval kot »hvaležni dolžnik«. Takšen odnos se je popolnoma ujemal s tedanjimi pravili lepega vedenja in z napotki iz sočasnih priročnikov za pisanje pisem (Bannet 2005: 65).

JAVNOST. Zoisov krog se je podobno kakor primerljive intelektualne skupnosti tistega časa, na primer saloni, akademije, klubi, kavarne in prostozidarske lože, gibal na fluidni meji med zasebno in javno sfero, ki sta se tedaj šele začeli oblikovati. Njegovi člani, ki so jih družili prijateljstvo, naklonjenost in skupni nazori, so se začeli tako kakor razsvetljenci iz Francije in drugih evropskih dežel v želji po usklajeni širitvi novih idej povezovati na srečanjih in v korespondencah. Skupine kakor

⁴¹ Gl. npr. *Erbergova pisma*, Kopitarjevo pismo Erbergu 7. 12. 1809; 28. 12. 1809; 2. 2. 1810; 20. 7. 1812.

⁴² Nemško: »V[aša] m[ilost]!«

Zoisov krog, sprva omejene na zasebni prostor, so s svojo dejavnostjo vedno bolj posegale v zunanji svet, s tem pa oblikovale dotlej neznano intelektualno javnost – literarno republiko (Goodman 1994: 3). Toda prestop iz zasebnosti v javnost ni bil nikoli dokončen. Zoisov krog je družba sicer prepoznavala kot vplivno skupino, kar potrjujejo Pohlinove besede v *Tem malem besedišu*, toda njegovi člani so se kljub temu sestajali v zasebnih prostorih in si pisali zasebna pisma. Kopitar je lahko z izrazom »*Domus Zoisiana*«⁴³ simptomatično označeval dvoje, baronovo palačo ali pa prerodni krog, ki se je zbiral v njej (Kidrič 1941: 141; *Zoisova pisma* II, MP 10). Razpetost med javnim in zasebnim je bila značilna za vse sorodne razsvetljske skupine, tako angleški Kit-Cat Club in prostozidarske lože (Bannet 2005: 249). Ne nazadnje se je njihov poljavni značaj kazal tudi v strukturi članstva. V istem prostoru so se predajali vljudni družabnosti in svetovljanski konverzaciji ljudje iz različnih socialnih plasti, katerih sprejem ni bil več pogojen s poreklom, temveč z izobrazbo in vedenjem (Israel 2001: 59, 60; Vovelle 2004: 34). Zois je jedro kroga sestavil iz intelektualcev, ki so bili rojeni v družinah kmetov in malih meščanov. Vrh tega jim je po svojih močeh omogočil ali olajšal napredek po družbeni lestvici. Kopitarju, na primer, je odprl vrata v pomembne dunajske hiše, tako v Schreibersov naravoslovni salon, pa v palačo nadškofa Hohenwarta in barona Erberga.

Intelektualne družbe 18. stoletja, med katere je spadal Zoisov krog, so se lahko razcvetele v okoliščinah, ki so bile naklonjene razvoju javne sfere. Te je v habsburški monarhiji zagotovil predvsem cesar Jožef II., ki je izpeljal liberalno reformo državne cenzure (Morrison 2005: 51). Kljub takšnim posameznim spodbudnim ukrepom razsvetljenih absolutistov se je nova sfera v vseh evropskih državah širila počasi. Javnih prostorov, primernih za srečevanje intelektualcev, ni bilo v izobilju niti v prestolnicah, vladarji pa razen izjem tudi niso finančno podpirali neodvisnih združb, ki so se izmikale državnemu nadzoru (Morrison 2005: 39, 43). Pravo srce razsvetljenstva in literarne republike so tako do konca ostali zasebni saloni, kakršen je bil tudi v palači na ljubljanskem Bregu. Ne glede na to je začela nova javnost povsod po Evropi postopno, toda neizogibno načenjati staro politično kulturo absolutističnih monarhij, v kateri je bila družbena moč omejena na dvorne kabinete (Habermas 1989: 12; Kruckeberg 2001: 1).

Razsvetljski saloni so svoje ideje navadno širili po ustaljenih in družbeno sprejemljivih poteh. Mojster nevpadljivega, zato pa učinkovitega delovanja je bil tudi Zois. Kot vodja glavne razsvetljske družbe na Kranjskem je sodelavcem zagotovil prostor za zbiranje, podprl njihove objave ter jim pomagal zasesti položaje v državi

⁴³ Latinsko: »Zoisova hiša«.

in cerkveni upravi, kjer so lahko uresničevali prerodne naloge. Na enak način so svojim klientom do objav, služb in moči pomagale druge sorodne razsvetljenske družbe v habsburški monarhiji, tako Slovincem dobro znani češki prerodni krog dunajskega profesorja Zlobickega (Reichel 2004: 130–132), pa dunajska prostožidarska loža *Zur wahren Eintracht* na čelu s Zoisovim dopisnikom Ignazom von Bornom (Morrison 2005: 202–203). Kopitarjev primer nazorno kaže, kako uspešno je lahko takšno socialno omrežje svojega člana izstrelilo na pomembno mesto v družbi. Kranjec se je po zaslugi Zoisovih zvez zavihtel na položaj skriptorja v dunajski Dvorni biblioteki, od koder je lahko usmerjal evropsko slavistiko in vplival na slovanske narodne prerode, medtem ko je slavistično delo Václava Fortunáta Durycha, varovanca Zlobickega, zastalo ravno zaradi tega, ker mu ni uspelo zasesti tega tako zaželenega službenega mesta (prim. Petrбок 2004: 185–191). Prav javne biblioteke z velikimi knjižnimi zbirkami in čitalnicami so bile namreč v razsvetljenstvu valilnica novih zamisli in spoznanj (Israel 2001: 119). Kot pravo razsvetljensko žarišče je Zoisov krog skrbel za širitev novih idej v vseh družbenih slojih, in sicer med preprostimi ljudmi (npr. s slovensko pratiko), med

Zoisova palača na ljubljanskem Bregu, kakor jo je v zadnjem desetletju 18. stoletja z združitvijo in prezidavo starejših hiš v duhu baročnega klasicizma ustvaril Žiga Zois (foto: avtor).

izobraženci (npr. z Linhartovo zgodovino v nemščini), in v politični eliti (npr. v pogovoru z ministrom Metternichom).

Pomikanje Zoisovega kroga iz zasebne v javno sfero je pomembno pospeševala prav korespondenca, ki je bila tako ali drugače posvečena izboljšavi družbe. Pisem, ki so obravnavala pomembne prerodne teme, zelo pogosto ni sestavljal le njihov pisec in ni bral le njihov naslovnik. Namesto da bi preprosto potovala na relaciji pošiljatelj–prejemnik, so lahko krožila znotraj baronove družbe, kar je pripomoglo k nagli širitvi novih idej med inteligenco na Slovenskem. Zois je pisma z delovnimi napotki za Vodnika sestavljal v prisotnosti ali po nasvetih Linharta in Kumerdeja. Kopitarjeva pisma za Zupana in Ravnikarja z navodili za slavistično delo, na primer, pa so prišla najprej v baronovo hišo, kjer jih je z avtorjevim dovoljenjem bral Zois. Prav tako je Kopitar Zoisu zaupal dragocena pisma Dobrovskega, ki so jih lahko nato študirali drugi člani kroga, zlasti Vodnik, Zupan in Ravnikar. Še bolj izrazito je javni sferi zavestno pripadala Kopitarjeva korespondenca s tujimi slavisti (Merchiers 2007: 334), ki jo je večkrat omogočil ravno Zois.

POLITIKA. V okvir svobodnega, toda uglajenega obravnavanja za javnost pomembnih zadev v razsvetljskem salonu je seveda spadala tudi kritika politike (Goodman 1992: 18; Foucault 1991: 152), čemur se ni izogibal niti Zoisov krog. Kopitar, ki se kljub lojalnosti do avstrijske države ni pustil slepiti politični propagandi, je 16. februarja leta 1810 Zoisu cinično komentiral novico o Napoleonovi poroki z nadvojvodinjo Marijo Luizo, ki je vzradostila celotno cesarstvo in preglasila novico o finančnem zlomu monarhije: »Tukaj je že dva dneva vse polno uradnih novic o poroki. In obeti: tečaj sam je padel s 450 na 350 v enem dnevu!« (Kidrič 1941: 140)

V skladu s poljavnim značajem Zoisovega kroga je njegova korespondenca pogosto komentirala politične novice. Tako je Kopitar Zoisu poročal o poteku Napoleonovega pohoda v Rusijo, Zois pa Erbergu poslal mnenje o ureditvi obnovljene Kmetijske družbe za Kranjsko. Toda korespondenca je lahko v svet politike posegla še bolj izrazito. Kopitar je leta 1810 spodbujal Zois in Vodnika, naj korigirata škodljivo jezikovno politiko francoskih oblasti v Ilirskih provincah. Zois pa se je po vrnitvi Kranjske Avstriji leta 1813 Kopitarju večkrat pritožil nad slabo rekonstrukcijo deželne vlade in nad prevelikimi davki, o čemer je slavist v upanju na izboljšanje razmer takoj obvestil znanca, blizu dvoru. Takšen način političnega delovanja, ki je za komunikacijski kanal uporabljal zlasti osebni pogovor in pismo, se je povsem ujemal z značajem razsvetljske družbe, v kateri se je posameznikova družbena moč razvijala v zasebni sferi, skrita pred nadzorom in kaznijo (Bannet

2005: 227). Zato so korespondenti iz Zoisovega kroga tudi razvili maskirani način izražanja političnih mnenj, ki je bil značilen za to dobo.

FILOZOFIJA. Omenjena korespondenca ni nikoli obravnavala filozofskih vprašanj, ki članov Zoisovega kroga niso zanimala. Baron je imel, kakor je opazil že Matija Čop, v svoji knjižnici na voljo le skromen izbor spisov metafizične filozofije (Slodnjak 1986: 100; Kos 1987: 32). Zois in Kopitar sta Immanuela Kanta, enega redkih spekulativnih filozofov, ki se pojavlja v njuni korespondenci, omenjala brez izjeme zgolj tedaj, ko sta se neusmiljeno norčevala iz njegove dolgoveznosti in dolgočasnosti. 19. novembra leta 1808 je Kopitar Zoisu potožil, da bo moral v okviru študija prava študirati Kanta: »Tudi kantovec moram postati, kajti naše šolske knjige so tudi vse [takšne].« Zois mu je 10. decembra leta 1808 odvrnil: »Pri [knjigarjarju] Becku boste gotovo našli vse te heretike.« Čez nekaj dni pa je v zvezi s prebiranjem Kanta še zlobno navrgel: »Nebesa naj Vam stojijo ob strani, ko boste prebavljali vso [to] besedno kramo.« Ko je Kopitar končno dobil zamisel, kje si bo izposodil Kantova dela, je Zoisu napisal: »Gospa Repič po mojem zadnjem pismu ne bo imela zadržkov glede tega, da bi mi posodila Kanta. Da bi ga kupil, bi bilo res škoda denarja!« (Kidrič 1939: 58, 85, 93, 104)

Kljub temu je mogoče iz Zoisove preredne korespondence razbrati odnos glavnih slovenskih razsvetljenčev do sveta in človeka. Ti so se namreč v komentarjih raznih zgodovinskih dogodkov, npr. kmečkih nemirov v Ilirskih provincah in osvobodilnega gibanja Srbov, vedno zavzemali za splošne razsvetljenske principe, in sicer za razumnost, miroljubnost, toleranco, svobodo mišljenja, nedotakljivost človeka in njegove lastnine ipd. Prav tako je razsvetljensko pojmovanje življenja razvidno iz njihovih obravnava zasebnih zadev, na primer iz Zoisovih očetovskih nasvetov Kopitarju, ki vsebujejo prepričanje, da mora človeka pri uresničevanju čutnosti oziroma iskanju sreče voditi razum. Predvsem pa se intelektualna dejavnost članov Zoisovega kroga, izražena in opisana tudi v pismih, ujema z razsvetljensko zavestjo o nujnosti svobodne in javne uporabe razuma za izboljšanje stanja sodobnega človeka, ki se je razvijala od konca 17. stoletja do Kanta (prim. Foucault 1991: 148; Losonsky 2001: 1–11). Kot pripadniki politično konservativnega razsvetljenstva, s katerim se je poistovetil večji del evropskih intelektualcev (Hobsbawm 1968: 106; Byrne 1996: 2; Israel 2001: 8–11), niso sicer Zois in njegovi sodelavci v svojih konceptih nikoli predvideli popolne človekove neodvisnosti pri javnem razmišljanju in delovanju, ki jo je zahteval Kant (Losonsky 2001: 188), ampak so vanje vedno vgrajevali zaščito in nadzor s strani razsvetljenega absolutističnega monarha. Člani Zoisovega kroga tudi ne bi nikoli podprli ukinitve fevdalnega reda, ki bi prizadela njihovega mecena. Tako je Kopitar marca leta 1810 sočustvoval z baronom, ki mu je generalni

intendant Ilirskih provinc Dauchy v zasebnem pogovoru napovedal uresničitev obljub francoske revolucije: »Vaša milost je morala poslušati grozna načela.« (Kidrič 1941: 146)

RELIGIJA. Kakor večino avstrijskih razsvetljencev so tudi večino Zoisovega kroga sestavljali možje, ki so se izobrazili v cerkvenih šolah, postali nato duhovniki ali pa so o tem vsaj razmišljali (Morrison 2005: 91). Njihov odnos do religije, ki ga je zaznamoval trezni jožefinizem, se je v glavnem izoblikoval v času vladanja cesarja Jožefa II., ko se je razvnel spopad med katoliško vero in razsvetljenski ideali. O verski toleranci članov Zoisovega kroga ne more biti nobenega dvoma že zaradi spoštovanja in raziskovanja reformacije na Kranjskem. Zois in Kopitar sta si vse do baronove smrti izmenjavala nove bibliografske podatke o protestantski književnosti. Njuna korespondenca kaže, da se tako kakor večina tedanjih evropskih, predvsem pa avstrijskih intelektualcev nista spogledovala z ateizmom (Morrison 2005: 90), bila pa sta kritična do starih cerkvenih redov, zlasti do jezuitov, in skeptična do tradicionalnih oblik pobožnosti, ki so jih na primer gojili frančiškani in diskalceati. Značilno je Kopitarjevo namigovanje na naivnost neke procesije aprila leta 1809 na Dunaju, ki je bila očitno povezana s priprošnjo za ugoden potek vojne s Francozi:

Sicer pa smo prav pobožni. Gospodom pl. Bonazza bi bilo gotovo v kratkočasen užitek, če bi videli štiri do pet tisoč otrok, starih osem do deset let, korakati v procesiji in peti Bog, ohrani prestol našega pobožnega cesarja. (Kidrič 1939: 198)

Racionalnemu jožefinizmu Zoisovega kroga je ostal Kopitar zvest celo v ozračju predmarčnega Dunaja, ki ga je pregnetla romantična katoliška prenova (Hafner 1995: 26).

Niti pri Zoisu niti pri Kopitarju, še manj seveda pri duhovnikih Vodniku, Zupanu in Ravnikarju, pa ni mogoče odkriti averzije do Cerkve, ki je bila v baronovem krogu značilna le za Linharta (prim. Kos 1996: 70). Njegovo približevanje deizmu ali celo ateizmu je dobilo nov zagon leta 1783 (prim. Gspan 1967: 231), ko ga je škof Herberstein po očitno mučnem sporu odpustil z mesta svojega tajnika. Linhart je kot goreč zagovornik cesarjevih reform Cerkve, tudi poddržavljanja njenega premoženja, že nekaj mesecev po tem dogodku guberniju predlagal, naj se v korist načrtovane javne študijske knjižnice v Ljubljani zapleni škofova Javna knjižnica v semenišču (Vidmar 2008a: 192–194). Toda Linhart je ostal med Zoisovimi sodelavci izjema. Pragmatičnemu Kopitarju se je, na primer, v času Ilirskih provinc zdelo najpomembnejše, da poučevanje v novih šolah prevzamejo duhovniki, ker so bili preprosto najbolj izobraženi. Večina baronove družbe je bila naklonjena racionalnemu in moralnemu krščanstvu, nekateri celo janzenizmu, kar se je

skladalo s politiko Jožefa II. in z usmeritvijo zmernega razsvetljenstva (prim. Byrre 1996: 25). Zoisov prijatelj in prvi biograf Pagliaruzzi je zapisal, da je baron »vse življenje sledil najbolj strogim zapovedim svetega evangelija«, spoštoval katoliško vero in njene služabnike, »toda preganjal praznoverje, hinavščino in svetohlinstvo« (Pagliaruzzi, *Biografia*: [10]). Člani Zoisovega kroga so torej na področju religije – tudi s pismi – podpirali razsvetljsko smer, ki je sicer napadala nevednost ter spodbujala toleranco in znanje, vendar tudi združevala razum z vero.

ZNANOST. Neomajna vera v moč človeškega razuma in izkustva je v 18. stoletju podprla bliskovit razvoj posvetnih znanosti. Zoisov krog se je vsa desetletja delovanja posvečal znanstvenim raziskavam, zlasti na področju slavistike, zato ga je Kopitar v nekem pismu imenoval kar »*accademia slava*«⁴⁴ (*Zoisova pisma* II, MP 72). Zoisova prerodna korespondenca ima torej razsvetljski značaj tudi zaradi odpiranja aktualnih vprašanj iz empiričnih humanističnih in naravoslovnih znanosti. V pismih Vodniku Zois ni razpravljale o njegovi poeziji, temveč tudi o slovnicah, slovarju, nič manj pa o geološki sestavi triglavskega pogorja. V korespondenci med Zoisom in Kopitarjem so obravnavani tako filološki in zgodovinski problemi kakor nova odkritja na področju zoologije in mineralogije. Empirističnega nazora pa baron in njegovi dopisniki niso izražali le implicitno. Tako je 5. septembra leta 1795 Zois v pismu Vodniku poudaril, da se mora znanstvenik raziskovanja naravnih pojavov lotiti z analitičnim opazovanjem, ne pa jih soditi po videzu (Zois 1973: 45). Kopitar pa je bil kot eden prvih filologov svoje dobe tako ali tako zavezan znanstvenemu iskanju gotovosti in resnice, ki ga je utemeljilo 18. stoletje.

POETIKA. Razsvetljski značaj Zoisove prerodne korespondence se kaže tudi v obravnavah drugih področij človeškega ustvarjanja. Zoisov literarni nazor je posebej prepoznaven v pismih Vodniku. Baron je dajal pesniku od razsvetljskih literarnih teoretikov v branje Batteuxa. V presoji konkretnih literarnih del je, kakor ugotavlja Janko Kos, izhajal iz konkretnih zahtev empirizma, ki je videl temeljni namen poezije v dvojnosti zabave in poučnosti (Kos 1987: 31–32). Zoisov razsvetljski empirizem kažeta tudi stalno poudarjanje pomena okusa in vztrajno usmerjanje Vodnika v ustvarjanje v ljudskem tonu, torej v bližanje literarnega pisanja človekovemu čutnemu izkustvu (Kos 1987: 32).

Po pismih pa so si Zois in njegovi dopisniki izmenjavali tudi ljudske pesmi. Zois je tako Kopitarju na Dunaj poslal svojo zbirko viž, da bi jo preučil Dobrovský. Kopitar pa je Zoisa oskrboval s prepisi in izdajami srbskega ljudskega pesništva.

⁴⁴ Latinsko: »slovanska akademija«.

Tudi raziskovanje tovrstne poezije je bilo znamenje novega časa, saj so razsvetljenci iskali in cenili prvobitno poezijo kot del ali odraz človekovega naravnega in čutnega temelja (Kos 1987: 70–71). Zlasti Kopitar je ob navduševanju nad srbsko poezijo v pismih Zoisu implicitno oblikoval prepričanje, da je ljudsko slovstvo pristni in neposredni izraz človekovega duha, po katerem se mora zgledovati tudi leposlovje.

PREROD. Tematika humanističnih znanosti in poetike je bila v Zoisovem krogu, s tem pa tudi v njegovi korespondenci, neločljivo povezana s prerodom. Delo Zoisa in njegovih sodelavcev je bilo posvečeno regeneraciji slovenskega jezika, ki bi jo spodbudila nova literarna dela in zgodovinske raziskave. V ozadju tega programa je bila nastajajoča ideja naroda, ki se ni pokazala le v Vodnikovi poeziji, Linhartovem zgodovinopisju in Kopitarjevi slovnici, temveč tudi v Zoisovi korespondenci, na primer z razvijanjem teorij o zgodovini slovenskega jezika. Tudi s to značilnostjo se je obravnavana korespondenca vključevala v razsvetljenstvo. Občutek, da pripada posameznik konkretni nacionalni skupnosti, da ji je zavezan z jezikom, okoljem in potrebami, je bil namreč, kakor ugotavlja Kos, povsem v skladu z razsvetljskim empirizmom, ki je postavljajl na prvo mesto to, kar je dano človeku s čutno, prvotno izkušnjo (Kos 1979b: 34). Zato ni nenavadno, da je slovensko razsvetljenstvo v svojem zrelem obdobju odkrilo in obravnavalo tudi vprašanje slovenske državnosti, in sicer tako v okviru habsburške Avstrije (Linhart, Zois, Kopitar) kakor Napoleonove Francije (Vodnik).

PRIJATELJSTVO. V zvezi z razsvetljenstvom je Zoisova prerodna korespondenca odprla še eno, za to obdobje ključno temo – prijateljstvo. Ta stari topos antičnega in humanističnega pisma je bil namreč v 18. stoletju povzdignjen na novo raven. Zois je v pismu, poslanem na Koprivnik 5. septembra leta 1795, opisal navdušenje grofa Hohenwarta in ravnatelja Pinhaka, ki ju je Vodnik po baronovih navodilih popeljal na geološko odpravo v triglavsko pogorje, in dal na koncu občutkom vseh treh udeležencev vzvišen smisel: »Gore, narava, prijateljstvo so mogočno velike reči.« (Zois 1973: 44) Takšno izražanje je značilno za 18. stoletje, ki je znova odkrilo in posvojilo Aristotelov koncept nesebičnega, enakopravnega in svobodno sklenjenega prijateljstva kot vrline, ki je ključ do posameznikove sreče in vez družbe (Gantar, prev. 1994: 241–297; Kruckeberg 2001: 7, 11). Aristotel je v *Nikomahovi etiki* med drugim zapisal, da ohranijo prijatelji občutek predanosti tudi, »kadar jih ločijo razdalje«, da pa lahko prijateljstvo propade zaradi neizrečenih besed (Gantar, prev. 1994: 250). To misel so morali še posebej ceniti razsvetljenci, ki so s pismi tako spretno premoščali razdalje in svojim ljubljanim predajali izraze naklonjenosti. Erberg je pomen pisma za vzdrževanje prijateljstva, posebej v težkih časih, elegantno nakazal na začetku pisma Zoisu maja leta 1810:

Z Vašim prijetnim pismom, ki ga je s seboj prinesel komtur grof Harrach, ste mi napravili veselje, ki ga lahko človek popolnoma občuti le ob tako živem, globokem občutku prijateljstva, ki sem ga posvetil Vam, in v najinjem položaju. (Kidrič 1941: 162)

Čustvo prijateljstva je postalo – tudi v okviru epistolarne kulture – pomemben integracijski element tedanjih združb izobražencev (Morrison 2005: 5). Intelektualci so se lahko začeli na tej podlagi družiti in pogovarjati ne glede na stanovske razlike (Israel 2001: 60). Te sicer v salonih poznega razsvetljenstva, na primer v Bornovi loži *Zur wahren Eintracht* in v Zoisovem krogu, kljub egalitarističnemu vzdušju in retoriki nikakor niso bile pozabljene (Morrison 2005: 227–228), vendar se je njihov pomen zelo zmanjšal. Tudi slovenski razsvetljenci so lahko začeli šele kot prijatelji snovati preobrazbo kulture na Kranjskem. Zois je julija leta 1794 Vodnika pohvalil, ker je tekste za pratiko zaupal »kritiki svojih prijateljev« (Zois 1973: 29). Kopitar pa je nekoč v pismu mecenu priznal, da ima le malo pravih prijateljev, med katere seveda šteje Zois in Dobrovskega: »*Paucos amicos eosque bonos et veros, ut Tu es et Dobrovius, amo. Profanum vulgus malorum etc. odi et arceo.*«⁴⁵ (Zoisova pisma II, MP 51) Medtem ko je prej navedena Erbergova izjava vsaj delno retorična oziroma vljudnostna, pa Kopitarjeve besede namigujejo, da mu prijateljstvo Zois in Dobrovskega pomaga osmišljati življenje, kar je značilno razsvetljensko stališče (prim. Kruckeberg 2001: 16).

Avtorji pisem iz Zoisove prerodne korespondence so torej z medbesedilnimi namigi, zlasti z imeni znamenitih epistolografov, s citati, toposi, aluzijami, motivi in slogom, nakazali, katere stare epistolarne tradicije še živijo v njihovih pismih: antično latinsko pismo, zlasti Horacijeve epistole, humanistično novolatinsko pismo in baročno plemiško pismo. Na takšen način so se prepoznavno navezovali na strukturo starejših verzij epistolarnega žanrskega modela (prim. Juvan 2006: 284). Tudi v tovrstnem sklicevanju so sledili izročilu znamenitih epistolografov, tako Seneke, ki je s citati namerno opozarjal na svoje vzornike Epikura, Cicerona in Horacija (Inwood 2007: 137). Nobenega dvoma ni, da so prejemniki teh pisem razumeli sporočila, ki so jim jih pošiljali avtorji z vključitvijo posamezne epistolarne tradicije. Toda obravnavana korespondenca pripada kljub bogatemu navezovanju na preteklost z večino formalnih in vsebinskih elementov razsvetljenstvu. Po tej zgodovinski opredelitvi je treba ista pisma natančneje umestiti še v okviru zvrsti pisma.

⁴⁵ Latinsko: »Rad imam maloštevilne prijatelje, in sicer dobre in prave, kakor sta Ti in Dobrovský, sovražim in zavračam pa nevedno drhal slabih ljudi itn.«

Teorija pisma

RAZVOJ RAZISKAV. Z iztekom dobe normativne epistolarne poetike, ki je trajala od antike do konca 18. stoletja, in z razvojem moderne literarne teorije kot strogo znanstveno-empirične vede na začetku 20. stoletja se je pojavila možnost za opisno in analitično preučevanje zvrsti pisma. Raziskovalci so do današnjega dne ponovno obudili nekaj starih vprašanj, ki so si jih postavljali že njihovi predhodniki v antiki, srednjem in zgodnjem novem veku, odprli pa so tudi več novih dilem.

Starejša literarna veda pismu ni priznavala položaja zvrsti v tradicionalnem konceptu literature, ki je bil utemeljen na treh vrstah – liriki, epiki in dramatiki. Literarni zgodovinarji kakor Gustav Lanson so zanikali obstoj epistolarne zvrsti ali umetnosti, pismu pa odrekli estetsko formo ali umetniški namen (Dawson 1989: 19). Do sredine 20. stoletja se je veda tradicionalno ukvarjala s pismi v literaturi, tj. s fiktivnimi pismi, zasebna pisma pa je kot vire prepuščala zgodovini. Posledica je bila, da je bilo v preteklosti veliko več študij posvečenih pisemskemu romanu in drugim oblikam fiktivnega pisma kakor pisemski formi na splošno (Howland 1991: 6; Wolff 1992: 70, 83). Še danes zasebna pisma pogosteje raziskujejo zaradi biografskih in stvarnih podatkov v njih, redkeje pa glede na njihovo zvrstnost oziroma strukturo (Smith 1998; MacLean 2000: 181). Starejša literarna veda je dopuščala le eno izjemo – pisma pesnikov in pisateljev, ki jih je preučevala in včasih celo sprejela v njihov opus, vendar zgolj kot sekundarna dela, ki so pojasnjevala značaje in literarne umetnine njihovih avtorjev (Nickisch 1991: 1; Kralj 2001: 171). Raziskovalci so pismo cenili predvsem kot enkratni vir za kulturnozgodovinsko rekonstrukcijo znamenite osebnosti, njene vpetosti v tedanjo družbo in svet.

Pred drugo svetovno vojno se literarni zgodovinarji praviloma niso ukvarjali z zgodovinskim, filozofskim in družbenim kontekstom pisma, temveč so se zadovoljili z navajanjem stvarnih podatkov o njem (Howland 1991: 6). Zanimanje za pismo kot enega izmed novejših žanrov, ki je v konfliktu s kanoniziranimi literarnimi zvrstmi, so zgodaj pokazali ruski formalisti. Jurij Tinjanov je opozoril na razvoj pisma kot pomembnega literarnega žanra na koncu 18. stoletja, posebej pa na novosti v epistolarnem slogu. Obžaloval je, da pismo še vedno velja predvsem za vir biografskih podatkov, medtem ko ga literarna zgodovina in teorija nista raziskali kot literarni fenomen (Tinjanov 1984: 101–104).

Do bistvenega premika v razumevanju pisma je v literarni vedi prišlo v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja, ko so v ospredje stopili problemi tekstualnosti in obrobni, polliterarni žanri kakor avtobiografija, dnevnik in esej

(Kaufmann 1986: 387). Pozornost se je selila od študija literarnega teksta in bralca k preučevanju literarnega življenja in kulture (Juvan 2006: 183). Eno prvih znamenj novega pogleda na tekste na obrobju literature, torej tudi na zasebno pismo, je bilo mnenje Michela Foucaulta leta 1969, da dokument ni inertno gradivo (Foucault 2001: 9). Kakor torej po Foucaultu dokument obči zgodovini ni mogel več predstavljati le vira podatkov, temveč je postal vreden njenega preučevanja sam na sebi, tako je dokument tudi za literarno vedo prenehal obstajati zgolj v podrejeni vlogi pomožnega sredstva. Epistolarna proza se je končno uveljavila kot gradivo, enakovredno literaturi (Kaufmann 1986: 387). Literarna teorija je med drugim opozorila, da temeljne dinamike politične in kulturne zgodovine ni mogoče ugotoviti le z raziskovanjem pošiljateljve osebnosti, kakor se kaže v pismu, temveč tudi s preučevanjem narativne strukture pisma in njegove naravnosti na prejemnika (Wolff 1992: 84; Bannet 2005: 78). V zadnjem času se je v humanističnih vedah poleg obeh omenjenih usmeritev, ki pismo obravnavata bodisi kot vir bodisi kot literarno besedilo, uveljavila še tretja smer, ki raziskovanje širi na epistolarno produkcijo in recepcijo, torej na družbene okoliščine pisanja, potovanja in branja pisma (Virant 2004: 292). Večjega zagona pa v tem obdobju niso izkusile le raziskave zasebnega, temveč tudi fiktivnega pisma. Do zadnje četrtine 20. stoletja so se namreč množile predvsem študije posameznih pisemskih romanov, zelo malo pa se jih je lotevalo fiktivnega pisma kot zvrsti (Altman 1973: 1–2; Howland 1991: 6).

Kljub temu moč starega prepričanja o neliterarnosti realnega oziroma zasebnega pisma ni popustila takoj. Sprva so teoretiki literarnost omejevali zgolj na osebno-izpovedno, zlasti ljubezensko pismo, šele pozneje so ga razširili tudi na druge epistolarne podzvrsti (Nickisch 1991: 3). Tradicionalno priljubljen predmet preučevanja so bila zaupna intelektualna in umetniška pisma 17., 18. in zgodnjega 19. stoletja, novejši čas pa je prinesel zanimanje za nove teme: žensko epistolografijo, korespondenco nižjih slojev, epistolarne priročnike ipd. (Golz 2007: 254). Posebej glede zasebnega pisma 18. stoletja, ki je ostalo najbolj pogosta tema raziskav, se je uveljavilo prepričanje, da ga kljub na videz iskrenemu jeziku ni mogoče brati kot neposreden zgodovinski dokument, temveč je treba pri njegovem razumevanju upoštevati tedaj veljavna epistolarna pravila, konvencije in šifre (Earle 1999: 1; Bannet 2005: XVI). Od sedemdesetih let 20. stoletja so postajale predmet raziskav jezikovne, zgodovinske, družbene, strukturne, dialoške in literarne dimenzije pisma (Golz 2007: 254). V zadnjih desetletjih so kulturnozgodovinske raziskave pisma prevladale nad strukturalističnimi in tematskimi (Gilroy in Verhoeven 2000: 10). Posledica je bila tudi kritika tradicionalnega, v 18. stoletju utrjenega koncepta pisma kot zasebnega, pogosto ženskega, ponotranjenega in naravnega žanra (Favret 2004; MacLean 2000: 176). Počasi je izgubljalo pomen prepričanje,

da je literarnost v zasebnem pismu nujno povezana s fiktivnostjo. Danes prevladuje mnenje, da je lahko literarnost v pismu zastopana tudi s formalnimi elementi, kakor so slog, skladnja in metafore. Večina raziskovalcev pa se še vedno strinja, da je treba zasebno pismo ne glede na njegovo literarnost ločevati od fiktivnega pisma, torej od fikcionalne, epistolografsko strukturirane proze.

Do sprememb je prišlo tudi na področju urejanja in objavljanja korespondenc. Če so starejše izdaje pogosto vključevale zgolj pisma izpod peresa znamenite osebnosti, ne pa tudi odgovorov nanje, dajejo novejše izdaje – pod vplivom novih teoretskih spoznanj o bistveni vlogi naslovnika za zasnovno pisma – prednost celoviti objavi določene korespondence. Medtem ko so si uredniki 18. in 19. stoletja samoumevno jemali pravico, da zaradi ohranitve ugleda avtorja cenzurirajo moralno sporne odlomke v pismih ali pa tekste iz stilističnih razlogov skrajšajo in preoblikujejo, je v 20. stoletju prevladalo načelo stroge zvestobe izvirniku. Zlasti po letu 1960 so prišla v navado poostrena uredniška pravila pri kritičnih izdajah (Golz 2007: 253).

DEFINICIJA PISMA. Raziskovalci so se najbolj strinjali v splošni definiciji realnega pisma, v katero so skušali v tradiciji Demetrija in Lipsia zajeti zvrstno *differentio specifico*. Pismo je v sodobni literarni teoriji praviloma opredeljeno kot po obsegu omejeno pisno sporočilo med dvema običajno prostorsko ločenima osebam ali skupinama ljudi, ki ga pošiljatelj s pomočjo uvodnih in zaključnih formul, na primer nagovora in podpisa, naslavlja na prejemnika, s tem pa definira oba korespondenta (Gibson in Morrison 2007: 3). Ti splošni pogoji pa ne zadostujejo vedno pri določanju mej pisma. Veliko besedil iz raznih zgodovinskih obdobj, na primer znamenitih Horacijevih epistol, ni mogoče brez pomisleka uvrstiti med realna pisma, prav tako pa ne med fiktivna.

V jedru problema definicije epistolarne zvrsti je bilo vedno vprašanje razmejitev med realnim in fiktivnim pismom. Večina teoretikov se je zato strinjala, da morajo biti za realno pismo načelno izpolnjeni ti pogoji: osebi pošiljatelja in prejemnika sta realni osebi, pismo izvorno ni namenjeno javnosti, njegovo sporočilo pa ima značaj resničnosti. Če ostane eden od teh pogojev neizpolnjen, dobi pismo značaj fiktivnosti ali fingiranosti (Müller 1985: 70; Golz 2007: 251). Mnenja teoretikov so se pogosteje razhajala v drugih segmentih teorije pisma, tako ob analogiji s pogovorom in ob vprašanju literarnosti pisma. V nadaljevanju bom predstavil nekaj najbolj prepoznavnih konceptov zadnjih desetletij, ki nakazujejo izhodišča in smer razvoja na področju teorije pisma.

EPISTOLARNOST. Zlasti v zadnjih desetletjih so se raziskovalci veliko posvečali analiziranju epistolarnosti, tj. formalnih, pa tudi stvarnih in družbenih značilnosti pisma in pisemske komunikacije. Prostor teoretskih raziskav so v sedemdesetih letih razprli avtorji kakor Peter Bürgel, ki je sistematično predstavil štiri temeljne vidike zasebnega pisma, in sicer: psihološko-antropološki vidik (pismo kot odsev piščeve osebnosti in njene vpetosti v družbo), sociološki vidik (pismo kot komunikacijsko sredstvo), literarno-estetski vidik (pismo kot literarna zvrst) in zgodovinski vidik (pismo kot biografski in zgodovinski vir) (Bürgel 1976: 283–297).

Posebej v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja je bilo znova odprto že v antiki načeto vprašanje posebnega značaja pisma v primerjavi z govorom ali dialogom. Teoretiki so pismo interpretirali z ozirom na sodobno komunikacijsko teorijo, pri čemer so izpostavljali podobnost z ustnim sporazumevanjem (Nickisch 1991: 5–8). Ugotavljali so dialoški značaj pisma, toda prav tako njegove nezamenljive zvrstne posebnosti. Večinoma so se strinjali glede ontoloških razlik med govorjenjem in pisanjem pisma ter glede različnih praks govorne in pisne komunikacije v raznih zgodovinskih obdobjih (Schneider 2001: 25–26, 35–37).

Tako je Claudio Guillén kakor Demetrij ugotovil neujemanje pisma in govora. Antična predstava o polovici dialoga po njegovem ne more ustrezati značaju pisma, ki očitno ne reproducira pogovora. Značaj pisma naj bi bil torej bistveno povezan s pisno, ne ustno komunikacijo. Kljub temu je avtor poudaril, da pismo vsekakor vsebuje posamezne poteze govorne kulture, ki pa imajo zaradi preoblikovanosti bolj značaj literariziranih elementov kakor preproste imitacije govora (Guillén 1986: 78–84). Podobno je razmišljal Reinhard Nickisch, ki je odkrival podobnosti med epistolarno in ustno komunikacijo predvsem v strukturi in potencialni intencionalnosti sporočila, v alternaciji vlog pisca (govorca) in naslovnika (poslušalca) ter v zaznamovanosti procesa s pričakovanjem reakcije. Še pomembnejše pa so se mu zdele razlike med obema vrstama komunikacije, ki so se kazale v epistolarnih posebnostih, npr. v faznem zamiku, zmanjšani spontanosti reakcije ipd. (Nickisch 1991: 9–12).

Na bistveno vpletenost pogovornih elementov v pismo je opozorila predvsem Janet Altman, ki je sicer analizirala romane v pismih, vendar izpeljevala sklepe, ki jih je mogoče aplicirati tudi na realno pismo. Avtorica je kakor antični in humanistični teoretiki ugotovila, da gre tako pri pogovoru kakor pri korespondenci za izmenjavo monologu podobnih enot, vendar s pomembnimi razlikami. Med njimi je pokazala zlasti na fazna zamika med pošiljko in prejmem pisma ter med prejmem in odgovorom na pismo, ki vplivata na posebnost epistolarnega sloga. Ta

pisni dialog se lahko zaradi zunanjih okoliščin (izguba, zamuda pisma) tudi prekine ali modificira. Avtorica je kljub razlikam poudarila, da se pomen govornega modela za epistolarni diskurz kaže v uvedbi nadomestnih neverbalnih znakov namesto tonov in gest (npr. punktuacija), v navidezni ukinitvi časovne in prostorske razdalje med korespondentoma oziroma v iluziji živega nagovora, ki skuša napraviti bralca prisotnega, v umišljevanju dialoga s prejemnikom ipd. (Altman 1973: 179–184).

Med najbolj doslednimi glede tega vprašanja je bil Wolfgang Müller. Ta je dialoški značaj pisma in že v antiki uveljavljeno analogijo s pogovorom razložil z izvorom pisma, ki se je razvilo kot nadomestilo za ustno komunikacijo. Ne glede na to se mu primerjava s pogovorom nikakor ni zdela ustrezna. V pisemski izmenjavi je videl povsem samostojno komunikacijo, ki jo zaznamuje deficienca. Po njegovem so prav bistvene lastnosti pisma tiste, ki ga ločujejo od pogovora: prostorska ločenost korespondentov, pisnost komunikacije in fazni zamik v korespondenci. Ne glede na to, da lahko pismo celo posnema dialog oziroma si prizadeva nadomeščati dialog, ostaja nespremenljivo monološko, zasnovano oziroma sprejeto v osamljenosti pisca oziroma bralca (Müller 1985: 70–72).

Ugotovitve o razlikah med ustno in pisemsko komunikacijo so raziskovalce napeljevale k pazljivejšemu preučevanju zadnje. Pozornosti je bil deležen zlasti fazni zamik kot najbolj prepoznavna značilnost oziroma slabost pisemske izmenjave. Peter Bürgel je poudaril, da je pismo zaradi faznega zamika, torej v času potovanja od pošiljatelja do naslovnika, iztrgano korespondentoma. S tem je izpostavljeno nevarnosti zunanje zlorabe, npr. uničenja na poti, in nevarnosti napačnega razumevanja s strani korespondentov, saj bi lahko v vmesnem času prišlo do spremembe mišljenja bodisi pri pošiljatelju bodisi pri prejemniku (Bürgel 1976: 286–288). Janet Altman je opozorila še na bolj zapleteno različico komunikacijskega modela. V njem se lahko namreč pojavlja posrednik oziroma nadbralec, ki (ne)dovoljeno oziroma (ne)načrtovano nadzoruje korespondenco. Pismo lahko kljub temu, da je namenjeno enemu prejemniku, na koncu zaokroži v večji skupini bralcev (Altman 1973: 25, 121–124, 148). Avtorji kakor Bürgel in Janet Altman so torej ugotovili, da se lahko tudi realno pismo giblje na meji med zasebno in javno sfero.

Poleg tega je Janet Altman v zvezi s komunikacijskim modelom podrobno obravnavala časovno perspektivo pisma. Ugotovila je, da obvladuje epistolarni diskurz trenutek izrekanja – pisci pisma ves čas opozarjajo na trenutek, v katerem poteka pisanje. S te časovne točke vzpostavljajo odnos do preteklosti, zlasti do dogodkov med zadnjim in sedanjim pismom, in do prihodnosti, ki je neznana. Za epistolarni diskurz je torej značilen jezik nemogočega sedanjika. Nemogočega zato, ker

dejanje, opisano v pismu, ne more biti sočasno s pisanjem pisma, poleg tega pa bo v času prejetja pisma ta sedanjik tako ali tako že izgubil veljavo. Po Altmanovi je za pismo vseskozi značilna časovna dvoumnost oziroma časovna polivalentnost, tj. različne časovne lege: čas opisanega dejanja, čas pisanja, čas odpošiljanja, čas prejetja, čas branja in čas ponovnega branja ob pisanju odgovora. Časovne vrzeli povzročijo, da je lahko vsak glagol v pismu potencialno polivalenten. Poleg tega se lahko vmes, ugotavljata Janet Altman in Müller, spremenijo tudi osebnosti: pisec namreč nagovarja naslovnika, ki je nujno podoba iz preteklosti (Altman 1973: 152–176; Müller 1985: 78). Nekateri teoretiki so nasprotno poudarjali, da dimenzija časovnosti za pismo ne pomeni nujno omejitve, temveč moč. Larry Wolff je tako trdil, da lahko pismo kot narativna forma prav zato, ker se oprijema več časovnih točk, čas revidira in regulira – še posebej s pomočjo vpliva na svojega prejemnika (Wolff 1992: 73).

Raziskovalci v okviru epistolarnega komunikacijskega modela seveda niso obravnavali le sporočila in njegove časovne razsežnosti, temveč so preučevali tudi oba končna akterja procesa, namreč pošiljatelja (pisca) in prejemnika (bralca). Nekateri kakor Müller so v tradiciji antičnih in humanističnih teoretikov ugotavljali, da je pismo podoba duše, jezikovni ekvivalent piščeve osebnosti, ki je poslan odsotnemu (Müller 1985: 78). Drugi so opozarjali na kompleksno prisotnost obeh korespondentov v posameznem pismu. Bürgel je tako opozoril, da pisma kot vsebinsko heterogene strukture zrcalijo tako osebnost pisca kakor njegovo vpetost v družbo oziroma odvisnost od drugih. Pisma so po eni strani samostojna dejanja: so intencionalno zasnovana in se nagibajo v polje subjektivne identitete, saj so v tem pogledu bolj vezana na osebo pisca. Po drugi strani pa so pisma tudi reakcije: so kavzalno determinirana in se nagibajo v polje objektivne identitete, saj so v tem pogledu bolj vezana na okolje oziroma družbo (Bürgel 1976: 283–284).

Teorija pisma je postopno odkrivala bistvenost prejemnika (naslovnika, bralca) pri nastanku pisma. Janet Altman in Jean Rousset sta opozorila, da je epistolarna forma enkratna prav v tem, da naredi bralca skoraj tako pomembnega kakor pisca. Pošiljatelj namreč piše pismo vedno z mislijo na prejemnika (Rousset 1962). Učinkovanje je v vsakem primeru vzajemno: pismo dogodke vedno prikazuje s stališča obeh korespondentov. Seveda pa se lahko mnenja korespondentov vsak trenutek ločijo od tistih, izraženih v pismih (Altman 1973: 111–118).

Z vprašanjem vloge pošiljatelja in prejemnika v pismu se je samodejno postavilo tudi vprašanje dejanske realnosti njunih podob. Mlajši raziskovalci so pri obravnavanju tega problema naleteli na presenetljivo stikanje realnega in fiktivnega pisma.

John Howland je poudaril, da je ideal pisma, ki naj bi bilo popolnoma resnična podoba njegovega avtorja, nedosegljiv. Pismo ne more biti nikoli povsem nenadzorovani izliv pošiljateljevih misli in čustev, saj je v resnici vedno premišljena rekonstrukcija preteklih dogodkov in emocij (Howland 1991: 89, 101). Enako je menil Wolff, ki je zapisal, da pismo povezuje dve *realni* osebi, njegovo besedilo pa nasprotno dve *nerealni* osebi, pripovedna konstrukta, ki se lahko v korespondenci sčasoma vedno bolj oddaljujeta od resničnosti (Wolff 1992: 70, 76). Z zgodovinskimi raziskavami epistolarne kulture, ki so dokazale porozno mejo med javnim in zasebnim pismom do 19. stoletja, je teorija postala pozorna še na tretjega udeleženca pisemske komunikacije – nevidnega in nepoklicanega bralca. Gerald MacLean je poudaril, da pisemska izmenjava ne more biti nikoli povsem zasebna in da ne more vključevati le dveh oseb. Na zasnovo pisma zato vedno – bolj ali manj – vpliva zavest o potencialnem tretjem bralcu (MacLean 2000: 177).

Raziskovalci so poskušali nato natančno opredeliti funkcije pisemske komunikacije. Tudi v tem pogledu jih je večina analizo pravzaprav začela in tudi končala na stališču antičnih in humanističnih teoretikov, da je pismo predvsem nagovor ali sporočilo prijatelju. Guillén je zaključil, da je glavna in najgloblja naloga pisma izražanje naklonjenosti, bodisi prijateljstva bodisi ljubezni (Guillén 1994: 9). Nekateri teoretiki so se problema lotili sistematično, s tem pa podali kompleksnejšo podobo epistolarnih funkcij. Müller je glede na naravnost epistolarnega diskurza definiriral tri funkcije pisma: izrazno (sporočanje informacij), pozivno (uveljavljanje vpliva) in predstavitevno (izvajanje samorefleksije). V pismu so po njegovem lahko prisotne vse tri funkcije, lahko pa ena od njih prevlada ali izpade. Müller je v nadaljevanju sicer sledil tradicionalnemu mnenju o bistvenosti prijateljstva, saj je poudaril, da je za pismo manj pomembna izrazna, bolj pa pozivna funkcija, ki krepi odnos med korespondentoma (Müller 1985: 78–81). Nickisch je po Müllerjevem zgledu ločeval tri osnovne funkcije pisma: informacijsko (naravnost na podatke), apelacijsko (naravnost na naslovnika) in manifestacijsko (usmerjenost nase). Avtor je v nasprotju s svojimi predhodniki opozoril, da so v pismu najpogosteje – čeprav ne nujno enakomerno – prisotne vse tri funkcije, saj se s prevlado informacijske funkcije pismo sicer bliža časopisnemu poročilu, s prevlado apelacijske funkcije odprtemu pismu, s prevlado manifestacijske funkcije pa dnevniku (Nickisch 1991: 13–19). Tudi Wolff je ugotavljal, da lahko pismo hkrati vsebuje vse tri temeljne registre, namreč poročilo o dogodkih, občutke pisca in naravnost na prejemnika, vendar je menil, da se mora literarna veda posvetiti zlasti zadnjemu (Wolff 1992: 82, 84).

Večina raziskovalcev se je res osredinjala na apelacijsko funkcijo. Glede na sposobnost prilagajanja pisma naslovniku so razvili praviloma dualistične tipologije.

Albert Welles je tako ločeval med introvertiranim in ekstravertiranim pisanjem (Welles 1960: 343), Gustav Hillard med monološkim in dialoškim pismom (Hillard 1969: 344), Bürgel pa med egocentričnim in altruističnim pisanjem (Bürgel 1976: 291). Predvsem raziskovalci, ki so se ukvarjali s pisemskim romanom, so z ozirom na apelacijsko razsežnost preučevali epistolarno pripovedno tehniko in jo skušali zajeti v tipologijo. Tzvetan Todorov je pisal o pismu bodisi kot kroniki neosebnih dogodkov bodisi kot drami dopisujočih si značajev (Todorov 1967: 13), François Jost pa predlagal razlikovanje med statično, pasivno metodo (pismo zgolj poroča o dogodkih) in kinetično, aktivno metodo pisanja (pismo sâmo je dejanje, ki učinkuje) (Jost 1966). Janet Altman je dualistično analizo pripovedne tehnike razvijala naprej. Po njenem lahko avtor pisma z načinom pisanja zmanjšuje ali povečuje razdaljo med seboj in naslovnikom, torej poudari bodisi fizično ločenost bodisi duhovno bližino (Altman 1973: 10–13, 49).

Teoretiki pa polarnosti niso odkrivali le v pisemskem komunikacijskem modelu in v vsebini pisma, temveč tudi v epistolarni formi. Janet Altman je zapisala, da jo že po definiciji zaznamujeta fragmentarnost in diskontinuiteta (Altman 1973: 193, 217, 220). Guillén je ugotavljal, da je za pismo značilna tako precejšnja fleksibilnost ali inovativnost izraza kakor nepogrešljivost formul ali konvencij, npr. pozdrava in opravičila (Guillén 1986: 80–81). Tudi Müller je v pismu videl nasprotje med svobodo in odkritostjo izraza ter dokončnostjo forme (Müller 1985: 74). Skupna ugotovitev raziskav pisma je torej, da je pismo protejska, dvoumna in polifona oblika, ki jo zaznamuje polarnost. Epistolarnost naj bila v vsakem pogledu obložena s paradoksom in nasprotjem (Howland 1991: 113). To se kaže tudi v vsakokratnem nastanku pisma, ki je posledica časovne in prostorske vrzeli, obenem pa sredstvo za zapiranje te vrzeli (Altman 1973: 241–246). Najbrž je to eden glavnih razlogov, zakaj daje pismo videz resničnosti in verodostojnosti, obenem pa ju pogosto ne zastopa. S tem se odpira vprašanje ločevanja med realnim in fiktivnim pismom.

REALNO IN FIKTIVNO PISMO. Sodobna teorija pisma je skušala potegniti jasno mejo med realnim in fiktivnim pismom, ki v preteklih zgodovinskih obdobjih ni bila nujno razločna niti potrebna. Razlikovanje med obema tipoma vsaj načeloma ni sporna. Eno najbolj doslednih tipologij je predlagal Reinhard Nicksisch. Po njegovem so realna pisma (ali pisma v primarni rabi) namenjena zasebni sferi, fiktivna pisma (ali pisma v sekundarni rabi) pa javni sferi. Realna pisma, ki so pragmatičnega značaja, se delijo na pisma brez literarne vrednosti (npr. poslovna pisma) in na zasebna pisma z literarno vrednostjo (npr. pisma pisateljev). Fiktivna pisma pa se delijo na literarizirana pisma (npr. odprta pisma) in na pisma v literaturi (npr. pisma v romanih). V realnih pismih morajo biti resnični vsi bistveni elementi epistolarne

komunikacije, tj. pošiljatelj, prejemnik ter namen in predmet pisma. Pogoji za fiktivno pismo so po Nickischu izpolnjeni ne le v primeru, ko sta izmišljena bodisi pošiljatelj bodisi naslovnik bodisi oba, temveč tudi v primeru, ko gre za resnični osebi, pismo pa je namesto komunikaciji med njima namenjeno objavi (npr. pismo apostola Pavla škofu Titu). Fingiranost ali fiktivnost pisma se seveda stopnjuje ob naraščanju števila izmišljenih elementov. Teh je najmanj v primeru literariziranih pisem (npr. zasebna pisma, predelana za objavo), največ pa v primeru pisem v literaturi (npr. v pisemskem romanu) (Nickisch 1991: 20–22).

Prav vsi avtorji, npr. Wolff, pa tudi Nickisch, so kljub načelno jasnim shemam ugotavljali, da je meja med realnim in fiktivnim pismom na konkretni ravni gibljiva – zlasti v primeru objave izvorno zasebne korespondence (Wolff 1992: 71). Realno pismo vsekakor spada med žanre, v katerih stvarnosti in domišljije ni mogoče ostro ločiti, saj je že zaradi svojega namena, da prepriča, ugaja, zabava, zapeljuje ali prevara, posebej nagnjeno k fiktionalnemu diskurzu (Dawson 1989: 42). Nasprotno pa vsebujejo po Marku Juvanu tudi nesporno fiksijska Montesquiejeva *Perzijska pisma* stvarno razsežnost, na primer bistre maksime o človeških nraveh (Juvan 2006: 229). Howland je govoril o paradoksu pisma, ki kljub videzu resničnosti sploh ne odseva nujno realne podobe pisca, vsekakor pa ne bolj od drugih oblik pisanja (Howland 1991: 113–114). Tudi Guillén je opozoril, da so elementi fiktivnosti potencialno prisotni celo v vsakdanjem pismu. Pisec sicer vsekakor želi vzbujati iluzijo resničnosti, kar pa ne pomeni, da ne more preoblikovati svoje in naslovnikove podobe ali drugih stvarnih podatkov. Ker pa se tudi fiktivno pismo pretvarja, da je realno, je v precej primerih potreben zunanji dokaz za določitev, ali gre za pravo ali za izmišljeno pismo (Guillén 1994: 6).

Müller je bil enakega mnenja o prepustnosti meje med realnim in fiktivnim pismom. Po njegovem bi bila preozka definicija obeh različic celo krivična do tega že v izhodišču raznovrstnega žanra. V prid tej tezi je navedel nekaj mejnih primerov, tako pisma Cicerona, Abelarda in markize de Sévigné, ki bi jih preveč dogmatsko razumevanje obeh epistolarnih podzvrsti kljub avtentičnemu zasebnemu značaju pomaknilo proti območju fiktivnih pisem – avtorji so jih namreč pisali z mislijo na objavo oziroma so jih ob objavi delno predelali (Müller 1985: 68). Večina sodobnih raziskovalcev je sprejela predstavo o pismu kot zvrsti, ki jo odlikuje velika sposobnost manipulacije (Bower 2000: 169). Nekateri so šli pri brisanju meja med realnim in fiktivnim pismom še dlje. Deidre Ann Dawson, na primer, je zagovarjala radikalno, vendar manj prepričljivo tezo, da ločevanje med realnimi in fiktivnimi pismi sploh ni smiselno, saj je vsako epistolarno pisanje fiktionalno, s tem pa potencialno literarno (Dawson 1989: 8, 41, 199).

LITERARNOST PISMA. Z vprašanjem fikcionalnosti v realnem in izmišljenem pismu je neločljivo povezan problem literarnosti. Vsi teoretiki so se strinjali v ugotovitvi, da pripada fiktivno pismo literaturi, razhajali pa so se ob vprašanju, ali lahko za literarno načelno obvelja tudi realno pismo, nato pa še ob podvprašanju, kaj – če sploh – določa realna pisma kot literarna. Starejši raziskovalci so na prvo vprašanje odgovarjali praviloma nikalno. Bürgel je tako zapisal, da realno pismo ne more obveljati za literarno zvrst, in sicer zaradi svojega pragmatičnega značaja in pomanjkanja fikcionalnosti. Avtor ni priznaval estetske vrednosti niti formalnim konvencijam pisma, v katerih je videl zgolj prazne obrazce. Posamezni literarni elementi v realnem pismu, npr. metafore, simboli in ritem, naj bi tako ne mogli spremeniti njegovega utilitarnega bistva (Bürgel 1976: 289–292).

Bürglu so odkrito ugovarjali poznejši avtorji. Müller je bil prepričan, da predstavlja napor za jezikovno formuliranje pisma trdno podlago za njegovo potencialno literarnost. To podlago pa krepi tudi prostorsko-časovna ločitev korespondentov, ki spodbuja imaginacijo, in sicer iluzijo dvogovora, simulacijo naslovnikove reakcije, fikcijo prejemnikove navzočnosti. Znotraj temeljne nefikcionalne strukture pisma naj bi bilo torej dovolj prostora za literarnost. Za to tezo govori po Müllerju tudi še iz antike podedovana tradicija, ki je pismu vedno pripisovala umetniško naravo (Müller 1985: 75–77).

Z Müllerjem se je strinjal Nickisch, ki je trdil, da literarne vrednosti nimajo samodejno le fiktivna pisma, ampak jo lahko pridobijo tudi realna pisma, saj so za pisanje pisma, ki je vedno zahtevalo skrbno pripravo, zlasti v višjih slojih in v preteklih obdobjih veljale določene slogovne in estetske norme. Čeprav torej realna pisma nikakor niso napisana kot literatura, lahko še vedno uporabljajo literarna sredstva. Nickisch je omenjeno tezo v primerjavi z drugimi teoretiki stopnjeval tako, da literarnosti ni nujno vezal na fiktivnost. Literarno vrednost bi, tako Nickisch, lahko imela tudi pisma, ki so realna v vseh pogledih. Njihova literarnost ni nujno odvisna od zavestno umetniške naravnosti pri pisanju, temveč od recepcije poznejšega bralca, ki mu pismo izvorno niti ni bilo namenjeno. Meja literarnosti je pri realnem zasebnem pismu po Nickischu prekoračena tudi, če ga avtor napiše z mislijo na širšo publiko oziroma če pri pisanju predvideva njegovo objavo. Iz teh razlogov je treba pisma z literarno vrednostjo, kakršna so na primer pisma pesnikov in pisateljev, sprejeti v obravnavo kot literarna besedila (Nickisch 1991: 75–77, 95–100). Tudi drugi avtorji kakor Golz so bili mnenja, da lahko prvotno pragmatična pisma pridobijo status literarnih tekstov pozneje (Golz 2007: 251). Gregory Hutchinson pa je predlagal raziskovanje literarnosti v zasebnem pismu v dveh smereh: literarizacija pisma z ozirom na poznejšo objavo ali z uporabo tedaj

veljavnih literarnih konvencij in literarizacija pisma z namenom učinkovanja na določenega bralca, na primer s fikcionalizacijo pošiljateljve samopodobe (Hutchinson 2006: 34–35).

Guillén je epistolarni literarnosti postavil nekoliko ostrejšje pogoje. Najprej se je vprašal, katere lastnosti bi pismu, ki je proizvod vsakdanjega neliterarnega pisanja, sploh lahko zagotavljale literarnost. Ena od njih je gotovo fikcionalnost, ki jo sproža že sama narava pisanja pisma, saj pisca spodbuja k interpretaciji dejstev ter preoblikovanju lastne in naslovnikove podobe. Fikcija je v realnem pismu seveda zgolj delna, lahko pa je bistvena. Vendar po Guillénu ta sama ne sebi še ne zagotavlja literarnosti, ampak mora biti povezana s t. i. poetično formo. Te Guillén v nasprotju z Nickischem in Golzem ni preprosto izenačil s sekundarnimi, v današnjem času odkritimi formalnimi kvalitetami, temveč je trdil, da jih mora kot take priznati tudi doba, v kateri je nastalo obravnavano pismo (Guillén 1994: 1–7, 18–22). Ne glede na razlike med posameznimi teoretiki je očiten trend: starejši so delež literarnosti v zasebnem pismu praviloma enačili z deležem fikcionalnosti, mlajši pa so literarnost razširili tudi na formalne kvalitete.

Teorijo pisma so torej tako v daljni kakor v bližnji preteklosti zaznamovala nasprotna mnenja. Pismo gotovo spada med tiste zvrsti, ki se zaradi zmožnosti spreminjanja najbolj upirajo teoretiziranju (Schneider 2001: 470). Zdi se, da predstavlja najbolj trdno podlago za raziskavo posameznih pisem in korespondenc historični pristop, ki upošteva zgodovinske okoliščine, namreč sočasno epistolarno kulturo. Temu načelu bom sledil tudi v nadaljevanju knjige.

Zvrstna opredelitev Zoisove korespondence

Realna zasebna pisma

Takoj na začetku je mogoče izključiti možnost, da gre v primeru Zoisove prerodne korespondence za fiktivna pisma. Obravnavana besedila seveda pripadajo tipu realnega, tj. zasebnega ali pragmatičnega pisma. Njihovi pošiljatelji in naslovniki so resnične osebe, njihove teme pa so zelo stvarne in lahko določljive. Kljub temu je koristno opozoriti na nekaj vsebinskih in formalnih potez, ki omenjeno korespondenco najbolj očitno opredeljujejo kot korpus realnih pisem.

O vpletenosti omenjenih pisem v resnično življenje njihovih avtorjev se je mogoče prepričati pravzaprav že na prvi pogled. Kopitarju so na prvo pismo, ki ga je pisal Zoisu po odhodu iz Ljubljane, kapljale debele solze, katerih madeži so še danes dobro vidni (*Zoisova pisma I*, 1). Pri pisanju drugih pisem pa mu je večkrat ušla na list kaplja črnila, kar je navadno izrabil za šalo na svoj račun, na primer konec decembra leta 1808: »Zaradi *svine* zgoraj res prosim za odpusčanje.« (*Zoisova pisma I*, 17) Ne glede na opravičilo so bili takšni sledovi zelo pomembni – kot otipljiva znamenja odsotnega pošiljatelja so krepili povezavo med korespondentoma (Schneider 2001: 185). Kopitarjeva navada je bila tudi, da je učinkovito izrabljala ločila. Svoje misli, oblikovane v pismih Zoisu, je poudarjal zlasti z energičnim postavljanjem klicajev in podčrtovanjem besed. To početje se je skladalo s priporočili sočasnih epistolarnih priročnikov, ki so v ločilih videli koristno pomoč naslovniku pri pravilnem – pogosto glasnem – branju in razumevanju pisma (Bannet 2005: 90). Slavist je torej kar najbolj izkoristil možnosti pisma, ki sicer korespondentoma ni omogočalo, da bi videla glasove in kretnje drug drugega, zato pa je ponujalo uporabo drugih, neverbalnih znamenj (Altman 1973: 179).

Iz obravnavanih pisem so pogosto razvidne tudi druge fizične omejitve, s katerimi so se nujno srečevali pisci realnih pisem. Konec februarja leta 1809 je Zois pismo Erbergu zaključil z opravičilom: »Prostor mi dopušča, da zaključim le z nekaj besedami.« (Kidrič 1939: 169) Aprila leta 1813 pa se je Kopitar na koncu pisma nasprotno pošalil, da piše neumnosti, ker si ne upa pustiti praznega prostora – na voljo sta mu namreč ostali še dve strani: »*Horrore vacui*⁴⁶ si dovoljujem Vaši milosti še naprej besedičiti.« (*Zoisova pisma II*, MP 53) Korespondente je poleg tega pogosto preganjal čas. Marca leta 1809 je Kopitar nenadno končal pismo Zoisu, ker »bije četrto« (Kidrič 1939: 174) in je moral oddati pismo. Aprila 1809 pa je Zois pismo Erbergu iz istega razloga naglo zaključil: »Hitim proti koncu, da ne zamudim pošte.« (Uršič 1958: 228) Zoisova prerodna korespondenca tudi potrjuje tezo, da je epistolarni diskurz realnega pisma zaznamovan s trenutkom izrekanja. Pisci ves čas opozarjajo na sedanji trenutek, kar ustvarja iluzijo živega pogovora in zmanjšuje razdaljo med korespondentoma. Konec aprila leta 1809 so Kopitarjevo pisanje pisma baronu ves čas prekinjali obiski kranjskih slavistov: »Toda sedaj spet trka Zupan. [...] Zdaj je vstopil še Zupančič.« (Kidrič 1939: 200)

Realnost obravnavanih pisem prav tako potrjuje njihova heterogena vsebinska sestava, ki jo je narekovalo resnično življenje. Medtem ko so fiktivna pisma najpogosteje monotematska in naravnana bodisi na pošiljatelja bodisi na prejemnika, se

⁴⁶ Latinsko: »Iz strahu pred praznim prostorom«.

v okviru vsakega posameznega pisma iz Zoisove prerodne korespondence – pač v veliki meri glede na miselni tok pisca – izmenja ne le več tem, temveč tudi več funkcij epistolarnega pisanja. Avtor svojo pozornost navadno brez posebnega prehoda premešča od sebe na naslovnika ali na zunanje dogodke in podatke.

Ena glavnih nalog realnega pisma je bila v vseh obdobjih obveščanje. Pošiljanje novic je lahko korespondente povezovalo enako močno kakor izražanje čustev (Schneider 2001: 23, 261). Zoisova prerodna korespondenca je sporočala predvsem jezikoslovne, bibliografske in zgodovinske podatke, v skoraj nič manjši meri pa tudi informacije iz političnega in družabnega življenja. Zois je Erbergu nekoč takole izrazil hvaležnost za kopico novic z dvora:

Vljudno se zahvaljujem za sporočene novice, anekdote in sfinge! Imenovanje grofa Stadionja me je srčno razveselilo, konec grofa Trauttmansdorffa pretresel in nastop grofa Ossoliñskega pritegnil. (Uršič 1958: 228)

V tem pogledu je bila še pomembnejša korespondenca med Zoisom in Kopitarjem, ki se je zaradi rednosti in utečene poti izkazala za najhitrejše sredstvo izmenjavanja novic na Dunaju oziroma v Ljubljani. O bliskovito vrstečih se burnih dogodkih v času zadnjih napoleonovskih vojn, na primer, sta se lahko korespondenta obveščala zgolj s tridnevnim zaostankom, kolikor je potrebovala poštna kočija za pot od kranjske do cesarske prestolnice oziroma obratno, medtem ko so časopisi pogosto potrebovali še nekaj dodatnih dni, da so opisali iste dogodke, bili predloženi cenzorju, natisnjeni in poslani naročniku. Časopisne informacije so seveda zamujale toliko bolj, če je bil naročnik glasila kakor Zois nastanjen v podeželskem mestu. Poleg tega pa zaradi cenzure nikoli niso mogle popolnoma zadovoljiti vedoželjnih intelektualcev. Takšna vloga Zoisove korespondence nikakor ne preseneča, saj je zasebno pismo v tem obdobju še vedno dinamično izpolnjevalo eno svojih najstarejših funkcij, namreč sporočanje političnih in drugih družbeno pomembnih novic, ki so ga časopisi prevzeli postopno šele v 19. stoletju (Nickisch 1991: 212–214; Earle 1999: 4).

Elementi fiktivnosti

V obravnavani korespondenci ni mogoče najti izmišljenih oseb in situacij. Če je v vsebini posameznih pisem sploh prisoten fiktivni element, je omejen na najmanjšo možno mero, in sicer na avtorjevo sposobnost preoblikovanja lastne in naslovnikove podobe, torej na njegovo veččino manipuliranja z bralcem. Zoisova prerodna korespondenca vsekakor ponuja nekaj potrditev teze, da je piščevec jaz odvisen od

bralčevega jaza in da se z ozirom nanj tudi spreminja (Altman 1973: 153). Treba pa je poudariti, da je pogosto težko določiti, na katerih mestih je avtor pisma zašel v fiktivno pisanje, tj. v spretno preoblikovanje realnosti v skladu z lastno intenco. Najbolj zanesljiva opora za takšno sklepanje je obstoj alternativnega vira, ki govori o istih dogodkih.

Aprila leta 1810 je Zois Erbergu opisal svoje počutje v poletnih in jesenskih mesecih leta 1809 od francoskega zavzetja Ljubljane do ustanovitve Ilirskih provinc: »Celih šest mesecev sem ležal bolan telesno in duhovno.« (Kidrič 1941: 150) Toda v resnici si je baron ravno poleti, v prvih mesecih francoske okupacije Ljubljane, zaradi duševnega razburjenja in lepega vremena telesno opomogel in celo vstal iz postelje, kar dokazujejo njegov dnevnik in sočasna pisma zaupnikom (Kidrič 1941: 24, 42, 62). Duhovniku Černiču je 7. junija pisal: »Moje zdravje je boljše kakor v mirnem času. Zdi se, da vojna zdravi celo podagro« (Kidrič 1941: 36). Šele konec leta 1809 mu je zimski mraz kakor po navadi prinesel poslabšanje počutja. Toda opis telesne in duhovne strtosti se je preveč lepo ujemal z razočaranjem, ki je po vojaškem in diplomatskem ponižanju Avstrije navdajal habsburški dinastiji zveste plemiče, da ga Zois ne bi uporabil v pismu enako čutečemu Erbergu.

Še bolj si je prizadeval lastno podobo običajno olepšati Kopitar. Januarja leta 1809 je Zois na svoje veliko presenečenje odkril, da je njegov tajnik patriarhu slavistike Dobrovskemu, s katerim do tedaj še ni imel stikov, poslal obsežno poročilo o napredku slovenskega preroda, ne da bi o tem svojemu mecenu črnil eno samo besedo. Ko je zadeva prišla na dan, se Kopitar v pismu z dne 1. februarja leta 1809 Zoisu ni opravičil, temveč je krivdo za lastno neodkritost zvrnil na rivala Vodnika. Pismo Dobrovskemu naj bi bil zamolčal, ker naj bi se bil bal zavistnega pesnika:

Vaša milost se bo začudila, ko bo iz pisma Dobrovškega razbrala, da sem mu pisal že 30. marca lansko leto, ne da bi o tem kaj povedal Vaši milosti. To je bila samoobramba pred Vodnikom, ki se je hotel, ko se mi je moral umakniti pri Kornu, odškodovati vsaj s tem, da je pisal Dobrovskemu: on bo izdal slovnico itn. itn. Tedaj sem bil upravičeno ogorčen zaradi njegove meniške podle spletke, s katero si je skušal s prevaro pridobiti monopol nad slovanskimi zadevami na Kranjskem (ali *in fine*⁴⁷ vsaj tak videz, vsaj za nekaj časa). Zakaj bi sicer Dobrovskemu pisal na tak način? (Kidrič 1941: 144)

Kopitarju je bilo upravičeno nerodno, toda svoje skrivništvo je raje kot napako prikazal kot obrambo pred Vodnikom – baronovo pozornost je preusmeril z lastne neiskrenosti na pesnikovo domnevno spletkarjenje pri Dobrovskem. To naj

⁴⁷ Latinsko: »na koncu«.

bi bilo po neprepričljivi razlagi iz pisma posledica Vodnikove ljubosumnosti, ker ga je Kopitar prehitel z izdajo slovnice pri ljubljanskem knjigarju Kornu.

V zvezi z istim dogodkom pa se je zgodil še en očiten poskus preoblikovanja realnosti, za katerega je bil odgovoren Zois. Baron je namreč za omenjeno Kopitarjevo pismo praškemu učenjaku izvedel tako, da je nepooblaščen prebral odgovor Dobrovskega, ki je prišel na star slavistov naslov v palačo na Bregu. Zois je pismo 24. januarja leta 1809 poslal Kopitarju na Dunaj in mu priložil lastno sporočilo. Ohranila sta se osnutek in izvirnik tega Zoisovega spremnega pisma, ki jasno kaže, kako je baron zaradi slabe vesti oziroma občutka sramu v mislih in na papirju preizkušal različne variante opisa dogodkov, da bi čim bolj bagateliziral svoje nediskretno odprtje tujega pisma. V tem primeru se je znova pokazalo, da je premišljeno sestavljeno pismo lahko odlično sredstvo za kar najboljše maskiranje položaja v pošiljateljev prid (Howland 1991: 148). V osnutku pisma se Zois ni sprenevedal, da je pismo Dobrovskega dobil v roke in odprl, šele nato pa napisal lastno pismo Kopitarju: »Z današnjo pošto je za Vas prišlo priloženo pismo od Dobrovskega. Nisem se mogel upirati želji in sem ga odprl.« (Kidrič 1939: 136) V dejansko odposlanem pismu pa je Zois zasukal dogodke. Po tej verziji naj bi Zois pismo Kopitarju napisal že do konca, ga hotel odposlati, potem pa naj bi ga presenetili z dostavo pisma Dobrovskega. Torej Zois ni imel izbire, da odpre pismo in ga naglo komentira v postskriptumu: »Ta trenutek je prišlo za Vas pismo od Dobrovskega. Nikakor se nisem mogel upreti želji, da bi ga prebral.« (Kidrič 1939: 141) Prihod pomembnega pisma je torej nepričakovano razkril oziroma povzročil neiskrenost tako na Kopitarjevi kakor na Zoisovi strani. Občutek sramu je pri obeh korespondentih sprožil postopek fikcionalizacije epistolarnega pisanja.

Fiktivni elementi v obravnavani korespondenci ne presegaajo običajne vsebnosti imaginacije, kakršno je teorija pisma odkrivala v zvrsti zasebnega pisma. Večinoma so povezani z drobnimi lažmi, običajnimi za vsakdanje življenje, ki postavljajo pošiljatelja v lepšo luč. Mejo izrazite, slogovno prepoznavne fikcionalizacije je presegla le Kopitarjeva epistolarna samopodoba, ki jo zato obravnavam v podglavju Elementi literarnosti.

Elementi javnega pisma

Po ugotovitvah o realnem značaju in o minimalni fiktivnosti Zoisove prerodne korespondence je treba odgovoriti še na vprašanje, ali obravnavana pisma morda vsebujejo elemente javnega oziroma odprtega pisma, s tem pa potencialno nagnjenje k

literarnosti. V zgodnjem novem veku ni bila nobena posebnost, če je pismo sestavilo več avtorjev, še manj, če je bilo zasnovano z mislijo na več prejemnikov in zato literarizirano z ozirom na obliko, slog in primernost (Dawson 1989: 22). Odsotnost prestrogega ločevanja med zasebnim in javnim pismom v dobi razsvetljenstva je bila še tradicija humanizma in renesanse (Schneider 2001: 115).

Vprašanje prisotnosti elementov javnega pisma v Zoisovi prerodni korespondenci se odpira zlasti zaradi tega, ker nekaterih pisem očitno ni sestavil le en pošiljatelj, nekaterih pa ni prebral zgolj en prejemnik, ampak so se v pisemsko komunikacijo na raznih stopnjah vključevali še drugi člani Zoisovega kroga. Ta je sicer zaradi majhne in natančno določene sestave predstavljal precej zaprto epistolarno skupnost, tj. družbo, v kateri je lahko zakrožilo prejeto pismo. Ne glede na to je treba natančno preučiti možnost, da so bila omenjena pisma napisana z vednostjo ali celo v prisotnosti drugih oseb, možnost, da so avtorji pri pisanju predvidevali večjo skupino prejemnikov ali bralcev, poleg tega pa še možnost, da so imeli avtorji pri zasnovi pisem v mislih morebitno posmrtno objavo. Pritrdilni odgovori na ta vprašanja bi lahko pokazali na prisotnost vsaj nekaterih elementov javnega pisma.

Skupno pisanje pisem ni bilo v sproščenih intelektualnih družbah 18. stoletja nobena posebnost. Thomas Gray in Horace Walpole sta na potovanju po Italiji napisala več skupnih pisem svojima najboljšima prijateljema, ki sta ostala v Angliji (Smith 1998: 28). Herder in njegova žena Maria Karoline sta, denimo, svojim prijateljem pogosto pošiljala pisma, ki sta jih napisala oba – nekaj odstavkov on, nekaj odstavkov pa ona (Hahn, ur. 1977–88: V, 32–37). V Zoisovem krogu naletimo na podoben položaj leta 1794 in 1795 pri baronovem dopisovanju z Vodnikom. Za Zoisovimi pesniškimi napotki koprivniškemu župniku je namreč stal do svoje smrti julija 1795 tudi Linhart. Iz Zoisovih pripomb je mogoče razbrati, da je Linhart redno bral Vodnikova pisma in sodeloval pri sestavljanju baronovih navodil pesniku, poleg tega pa je kritično presojal in predeloval poslanske pesmi s Koprivnika. Vodnikova pisma Zoisu je bral vsaj še Kumerdej (Zois 1973: 17), o njih pa so poročali tudi Japlju. To pomeni, da so bili vsi glavni člani baronovega kroga vpleteni tako v pisanje kakor v branje korespondence med Zoisom in Vodnikom.

Namige na več pošiljateljev najdemo tudi v poznejšem obdobju. Ko je baron v drugem desetletju 19. stoletja v pismih Kopitarju analiziral prerodne načrte, je – tak je vtis – včasih navedel skupno mnenje svojega kroga. V osnutku pisma z dne 18. februarja leta 1814, na primer, je čutiti, kako Kopitarja skupaj z Vodnikom in Ravnikarjem nagovarja k čimprejšnji reformi slovanske latinice:

Vodnik, Ravnikar in cela vojska starih in novih duhovnikov, izobražencev srednjega razreda in celo kmetov *vi scongiurano!*⁴⁸ [...] Vodnik in Ravnikar nestrpno pričakujeta naročene latinske črke, še bolj goreče pa nove dopolnilne črke, da bi potem takoj začela tiskati slovar in *Sveto pismo*. [...] Mi vsi računamo na Dobrovskega in Kopitarja, na odobravanje Srbov in Poljakov. (*Zoisova pisma* II, MP 64)

12. julija leta 1816 je Zois Kopitarja nedvomno v imenu Vodnika in Ravnikarja zopet vljudno opomnil na nujnost črkopisne prenovе: »Vsi Vaši slovanski prijatelji neskončno hrepenijo po čimprejšnjih novicah o Vašem zdravju in o zaželenem uspehu Vašega literarnega dela, še posebej pa o usodi naše nove abecede.« (*Zoisova pisma* II, MP 84) Kopitar je seveda dobro vedel, kdaj mu Zois govori v svojem imenu in kdaj v imenu kroga. Zato je v pismu z dne 27. julija 1815 nagovarjal tako barona kakor Vodnika, ko je razmišljal o vplivanju novih črk, priložil pa jima je tudi korespondenco z nekim nemškimi livarjem o tem vprašanju (*Zoisova pisma* II, MP 76).

Medtem ko je znamenj skupnega pisanja pisem v okviru Zoisove prerodne korespondence sorazmerno malo, je na voljo veliko dokazov o načrtnem kroženju pisem v širšem krogu bralcev. Tudi v tem pogledu se je obravnavana korespondenca ujemala z navadami časa. Zlasti od 17. do sredine 19. stoletja je pošiljatelj lahko pričakoval, da bodo njegovo pismo – če ga bodo imeli za dovolj duhovito ali zanimivo – z dovoljenjem ali brez njega brali na glas v salonu ali si ga podajali v krogu izbranih prijateljev in znancev (Hasselberg 1999: 103; Bannet 2005: 255–256). Možnost za prehajanje iz rok v roke je bila toliko večja, če so pisma prinašala pomembne, še neznane novice. K opisani praksi so lahko prispevale tudi izjemne okoliščine. V času francosko-avstrijskih spopadov na Kranjskem poleti 1809, na primer, je Zoisu zaradi burnega dogajanja nekajkrat uspelo napisati le eno samo pismo, ki je potovalo k več naslovnikom. In sicer najprej na graščino Turn k duhovniku Janezu Črničju, ki ga je pazljivo pregledal, od njega pa na grad Stelnik ob Kolpi, kjer ga je zbrana družina Bonazza zanesljivo sprejela in prebrala na glas v salonu (Kidrič 1941: 18–19, 33–37).

Še več primerov ponujajo Kopitarjeva pisma Zoisu, ki so podrobno povzemala ali celo prilagala izvirna pisma Dobrovskega. Namenjena so bila primarno baronu, ki jih je nato po lastni presoji ali po izrecnih Kopitarjevih navodilih dajal v branje drugim članom kroga, in sicer Vodniku, Zupanu in Ravnikarju. Naj navedem le nekaj primerov te navade. Konec januarja leta 1810 je Kopitar v Ljubljano poslal skupaj s svojim komentarjem obsežno pismo Dobrovskega o izvoru slovenskega in hrvaškega jezika (Kidrič 1941: 135), ki ga je Zois gotovo predebatiral s kranjskimi

⁴⁸ Italijansko: »Vas rotijo«.

slavisti. 20. maja leta 1810 je poslal Kopitar v Ljubljano tri, 17. decembra istega leta pa kar štiri pisma patriarha slavistike (*Zoisova pisma II*, MP 12). Najbolj manifestativno javno pismo iz omenjene korespondence je bilo napisano 10. marca leta 1812 in poslano Zoisu. V njem je Kopitar združil izvleček iz pisma, ki ga je Dobrovský napisal za kranjske slaviste, in lasten komentar k temu tekstu. Pismo Dobrovskega je poleg Kopitarja nagovarjalo Zois, Vodnika, Ravnikarja in Zupana ter obravnavalo vse tedanje načrte slovenskega preroda, med njimi reformo črkopisa in novi prevod *Svetega pisma* (*Zoisova pisma II*, MP 33). Da so si naslovniki pismo res izmislili in prebrali, je pozneje potrdil sam Zois (*Zoisova pisma II*, MP 35).

Z vsebino nekaterih Kopitarjevih pisem pa Zois ni seznanjal le prerodnih sodelavcev, temveč tudi osebje svoje hiše, in sicer družini hišnika Jožefa Schulza in kopista Vincenca Karnofa, s katerima je bivši baronov tajnik in bibliotekar vzdrževal pristrčne odnose. Kopitar je svojim starim hišnim znancem redno čestital za god, božič in druge praznike kar po pismih Zoisu. Poleg tega jim je v istih sporočilih opisoval najnovejše dogodke, ki so jih zanimali, na primer svoje

Podest stopnišča v drugem nadstropju Zoisove palače v Ljubljani, kjer so se zbirali člani Zoisovega kroga (foto: avtor).

službeno napredovanje, črno kroniko in loterijske izide. Po navadi se je nanje obrnil na koncu pisma, in sicer v slovenščini, kakor bi jih nagovarjal neposredno: »*Posdravim zelo hižo*.« Da je Zois svojim uslužbencem res bral iz slavistovih pisem, dokazuje pismo z dne 29. aprila leta 1812. V njem je Kopitar nekoliko v zadregi odgovarjal na radovedna poizvedovanja ženskega dela Zoisovega osebja, če se pripravlja na poroko:

Sam zaenkrat niti pomisliti nočem na poroko, moje milostljive, kajti grški molji in iznajditelji abeced se ne morejo ukvarjati z gospemi, saj vsako od obeh opravi zahteva celega moža le zase. (*Zoisova pisma* II, MP 37)

Po drugi strani pa je Zois – zopet z avtorjevo vednostjo – bral nekatera Kopitarjeva pisma, ki niso bila namenjena njemu, temveč njegovemu kopistu Karnofu osebno (npr. *Zoisova pisma* II, MP 35). Kopitar in Karnof sta namreč v večini pisem tako ali tako obravnavala baronove posle. Kadar se je Kopitar – najpogosteje pre-nagljeno – zbal, da je pri baronu zaradi preostrega jezika padel v nemilost, se mu je navadno skušal prikupiti v običajnem pismu, poleg tega pa še po ovinku – v pismu Karnofu. Septembra leta 1812 je ob eni takšnih priložnosti baronu ponižno pisal: »Vašo milost ponovno prosim za milost itn., neposredno in po Vincencu!« (*Zoisova pisma* II, MP 46)

Tudi Kopitar je včasih komu bral iz Zoisovih pisem. Odlomke z naravoslovno vsebino je tako rad predstavljal izbranim dunajskim intelektualcem, ki so prijateljevali z baronom, in sicer mineralogu Mohsu, zoologu Schreibersu in trgovcu z minerali Tammerburgu. To je počel brez predhodnega dovoljenja, toda gotovo s poznejšim odobravanjem avtorja. Aprila leta 1812, na primer, je Kopitar neko Zoisovo pismo odnesel v hišo viteza Schreibersa, direktorja cesarskega naravoslovnega muzeja:

Schreibersova ni pretirano uglajena, medtem ko se je on zelo razveselil mesta, ki sem mu ga prebral iz Vašega pisma. [...] Pri Schreibersu sem ravnokar naletel tudi na očeta Tammerburga, ki sem mu prav tako sporočil nekaj iz pisma Vaše milosti, obljubil pa, da bo dobil še več [...] (*Zoisova pisma* II, MP 37)

Celotna obravnavana korespondenca potrjuje, da so si člani Zoisovega kroga pogosto dajali v branje medsebojna pisma, ki seveda niso vsebovala zgolj zaupnosti, izmenjane med dvema osebama, temveč tudi podatke, pomembne za napredek narodnega preroda. O običajnosti tovrstne prakse priča Vodnikovo pismo z dne 27. junija leta 1813, ki Zoisu obljublja neko Primičevo pismo: »Primičevo pismo bom morda poslal jutri. Ravnikar ga ima in potrebuje.« (*Zoisova pisma* II, MP 57) Pogosto pa je bil takšen vpogled v tuja pisma izpeljan na skrivaj. Tako je Zois s

Kopitarjevo vednostjo bral njegova pisma drugim sodelavcem v Ljubljani, s čimer je dodatno nadziral delo svojega kroga. Takšna priložnost se je ponujala, ker je baron vsaj že od leta 1811 prevzemal stroške poštnine za Kopitarjeva pisma Zupanu in Ravnikarju (npr. *Zoisova pisma* II, MP 16, 17). Baronova velikodušnost je bila hvalevredna, ker so bile poštno storitve drage, vendar ni bila povsem nepreračunana. Nezapečateni pisma za Zupana in Ravnikarja so namreč prihajala v palačo na Bregu, kjer jih je prebiral Zois, ne da bi za to povedal naslovnikom. Značilno je Kopitarjevo opozorilo Zoisu z dne 12. junija leta 1813, ki se nanaša na priloženo pismo Ravnikarju: »Prosim, da pismo Ravnikarju zapečatite.« (*Zoisova pisma* II, MP 56) Niti Kopitar niti Zois namreč nista hotela užaliti pravega prejemnika pisma. 24. januarja 1809 pa Zois, kakor je bilo že omenjeno, ni mogel krotiti radovednosti in je celo brez dovoljenja odprl in prebral prvo pismo Dobrovskega Kopitarju.

V pisemski komunikaciji Zoisovega kroga sta se torej kot dominantna korespondenta in nadbralca gotovo najbolj uveljavila Zois in Kopitar, ki sta pogosto pisala v imenu svojih sodelavcev, jim po lastni presoji posredovala oziroma odrekala pomembna tuja pisma, poleg tega pa sta bodisi odkrito bodisi prikrito nadzirala del njihove korespondence. Z močjo, ki jima jo je dajala na takšen način pridobljena vednost, sta krepila lasten položaj voditeljev slovenskega preroda. Njuno ravnanje je bilo v skladu s duhom razsvetljenstva, za katerega je bila značilna povečana želja po branju korespondenc drugih ljudi in po tovrstnem odkrivanju notranje resnice o človeku (Howland 1991: 79, 80).

Pisma iz obravnavane korespondence so torej včasih nastajala oziroma krožila v večjih skupinah pošiljateljev oziroma prejemnikov. Na koncu ostaja še vprašanje, ali so imeli avtorji pri pisanju v mislih njihovo morebitno objavo, zaradi česar bi jih lahko literarizirali oziroma slogovno izpilili. Objavljanje zasebnih korespondenc slavnih oseb je imelo namreč konec 18. stoletja za seboj dolgo tradicijo. Že znameniti humanisti so pisali pisma z mislijo na objavo ali vsaj z zavestjo, da se bodo ohranila (Schneider 2001: 117). Vendar za to domnevo v primeru Zoisovega kroga ni mogoče navesti prepričljivih argumentov. Na objavo ni verjetno resno pomislil nihče od dopisnikov. Erbergova pisma Zoisu, na primer, so bila zaradi izpostavljenega položaja velikaša iz dvorca Dol pri Ljubljani strogo zaupna, zato so pogosto končala v ognju (Kidrič 1939: 169). Sam Zois, ki ni vestno hranil svojih del in je dokaze o lastnih zaslugah celo uničeval, gotovo ni predvidel objave svojih pisem. V tem obdobju so bile plemiške korespondence zaradi stanovskega dekoruma tako ali tako objavljene kvečjemu po smrti korespondentov (Smith 1998: 96; Landry 2000: 56). Enako velja za Vodnika in ostale razsvetljence, za katere je bilo pismo s prerodno vsebino predvsem sredstvo sporazumevanja z oddaljenimi

sodelavci v času snovanja in izvrševanja načrtov, ne pa zvrst, v okviru katere bi preizkušali svoje literarne sposobnosti. Skoraj nihče od njih ni bil tako slaven, da bi lahko predvidel vsaj posthumno objavo svojih zasebnih pisem. Edini član Zoisovega kroga, ki bi lahko računal na objavo korespondence, je bil Kopitar kot jezikoslovec svetovnega slovesa. Toda njegova pisma mecenu so preveč intimna, da bi dovoljevala to domnevo. Ponosni Kopitar, ki se je svetu raje predstavil v premišljeno sestavljeni avtobiografiji (Kopitar 1973), se prav gotovo ni želel razgaljati pred tujci – niti za življenja niti po smrti. Celo znameniti razsvetljenski epistolografi kakor Voltaire, katerega korespondence so tiskali desetletja pred njegovo smrtjo, niso nikoli načrtovali, predvsem pa nikakor želeli objave svoje najbolj osebne ljubezenske in prijateljske korespondence (Dawson 1989: 162).

Zoisova prerodna korespondenca torej le na videz vsebuje elemente javnega pisma. Prepletanje še oblikujoče se javne in zasebne sfere je bilo značilno za razsvetljenski svet in epistolografijo sploh (Bannet 2005: 257), ne le za posamezne korespondence, kakršna je bila Zoisova. Priložnostno razširjen krog pošiljateljev in prejemnikov v resnici ni okrnil realnega in zasebnega značaja obravnavanih pisem, saj je šlo v veliki večini primerov za natančno določeno, maloštevilčno skupino ljudi, ki sta ga pisec oziroma bralec pisma zlahka predvidela in upoštevala. Poleg tega pa ta občasno povečani krog pošiljateljev in prejemnikov ni pospeševal fikcionalizacije ali literarizacije pisanja. Morebitna literarnost obravnavanih pisem zanesljivo ni bila načrtovana zavestno – s strani njihovih avtorjev, ki gotovo niso mislili na objavo. Literarnost lahko v tem primeru določimo kvečjemu sekundarno – z vidika sodobne teorije pisma. Na tej točki se torej odpira vprašanje, ali so omenjeni teksti zasebna pisma z literarno vrednostjo ali zasebna pisma brez nje.

Elementi literarnosti

SINTAKSA. Vsi avtorji obravnavanih pisem, najbolj pa izkušeni epistolografi Zois, Kopitar in Erberg, so najpogosteje uporabljali strukturno razvejano sintakso, sestavljeno iz številnih, zlasti vzročnih in namernih odvisnikov, ki kažejo na racionalno izhodišče. Potreba po razumskem ubesedovanju in pojasnjevanju je razvidna celo iz najbolj osebnih delov Kopitarjevih sporočil, na primer iz prve povedi prvega pisma Zoisu po prihodu na Dunaj: »V otožni zmedi sedim tukaj v Wapplerjevi trgovini, da bi v skladu z zapovedjo Vaše milosti poročal o svojem sicer srečnem, le nekoliko dragem prihodu.« (Kidrič 1939: 41)

Vendarle so pisci najbolj izvirno skladnjo oblikovali ravno v trenutkih emocionalne in intelektualne vneme. 8. septembra leta 1810 je Kopitarjevo pisanje Zoisu

prekinil prihod mecenovega pisma – prvega po večmesečnem molku. Zaradi preseženja in čustvenega razburjenja je Kopitar sprva spontano uporabljal enostavnejšo in enakomernejšo skladnjo z enostavnimi povedmi, nato pa je prešel v običajnejšo, bolj razumsko sintakso z odvisniki. Galantnosti izraza ni opustil v nobenem primeru. V njegovem odzivu se mešata veselje zaradi prejetja pisma in žalost zaradi Zoisovih finančnih težav v času francoske vlade:

In kako zelo me je v mojem pričakovanju presenetilo osem listov (osem desetkrat poljubljenih listov) debelo pismo! Kako resnično je, da je bolečina tudi radost. Prva lista sta mi naredila cel čudoviti večer prijetno otožen. Kajti nikoli ne bom mogel sprejeti misli, da za ugovore Vaše milosti v P[arizu] ne bi bilo posluha, zato se držim zaključka 8. lista, da je treba zaupati Bogu. (*Zoisova pisma* II, MP 4)

Tudi pri Zoisu je lahko prišlo v posebnem razpoloženju do spremembe vsakdanje skladnje. Ko je 28. februarja leta 1809 Erbergu razburjeno opisoval, kako obupano se je bil branil funkcije direktorja kranjske Kmetijske družbe, je uporabil odsekano nizanje stavčnih členov, ki ga je še podkrepil z anaforo:

Moji ugovori, opravičila in prošnje niso naleteli na posluh! Toda absolutno zavedanje moje nesposobnosti za kakršnokoli zastopanje, absolutno pomanjkanje znanja o potrebnih pravilih, moja dnevno slabšajoča se hromost in breme nujnih poslov, ki me dušijo, so mi naložili, naj se absolutno odpovem položaju, ki si ga ne morem lastiti na noben predstavljen način. (Kidrič 1939: 168)

Skladnja je postala še posebej zapletena ob upoštevanju stanovskega dekoruma, torej, če je pismo opisovalo pomembne osebnosti. 3. januarja leta 1810 je Kopitar Zoisu v eni sami dolgi povedi s prikritimi imeni glavnih akterjev poročal o srečanju z dunajskim nadškofom Žigo Antonom grofom Hohenwartom, ki je bil kranjskega rodu in Zoisov znanec, zato pa primeren za zaščitnika mlademu slavistu na poti v Dvorno knjižnico:

Sodeželan, ki je nekoč kot vizitator tržaške škofije Vaši milosti poslal glagolski misal (*si recte memini ex tuis colloquiis*)⁴⁹ in ki sporoča Vaši milosti, da ne glede na njegovo odmaknjenost od dežele upa, da bo Vaša milost pač še kdaj pomislila nanj, je bil celo tako milostljiv, da me je priporočil svojemu varovancu in me je včeraj navdal z veselim upanjem, toliko bolj, ker vem, da me je Oss[oliński] priporočil tudi državnemu svetniku Pfl[ege]rju. (Kidrič 1941: 131)

PRESEŽNIKI IN EPITETA. Za ista pisma je značilna pogosta raba presežnikov in stalnih ukrasnih pridevkov, ki je bila povezana z vljudnostnimi konvencijami

⁴⁹ Latinsko: »če se pravilno spominjam iz pogovorov s tabo«.

baročnega plemiškega pisma. Elativi in pridevki so se namreč navadno zgostili ob omembi spoštovane osebe, še posebej, če je bila ta visokega rodu. Zois je 10. decembra leta 1808 takole čestital Erbergovi soprogi Jožefi, rojeni grofici Attems, ki je bila odlikovana kot cesaričina dvorna dama in zaupnica:

Premilostljivi gospe soprogi izrekam najpokornejšo zahvalo, ker se je prijazno spomnila name, ker me ceni, ter najiskrenejšo voščilo za trdnost njenega zdravja in dobrega počutja njenih ljubeznivih otrok. V vesplošnem veselju nad srečno vrnitvijo vzvišene bolnice domov gotovo sije nadvse nežna navezanost grofice z odlikovanjem, ki čisto ustreza veliko lepim podobnim lastnostim, ki povečujejo njen položaj. (Kidrič 1939: 89)

Vendar so znali korespondenti tudi konvenciji pridevkov vtisniti prepoznaven osebni pečat. Potem ko je Zois 4. avgusta leta 1795 Vodniku razložil vse svoje ukrepe v zvezi z geološko ekspedicijo pod Triglav, je sklenil z metaforično oblikovano mislijo: »[I]n ne dvomim, da se še vedno nameravate udeležiti tega alpskega popotovanja in poljubiti na brado stari, častitljivi Triglav.« (Zois 1973: 42) 9. novembra leta 1808 pa je Kopitar s precejšnjim domotožjem v postskriptum napisal: »*Saluto totam domum coelestem!*«⁵⁰ (Kidrič 1939: 47) Izviren ukrasni pridevek je uporabil tudi 25. aprila leta 1810, ko je prejem Zoisovega pisma na veliko noč primerjal z razveseljujočim pogledom na pirhe: »*O lépi pírh!* Na velikonočno nedeljo me je Beck razveselil s pismom Vaše milosti« (Kidrič 1941: 152).

RETORIČNE FIGURE. Razsvetljenski traktati in priročniki so pri pisanju pisem izrecno odsvetovali uporabo umetelnih metafor, komparacij in ostalih retoričnih figur, ki bi razkrivale intelektualni napor (Bannet 2005: 76). Umestitev retoričnih figur v Zoisovi preredni korespondenci se ujema s temi navodili, saj je v nasprotju s teorijo in prakso baročnega pisma 17. stoletja naravna, nenačrtovana in ni namenjena dokazovanju učenosti pisca. Lep primer za to je Zoisova metaforična ponazoritev potrpežljivega in počasnega znanstvenega dela v pismu Vodniku: »[K]ako težko prinese mravlja eno samo posušeno smrekovo iglico, da prispeva k postavitvi vsega družinskega domovanja.« (Zois 1973: 45) Po drugi strani pa ista pisma dokazujejo, da so Zois in njegovi korespondenti radi uporabljali klasicistično uglašene retorične figure, zlasti personifikacije, antonomazije, komparacije in metafore, ki so se vsebinsko navezovala na antično kulturo.

Med najbolj prepoznavne spada topos muze. Muze so bile do začetka 19. stoletja pogoste štafažne likovne in literarne figure, značilne posebej za klasicistični tok novoveške umetnosti. Zois je bil pri uporabi te standardne personifikacije, ki jo je običajno enačil z literarno ustvarjalnostjo, vedno izviren. Erotično obarvana

⁵⁰ Latinsko: »Pozdravljam ves nebeški dom!«

omemba muze v pismu Vodniku z dne 20. marca leta 1794 je dobila zanj značilen rokokojski značaj. Baron je namreč svoje mentorstvo opisal kot skušnjavo, »v katero sem zapeljal Vašo muzo« (Zois 1973: 19). 5. septembra leta 1795 je pohvalil Vodnikove osnutke novih pesmi: »Triglavska muza se je spet oglasila s prav odličnimi poskusi« (Zois 1973: 46). Jeseni 1795 pa je upal, da mu bo prihajajoča zima prizanesla z napadi protina in tako dopustila ukvarjanje s književnostjo: »Želim si, da bi slovanski muzi zakurjena soba dobro dela!« (Zois 1973: 49) Podoben pomen je ta personifikacija imela v drugih pismih. Janez Nepomuk Primic je Zoisu leta 1812 poklonil izdelke »svoje muze«, namreč dve lastni deli (Kidrič 1934: 143).

Antonomazije je v pisma pogosto vključeval zlasti Kopitar, ki se je rad slikovito izražal. 16. avgusta leta 1809 je Zoisa implicitno spodbujal, naj mu več piše, saj cenil njegova pisma nad vsemi drugimi. Ob francoskem zavzetju Dunaja je bil namreč shranil le baronova pisma in pismo Dobrovskega, ostala pa vrgel v ogenj:

Pred vojno sem dobil vsega deset pisem lastnoročno od Vaše milosti in enega samo s podpisom. Samo ta poleg enega od Dobrovskega sem shranil ob topovskem obstreljevanju v listnico, vsa ostala pa žrtvoval Vulkanu. (Kidrič 1941: 74)

Ko je slavist 12. septembra leta 1810 sklenil, da bo živel brez Zoisove denarne podpore, je to svojo odpoved prav tako ponazoril z antičnim božanstvom pravičnosti: »Čas je, da za vso srečo, ki se kopiči na moji poti, darujem boginji Nemezi.« (Zoisova pisma II, MP 4) Kopitar je zelo cenil Zoisovo mecenstvo, zato je dal večkrat duška svoji jezi nad francoskimi davki, ki so z izčrpavanjem baronovega premoženja škodovali tudi kulturi na Kranjskem. 13. marca leta 1810 je zapisal:

Prav vsi Kranjci, s katerimi sem govoril do sedaj, pomilujejo Vašo milost zaradi velikih bremen, ki so prizadela Vašo milost. Ne toliko zaradi tega, ker bi Vaša milost ubožala, temveč, ker so in bodo harpije požrle to, kar bi bilo sicer porabljeno tako plemenito! (Kidrič 1941: 142)

Pogosto pa je slavist antonomazijam podelil tudi komični podton. 7. aprila leta 1813 je lakonično komentiral selitev družine Zoisove nečakinje Nine pl. Gold z Dunaja na deželo oziroma finančne težave, zaradi katerih se je Ninin mož Jožef pl. Gold začel ukvarjati s kmetovanjem namesto s trgovanjem: »Gold torej svojega premoženja ne namerava več zaupati Merkurju, temveč Cereri in drugim podeželskim bogovom.« (Zoisova pisma II, MP 53)

Kopitar se je metaforično izražal tudi, ko je Zoisu pojasnjeval, kako napreduje načrt za njegovo nastavitev v Dvorni biblioteki. 16. marca leta 1809 se je tolažil za primer neuspeha svoje kandidature: »Celo če se vse vrvi potrgajo, se bom vendar vrnil kot učen pravnik domov.« (Kidrič 1939: 185) Čez osem mesecev je izrazil

upanje, da se s kakšno nerodno gesto ne bo onemogočil pri tistih, ki odločajo o izboru skriptorja: »Ko vsaj ne bi prevrnil posode za mleko!« (Kidrič 1941: 117) Ko se je kot tekmeč pojavil zgodovinar Julius Schneller, je Kopitar 31. marca leta 1810 Zoisu zaskrbljeno ponazoril njegovo trmo, da dobi omenjeni položaj v biblioteki: »Zdaj hoče *movere*⁵¹ Aheron, da bi ga dobil.« (Kidrič 1941: 147) Z omembo mejne reke mitološkega kraljestva mrtvih Hada je pisec namignil na tekmečev domnevno mračnjaški značaj.

Kopitar se je barvito izražal še po tem, ko je bil sprejet v Dvorno knjižnico. 15. julija leta 1813 je Zoisa nagovarjal, naj ga priporoči visokemu uradniku biblioteke – dvornemu svetniku Vinzenzu Stinglu: »Vaša milost me bo pri njem kar visoko postavila na oltar« (*Zoisova pisma* II, MP 59). Decembra istega leta je v komentarju službenih zadev šaljivo uporabil par komparacij. Stingla je zaradi pogosto muhastega razpoloženja, v katerem je sipal besedne strelice, primerjal z rimskim bogom bliskov in grmenja Jupitrom, sebe pa zaradi zaposlenosti z rimskim konzulom: »Sedaj sem kot edini cenzor za češke, grške in srbske časopise na žalost tako zaposlen, da ne morem biti niti en dan *ab urbe*⁵² kakor rimski konzul.« (*Zoisova pisma* II, MP 61)

Nič manj figur niso Zois in njegovi korespondenti uporabljali, ko so pisali o svojih prerodnih nalogah. 21. decembra leta 1808 je Kopitar obujal spomine na to, kako ga je Zois uvajal v literarni prerod, ki ga je ponazoril s svetopisemskim simbolom: »Vaša milost mi je v prejšnjih letih pogosto pripovedovala o usodi kranjske književnosti pod Markom [Pohlinom], Japljem, Linhartom itn. z dodatkom, da moram morda nekoč tudi jaz priti delat v ta vinograd.« (Kidrič 1939: 102) Isti simbol je še bolj posrečeno uporabil približno čez eno leto, ko je pohvalil Primica, ker je marljivo izpisoval besede iz svetopisemskih prevodov slovenskih protestantov: »Tu je zopet sposoben delavec *in vinea slavica*.«⁵³ (Kidrič 1941: 123)

Metafore in komparacije so znali korespondenti učinkovito izrabiti kot sredstvo prepričevanja. Zois je 4. avgusta leta 1795 Vodniku pojasnjeval, da je neusmiljena kritika njegovih pesmi nujna, kajti »samo Palas Minerva je vsa nared s ščitom, sulico in mečem skočila iz Jupitrove glave in ostala dovršena boginja« (Zois 1973: 38). Ta mitološka primerjava je bila Zoisu ljuba, saj jo je s podobnim namenom uporabil vsaj še enkrat. 28. januarja leta 1812 je Kopitarju prigovarjal, naj z reformo

⁵¹ Latinsko: »premakniti«.

⁵² Latinsko: »iz mesta«.

⁵³ Latinsko: »v slovanskem vinogradu«.

slovenskega črkopisa ne odlaša preveč, temveč naj neustrašno preseka gordijski vozle nasprotujočih si hotenj in zamisli: »Nova abeceda naj se v hipu – kakor Minerva iz Jupitrovih – porodi iz možganov D[obrovskega] in K[opitarja].« (Zoisova pisma II, MP 30) Z antično prisposodbo je Zois Kopitarja glede iste zadeve prepričeval tudi 6. aprila leta 1812: »Grmeti, bliskati se in udariti mora – odločilni trenutek slovanske muze je blizu.« (Zoisova pisma II, MP 35) Kopitar je v enem izmed odzivov na te spodbude konec leta 1812 obljubil, da bo pomagal izumiti in utrditi univerzalno slovansko ortografijo, pri čemer se je na koncu šaljivo zatekel v religiozni besednjak: »Kakor rečeno, bom marljivo pridigal in napadel zlo pri koreninah.« (Zoisova pisma II, MP 50) Enako je ravnal 27. junija leta 1813 Vodnik, ko je Zois spraševal o najbolj primernem naslovu za svoj slovenski slovar: »Kako bomo krstili otroka?« (Zoisova pisma II, MP 57) Seveda so znali korespondenti analogije za svoje delo najti tudi na bolj vsakdanjih področjih. 13. februarja leta 1813 je Kopitar zopet mislil na črkopis, ko je zapisal: »Vse se kuha. Ko bi le prišel Dobrovský; gotovo bi skuhali kaj pravega.« (Zoisova pisma II, MP 51)

Preroditelji so v pismih mimogrede ustvarjali tudi druge retorične figure, še posebej, če so si prizadevali nasmejati bralca. V pismu Zoisu, napisanem od 21. do 23. decembra leta 1808, je Kopitar med drugim opisal svoje študijske načrte: »[T]o leto *con garbo*⁵⁴ posvetiti svojo tubit tem namenom: študirati pravico in nepravico *prav strogo*« (Kidrič 1939: 103). Pisec je duhovitost namenoma stopnjeval z iteracijami: pravica (*Recht*), nepravica (*Unrecht*), prav (*recht*). Norčavost v tem primeru ni bila tako nedolžna, kakor se zdi na prvi pogled. Z njo se je namreč Kopitar odzval na Zoisovo strogo navodilo, naj se – čeprav se mu upira – vestno in pridno oprime študija prava. Na takšen način je namenoma omilil ost upravičenega mecenovega opomina. Kopitar je ljubil tudi paronomazije, s katerimi je kakor Voltaire v pismih rad smešil svoje nasprotnike. 9. septembra leta 1812 je Primica po slovensko odpravil: »*Se obnasha ko skupanov sin.*« (Zoisova pisma II, MP 45) Z besedno igro, ki jo je Zois prav dobro razumel, ni namignil le, da se Primic vede ponosno, kakor bi bil sin vaškega veljaka, temveč tudi, da je po pretirani samozavesti podoben Jakobu Zupanu. Tudi Zois pa ni bil brez nadarjenosti za tovrstne epistolarne bodice. Vodnika, ki se je rad simbolično podpisoval z ostrivcem, kot *Vodník*, s čimer je poudarjal svoje prvenstvo v slovenski književnosti, je v nekem pismu Kopitarju preimenoval v *vodnarja* (Kidrič 1939: 142).

SENTENCE. Posebej za pisma, ki jih je Zois pisal Vodniku in Kopitarju, so značilne modre poučne misli, ki običajno povzemajo daljša razmišljanja v istem pismu.

⁵⁴ Italijansko: »uglajeno«.

Te sentence navadno začenjajo ali končujejo pismo oziroma tematsko zaokroženi odstavek, pogosto pa se v isti korespondenci pojavijo še večkrat. Po razsvetljenski teoriji pisma naj bi sicer sentence in pregovori motili sproščeni pogovorni slog (Bannet 2005: 76), toda za barona in njegove dopisnike to pravilo gotovo ni veljalo. V učenih razsvetljenskih družbah, kakršna je bila Zoisova, so namreč tako v vsakdanjih pogovorih kakor v pismih prosto citirali znamenite izreke in sproti kovali nove. Tovrstno plemenitenje epistolarnega pisanja je bilo še nadaljevanje antične in humanistične tradicije, ki je piscu pisma priporočala, naj duhovne teme obravnava kar se da razgibano – s pomočjo pregovorov (Morrison 2007: 128). Razsvetljenskim avtorjem so bila lahko za zgled predvsem Ciceronova pisma, ki so bila polna sentenc in obenem blizu jeziku živega pogovora (Hoffer 2007: 104–105). Prav ta cilj je uspelo večkrat doseči Zoisu in njegovim korespondentom.

Baron je 14. januarja leta 1809 Kopitarju pisal, da je moral zaradi bolezni cesarjevo odlikovanje Leopoldovega reda nedostojanstveno sprejeti v postelji. Svojo stoično sprjaznjenost z usodo je ubesedil: »Na koncu moraš popustiti temu, kar hočejo bogovi.« (Kidrič 1939: 114) Za Zoisa je bilo sploh značilno lucidno formuliranje racionalističnih življenjskih nazorov. Njegovo geslo je bilo »*Ne quid nimis!*«,⁵⁵ ki ga je od njega prevzel tudi Kopitar. 10. decembra leta 1808 je mecen varovanca modro opozoril, naj svojih življenjskih moči ne ogrozi s pretiranim delom: »Celo najboljša volja ima svoje meje in telesne zmožnosti zahtevajo: *Ne quid nimis!*« Kopitar je v odgovoru potrdil, da namerava po umirjenem razmisleku slediti temu vodilu (Kidrič 1939: 85, 103). Čez dobra tri leta je Zois v odzivu na Kopitarjevo poročilo o neurejenem dunajskem življenju dveh mladeničev iz kranjskih družin Koller in Weber, ki sta bili povezani z baronovo hišo, zapisal, da bi se morala fanta držati istega latinskega izreka. V nadaljevanju pisma se je k zadevi vrnil še enkrat. Kopitarju je namignil, da lahko v njegovem imenu in z njegovim denarjem reši Kollerja iz finančne zagate, vendar v skrbi za prevelike stroške brž še enkrat pristavil: »*Ne quid nimis!*« (*Zoisova pisma II*, MP 29)

Kopitar je kljub vročerkvemu značaju včasih vsaj na videz prevzel ravnodušno držo svojih najljubših nestorjev Zoisa in Dobrovskega, tako 6. avgusta leta 1809, ko je lastne neizpolnjene poklicne ambicije komentiral s priljubljenim izrekom praškega slavista: »Pride čas, pride svèt.« (Kidrič 1941: 76) Tudi sicer se je Kopitar navzel navade postavljanja kratkih priostrenih misli na konec posameznih odstavkov. 15. decembra leta 1809 je namerno skopo, zato pa toliko bolj prezirljivo obsodil Zupančiča, ki si je bil od barona Erberga izposodil dve knjigi, nato

⁵⁵ Latinsko: »Ničesar preveč!«

pa ju je v denarni stiski prodal: »*Nulla fides homini!*«⁵⁶ Kopitar je ob raznih priložnostih večkrat – za njim pa Zois – uporabil tudi znani latinski pravni rek: »*Valeat, quantum valere potest.*«⁵⁷ S temi besedami sta razsvetljenca vedno pospremila tiste dobre novice, ki jih je bilo treba sprejeti z zrnom soli, na primer obljubo predsednika carske akademije znanosti Nikolaja Nikolajeviča grofa Novosilceva, da bo Kopitarju poslal vrsto pomembnih ruskih publikacij in da bo vzdrževal stik z njim (*Zoisova pisma* II, MP 28, 29, 40). Prav tako sta oba dopisovalca uporabila resignativno eksklamacijo »*Quis contra torrentem!*« (*Zoisova pisma* II, MP 26, 64),⁵⁸ kadar sta morala priznati, da se proti usodi ni mogoče boriti. Takšni stalni izreki oziroma kodirani izrazi, ki namigujejo na določeno značajsko lastnost ali življenjsko izkušnjo korespondenta, so imeli v zgodovini zaupnega pisma seveda dolgo tradicijo, ki je segala vsaj do Cicerona (Hoffer 2007: 99–100), zato ne preseneča, da sta jih Zois in Kopitar najpogosteje sestavljala v latinščini.

DUHOVITOST. Zoisova prerodna korespondenca je prežeta z bistroumno duhovitostjo, ki jo je zlasti Kopitar znal stopnjevati do ironije in sarkazma. Avtorji pisem so se pač vse življenje kalili v prefinjeni konverzaciji, ki je zahtevala kratkočasenje sogovornika, poleg tega pa so pripadali avstrijski intelektualni eliti, ki je posebej ljubila komedijo in satiro (prim. Morrison 2005: 175). Baron, na primer, je Vodniku večkrat priporočil travestijo *Eneide* dunajskega razsvetljenca Aloyisa Blumauerja, ki bi jo moral po njegovem mnenju naročiti vsak, »kdor ima vsaj malo okusa za šalo in pesništvo« (Zois 1973: 30). Sicer pa je bil Zoisov krog znan po vedrem uživanju v šalah (Gspan 1967: 276).

Kopitar, ki je bil že po naravi nagnjen k pronicljivemu odkrivanju in zabavnemu opozarjanju na človeške napake, si je prizadeval Zoisovo naklonjenost ohranяти tudi z duhovitimi, rahlo zlobnimi portreti svojih sodobnikov. Pri tem so mu bili gotovo za zgled Aristofan, Plavt, Terencij, Marcial, Villon, von Hutten, La Fontaine in drugi ostroumni kritiki človeških slabosti, katerih dela je zbral v zasebni biblioteki (Lukan 1995: 287–288). Tovrstna pozornost na posamezne značaje, kakor se kaže v obravnavani korespondenci, posebej pri Kopitarju, je značilno razsvetljenska. Ravno ta doba je namreč v izobražencih na nov način prebudila navdušenje za avtentično, tj. empirično – tako literarno kakor likovno – upodabljanje posameznika in za vztrajno iskanje njegove notranje resnice (Howland 1991: 43, 44). Iz teh razlogov sta postala v 18. stoletju zelo priljubljena žanra slikarski

⁵⁶ Latinsko: »Človek si ne zasluži nobenega zaupanja!«

⁵⁷ Latinsko: »Naj velja, kolikor more veljati.«

⁵⁸ Latinsko: »Kdo [bo plaval] proti toku?«

oziroma kiparski portret in pismo, ki sta najbolj učinkovito lovila človekovo bistvo. Prav ob opisovanju drugih ljudi se je v vsej svoji moči prebudila Kopitarjeva neizčrpna domišljija pri iskanju novih izrazov, skovank in vzdevkov, ki so se avtorju pisma – tak je vtis – porajali z lahkoto. Tudi Zois pa se je v pismih Kopitarju, ki je bil njegov glavni zaupnik, osvobodil običajne obzirnosti in previdnosti pri presojanju drugih ljudi, tako da si je o njih dovolil zapisati kakšno posmehljivo misel. V nadaljevanju navajam le nekaj primerov duhovitega pisanja iz njune korespondence.

Zois je kljub spoštovanju do monumentalnega opusa Marka Pohlina svoje pero velikokrat uporabil zoper tega trmastega bosonoga avguštince. 25. junija leta 1794 ga je v pismu Vodniku imenoval »jezikovni krivoverec« (Zois 1973: 25). Ost je bila dvojna, saj je baron namignil na premalo čist, z germanizmi in neologizmi obremenjen Pohlino jezik kakor tudi na njegovo religiozno ortodoksnost, ki je bila nezaupljiva do drugovercev, zlasti protestantov. Kopitar ni bil prav nič bolj prizanesljiv niti do članov Zoisovega kroga – izven dosega njegove kritike je bil vedno in brez izjeme zgolj mecen sam. 8. novembra leta 1809 je slavist Zoisu prepovedal, da bi o njegovem potegovanju za mesto v Dvorni knjižnici obvestil Vodnika, saj bi on sicer »povedal Zupanu, ta požensčeni dvorni podrepanik pa na štiri oči celemu svetu« (Kidrič 1939: 117). 13. junija leta 1812 je Kopitar Primičevo slovenščino zlobno primerjal s Pohlino in Vodnikovo: »Primic piše v nemščini precej všečno, le ko govori ali piše po kranjsko, hlasta po neumnih in neprimernih puhlicah kakor Marko 1 in Marko 2.« (Zoisova pisma II, MP 40) Primic mu ni ostal dolžan. V pismu Zoisu aprila leta 1812 se je raznih Kopitarjevih obtožb, ki jih sicer ni izrecno omenil, elegantno otresel s posrečeno besedno igro. Zoisu je namreč napisal, da ne more pomagati, če ga napačno presojujejo ljudje, »*ki vse le po enim kopiti merijo*« (Kidrič 1934: 143).

Zois in Kopitar sta rada hudomušno začinila novice o prijateljih in sodelavcih, ki sta jih pošiljala eden drugemu. Zois je 10. februarja leta 1809 pisal o imenovanju Žige Ernesta grofa Hohenwarta za linškega škofa. Hohenwart, ki je imel pred tem kot celovški kanonik dovolj prostega časa, da se je ukvarjal z naravoslovjem, se ni po baronovem mnenju visoke, toda odgovorne službe čisto nič razveselil: »Neveste, s katero so ga zvezali, ne ljubi iz vsega srca, vendar jo mora obdržati.« (Kidrič 1939: 160) 29. aprila leta 1812 je Kopitar Zoisu portretiral na Dunaju živečega leksikografa Giuseppeja Voltiggija (Josipa Voltića), avtorja ilirsko-italijansko-nemškega slovarja, mimogrede pa zbedel še pokojnega Zoisovega znanca Franca Antona pl. Breckerfelda, ki je prav tako zbiral besedno gradivo:

Voltiggi namerava izdati ilirski slovar po snoveh, o čemer se želi čez tri dni posvetovati z me-noj v Dvorni knjižnici. *Est quidem minus boszbzik quam Breckerfeld, sed tamen boszbzik et testa dura!*⁵⁹ (*Zoisova pisma* II, MP 37)

Med družabne novice z Dunaja in iz Ljubljane so spadala tudi poročila o smrti znancev, ki jih je Kopitar sestavljal s smislom za črni humor. 9. marca leta 1814 je orisal žalostni konec soproge naravoslovca Carla Wagnerja, Zoisovega prijatelja, in vpletenost dvornega zdravnika Karla Bernarda Kogla, ki je bil kot Kranjec prav tako baronov znanec:

Dr. Wagner po mnenju zdravnikov ne bo preživel aprila. Hiranje! Njegovo ljubko ženkico sta on in Kogl približno pred osmimi dnevi srečno ozdravila na oni svet! Nedojemljivo! Tako vseskozi zdravo žensko pri osemindvajsetih letih! (*Zoisova pisma* II, MP 65)

Kopitarju je njegovo življenje ponujalo obilo gradiva za duhovito epistolarno pisanje. Posebej rad se je šalil na račun študija prava, skozi katerega se je mukoma prebijal zaradi pomanjkanja zanimanja, na račun cenzorske službe, ki mu je pogosto prinesla nenavadne naloge, in na račun svojih težko uresničljivih kulturnopolitičnih zamisli. 16. avgusta leta 1809 si je zaželel: »Ko bi vsaj že imel pravo čisto pod streho (ga imam sicer v želodcu)!« (Kidrič 1941: 73) 12. marca leta 1810 pa je o rimskem pravu, ki ga je tedaj predeloval za izpit, menil: »Slama, in vrh tega še slabo zrezana: ubogi konji, ki jo morajo žreti!« (Kidrič 1941: 143) V Zoisovem in Kopitarjevem opisovanju branja slabih knjig z izrazi, ki namigujejo na težko prebavo, se kaže še tradicija antičnih in humanističnih epistolografov, zlasti Cicerona, ki je z isto metaforiko šaljivo izražal svoje nezadovoljstvo (prim. Hoffer 2007: 90–92). 18. septembra leta 1810 je Kopitar Zoisu zabavno opisal svojo prvo nalogo na položaju cenzorja za slovanske knjige:

Moja prva cenzura je morala nekemu češkemu rokopisu, ki ga Ježus v Betaniji pusti prosto lebdeti pred sliko sv. Mihaela in ki se vsakemu prepisovalcu sam odpre itn., podeliti: *typum non meretur. Malum omen pro inquisitore!*⁶⁰ (*Zoisova pisma* II, MP 6)

Ko pa je nekoč spet razmišljal, katere bi bile najprimernejše nove črke za slovansko latinico, se je v šali primerjal z menihom in teologom Mesropom, pozno-antičnim izumiteljem armenske abecede: »Sv. Mesropu je njegove slabe armenske [črke] skupaj z njihovimi imeni napisala na steno nevidna roka. Če bi se takšno

⁵⁹ Latinsko, slovensko in italijansko: »Je namreč manjši božček kakor Breckerfeld, vendar kljub temu božček in trda glava.«

⁶⁰ Latinsko: »si ne zasluži tiska. Slabo znamenje za inkvizitorja!«

razodetje zgodilo tudi meni, se ne bi kakor Mesrop pomišljal tri dni.« (*Zoisova pisma* II, MP 67) 5. februarja leta 1812 se je Kopitar najprej pohvalil, da ga je orientalist Joseph baron Hammer-Purgstall predstavil predsedniku ruske akademije Novosilcevu kot glavnega dunajskega slavista. Nato je posledično omilil svoje običajno slabo mnenje o ruskih in nemških slavistih, ujetih v ruski partikularizem oziroma v germanocentrizem (prim. Miller 2010), saj ga je očitno tudi Zois opozarjal, naj bo bolj zadržan:

Ker sedaj Vaša milost ve, v kakšni ugledni družbi sem, torej obstaja upanje, da ne bom več tako oblajal in obgrizel niti Rusov niti Nemcev. [...] *Audio monentem patrem et amicum. Quamquam interdum opus est latratu. Nonne slavi iam olim canes?*⁶¹ (*Zoisova pisma* II, MP 31)

Prav tako so priložnost za zabavanje mecena ponujale slavistove zasebne zadeve. 21. marca leta 1812 se je Kopitar v pismu Karnofu, ki je bilo namenjeno tudi Zoisu, šalil, da se na ljubega Boga obrača le še glede lastnega stanovanja, in zaključil:

A propos,⁶² glede tega me pač priporočite tudi Svojim damam v molitev. Mogoče jih bo Bog uslišal prej kakor mene, *qua*⁶³ babnice. V Menandru ne berem drugega kakor zmerjanje žensk, toda mene ne bo spreobrnil: o damah imam od nekdaj najboljše mnenje. (*Zoisova pisma* II, MP 34)

15. avgusta leta 1812 pa je Zoisu poročal, kako je v želji po primernem stanovanju poiskal celo podporo dunajskega nadškofa Hohenwarta, vendar mu ta ni vzbudil veliko upanja, »kajti prelati upoštevajo samo načelo *manus manum lavat*,⁶⁴ in zadnji knjigovodski uradnik jim lahko več umije kakor prvi kustos dvorne knjižnice, da ne govorimo o skriptorju« (*Zoisova pisma* II, MP 44).

SAMOIRONIJA. Kopitar se s črnolom nikakor ni loteval le drugih. Med vsemi avtorji Zoisove prerodne korespondence je bil posebej zanj – v manjši meri tudi za Zoisa – značilen pretanjen občutek za samoironijo. Ta je bil vgrajen v njegovo zapleteno osebnost, ki je pogosto nihala med veliko samozavestjo znanstvenika in nič manjšo negotovostjo človeka.

16. avgusta leta 1809 je Kopitar Zoisu opisal, kako nepričakovano je na Dunaju umrl Jožef Schober, nekdanji član Zoisovega kroga, in zaključil: »Ja! Celó egoistični

⁶¹ Latinsko: »Poslušal bom očeta in prijatelja, ki [me] opominja. Pa vendar je včasih treba lajati. Ali niso Slovani včasih veljali za pse?«

⁶² Francosko: »Ko sem že ravno pri tem«.

⁶³ Latinsko: »te«.

⁶⁴ Latinsko: »roka roko umije.«

Schober je imel ljubico, medtem ko je dobrodušni Kopitar brez in bo moral tudi še naprej shajati le s svojimi slovanskimi zadevami itn.« (Kidrič 1941: 73–74) Iz svojega samskega stanu se je norčeval še večkrat. Tako se je 7. aprila leta 1813 kakor po navadi pritoževal nad neprimernim stanovanjem v četrtem nadstropju skromne hiše, nato pa je šaljivo namignil, da je morda odmaknjenost bivališča kar primerna za njegov puščavniški način življenja: »*Crescat in occulto virtus.*«⁶⁵ (*Zoisova pisma* II, MP 53) Kopitar si ni prizanesel niti z vzdevki. 12. marca leta 1810, na primer, je Zoisu poročal, da mu ponujajo poučevanje mladeniča iz dobre hiše, vendar se mu je zdelo, da bi bil »takšen zlovoljni hipohonder kakor jaz najmanj primeren za družabnika štirinajstletnemu Dunajčanu« (Kidrič 1941: 143). Na več mestih v korespondenci z baronom pa je svojo slovnico enostavno imenoval »zmazek«.

Na lasten račun se je znal z trpkim priokusom pošaliti tudi Zois. 6. aprila leta 1812 se je Kopitarju pritožil nad nekim posrednikom, ki mu ni izročil pošiljke mineralov z Dunaja, kar mu je predstavljalo dokaz, »kako malo je cenjen stari Mislinjčan, odkar njegovo železo ne gre več tako v promet« (*Zoisova pisma* II, MP 35). S poimenovanjem po eni od neuspešnih fužin je namignil na svojo telesno in finančno onemoglost. Takšni vzdevki, ki so nakazovali starost ali bolezen avtorja pisma, med razsvetljenjskimi epistolografi seveda niso bili redki. Walpole se je nekoč poimenoval *Adonisov praded* (Toynbee, ur. 1903–25: VI, 299–302), Voltaire pa pogosto *bolnik iz Pranginsa* ali *švicarski puščavnik* (Dawson 1989: 131).

VEČJEZIČNOST. Z duhovitostjo je pogosto tesno povezana kompleksna jezikovna struktura zlasti Kopitarjevih, pa tudi Zoisovih, Vodnikovih in Primičevih pisem. Ta so namreč v veliki večini primerov sicer napisana v nemščini, vendar prepletena s stavki, frazami in besedami v drugih jezikih. Predvsem Kopitar je slovel po pismih, sestavljenih v množici jezikov (Pogačnik 1978: 82, 85). Takšna struktura najprej sproža vprašanje izvora ali zgleда, nato pa tudi vprašanje razloga ali funkcije vključevanja drugojezičnih pasusov.

Zgledi za prepletanje jezikov v obravnavanih pismih so zelo različni. Najprej je treba omeniti, da so že rimski epistolografi kakor Cicero slog, strukturo in vsebino svojih zasebnih pisem radi lepšali z rabo tujega jezika, zlasti grščine (Hoffer 2007: 99–100). Enako je bilo značilno za humaniste. Drugi vir večjezičnosti bi lahko bila nemška plemiška epistolografija, v okviru katere so od začetka 17. do začetka 18. stoletja med seboj tekmovali latinski, nemški in francoski jezik. Latinščino je v tem prostoru utrdila tradicija humanističnega pisma, francoščino pa z gledovanje

⁶⁵ Latinsko: »*Krepost naj se krepi na skrivaj.*«

po epistolografiji dobe Ludvika XIV. Ta posebnost nemškega plemiškega pisma je sicer na Zoisovo prerodno korespondenco najbrž vplivala manj odločilno – če sploh je. Drugojezičnih pasusov namreč ne najdemo ravno tam, kjer bi jih pričakovali, torej v galantni korespondenci med Zoisom in Erbergom ter v umetelnejših delih Kopitarjevih pisem.

Na tretjem mestu med izvori epistolarne večjezičnosti je gotovo stalna prisotnost več jezikov, tj. latinskega, nemškega, italijanskega in slovenskega, v slovenskih deželah do začetka 19. stoletja. V 18. stoletju je bila tod podobno kakor v drugih evropskih deželah v veljavi hierarhija jezikov: latinščina je bila jezik Cerkve, šol in znanosti, šibkeje prisotna francoščina jezik visoke družbe in diplomacije, nemščina in italijanščina sta bila jezika dokumentov, uradov in običajne kulturne družbe, italijanščina posebej tudi jezik gledališča in opere, slovenščina pa jezik ljudstva (Melik 1979: 423–424). Takšna konstelacija jezikov seveda ni pomenila, da so ljudje govorili zgolj enega izmed teh jezikov, temveč ravno nasprotno. Izobraženci so praviloma obvladali dva ali več od omenjenih petih jezikov, uporabljali pa so jih z ozirom na družbeni položaj, raven pogovora ali dopisovanja in priložnost (Vodopivec 2006: 15; Ahačič 2007: 15–17). Posledica je bila, da se je na Kranjskem od konca srednjega veka do začetka 19. stoletja razvijala bogata književnost v latinskem, nemškem in slovenskem jeziku (Koruza 1979: 8; Ahačič 2007: 23–26).⁶⁶ Sobivanje teh treh jezikov na Kranjskem lepo prikazuje Zoisovo pismo Vodniku, napisano poleti 1795, ki je načrtovalo ločeno sestavljanje nagrobnih napisov v Linhartovo slavo v nemščini (Breckerfeld), latinščini (Penzel) in slovenščini (Vodnik) (Zois 1973: 31). Obdobje Ilirskih provinc ni bistveno zamajalo ustaljene hierarhije jezikov na Kranjskem, je pa okrepilo rabo francoščine, italijanščine in slovenščine (Birk 2005: 230–231).

Četrta, najpomembnejši vir za večjezičnost obravnavanih pisem pa je treba iskati v kulturi Zoisovega kroga. Zois in njegovi sodelavci so se v pogovorih in pismih običajno sporazumevali v nemščini, vendar so uporabljali tudi druge jezike. Nemščino so kot glavni jezik cesarstva in avstrijskih dežel seveda tekoče govorili in pisali vsi, najsijajneje Linhart (Zois 1973: 49), ki jo je najbrž izpopolnil v času bivanja na Dunaju. Duhovna atmosfera v prestolnici je namreč okoli leta 1780 še posebej spodbujala kultivirano rabo knjižne, ne pa pokvarjene avstrijske nemščine (Morrison 2005: 161). Za Linhartovo gotovo ni zaostajala Kopitarjeva nemščina.

⁶⁶ Glede razmeroma enakovredne zastopanosti latinskih, nemških in slovenskih del v kranjski književnosti zgodnjega novega veka gl. Valvasorjev, Dolničarjev in Pohlinov pregled slovstva na Kranjskem: Vidmar, prev. 2003; Vidmar, ur. 2009.

Vsi preroditelji so iz otroških let obvladali slovenščino, iz šolskih let pa latinščino in grščino. Zois je gladko govoril še italijansko in francosko, izpopolnjeval pa se je tudi v angleščini in slovanskih jezikih. Poleg tega se je ukvarjal s švedščino in laponščino (Valencič, Faninger, Gspan Prašelj 1991: 839). Linhart je znal francosko, zelo verjetno italijansko in morda pasivno angleško (Kos 2007: 448–449). Vodnik je poleg omenjenih osnovnih jezikov govoril ter pisal italijansko in francosko (Kos 1990: 19). V največ jezikih se je izražal Kopitar, ki je poleg vseh naštetih, ki so jih poznali drugi člani Zoisovega kroga, obvladal še staro cerkveno slovanščino, vse slovanske jezike, novo grščino, pa tudi osnove arabščine, hebrejščine in sanskrta (Kernc 1932: 497, 503; Pogačnik 1977: 3). Mnogi teh jezikov so zato pogosto, predvsem pa naravno našli pot v razgovore in pisma članov Zoisovega kroga.

S tem se odpre vprašanje funkcije drugojezičnih odlomkov v obravnavanih pismih. Na prvi pogled je očitno, da so avtorji določen jezik uporabili v izbranem trenutku, se pravi s pazljivim ozirom na vsebino pisma. Vključitev bodisi latinščine bodisi slovenščine bodisi kateregakoli drugega nenemškega jezika je torej prejemniku pisma signalizirala posebno sporočilo. Prav tako je jasno, da so pisci takšne odlomke velikokrat, čeprav ne vedno, vpletali zaradi komičnega učinkovanja. V vsakem primeru je takšen način pisanja pismo prestavljal v nižjo slogovno lego, zato ni presenetljivo, da drugojezičnih vrivkov ni mogoče zaslediti v korespondenci med Zoisom in Erbergom. V nadaljevanju bodo posebej analizirani pasusi v latinščini, slovenščini, italijanščini in drugih jezikih, na koncu pa tudi makaronizmi, tj. mešani večjezični odlomki.

LATINŠČINA. Med jeziki, ki so se uporabljali na Slovenskem v zgodnjem novem veku, je imela latinščina posebno mesto, saj so jo pogosto imeli za posrednika med različno govorečimi skupinami prebivalstva (Pogorelec 1995: 284). Slovenski preroditelji so ta antični jezik uporabljali povsem naravno – z njim so nepretrgoma živeli, ga pisali in tudi govorili že od šolskih let. Zois in Kopitar sta se z latinščino po končanem šolanju srečevala zlasti pri branju priljubljene rimske poezije in v znanosti, Vodnik pa poleg tega seveda tudi v vsakdanjem duhovniškem življenju. Pesnik se je v tem jeziku zelo rad pogovarjal z učenci tako znotraj kakor zunaj šole (Petruzzi 1859: 13). Najbolj pogosto je v antičnem jeziku pisal Kopitar, ki se je že v gimnaziji razvil v sijajnega latinista (Kopitar 1973: 71, 74). V ljubezni do tega jezika so se člani Zoisovega kroga seveda ujemali z večino tedanjih intelektualcev, tudi z duhovno sorodnimi češkimi preroditelji Zlobickim, Durychom in Dobrovskim, ki so v pisma radi vpletali posamezne latinske stavke. Omenjena navada je začela postopno usihati šele konec 18. stoletja, najprej v angleških in nemških romantičnih korespondencah. Herder, na primer, ni niti v pisma iz Italije, v katerih se

je navduševal nad antiko, vključil več kakor zgolj nekaj latinskih fraz (Hahn, ur. 1977–88: VI, 68–89). Zoisov krog je ostajal tudi v tem pogledu dosledno v risu klasicističnega toka razsvetljske kulture.

Najbolj preprosto rabo latinščine v Zoisovi prerodni korespondenci predstavlja vključitev posameznih stalnih besednih zvez. Zois je tako konec novembra 1795 o Vodnikovem osnutku zgodovinske pesnitve menil, da »je *in prima linea*⁶⁷ čisto dober« (Zois 1973: 55). Ko je 20. maja leta 1810 Kopitar Zoisu poročal, da je Napoleonov general Andréossy po zavzetju Dunaja oplenil mineraloško zbirko nadvojvode Rajnerja, je previdno pristavil: »*Narratur*.«⁶⁸ (Kidrič 1941: 168) Če je slavist želel poudariti zaupnost posredovane informacije, je mecena preprosto opomnil: »*Inter nos*.«⁶⁹ (npr. *Zoisova pisma II*, MP 83) 18. februarja leta 1814, na primer, pa si je Zois zaželel, da bi se pojavil kakšen »*deus ex machina*«,⁷⁰ ki bi njemu prinesel počitek, Kopitarju pa udobno stanovanje (*Zoisova pisma II*, MP 64).

Korespondenti so v latinščini – kakor tudi v drugih nenemških jeziki – pogosto obravnavali kočljivejše, zlasti politične teme, na katere bi lahko postal pozoren tajni urad za pregledovanje pošte na Dunaju. Tudi drugi razsvetljenci so v strahu pred nepooblaščenim odprtjem pisma sporne odlomke ali celotna pisma včasih pisali v drugem jeziku – Voltaire na primer v italijanščini (Dawson 1989: 29). Kopitar je Zoisu januarja 1811 namignil, da mir v Evropi zaradi vse večjih nesoglasij med Francijo in Rusijo ne bo trajal dolgo: »*In politicis nil novi. Nasciturum expectamus curiosissime*.«⁷¹ (*Zoisova pisma II*, MP 41) 1. julija leta 1812 pa je mecenu, ki ga je zanimala napovedujoča se Napoleonova invazija v Rusijo, sporočil le: »*Novi nihil adhuc. Divinamus ut vos. Quamprimum certi quid habebō, nunciabo statim*.«⁷² (*Zoisova pisma II*, MP 41)

Kljub navedenim primerom imajo daljši latinski pasusi pogosto komičen podton. Posebej Kopitar pa je znal povezati prehod v antični jezik s trenutno vsebino pisma. Ko je, na primer, omenil kakšnega duhovnika ali ko je šaljivo oponašal molitvene obrazce, je vedno uporabil jezik Cerkve – latinščino. V pismu 1. februarja leta 1809 je izrazil željo, da bi se iz njegove slovnice, ki je bila v pripravi za

⁶⁷ »V osnovnih potezah«.

⁶⁸ »Se govori.«

⁶⁹ »Med nama.«

⁷⁰ »Bog iz stroja«.

⁷¹ »V politiki nič novega. Nadvse radovedno pričakujemo, kaj se bo rodilo.«

⁷² »Še vedno nič novega. Ugibamo kakor vi. Kakor hitro bom imel kaj zanesljivega, bom takoj sporočil.«

tisk, izločil Vodnikov dodatek. Končno odločitev o tem je prepustil baronu, pri čemer je parafraziral očenaš: »*Ego tantum propono; at non mea, sed Tua voluntas fiat.*«⁷³ (Kidrič 1941: 145) 19. januarja leta 1811 je izrazil upanje, da Jakoba Zupana ne bodo pokvarili ljubljanski janzenisti. Pri tem je duhovito parafraziral stavek iz Matejevega evangelija o Cerki, ki je ne bodo premagala peklena vrata: »*Non corrumpent Jansenistae, non praevallebunt eum.*«⁷⁴ (Zoisova pisma II, MP 13) 29. aprila leta 1812 se je Kopitar Zoisu zahvalil za podporo Primičevi kandidaturi za profesorja slovenskega jezika v Gradcu, pri tem pa zopet parodiral molitev: »*De Pr^{ax} agimus gratias tibi Domine!*«⁷⁵ (Zoisova pisma II, MP 37) Ko se je 29. aprila leta 1818 Zoisu opravičeval, ker tako malo piše, je posnemal spoved: »*Peccavi; ignosce, non faciam amplius.*«⁷⁶ (Zoisova pisma II, MP 87) Ni naključje, da je Kopitar Zoisu kot patriarhu slovenskega preroda v teh odlomkih vedno dajal vlogo Boga Očeta. Versko vsebino in latinščino je povezoval tudi Vodnik, le da ne tako duhovito kakor Kopitar. Ko je Zoisu 1. julija leta 1813 razložil, da je ljubljanski ordinarij frančiškane Pashalu Skrbincu izdal dovoljenje za natis pravopisno spornih pridig, ne da bi jih sploh prebral, je to označil za glavno težavo: »*Hinc omnes lacrimae.*«⁷⁷ (Zoisova pisma II, MP 58)

Zois in njegovi sodelavci so v latinščini radi izrazili sklepe ali poante svojih razmišljanj o raznih, zlasti osebnih temah, s čimer so jim dali značaj upravičenosti in dostojanstva. Zois, na primer, se je 20. julija leta 1812 lakonično strinjal s Kopitarjevo odločitvijo za strpnejši odnos do Primica: »*Etiamego demitto iras.*«⁷⁸ (Zoisova pisma II, MP 43) 25. avgusta leta 1810 je Kopitar strnil daljšo refleksijo o Zoisovih zaslugah za svojo življenjsko pot v en sam stavek: »*Quidquid ero, per te ero.*«⁷⁹ (Zoisova pisma II, MP 3) 15. decembra leta 1809 je ob novici, da mu Zois zaradi napada protina ne more takoj ustreči s priporočili za službo skriptorja v Dvorni knjižnici, vzkliknil: »*Quis contra fata et podagram!*«⁸⁰ (Kidrič 1941: 126) 18. septembra leta 1810 pa je, sprijaznjen z odlogom imenovanja na to mesto, zapisal, da bo sam sicer storil vse, »*cetera deus providebit*«⁸¹ (Zoisova pisma II, MP 6).

⁷³ »Toliko predlagam sam, toda ne moja – zgôdi se Tvoja volja!«

⁷⁴ »Janzenisti ga ne bodo pokvarili, ne bodo ga premagali.«

⁷⁵ »Zahvaljujemo se ti za Pr[imica], Gospod!«

⁷⁶ »Grešil sem, odpusti, ne bom več.«

⁷⁷ »Odtod vse solze.«

⁷⁸ »Tudi sam se odpovedujem jezi.«

⁷⁹ »Karkoli bom postal, bom postal zaradi tebe.«

⁸⁰ »Kdo se lahko zoperstavi usodi in protinu?«

⁸¹ »Za drugo bo poskrbel Bog.«

Ko se je Kopitar konec leta 1810 dokončno uveljavil na odru evropske slavistike, je v skladu s prenovljeno samozavestjo nekatere svoje sodelavce, tekmece ali nasprotnike v pismih Zoisu pogosto prezirljivo odpravil v jeziku znanosti – latinščini. 13. junija leta 1812 je baronu napovedal, da bo Primica, ki ga je sicer zelo razočaral, na Dunaju kljub temu sprejel, vendar zgolj »*quantum possum et ille indiget*«. ⁸² (Zoisova pisma II, MP 40) Tudi Vodnika je večkrat zadela latinska strelica, ki mu je odkazala po Kopitarjevi presoji zasluženo mesto. Ko je pesnik slavista leta 1815 obiskal na Dunaju, da bi spodbudil napredek črkopisne reforme, ga je Kopitar Zoisu pokroviteljsko ocenil: »*Vodnik advenit nudius tertius. Spero, non turbabit rem. Novimus illum et erimus liberales*.« ⁸³ (Zoisova pisma II, MP 78)

SLOVENŠČINA. Slovenski razsvetljenci so načrtovali in uresničevali kodifikacijo slovenskega knjižnega jezika, njegovo uvedbo v javno in kulturno življenje ter njegovo uporabo v raznovrstnih literarnih zvrsteh (Pogorelec 1995: 289–292). Intelektualci iz Pohlinovega in Zoisovega kroga so jezik ljudstva načrtno preizkusili v poeziji (posvetna in cerkvena pesem), gledališču (komedija), publicistiki (časopis, pratika) in strokovni literaturi (računstvo, porodništvo, veterina, kuharstvo). Pohlin se je dobro zavedal, da spada med njihove naloge tudi utemeljitev slovenskega pisma, zato se je po letu 1781 lotil prevoda Gellertove zbirke pisemskih vzorcev (Pohlin, *C. F. Gellerta Listi*; Kidrič 1949: 419, 421). Bosonogi avguštinec je domneval, da bo ta knjiga zelo koristila uveljavljanju slovenskega pisma med nemško piščičmi izobraženci na Kranjskem in v soseščini. Slovensko pismo bi torej tod po njegovih predvidevanjih počasi nadomestilo nemško, tako kakor so začela približno dve stoletji prej pisma v razvitih evropskih jezikih izpodrivati latinsko pismo. Toda pisec *Kraynske grammatike* je bil skupaj s prijateljem Devom, ki je že v sedemdesetih letih 18. stoletja slovesno napovedal apoteozo slovenskega jezika v svet kultiviranih evropskih književnosti (Juvan 2004: 121–123), v tem pogledu daleč pred svojimi sodobniki – celo pred Zoisovim krogom (Vidmar 2009: 114).

Pogovorni in dopisni jezik plemičev, meščanov in drugih izobražencev je ostal namreč na Slovenskem še več desetletij nemški, manj pogosto latinski. To dokazuje tudi Zoisova prerodna korespondenca, v kateri so slovenski le posamezni odlomki. Baron sam je bil prepričan, da še ni napočil čas za vpeljavo slovenščine v višje družbene, literarne in znanstvene sfere, tako v intelektualni pogovor in

⁸² »Kolikor morem in kolikor on potrebuje.«

⁸³ »Vodnik je prispel predvčerajšnjim. Upam, da ne bo naredil zmede. Saj ga poznamo, tako da bomo blagodušni.«

korespondenco (Kidrič 1939: 36). Enega prvih primerkov izobraženskega pisma v slovenščini je napisal šele Primic Vodniku 3. septembra leta 1808, kar je čez tri mesece spodbudilo Vodnika, da je v slovenščini pisal Kopitarju (Kidrič 1934: 15; Prijatelj 1924: 148). Po izmenjavi več slovenskih pisem sta Vodnik in Kopitar leta 1812 v korespondenci zopet prešla v nemščino in latinščino (Prijatelj 1926). Primic, ki je v nasprotju s Kopitarjem zelo spoštoval Pohlinovo delo (Kidrič 1934: 185), je pri sebi in drugih preroditeljih do leta 1813 vztrajno spodbujal pisanje pisem v slovenščini (npr. Kidrič 1934: 38, 40, 89), vendar brez trajnega uspeha (Kidrič 1929–38: 382–383). Kopitar je ostal kljub posameznim slovenskim pismom iz teh let do smrti zvest tradiciji nemškega in latinskega pisma (Kernc 1932: 509). Popolnoma enako konservativno stališče do dopisovanja v domačem jeziku je bilo značilno tudi za sočasni češki prerod. Njegovi protagonisti Zlobický, Durych, Dobrovský in drugi so odlično obvladali češčino, vendar so si dopisovali v nemščini (Vintr 2004: 109–110), v pisma pa vključevali kakor člani Zoisovega kroga zgolj posamezne odlomke v maternem jeziku.

Ne glede na te ugotovitve imajo slovenski pasusi v Zoisovi prerodni korespondenci zelo pomembno vlogo. Najmanj sicer odlomki, ki so jih korespondenti zapisali v slovenščini le iz bojazni pred nepooblaščenim odprtjem pisma. Ko je Kopitar opravljal osebe na visokih položajih, je za vsak slučaj pisal v maternem jeziku. 16. januarja leta 1809 je baronu poročal o možnosti, da bi se zaposlil kot bibliotekar pri grofu Ossolińskem, na koncu pa izrazil pomislek: »*To me strašbi, ki pravio, de ga sbénjke sa nof vodio, ino de je pòslam v' peštéb.*« (Kidrič 1939: 121) 3. februarja leta 1809 ni bil nič bolj usmiljen do prefekta Dvorne knjižnice Franza Marie barona Steffanea: »*Nobeden ga ne more terpeti, tuga Furlanza; pravio, de ne bode dolgo per ti slusbbi*« (Kidrič 1939: 152).

Korespondenti so v slovenščino prešli tudi, ko so želeli povečati komični učinek novic in anekdot, s katerimi so zabavali bralca pisma. Najbolj spretno je slovenščino za šaljiv opis likov in prizorov iz osebnega življenja zopet izrabljal Kopitar. 17. januarja leta 1809 je Zoisu predstavil gospodinjjo, ki jo je nameraval zapustiti zaradi visoke najemnine: »*Ta stara je pianka.*« (Kidrič 1939: 122) Za njeno hčerko pa je namignil, da je na slabem glasu. Zois mu je 24. januarja leta 1809 vrnil šalo, ko mu je svetoval, naj ne zapusti »*to staro def' je lib pianka, in' to mlado, def' lib ni svoib priatlov doftojna*« (Kidrič 1939: 138). Čez dobro leto je Kopitar zopet premišljeval o selitvi, toda priznal, da bi bilo lahko novo stanovanje še slabše: »*Potlej bi se pòzb po buzbi tolkel.*« (Kidrič 1941: 143) Značilno je, da je Kopitar v slovenščino večkrat prešel v pismu 18. oktobra leta 1809, ko so ga mučile vsakdanje, zlasti denarne skrbi. Po tem, ko je Zoisu kot svojemu mecenu detajlno predstavil zelo visoke stroške

življenja na Dunaju in izrazil bojazen glede prihodnosti, se je poskusil potolažiti: »*Bo sbé, bo sbé, zbe Bog dá. Kaj pa bò, ko se blázbe, fuknje potergajo*«. V nadaljevanju je sicer poročal o iskanju premožnih hiš, v katerih bi poučeval, vendar mu družina knjigarnarja Becka ni ustrezala: »*V' bišbo bi jeft tako ne šbel rad: fant je scerklán de fe Bog úsmili, on baba, ona pa ...*« (Kidrič 1941: 107, 108) V teh odlomkih je slovenščini odkazana naloga opisa nižjega družbenega okolja oziroma vsakdanjega življenja, kar se sklada z njenim tradicionalno manj uglednim položajem v jezikovni hierarhiji do začetka 19. stoletja.

Da pa je imel materni jezik v očeh članov Zoisovega kroga dejansko veliko večjo vrednost, dokazujejo pasusi, v katerih je slovenski jezik povezan s slovensko vsebino. Zois, Kopitar, Vodnik in Primic so začeli pogosto pisati po slovensko, če so omenjali rojake. 13. aprila leta 1811 je Kopitar poročal o migraciji Kranjcev iz francoskih Ilirskih provinc: »*Krajnzov je veliko sim, v' Gradex pa sbe vezb perletèlo*.« (Zoisova pisma II, MP 15) 13. junija leta 1812 pa je o prijatelju Jožefu Jenku, ki se je otepal s poklicnimi in ljubezenskimi težavami, šaljivo zapisal: »*Bog mo dej – sréžbo ali pamet?*« (Zoisova pisma II, MP 40)

V več pismih se jasno izriše zveza med rabo slovenščine in prerodno vsebino. Kopitar je 3. februarja leta 1809 Zoisu posredoval ugodno mnenje na Dunaju živečih Kranjcev o Vodnikovi zbirki *Pesme za pokušino*: »*Verfbaz nam nar bol dopade: Grom majé nebešbki štrop!*« (Kidrič 1939: 153) Čez dobrih osem mesecev je Kopitar v času ustanavljanja Ilirskih provinc poročal o Napoleonovem zanimanju za Slovane in napovedal, da se bodo Francozi z vprašanji o prebivalstvu na Kranjskem gotovo oglasili tudi pri Zoisu, »*pošébej [...], zbe bodo na uni plati vodé ostali*« (Kidrič 1941: 104) – torej če bo baron v Ljubljani pristal na francoski strani nove meje. 15. decembra leta 1810 pa je Kopitar načrtoval študijsko popotovanje po slovanskih deželah skupaj z Vodnikom: »*Vodnika s' fabo vsámem na slovénске rajšbe*« (Zoisova pisma II, MP 11).

Zois je znal prav tako učinkovito izbrati pravi trenutek za slovenski vrivek. Ko je 28. januarja leta 1812 z zadovoljstvom ugotavljal, da je Kopitar Nemcem iztrgal iz rok primat v preučevanju slovanskih jezikov, je navedel slovenski pregovor, ki se mu je zdel poučen za premalo razgledane slaviste: »*Varji, de te ne bodo vuzbili kosi molitvijo peti*.« (Zoisova pisma II, MP 30) Tudi Vodnik je namenoma v slovenščini oznanil skorajšnjo izpolnitev enega največjih prerodnih načrtov. 27. junija leta 1813 je namreč Zoisu odločno zatrdil, da bo avgusta istega leta poslal v tisk svoj slovar, »*naj bo kar hózbe*« (Zoisova pisma II, MP 57). Primic pa je v pismu Zoisu leta 1812 razprtijo med Kopitarjem in seboj komentiral s citatom Dobrovskega, pri čemer

je naravno prešel v slovenščino: »Pride čas, pride svèt, *pravijo Ozba Dobrovský*.« (Kidrič 1934: 143)

Na koncu je treba omeniti še posebnost rabe slovenščine pri Kopitarju, in sicer v trenutkih najbolj osebnega in čustvenega nagovarjanja Zois. Ti so bili pogosti predvsem v prvih mesecih po prihodu na Dunaj, ko ga je mučilo domotožje. Tako je 3. februarja leta 1809 zapisal:

Al fo Vaša gnada vunder smiram sdravi? Skoro bi to ménil, ki mi vunder tolkokrat pišbejo, kar nikoli nišm vréden. Pa tudi vsako veršto kušbnem, ktiro fo njib peršri pišáli: ah, ki bi tudi peršte mogel! (Kidrič 1939: 152)

Čez dva tedna je izrazil veselje nad baronovim boljšim počutjem: »*Bodi ga Bog bvaljen, da fo špet sdravi*.« (Kidrič 1939: 166) Ko ju je po ustanovitvi Ilirskih provinc ločila državna meja, je Kopitar 24. oktobra leta 1809 kakor otrok spraševal Zois: »*Zbe Vaša milost tam ošanejo, bom tudi jes domu šbel?*« (Kidrič 1941: 111) 25. aprila leta 1810 pa je na koncu pisma preprosto, toda intimno voščil »*Lobko nozbl!*« (Kidrič 1941: 157–158)

ITALIJANŠČINA. Nemščini, latinščini in slovenščini sledi v Zoisovi prerdni korespondenci po pogostosti italijanščina. Predvsem Zois je zaradi družinskega porekla, zaradi šolanja v Reggio in zaradi ljubezni do italijanske kulture, zlasti gledališča, tekoče govoril in pisal italijansko. V tem jeziku je vodil del poslovne in zasebne korespondence, zato ni nenavadno, da je tudi v svoja nemška pisma povsem naravno vključeval italijanske izraze. Tako je 4. avgusta leta 1795 začel kritiko Vodnikove pesmi o koledniku: »Bolj se lotim pridige za svatbenega goslača, ki jo imam še za čisto neizdelano krparijo *di prima mano*.«⁸⁴ (Zois 1973: 38)

V baronovi »na pol italijanski hiši« se je temu jeziku odlično privadil mladi Kopitar (Kopitar 1973: 75). Ta je v pismih od vseh italijanskih fraz gotovo najpogosteje uporabil glagol »*vedremo*«,⁸⁵ ki se je prilegal njegovemu občasnemu skepticizmu. Ko ga je, na primer, Franz Sartori jeseni 1809 povabil k pisanju za dunajsko revijo *Annalen der österreichischen Literatur*, je samozavestno komentiral: »*[V]edremo la compagnia e le condizioni*«⁸⁶ (Kidrič 1941: 103). 8. novembra istega leta je glede na to, da se mu je obetala služba, optimistično sklepal, da bo finančno

⁸⁴ »V osnutku«.

⁸⁵ »Bomo videli«.

⁸⁶ »Bomo videli glede sodelavcev in pogojev«.

kmalu »*a cavallo*«⁸⁷ (Kidrič 1941: 117). Aprila leta 1813 pa je galantno sklenil pismo: »*Baciandole le mani*.«⁸⁸ (*Zoisova pisma II*, MP 53) Takšne izraze spoštovanja je Zois seveda cenil. Tudi sam je znal Kopitarju polaskati v očetovem jeziku. 18. februarja leta 1814 mu je, denimo, sporočil, da ga je »*con amore*«⁸⁹ priporočil nadvojvodi Rajnerju (*Zoisova pisma II*, MP 64).

Oba korespondenta sta rada navajala tudi italijanske pregovore. 12. marca leta 1809 je Kopitar, ki se je tedaj bal, da ga bo vsak hip dosegla vest o vpoklicu njegovega brata Antona med rekrute, Zoisu napisal: »*Nissuna nuova, bona nuova*.«⁹⁰ (Kidrič 1939: 181) Najbolj priljubljeni Kopitarjev pregovor pa je bil italijanski: »*Cbi fâ trenta, fâ anche trent'uno!*«⁹¹ Slavist ga je najbrž slišal v baronovi hiši, nato pa ga je rad ponavljal vse življenje (prim. Uršič 1958: 34, op. 3; Pogačnik 1977: 82). Zois je ta pregovor navedel 24. januarja leta 1809, ko je omahujočega Kopitarja opogumljal za vsestransko delo na Dunaju, namreč za študij prava, slavistike in naravoslovja (Kidrič 1939: 135). Z njim se je konec istega leta hrabil tudi slavist, ko je v želji po službi v Dvorni knjižnici pri vseh Zoisovih dunajskih znancih na visokih položajih vztrajno prosil za priporočilo (Kidrič 1941: 129).

Kopitar je v italijanščino prešel tudi tedaj, ko je neprizanesljivo, kakor je znal le on, obračunal z italijanskimi znanci. V pismu Zoisu je nekega Altierija označil za »*principe ciarlatano*«⁹² (*Zoisova pisma II*, MP 87), prav tako pa mu ni bil čisto nič všeč leksikograf Giuseppe Voltiggi: »*Non ci piace niente – niente*.«⁹³ (Kidrič 1941: 126)

FRANCOŠČINA. Iz francoščine so prišle v obravnavano korespondenco zgolj posamezne fraze, običajne za tedanjo kultivirano družbo. Na primernih mestih jih je znal uporabiti zlasti Kopitar, ki se je tega jezika učil že v gimnaziji pri zasebnem pouku (Kopitar 1973: 75). 16. avgusta leta 1809 je Zoisu pisal o svojih prizadevanjih za položaj v Dvorni knjižnici, ki jih je ustavila francoska zasedba Dunaja, in pomirljivo zaključil: »*Attends la paix!*«⁹⁴ (Kidrič 1941: 73)

Ni naključje, da je Kopitar francoske fraze pogosto vezal na omembe oseb višjega stanu. Tako je 20. maja leta 1810 pisal o nameri grofa Ossoliñskega, da stori

⁸⁷ »Na konju«.

⁸⁸ »Poljubljajoč Vam roke.«

⁸⁹ »Z ljubeznijo«.

⁹⁰ »Nobena novica je dobra novica.«

⁹¹ »Kdor zmore trideset, zmore tudi enaintrideset!«

⁹² »Sleparski knez«.

⁹³ »Na njem ne ugaja nič – prav nič.«

⁹⁴ »Počakajmo na mir!«

»*tout son possible*«⁹⁵ za njegov prihod v Dvorno knjižnico. V tem primeru je šlo gotovo za citat, saj je grof rad govoril in si dopisoval v francoščini, pri čemer mu je Kopitar znal ustreči (Kidrič 1941: 73; Bonazza 1995: 139–140). 15. avgusta leta 1812 je upal, da mu bo Franc Jožef grof Hohenwart na Zoisovo pobudo pomagal, »*comme il faut*«,⁹⁶ do stanovanja na Dunaju (*Zoisova pisma* II, MP 44).

Kopitar je bil več elegantnega pisanja v francoščini, saj je slog njegove razprave o slovanskih jezikih konec oktobra 1809 požel »tisoč *éloges*«⁹⁷ pri de Serresu, Napoleonovem inšpektorju za znanosti in umetnosti na zasedenih ozemljih (Kidrič 1941: 111). To pa dokazuje tudi epigram, ki ga je aprila 1812 zložil vpricho mineraloga Mohsa in ga nato poslal Zoisu. Šaljiva misel kaže, da se mu je zdel francoski vojni pohod v Rusijo, ki se je prav tedaj pripravljal, tvegan. Epigram, po Kopitarjevih besedah posvečen Napoleonu po bitki pri Aspernu, namreč namiguje, da je francoski cesar začel izgubljati moč, ker je svojo usodo preveč zvezal z Avstrijo in se celo poročil z Avstrijko: »*B^{xxxx} en Autriche se naturaliese car il commence à faire des b^rr^ss.*«⁹⁸ (*Zoisova pisma* II, MP 36)

DRUGI JEZIKI. V Kopitarjevih pismih Zoisu se prav tako, čeprav manj pogosto, pojavljajo izrazi v poljskem, srbskem, ruskem in grškem jeziku, ki so – kakor je za slavista značilno – vključeni bodisi v skladu z vsebino bodisi šaljivo. Navajam nekaj primerov.

Kopitar je 18. julija leta 1812 Zoisu nakazal možnost, da bo Napoleon na prošnjo zavezniških Poljakov obnovil njihovo razkosano državo v prvotnem obsegu: »Poljska bo morda vzpostavljena v *wszystkich swych czastach.*«⁹⁹ (*Zoisova pisma* II, MP 42)

14. junija leta 1817 je v Ljubljano poročal, da bi lahko možu Zoisove nečakinje Jožefu pl. Goldu pomagal ustanoviti zasebni vzgojni zavod, čeprav kot »чиновникъ царский«¹⁰⁰ uradno ne bi mogel zastaviti svojega imena. Opis službenega položaja v ruščini je bil po eni strani maska za politično delikatno sporočilo, po drugi strani pa namerna duhovitost, saj je Kopitar kot zagrizeni avstroslavist v okviru habsburškega državnega aparata vedno nasprotoval ruskemu političnemu in kulturnemu vplivu.

⁹⁵ »Vse, kar je mogoče«.

⁹⁶ »Kakor se spodobi.«

⁹⁷ »Pohval«.

⁹⁸ »B[onaparte] se je v Avstriji udomačil, saj je začel delati neumnosti.«

⁹⁹ Poljsko: »vseh svojih delih.«

¹⁰⁰ Rusko: »cesarski uradnik«.

23. septembra leta 1818 je Kopitar v pismu Karnofu, ki je bilo namenjeno tudi Zoisu, obžaloval, da za barona še ni poiskal neke številke vladnega časopisa *Österreichischer Beobachter*. Svoj neuspeh in namero, da vendarle izpolni naročilo, je ponazoril s srbsko pesmijo o kraljeviču Marku: »Z 260. številko časopisa *Österreichischer Beobachter* je tako kakor v srbski pesmi *Tera ture Kraljevizba Marka* ... Ji bom že prišel na sled! *Ali kad se Marko povratio* ...« (*Zoisova pisma* II, MP 86)

CIRILICA. Kopitar pa se ni šalil le v več jezikih, temveč tudi v več pisavah. Z občasnim zapisom kakšne slovenske besede v cirilici je namigoval na nerešeno vprašanje zapisa določenih fonemov pri Slovencih in drugih Slovanih, ki so uporabljali latinsko abecedo. 14. maja leta 1815 je tako zapisal ime svojega znanca Hočevarja: »Хочеварь из Камника¹⁰¹« (*Zoisova pisma* II, MP 74). Sredi maja leta 1816 pa je šalo povezal tudi s previdnostjo, saj je Zoisu na drobnem lističu, ki je bil priložen pismu za Karnofa, poročal o politično zelo občutljivi zadevi – cesarjevi izbiri Avguština Gruberja za ljubljanskega škofa: »Njegova svetóst папезь¹⁰² je imela menda nekaj pomislekov glede ljubljanskega škofa, ker naj bi ta nekoč bil prostozidar«¹⁰³.

MAKARONIZMI. Kopitarjeva pisma so slovela po makaronizmih – besednih zvezah, stavkih in odlomkih, sestavljenih v skrajno duhoviti jezikovni mešanici (Kernc 1932: 499; Čejka 1996). Analiza Zoisove prerodne korespondence pokaže, da je slavist tovrstno pisanje razvijal počasi in sprva vsaj delno pod mecenovim vplivom. Iz tega je vzniknil popolnoma izviren epistolarni slog, ki ga je avtor neredko stopnjeval do bizarnosti.

Pisma, sestavljena v jezikovni mešanici s komičnim podtonom, v razsvetljenstvu nikakor niso bila običajna. Znamenitim francoskim, angleškim in nemških epistolografom 18. stoletja bi se takšno divje žongliranje z jeziki najbrž zdelo znamenje slabega okusa. V resnici se je lahko tako igriv slog, ki je mejil na norčevanje iz epistolarnih konvencij, razvil v korespondencah razmeroma zaprtega kroga načitanih, predvsem pa duhovitih jezikoslovcev in literatov. Gotovo ga je spodbujala večjezična kultura dežel, kakršni sta bili Kranjska in Češka. Seveda pa je moralo tovrstno pisanje ustrezati tudi značaju, znanju in navadam avtorja pisma. Vse te pogoje sta izpolnjevala mojstra makaronizmov Kopitar in Zois. V večinoma nemških pismih drugih slovenskih razsvetlencev, tako Vodnika, Zupana in Jarnika, ni mogoče zaslediti tovrstnih nagnjenj, pač pa le običajno spoštovanje tradicije latinskega

¹⁰¹ »Hočevar iz Kamnika«.

¹⁰² »Papež«.

¹⁰³ Nedatirani listič je priložen: *Zoisova pisma* II, MP 85.

pisma in željo po vzpostavitvi slovenskega pisma. Izjema je bil Janez Nepomuk Primic, ki je posnemal Kopitarjev slog.

Nobenega dvoma ni, da se je zdelo mešanje jezikov v pismih in sploh v besedni umetnosti zabavno in uporabno že Zoisu. Baron je Vodniku v pismu 4. avgusta leta 1795 po spominu navedel slovensko-latinski »distih v makaronskem slogu« za vélikim oltarjem cerkve sv. Janeza pri Bohinjskem jezeru, in sicer kot zgled ali navdih za šaljivo pesnjenje:

*Qui plus vina bibit quam sua Mošna premore
ille est ... nebore.* (Zois 1973: 39, 46)¹⁰⁴

Lahko si predstavljamo, da so se takšne besedne travestije zlahka porajale v kulturno izjemno bogati, predvsem pa jezikovno raznovrstni atmosferi Zoisovega kroga. To nakazuje tudi osnutek pisma Kopitarju, ki ga je baron napisal 10. septembra leta 1809 v sproščeni mešanici nemščine, latinščine, francoščine in italijanščine. Zois je med drugim Kopitarju v »makaronskem« slogu šaljivo namignil, kako je prav, da se v nasprotju s pokojnim Schobrom ne predaja razbrzdanemu ljubezenskemu življenju, kljub temu pa naj se – če bo kdaj le popustil skušnjavi – pazi sifilisa: »Schober je torej pretiraval ... Vi se varujete – bene!¹⁰⁵ *Cave morbum Veneris!*«¹⁰⁶ (Kidrič 1941: 87)

Eden prvih sestavljalcev makaronizmov v Zoisovem krogu je bil torej gotovo baron sam. Kopitar je bil v začetnih pismih z Dunaja v tem pogledu zadržan. Večjezične odlomke je začel vključevati šele z rastjo samozavesti jeseni 1809, potem ko se je potrdil s prvimi odmevnimi objavami. Zanesljivo je takšen epistolarni slog spodbujalo večjezično okolje kozmopolitskega Dunaja, pa tudi Kopitarjevo iz leta v leto bolj razvejano dopisovanje in druženje z intelektualci iz vse Evrope. Ob njegovem stalnem omizju v dunajski gostilni *Zum weissen Wolf*, na primer, je pogovor med slovanskimi in nemškimi pisatelji, zgodovinarji ter filologi, pa tudi z grškimi, romunskimi, albanskimi in srbskimi trgovci potekal v več jezikih hkrati (Pogačnik 1977: 28, 29). Iz korespondence s Zoisom je jasno razvidno, da je Kopitar »makaronske« odlomke zlagal v trenutkih, ko je bil izjemno dobre volje ali celo razigran, pa tudi, ko je bil povsem prepričan vase. V enakem razpoloženju torej, kakor tedaj, ko je – po poročilu Matije Murka – kot »rabulist iz krčme« zabaval omizje Pri

¹⁰⁴ Latinsko in slovensko: »Kdor več vina popije, kakor njegova mošnja premore, ta je ... nebore.«

¹⁰⁵ Italijansko: »dobro«.

¹⁰⁶ Latinsko: »Pazite se Venerine bolezni!«

belem volku (Hafner 1995: 25). Možno pa je tudi, da so ga pri tovrstnem pisanju navdihovali zgledi iz preteklosti. V zasebni knjižnici je imel namreč na voljo dela italijanskega pesnika Teofila Folenga, mojstra makaronizmov iz prve polovice 16. stoletja (Lukan 1995: 288).

Prvi daljši odlomek, sestavljen iz več jezikov, je Kopitar zasnoval v pismu Zoisu 8. novembra leta 1809. Tega dne je bil izjemno dobre volje, ker so mu prinesli Zoisovo pismo, izgubljeno pred več meseci v vojnem metežu, poleg tega pa mu je dvorni svetnik Stingel, ki se je navdušil nad njegovo slovnico, ravno tedaj obljubil vso podporo na poti v Dvorno knjižnico. Konec pisma je Kopitar zato začinil z erotično anekdoto, napisano v mešanici štirih jezikov, o francoskem štabnem zdravniku, ki je hotel brezobzirno zapeljati neko nemško kneginjo, vendar je za njegovo nakano prej izvedel Napoleon. Med drugim je Kopitar poročal, kako je glavni protagonist afere plemkinji pisal, da »mora *expresse*¹⁰⁷ priti v *njeno pošteljo*. Če ne, potem ji bo *vše kozíne popútil*. Naslov pa je bil *à Me de L. prinncesse*¹⁰⁸ *moje riti!*« (Kidrič 1941: 119) V tem primeru je Kopitar šifrirani jezik uporabil tudi zaradi kočljive vsebine.

Leta 1810 pa niso njegova pisma dopuščala več nobenega dvoma o tem, da je začel makaronizme sestavljati iz čistega veselja. 12. marca leta 1810 je Zoisu napisal, da se mora Vodnik – v primeru, da dobi stolico v Ljubljani – v predavanjih posvetiti ne le slovenščini na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem, temveč tudi slovenščini v ogrskih okrožjih in kajkavskemu narečju v okolici Zagreba. Na tem mestu si je Kopitar vnaprej zamislil možno Vodnikovo bodico in jo superiorno zavrnil:

Tu bo on rekel: *Kop[itar] red[d]it ad sanam mentem,*¹⁰⁹ *ficer me je lé sa Hrovatázba šhporvál. Sed tamen est aliquid inter nostras rationes: Vodnik id agebat amore singularitatum, ego nunc*¹¹⁰ *z zavestjo o razlogih.*« (Kidrič 1941: 145)

Kopitar je želel skratka sporočiti, da je njegovo mnenje o stičiščih med slovenskim in hrvaškim jezikom (kajkavskim narečjem) le na videz podobno Vodnikovemu. Sam se je pred Zoisom definiral kot jezikoslovec, ki argumentirano predvideva skupno podlago omenjenih jezikov, Vodniku pa je nasprotno dodelil vlogo ljubitelja, ki sanja o prihodnjem umetnem (slovensko-hrvaškem) ilirskem knjižnem jeziku. Večvrednost lastne ocene je učinkovito podkrepil z virtuozno igro jezikov.

¹⁰⁷ Latinsko: »jasno«.

¹⁰⁸ Francosko: »na gospo L., princeso«.

¹⁰⁹ Latinsko: »Kopitar se vrača k zdravi pameti«.

¹¹⁰ Latinsko: »Toda kljub temu je nekaj [razlik] med najinimi nazori: Vodnik to počne iz ljubezni do posebnosti, jaz pa sedaj«.

V naslednjih mesecih je začel Kopitar sestavo večjezičnih odlomkov vedno bolj spretno usklajevati z vsebino. 6. junija leta 1810 je portretiral jezikoslovca Voltiggija, pri čemer je za nevtralnno besedilo uporabil nemščino, za šaljive opise v nižji slogovni legi značilno slovenščino, pri omembi Dobrovskega latinščino kot jezik znanosti, pri oznaki Voltiggijevega plemiškega pokrovitelja iz Italije pa seveda italijanščino:

*S' mano je prav dober, pa nizb kej moj. Dobrowsky illum iudicavit iuste.*¹¹¹ Čaka, da bi se zadeva tam umirila, da bi se morda vrnil, *fino Labo!* Njegov mecen je neki italijanski gentleman, *en malo omasano oblézben*, toda *stimatore delle lettere*,¹¹² kar na/hi niso. (Kidrič 1941: 170)

13. julija leta 1810 je Kopitar Zoisu potožil, da bo njegov študij prava trajal zelo dolgo zaradi reform univerzitetnega programa in civilnega zakonika. Potolažil se je v mešanici domačega jezika in jezika rimskega prava, ki ga je moral študirati kar dve leti: »*Sic me povsod nesrézba sadéva, sed macte virtute!*«¹¹³ (*Zoisova pisma* II, MP 1) S tem pismom, ki je prepleteno z več podobno sestavljenimi stavki, so postali makaronizmi dokončno prepoznavna lastnost Kopitarjevega epistolarnega sloga. Avtor je od tedaj naprej popolnoma sproščeno, tudi sredi stavka in brez vidnega razloga prehajal v druge jezike. Tovrstni način pisanja ga je očitno kratkočasil, gotovo pa je želel z njim zabavati še bralca – Zoisa. 25. avgusta leta 1810, na primer, je baronu pisal, da je sicer nameraval knjižno pošiljko zanj naložiti na kočijo dr. Lüsnerja, »*sed ubi dame sunt, nil restat loci*«¹¹⁴ (*Zoisova pisma* II, MP 3). Slavist se je v mešanju jezikov vse bolj mojstril. Že 8. septembra leta 1810 je eno samo kratko poved, ki je Zoisu sporočala, da ga glede službe v Dvorni knjižnici ni treba priporočiti nadvojvodi Janezu, sestavil iz besed štirih jezikov, poleg tega pa je v francoskem delu uporabil asonanco: »*H Qui fontem ni tréba pisat: il n'en vaut pas la peine ni la gêne*.«¹¹⁵ (*Zoisova pisma* II, MP 4) Šaljivost sporočila je namerno blažila Kopitarjevo vztrajno napeljevanje Zoisa v predhodnih pismih, naj piše cesarjevemu bratu. Slavist je namreč medtem ugotovil, da bo službo zanesljivo dobil, in je sklenil privilegij, da se Zois zanj zavzame pri nadvojvodi, prihraniti za kakšno drugo priložnost.

¹¹¹ Latinsko: »Dobrovský ga je pravično ocenil.«

¹¹² Italijansko: »častilec književnosti.«

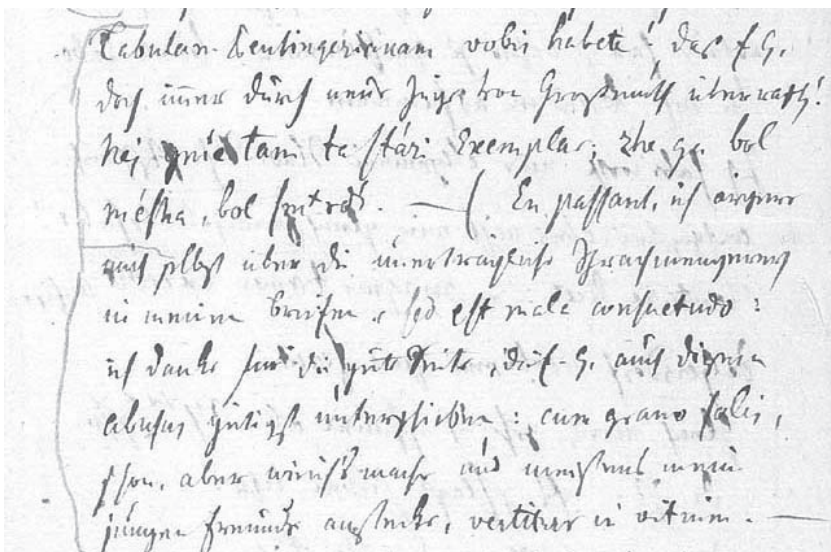
¹¹³ Latinsko in slovensko: »Tako me povsod zadeva nesreča, toda izpopolnjuh se v odličnosti!«

¹¹⁴ Latinsko in slovensko: »toda kjer so dame, ne ostane nič prostora.«

¹¹⁵ Nemško, latinsko, slovensko in francosko: »[Nadvojvodi Janezu] ni treba pisati: ni vredno skrbti in truda.«

Zois se je v odgovoru na to sporočilo dotaknil Kopitarjevega vse bolj opaznega veselja do mešanja jezikov. Očitno je bil mnenja, da je slavistova »makaronščina« – čeprav je kaotična in jo je treba jemati z zrnom soli – na moč zabavna. Kopitar se je namreč 16. septembra leta 1810 odzval:

*En passant.*¹¹⁶ Tudi sam se jezim nad neznosno jezikovno mešanico v svojih pismih, *sed est male consuetudo.*¹¹⁷ Zahvaljujem se za dobro stran, ki jo Vaša milost nadvse prijazno podtika tudi temu *abusu.*¹¹⁸ *Cum grano salis*¹¹⁹ že, toda način, kako to počnem in okužim večinoma svoje mlade prijatelje, *vertitur in vitium.*¹²⁰ (*Zoisova pisma* II, MP 5)

Kopitarjevi makaronizmi: odlomek iz pisma Zoisu z dne 16. septembra leta 1810, sestavljen v mešanici latinščine, nemščine, slovenščine in francoščine (ZRC SAZU)

¹¹⁶ Francosko: »Mimogrede.«

¹¹⁷ Latinsko: »vendar gre za slabo navado.«

¹¹⁸ Latinsko: »potrošnji.«

¹¹⁹ Latinsko: »Z zrnom soli.«

¹²⁰ Latinsko: »se sprevača v pregreho.«

V tem zaigranem opravičilu je torej Kopitar s paradoksom stopnjeval duhovitost svojega makaronskega sloga: z jezikovno igro je izrazil obžalovanje prav te jezikovne igre. Z mladimi prijatelji, ki naj bi jih okužil, je gotovo mislil na Primica, s katerim se je leta 1810 še dobro razumel. Izmed tedanjih Kopitarjevih mlajših korespondentov je namreč zgolj graški jurist v pisma vpletal komične stavke, sestavljene iz nemških, slovenskih in latinskih besed (npr. Kidrič 1934: 137), poleg tega pa je pogosto omahoval med nemščino in slovenščino (npr. Kidrič 1934: 43, 116, 151).

Ko je postal Kopitar septembra leta 1810 cenzor, decembra istega leta pa skriptor, se nikakor ni odpovedal sestavljanju makaronizmov. Še vedno je v tem slogu rad opisoval Zoisove in svoje znanke, zlasti pa njihove pomanjkljivosti. 12. decembra leta 1811 je Zoisu poročal o mladeniču Webru, ki mu je skušal pomagati, da bi se izkopal iz neurejenega življenja na Dunaju: »Prigovarjal sem mu [...], *sed nescio*,¹²¹ *al bo bógal*.« (Zoisova pisma II, MP 26) 20. julija leta 1816 pa se je norčeval iz novega stanovanja, ki ga je najel »pri nekem vdovcu Sorčanu (*ergo*¹²² *Kersbenize gospodinjjo: male*)«¹²³ (Zoisova pisma II, MP 85).

Jezikovno heterogene odstavke je Kopitar zlagal tudi, ko je Zoisu pisal o svojem delu. 1. aprila leta 1815 je baronu ponosno poročal o izjemnem uspehu pariške misije, na kateri je Dvorni knjižnici vrnil vse zaklade, odtujene leta 1809. Zato se je s posebnim veseljem poigral z besedami, s katerimi je želel Zoisu izvabiti pohvalo: »Z ozirom na svoje prvo potovanje sem *con tanto di fiocchi*¹²⁴ zadostil celemu svetu. Toliko *tibi, mi pater!*¹²⁵ *Ut gaudeas de cliente!*«¹²⁶ (Zoisova pisma II, MP 73)

PSEVDONIMI IN VZDEVKI. V obravnavani korespondenci spadajo med elemente literarnosti gotovo psevdonimi in skrivna imena, ki sta jih za vrsto sodobnikov skovala zlasti Kopitar in Zois. V tem ravnanju se seveda nista razlikovala od drugih duhovitih epistolografov 18. stoletja, na primer od Voltaira. Pravzaprav pa sega tudi ta tradicija na sam začetek razvoja zaupnega pisma – k Ciceronu, ki je s stalnimi šaljivimi vzdevki običajno smešil politične nasprotnike (Hoffer 2007: 101).

Najprej je treba omeniti skrivna imena, ki sta jih korespondenta dala osebam na visokih položajih. Takšni psevdonimi, uporabljeni iz previdnosti, niso bili v

¹²¹ Latinsko: »toda ne vem«.

¹²² Latinsko: »torej«.

¹²³ Latinsko: »slabo«.

¹²⁴ Italijansko: »izvrstno«.

¹²⁵ Latinsko: »tebi, moj oče«.

¹²⁶ Latinsko: »Da boš vesel za [svojega] varovanca!«

razsvetljenskih pismih, ki so bila pogosto v nevarnosti, da zaidejo v napačne roke, nobena posebnost. Voltaire, na primer, je v zaupnih pismih pruskega kralja Friderika II. imenoval *Luc* (Dawson 1989: 166). Korespondenca med Zoisom in Kopitarjem je potekala v politično še bolj napetem obdobju. Dopisnika sta se zavedala sicer majhne možnosti, da pride kakšno njuno pismo v tajni urad za pregledovanje pošte na Dunaju, zato sta omembe politikov skrbno maskirala, bodisi sta nanje le namigovala, bodisi sta jih označila z začetnicami, bodisi sta jim nadela druga imena.

Avtor najbolj inovativnih skrivnih imen za člane habsburške dinastije in vlade ter za druge pomembne osebnosti je bil Kopitar. Zoisu lahko, morebitnemu nepovabljenemu bralcu pisma pa težko razrešljiva je bila, na primer, šifra »*Qui fontem Savi*«. ¹²⁷ Ta psevdonim je označeval nadvojvodo Janeza, ki je 8. julija leta 1807 obiskal izvir Save v Bohinju. Kopitar ga je očitno sestavil iz besed, za katere se je spominjal, da so vklesane v marmorno napisno ploščo, ki jo je dal v spomin na ta dogodek ob slapu Savica vzditi Zois. Nadvojvodo Rajnerja je Kopitar označil preprosto za »brata *Qui fontem*« (Zoisova pisma II, MP 11). Največ psevdonimov pa je izumil v pismu Zoisu, v katerem je opisoval zakulisno politično dogajanje na Dunaju tik po ustanovitvi Ilirskih provinc v noči na 16. oktober leta 1809. Francoskega cesarja je označil z besedno igro »*tifti ki je na poli on*« ali kar »*na pole*«. Diplomata Janeza Filipa grofa Cobenzla, lastnika gosposčine Ribnica, s katerim se je Napoleon pogovarjal o prebivalstvu dežel ob Jadranskem morju, pa je Kopitar označil kot »*tiftiga Krajnzja komur Ribniza slišbi*« (Kidrič 1941: 104, 119). Videti je, da so tovrstni psevdonimi hitro krožili v Zoisovem krogu, če so se izkazali za duhovite. Besedno šalo, ki se nanaša na Napoleona, je namreč slavist razvil iz domislice v pismu, ki mu ga je 12. septembra leta 1809 napisal Vodnik (Prijatelj 1924: 156). Tudi pozneje Kopitar v političnih komentarjih ni rad uporabljal pravih imen. V njegovem opisnem poimenovanju »mož, ki pozna in presoja Ruse iz Peterburga« (Zoisova pisma II, MP 70), je Zois z lahkoto prepoznal svojega prijatelja grofa Sauraua, ki je bil nekoč veleposlanik na ruskem dvoru.

Vseh psevdonimov pa Kopitar in Zois seveda nista iznašla le zaradi strahu pred morebitnim odprtjem pisem, temveč iz osebnega užitka pri oblikovanju aluzij. Eden najpogostejših vzdevkov v njunih pismih je bil »mojster«, s katerim sta že od 1. februarja leta 1809 naprej dosledno označevala Josefa Dobrovskega (Kidrič 1939: 143). Vtis je, da z njim nista namigovala le na genialnost, temveč tudi na ekscentričnost tega praškega učenjaka, saj sta ga stalno vključevala v hudomušne komentarje. Kopitar je začel 6. februarja leta 1809 s tem psevdonimom – seveda brez komičnega podtona – nagovarjati tudi samega Dobrovskega (Jagič 1885: 29).

¹²⁷ Latinsko: »Ki [je obiskal] izvir Save«. Gl. Kidrič 1941: 174; Zoisova pisma II, MP 5, 8, 65.

Enako pogosto je Kopitar uporabljal vzdevek »oče«, in sicer v nemški, latinski in slovenski različici. Ne le Kopitar, tudi drugi člani Zoisovega kroga so s tem imenom v medsebojnih korespondencah častili svojega ljubljanskega mecena in mentorja (npr. Prijatelj 1924: 156). Posebej Kopitar pa je z njim poleg dolžne spoštljivosti do vodje slovenskega preroda izražal tudi iskrena sinovska čustva (npr. Kidrič 1941: 74, 80). V pismih Zoisu je z *očetom* enkrat samkrat označil tudi Dobrovskega, vendar je s tem namignil izključno na njegov primat v slavistiki (Kidrič 1941: 165). V povezavi s praškim učenjakom je isti vzdevek v pismu Zoisu uporabil še Primic (Kidrič 1934: 143). V obravnavani korespondenci so se poleg *očeta* občasno pojavili tudi drugi vzdevki za Zoisa, ki pa niso dočakali ponovitve. Kopitar ga je 7. junija leta 1811 šaljivo označil za »spoštovanega veterana« (*Zoisova pisma* II, MP 18).

Enega najzanimivejših psevdonimov je Kopitar ustvaril v zvezi z reformo slovanske latinice. Že pri pisanju slovnice je razmišljal o *drugem* ali *rimskem Cirilu*, ki bi uredil slovenski črkopis (Kopitar 1808: 159), s čimer je namigoval na sv. Cirila kot domnevnega izumitelja cirilske pisave. V tem času je svojo zamisel o črkopisni reformi razširil na vse slovanske latinske pisave, v pismih Zoisu pa začel govoriti o *latinskem Cirilu*, tako 18. oktobra leta 1809: »O, ko bi le enkrat prišel moj latinski Ciril!« (Kidrič 1941: 106) Čez nekaj dni je Zoisu poročal, da je Napoleonovega inšpektorja de Serresa poučil o zgodovini slovanskih jezikov, pa tudi seznanil s svojo idejo »o rimskem Cirilu«. V nadaljevanju pisma je omenil možnost, da bi se v Ilirskih provincah lotil prenove latinske abecede južnoslovanskih jezikov, s tem pa prvič priznal, da misli z rimskim Cirilom predvsem sebe: »*Zbe me sa Zirilla vsamejo?*« (Kidrič 1941: 110) 25. januarja leta 1810 je sicer evidentiral še enega kandidata za ta laskavi naziv, in sicer leksikografa Franca Bilca: »Zadal si je cilj, da postane naš cirilski mesija« (Kidrič 1941: 136). Prav tako je naziv *Ciril* ponujal leta 1811 Dobrovskemu (Jagić 1885: 219). Kljub temu si je v pismih Zoisu to ime dosledno prisvajal sam, kar je pomenilo, da vidi v reformi slovanske latinice osebno nalogo (npr. *Zoisova pisma* II, MP 61). Manj odkrito se je s sv. Cirilom istovetil v pismih drugim članom Zoisovega kroga. 10. marca leta 1812 je v pismu, namenjenem Zoisu, Vodniku, Ravnikarju in Zupanu, pripomnil le: »Vse kipi, toliko bolje za našega latinskega Cirila!« (*Zoisova pisma* II, MP 33)

KOPITARJEVA EPISTOLARNA SAMOPODOBA. Obravnavani korespondenci zagotavlja literarno kvaliteto tudi Kopitarjeva natančno zasnovana in vzdrževana epistolarna samopodoba. Slavistova pisma so bila napisana z veliko skrbjo za ohranjanje in utrjevanje tesnega odnosa z mecenom. Ta obzir je bil povsem v duhu sočasne kulture, v kateri je pisanje pisma kot ritual pomembno oblikovalo razmerje med korespondentoma (Hasselberg 1999: 103). Medtem ko je Zois zgolj implicitno

potrjeval očetovski odnos do Kopitarja, je ta barona eksplicitno označeval za *očeta*, sebe pa za *otroka* ali *sina*. Tako je slavist mecenove nasvete pogosto sprejemal »z otroško zahvalo« (npr. Kidrič 1939: 199), pisma pa velikokrat zaključeval »z otroško ljubeznijo« in »z otroško hvaležnostjo« (npr. Kidrič 1941: 176; *Zoisova pisma* II, MP 2, 3). Zois je vztrajno spominjal, da goji sam močna sinovska čustva »do sočutnega srca mojega dobrotnika in največjega, najbolj plemenitega človeka, ki sem ga šest let spoznaval od blizu in ki bo večno moj vzor in zgled, po katerem bom meril druge velikane« (*Zoisova pisma* II, MP 15). Omemba srca je bila v evropski epistolografiji tradicionalno povezana z najglobljim človeškim čustvom, običajno s prijateljstvom in ljubeznijo (Schneider 2001: 201).

Zois in Kopitar sta torej v korespondenci sprejela ter igrala vlogi očeta in sina. Takšno hierarhično urejeno epistolarno razmerje ni bilo niti najmanj neobičajno, saj ga je v mnogih primerih dopisovanja med učiteljem in učencem poznala že antika. Enak odnos so v svojih pismih vzpostavljali na primer Plinij Mlajši in njegovi varovanci, Avzonij in sv. Pavlin iz Nole itn. (Ebbeler 2007: 304–305). Kakor so glede tovrstnih korespondenc svetovali poznorazsvetlenski kompendiji (Bannet 2005: 197, 199), so Zoisova pisma zrcalila dobrohotno očetovsko avtoriteto, Kopitarjeva pa toplo sinovsko hvaležnost. Predvsem Kopitar je znal tej konvenciji vdahnuti individualni značaj. Zoisu je z inteligentnim namigovanjem na svojo sinovsko in njegovo očetovsko dolžnost sporočal, da potrebuje ter pričakuje modri nasvet, moralni opomin in intelektualni nauk. V igranju svoje vloge je bil posebej dosleden in inovativen do finančne in osebne osamosvojitve konec leta 1810, ko jo je razumljivo prerasel – signali, ki so opozarjali nanjo, so postali manj izraziti. Zois ni nasprotoval naravnemu procesu in je dostojanstveno dopustil, da sta se epistolarni podobi očeta in sina preoblikovali v manj zavezujoči različici. Zaradi svojega blagega značaja ni bil užaljen niti po letu 1815, ko so se začela Kopitarjeva pisma krajšati in redčiti.

Močna navezava Kopitarjeve epistolarne samopodobe na Zoisa se ne zrcali le v vlogi otroka oziroma sina, temveč tudi v poimenovanju, ki ga je slavist rad uporabljal zase: *tajnik barona Zoisa* (npr. *Zoisova pisma* II, MP 67, 70, 72, 80). Vlogi sina in tajnika sta se v omenjenih pismih prepletali do neprepoznavnosti. Kopitar je nekoč razložil baronu, zakaj ima ta službeni naziv zanj čustveno vrednost:

Šele odkar nimam več sreče, da bi bil ob Vaši milosti, in se moram sprijazniti z dunajskim svetom, čutim in prepoznavam vso vrednost vélikega moža, ki sem mu služil. Zato mi je sedaj dvakrat bolj ljub napis na pismu Dobrovskega: Tajniku barona Z[oisa]. (Kidrič 1941: 73)

Čustveni odnos do Zoisa je Kopitar poudarjal tudi s fikcionalizacijo pisanja, tako z ustvarjanjem iluzije baronove prisotnosti. Takšno prizadevanje po zbližanju prostorsko in časovno oddaljenih korespondentov je bilo značilno za prijateljska, ljubezenska in družinska pisma (Altman 1973: 12, 180; Teltscher 1999: 84). Januarja leta 1809 je Kopitar zapisal: »Sedaj grem spat in tudi Vam enako želim lahko noč.« (Kidrič 1939: 118) Slavist si je pri pisanju velikokrat pričaral občutek, da stoji ob baronovi postelji ali stolom ter kramlja z njim (npr. *Zoisova pisma II*, MP 54, 56), tako v nostalgичnem pismu tik pred svojim prvim božičem na Dunaju leta 1808:

Ostanek današnjega večera želim vsekakor posvetiti veselju, da stojim v duhu pred posteljo Vaše milosti in z otroško sproščenim zaupanjem, kakor sem imel navado delati, brskam po svoji duši. (Kidrič 1939: 95)

Pogosto si je zamislil, da poljublja Zoisovo roko: »Že spet pisemce od lastne roke Vaše milosti, ki jo v duhu spoštljivo poljubljam!« Od tod tudi Kopitarjeva večkrat izražena želja po baronovih pismih, napisanih z njegovo lastno roko, ki jih je prav tako večkrat obsul s poljubi. Takšna umišljena telesna prisotnost je značilno vzdrževala intimnost odnosa med korespondentoma (Schneider 2001: 179, 182). Čeprav je bilo tovrstno izražanje – zlasti opis poljubljanja roke – povsem običajno za renesančno, baročno ali razsvetljsko pismo varovanca pokrovitelju (Whyman 1999: 24; Schneider 2001: 188–189), je bilo v Kopitarjevem primeru mišljeno popolnoma iskreno. Slavistova pisma zrcalijo gorečo, skoraj erotično željo po vračanju naklonjenosti s Zoisove strani.

Ni nenavadno, da se je pri tako vročekrvnem značaju, kakršen je bil Kopitarjev, čustvu sinovske ljubezni pogosto pridružilo ljubosumje. Kopitarjeva pisma so vse do leta 1818 od Zoisa odganjala morebitne tekmece za naklonjenost, predvsem pa črnili ljudi, ki bi utegnili okrniti njegov ugled pri baronu. Njegova napadalnost je bila toliko silovitejša, ker se je lahko branil le po pismih. Tako je konec novembra leta 1815 Zoisa rotil, naj ne verjame Vodnikovi razlagi njunega spora na Dunaju: »Vašo milost pa prosim, da neumnega zviteža malo okrtači in da mu, ker si menihi vse dovolijo, nič ne verjame, če bi si na moj račun hotel pridobiti Vašo *benevolentio*.«¹²⁸ (*Zoisova pisma II*, MP 80)

Ob takšnih mučnih zapletih, ki jih Zois in Kopitar seveda nista mogla razrešiti v neposrednem pogovoru, sta oba dopisnika začutila problem konsistentnosti skrbno negovane in olepšane Kopitarjeve epistolarne samopodobe. Kadarkoli je Kopitar zaslutil, da bi lahko Zois podvomil vanjo, se je razburjeno odzval. Konec

¹²⁸ Latinsko: »naklonjenost«.

leta 1813, na primer, je iz ljubljanskih pisem razbral, da je baron pomislil na njegovo odgovornost za Primičevo tragedijo. Ne da bi jasno povedal, kaj ga teži, je skušal Zoisa v naslednjem pismu prepričati, da je nedolžen: »[S]am včasih nisem dovolj umirjen. Toda moje govorenje ne bo nikoli škodovalo dobri stvari, ker sem vendarle bolj zmeren in zagovarjam samo dokazano.« (*Zoisova pisma* II, MP 62) Kopitarja je ne povsem brez razloga redno *preganjala* misel, da bi si lahko Zois o njem ustvaril drugačno podobo, kakršno mu je vztrajno slikal v pismih. Iz tega strahu se je nekoč rodil obupan vzklik: »Vaš tajnik si drzne upati, da ga dovolj dobro poznate.« (*Zoisova pisma* II, MP 80)

Globalja analiza je torej pokazala, da Zoisova prerodna korespondenca vsekakor premore tudi literarno kvaliteto. To ji zagotavljajo slogovna umetelnost, na primer retorične figure, psevdonimi in večjezična struktura, nato vsebinska rafiniranost, tako sentenčnost in ironija, ne nazadnje pa tudi fikcionalizacija, namreč Kopitarjeva samopodoba.

Vloga Zoisove korespondence v narodnih prerodih Slovencev in Slovanov

TEMATSKA SESTAVA. Zoisovo prerodno korespondenco sestavljajo pisma, ki jih je pošiljal ali prejemal Zois kot osrednja osebnost slovenskega razsvetljenstva in ki so opisovala ali spodbujala prerode Slovencev in Slovanov. Njihova besedila zato vsebujejo teme, kakor so: razdelitev nalog prerodnim sodelavcem, izdaja slovnice in slovarja slovenskega jezika, novi slovenski prevod *Svetega pisma*, reforma slovanske latinice ipd.

Kljub temu pa ni bilo skoraj nobeno od omenjenih pisem posvečeno izključno prerodni problematiki. Zoisova korespondenca je namreč opravljala tudi naloge, ki niso bile povezane z regeneracijo slovenskega jezika in književnosti. Za obravnavana pisma je pravzaprav značilna izjemna vsebinska raznovrstnost, za katero obstajata vsaj dva pomembna razloga. Prvi je povezan z burnim značajem dobe, ki so jo od francoske revolucije do Dunajskega kongresa nenehno pretresale vojne. Zlasti korespondenca med Zoisom in Kopitarjem je v letih 1808–1814 prevzela več funkcij, ki v mirnem času ne bi bile potrebne, na primer hitra izmenjava političnih novic, učinkovito posredovanje med intelektualci iz slabo povezanih evropskih dežel, naglo pošiljanje knjig, ki jih ni bilo mogoče dobiti po redni poti pri tujih knjigarnarjih ipd. Drugi razlog za tematsko raznolikost obravnavanih pisem pa je povezan s Zoisovim vsestranskim zanimanjem, ki ga je prenesel na svoje korespondente. Baron pisem ni izkoristil le za ukvarjanje s prerodom, temveč tudi za razpravljanje o zadnjih odkritjih v naravoslovnih in tehničnih znanostih.

V tej korespondenci so poleg prerodnih najbolj pogoste teme: zasebni in družinski problemi, družabne novice, posli in finance, nakupi tehničnih naprav in daril, geologija, mineralogija in botanika. Prisotnost in obseg omenjenih tem sta bila odvisna od vsakokratnega Zoisovega korespondenta. Baron je, na primer, glede nakupa božičnih daril za svojo družino pisal samo Kopitarju. O geologiji si je največ dopisoval z Vodnikom, o mineralogiji s Kopitarjem, o botaniki pa z Erbergom. S Kopitarjem sta opravljala skupne znanice, s Primicem načrtovala izposojanje knjig iz baronove knjižnice, z Erbergom pa razpravljala o zadnjih dogodkih na dvoru.

Pari dopisnikov v okviru Zoisove prerodne korespondence so praviloma v vsakem pismu obravnavali večino tem, ki so bile zanje zanimive. Kombinacija teh tem je bila torej po navadi stalna, njihova hierarhija pa se je določala v vsakem pismu znova, in sicer z ozirom na aktualnost. Kopitar, na primer, je Zoisu leta 1809 v vsakem pismu marljivo poročal o novicah s področja slavistike, mineralogije in politike, vendar ne vedno v enakem zaporedju. Ko je na začetku leta po baronovih navodilih navezal stik z njegovima prijateljsoma Schreibersom in Mohsom, so začele zoološke in mineraloške informacije zavzemati zelo veliko prostora v korespondenci med Ljubljano in Dunajem. Pozno pozimi in spomladi istega leta so dobile v pismih večji pomen priprave na tiskanje in razpošiljanje Kopitarjeve slovnice, proti poletju pa komentarji francosko-avstrijske vojne.

Heterogenost ni značilna le za vsebino, ampak tudi za formo obravnavanih pisem. Korespondent je svoje pismo običajno zasnoval kot odziv na pismo, ki so mu ga bili dostavili pred tem. Zelo pogosto je imel pri pisanju odgovora prejetu pismo pred očmi. Zois, na primer, si je na prejetih Kopitarjevih pismih s svinčnikom označeval odstavke, na katere se je v povratnem pismu že odzval (npr. *Zoisova pisma* I, 15, 17; *Zoisova pisma* II, MP 5). Pogosta posledica takšne vzajemne odvisnosti dopisnikov je bila, da se je nastajajoče pismo po vsebinski in formalni strukturi približevalo zadnjemu prejetemu pismu. To se je tudi ujemalo s priporočilom sočasnih epistolarnih priročnikov, da mora pismo zrcaliti pismo, na katerega odgovarja (Bannet 2005: 69, 78). Raznolika vsebinska in oblikovna podoba pisem je najbolj opazna v ohranjenih pisemskih konceptih, ki praviloma bolje kakor dejansko poslana pisma razkrivajo piščev način razmišljanja. Zois je v osnutku pisma, ki ga je pisal Kopitarju od 9. do 12. februarja leta 1809, razne teme obravnaval po posameznih odstavkih z naslovi: *Vodnik, Korn, Dobrovský, Kopitar, Slavica cetera, Mea, Mineralogica*²⁹ (Kidrič 1939: 154–159). Pri pisanju zadnje verzije pisma so si Zois in njegovi korespondenti takšno praktično, toda ne preveč elegantno strukturo pisma prizadevali omiliti z vsebinskimi prehodi.

V nadaljevanju analiziram samo tiste teme obravnavane korespondence, ki so bile bistveno povezane z narodnim prerodom Slovencev in Slovanov. Pred tem pa je treba zapisati nekaj besed o pojmu preroda.

POJEM PRERODA. Izraz *prerod* (nemško *Wiedergeburt*, češko *obrozeni*, rusko *vozroždenie*, hrvaško *preporod*) se je uveljavil kot periodizacijski pojem v literarni

²⁹ Latinsko: *Vodnik, Korn, Dobrovský, Kopitar, Druge slovanske zadeve, Moje zadeve, Mineraloške zadeve.*

in občih zgodovini slovanskih narodov – predvsem po zaslugi češke literarne zgodovine – proti koncu 19. in v prvih desetletjih 20. stoletja (Dolinar 1978: 242). Njegov pomen se od tedaj ni bistveno spreminjal. Pojem označuje gibanja za prenovno slovanskih jezikov, književnosti in kultur v drugi polovici 18. in v prvi polovici 19. stoletja, torej pri oblikujočih se narodih Srednje, Vzhodne in Jugovzhodne Evrope, ki so v jezikovnem in literarnem razvoju zaradi umanjkanja in izgube državne samostojnosti ali iz drugih zgodovinskih razlogov zaostajali za razvitimi narodi Zahodne Evrope, zlasti za Italijani, Španci, Francozi in Angleži. Okoli leta 1900 so začeli izraz *prerod* (ali *preporod*) pod vplivom češke literarne zgodovine in dunajske slavistike uporabljati tudi slovenski literarni zgodovinarji, utemeljeno in sistematično predvsem Ivan Prijatelj, Fran Ilešič in France Kidrič (Dolinar 1978: 241–242, prim. Prijatelj 1935). Termin je v njihovih delih zaobjemal regenerativne procese v posameznih slovanskih književnostih, posebej tistih v okviru habsburške monarhije, in povezave med njimi, torej tudi avstroslavizem in panslavizem (Dolinar 1978: 243).

Kidrič je s *slovenskim prerodom* označeval celoto jezikovnih, literarnih in kulturnih prizadevanj konec 18. in na začetku 19. stoletja, ki jo je bistveno povezoval s posebno narodno zgodovino Slovencev (Dolinar 1975: 83), zato za oznako te dobe slovenske književnosti ni hotel sprejeti pojmov *prosvetljena doba*, *racionalizem* ali *klasicizem*. Prvo fazo preroda je omejil z izidom Pohlinove slovnice (1768) ter Zoisovo in Vodnikovo smrtjo (1819) (Kidrič 1929–38; prim. Kos 1986: 60–61). Anton Slodnjak je za Kidričem prevzel oznako *prerodna doba* (Slodnjak 1968; Slodnjak 1975). Nasprotno pa je Ivan Grafenauer že leta 1909 namesto nje vpeljal pojem *prosvetljena doba* (Grafenauer 1973: 169–170; prim. Kos 1986: 60). Po drugi svetovni vojni je nova generacija slovenskih literarnih zgodovinarjev v tem pogledu sledila Grafenauerju in ne Kidriču. Od petdesetih let 20. stoletja naprej so začeli literarnozgodovinski pregledi pojem preroda omejevati na zunajliterarne zgodovinske in kulturne dogodke. Pri periodizaciji slovenske književnosti pa so pod vplivom sodobne literarne vede dajali prednost oznakam, ki so bile bližje literarnemu in umetnostnemu področju (Dolinar 1978: 242–243). Med njimi se je kot glavni izraz za književnost prerodne dobe – kljub poskusu vpeljave *klasicizma* in *predromantike* pri Jožetu Pogačniku (Pogačnik 1969) – uveljavil pojem *razsvetljenstvo*.

Alfonz Gspan je že leta 1956 pojasnil razmerje med *razsvetljenstvom* in *prerodom* v slovenskem zgodovinskem kontekstu, ki je begalo starejše raziskovalce. Po Gspanu je z ozirom na evropsko ozadje najprimernejša oznaka za slovensko kulturo tega obdobja *razsvetljenstvo*, ki pa ga obvladuje prerodno gibanje kot posebnost vseh tedanjih zamudniških narodov (Gspan 1956: 329–331). Janko Kos

je utrdil tako razumljen pojem slovenskega razsvetljenstva, na katerega začetek je postavljajl kakor njegovi predhodniki Pohlina, konec pa je pomaknil proti letu 1830 (Kos 1986: 63). Po Kosu so bili teksti od *Kraynske grammatike* do *Krajnske Čbelice* vsekakor utemeljeni na duhovni podlagi evropskega razsvetljenstva. Slovensko razsvetljenstvo pa je zaznamovala ideja naroda, ki ga je usmerjala v literarni prerod (Kos 1979a). Ta usmeritev ga je povezovala s podobnimi hotenji razsvetljenstva pri drugih slovanskih narodih in Nemcih, v širšem smislu pa z vsemi kulturnimi nacionalizmi tedanjih evropskih narodov. Oba pojma, *razsvetljenje* in *prerod*, se torej zdita komplementarna in zato koristna tudi pri prihodnjem raziskovanju in razumevanju kulture slovenskih dežel okoli leta 1800.

Starejši literarni zgodovinarji, na primer Kidrič, so slovanske prerode interpretirali v duhu nacionalne zgodovine – kot prebujenja narodov. Poznejši zgodovinarji, na primer Gspan in Josef Matl, so jih raje pojasnjevali z vplivom kozmopolitskega, zlasti francoskega razsvetljenstva. Pozornejši pregled začetka slovanskih prerodov pa pokaže, da je bilo eno njihovih najstarejših gibal že baročno deželno domoljubje, ki se je povežalo z začetki razsvetljenstva in z zametki slavistike. Pionir slovenskega preroda Pohlina, ki je bil kot Kranjec goreč deželni, ne narodni patriot, je bil v svojih nazorih ter slovničarskem, pisateljskem in zgodovinopisnem delu ves čas razpet med barokom in razsvetljenstvom (Kos 1987: 714; Vidmar 2006c: 20–21; Höslner 2006: 88–89), enako pa velja za najzgodnejše češke preroditelje, predhodnike Dobrovskega, in njihove plemiške mecene, ki jih je navdihovala predvsem slavna preteklost kraljestva sv. Vavla (Vintr 2004: 101–102).

Na nadaljnji razvoj slovanskih narodnih prerodov je vsaj posredno vplivalo francosko in angleško razsvetljenje, morda Rousseaujevo načelo o suverenosti narodov ter spisi Montesquieuja, Voltaira in Huma, ki so se ukvarjali s problemom nacionalnosti. Toda za veliko pomembnejšega se je izkazalo nemško razsvetljenje oziroma predromantika. Najprej z zavednimi intelektualci kakor Lessing, ki je v odporu do francoske literarne hegemonije zahteval nemško javno gledališče, pri tem pa zavestno anticipiral tudi oblikovanje nemškega naroda (Leerssen 2006a: 96). Samozavest slovanskih izobražencev je v sedemdesetih letih 18. stoletja okreplil zgodovinar in filolog August Ludwig Schlözer, ki je prvi sistematično raziskoval slovanske jezike in književnosti ter nakazoval smer njihovega razvoja. Tok slovanskih prerodov pa je bistveno pospešil zgodovinar, filozof in pesnik Johann Gottfried Herder, ki je v delu *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784–1791) razvil koncept raznolikosti, individualnosti in enakopravnosti vseh jezikov (Matl 1964: 256). V svojih spisih, predvsem pa z izdajo zbirke *Volkslieder* (1778–1779), v kateri je zajel germanske, romanske, slovanske in druge pesmi, je ljudsko poezijo

predstavljaj kot resnični, prvinski umetniški izraz človekove narave. S tem je dal porajajočim se slovanskim narodom, ki so se v svojih književnostih spoprijemali z zamudništvom in s pomanjkanjem visoke literature, možnost, da postanejo ponosni na ljudsko ustvarjalnost – ta se je namreč v novi perspektivi kazala kot temelj njihove narodne identitete (Lenček 1995e: 94; Leerssen 2006a: 100).

Temeljne naloge teh zgodnjih slovanskih narodnih prerodov so bile: vpeljava domačega jezika v zahtevnejše zvrsti posvetne književnosti ter v javno in kulturno življenje, njegova prenova in normiranje ob upoštevanju tradicije, živega jezika in novih kulturnih potreb ter zbiranje starih in novih knjig, ki bi spodbudile regeneracijo jezika in narodni ponos (Dolinar 1975: 79). Kljub skupnim potezam, zlasti enačenju jezika in kulture z bistvom naroda, so se slovanski narodni prerodi med seboj zelo razlikovali. Na Češkem, Poljskem, v Rusiji in Dalmaciji so se lahko opirali na starodavno državno zgodovino, bogato slovstveno tradicijo, ki je pogosto vključevala tudi visoko literaturo, in na vplivne skupine domoljubnih plemiških mecenov (prim. Matl 1964: 211, 212; Kos 1986: 92–93). Prerodi drugih slovanskih narodov, tako Slovencev, Slovakov in Srbov, pa so sloneli na tankem sloju cerkvenih in posvetnih izobražencev. Ti so razen izjem prihajali iz kmečkega in nižjega meščanskega okolja in bili zelo odvisni od spodbud, ki so jih porajale razsvetljske reforme Marije Terezije in Jožefa II. (Matl 1964: 212; Kos 1987: 93). Kmalu sta se oblikovali dve glavni žarišči, in sicer na Dunaju in v Sankt Peterburgu. Dunaj je spodbujal prerod avstrijskih Slovanov in Srbov sprva z jožefinsko vlado, po letu 1800 pa kot kulturno in tiskarsko središče ter zbirališče slavistov. Na drugi strani je imela carska Rusija večji politični in kulturni vpliv na pravoslavne balkanske narode, zlasti na Srbe in Bolgare, ki so se postopno otresali turške nadoblasti (Matl 1964: 211). To pa niso bile edine razlike med slovanskimi narodnimi prerodi. Pri Poljakih in Srbih se je prerod povezal z osvobodilnim gibanjem in dobil v predmarčni dobi kmalu politične poteze, naperjene zoper rusko in turško nadoblast, medtem ko je bil pri Slovencih in Čehih v fazi pred revolucijo leta 1848 izrazito usmerjen v kulturo in ni prihajal v konflikt z avstrijsko državo (prim. Sked 2008: 183–233).

Predhodnik slovenskih preroditeljev je bil naravoslovec in jezikoslovec Janez Žiga Valentin Popovič, ki je že sredi 18. stoletja razmišljal o nekaterih temeljnih problemih, namreč o identiteti slovenskega jezika, o jezikovni enotnosti Kranjcev, Korošcev in Štajercev ter o reformi črkopisa (Gspan 1956: 352–353). V stiku z njim in njegovimi deli je bil Marko Pohlin, ki je leta 1768 v uvodu k svoji *Krajnski grammatiki* Kranjce pozval: »Ne sramujmo se svojega materinega jezika, preljubi rojaki!« (Stabej, prev. 2003: 205) Z zahtevo tega bosonovega avguština po enakopravnem položaju slovenščine v družini evropskih jezikov in z nastajanjem

njegovega obsežnega knjižnega opusa v maternem jeziku se je začel slovenski literarni ali kulturni prerod, ki je postopno prerasel v narodnega. Pohlinovemu zgledu so v sedemdesetih in osemdesetih letih sledili številni cerkveni in posvetni izobraženci, ki so se v njegovem krogu, v Zoisovi hiši, v družbi ljubljanskega škofa Herbersteina, pa tudi kot posamezniki posvetili raziskovanju, utrjevanju in uvajanju slovenščine v kulturno življenje. Njihova prizadevanja, prežeta s Schlözerjevim in Herderjevim vplivom (Miller 2010), so se pokazala v množici natisnjenih in rokopisnih pesniških zbirk, veseloiger, slovníc, slovarjev, pesmaric, verskih in šolskih knjig, svetopisemskih prevodov, nabožnih knjig in kmečkih priročnikov. Prerod je v osemdesetih letih 18. stoletja posredno okreplil cesar Jožef II., ki je z radikalno ublažitvijo cenzure spodbudil razcvet knjižne kulture tudi na Kranjskem, obenem pa je s poskusom uveljavitve nemščine kot enotnega jezika uradov in šol še podžgal vnemo tukajšnjih razsveteljencev.

Jezikoslovci, zlasti Pohlin, Ožbalt Gutsman, Vodnik in Kopitar, so postopno, do začetka 19. stoletja, definirali razširjenost in notranjo razčlenjenost slovenskega jezika, njegovo razmerje do drugih slovanskih jezikov in končno poimenovanje zanj. Vzporedno z zavestjo o enotnosti slovenskega jezika je dozorevala zavest o enotnosti slovenskega naroda, ki se je prvič izrazila v Zoisovem krogu, najprej v Linhartovem *Poskusu zgodovine Kranjske* (Grdina 1999: 235–236; Vodopivec 2006: 20). Njen napredek je pospešila ustanovitev Ilirskih provinc (Kos 1996: 81; Grdina 1999: 237). Zois, Linhart, Vodnik, Kopitar in Primic so v zadnjem desetletju 18. in prvem desetletju 19. stoletja kljub pomanjkanju državne tradicije slovenskih dežel vzpostavili trdno jezikovno, kulturno in zgodovinsko podlago za razvoj nacionalne misli (Merchiers 2007: 331–332). Začeli so si postavljati vprašanja o prihodnjem razvoju Slovencev, pri tem pa tehtali več variant državne ureditve v povezavi z drugimi južnoslovanskimi narodi (Kos 1996: 74). Vse omenjene teme je pogosto najbolj energično obravnavala prav Zoisova korespondenca.

Koncept preroda

ZRELOST KONCEPTA: 1794. Zasnova prarodnega programa se je v štirih desetletjih delovanja Zoisovega kroga večkrat spremenila. Te modifikacije so morali Zois in njegovi sodelavci pogosto predlagati, premisliti in uskladiti po pismih. Korespondenca je zlasti v letih 1794–1795 in 1808–1819, v času ločenosti glavnih sodelavcev, odločilno definirala in spreminjala koncept slovenskega preroda. Predvsem Zoisu kot vodji kroga se je zdelo včasih potrebno, da je svojemu dopisniku jasno

razložil tedaj veljavna vodila programa, včasih pa mu je zadostovalo, da jih je zgolj nakazal. Vsekakor nam danes o tem Zoisovem konceptu pričajo predvsem njegova pisma. V prvem ohranjenem pismu Vodniku, sestavljenem 20. marca leta 1794, je mecen zapisal:

Brez pridržka priznavamo, da vsi doslej na Kranjskem objavljeni poskusi razen prevoda biblije niso prispevali še nič bistvenega k prosveti kmečkih ljudi; v resnici so to le odlomki, ki pričajo, kako bi se dal ta jezik uporabljati tudi za pouk na drugih področjih, ne samo na duhovnem, ter za ugleditev okusa in vedenja. Vendar nam še popolnoma primanjkujejo primerna dela o zemljeznanstvu, naravoslovju, pesništvu in tako naprej, te pomanjkljivosti pa gotovo ne bo mogoče odpraviti, dokler ne dobimo filozofsko-kritične slovnice in besednjaka, ki bi ustrezal današnjemu stanju v umetnosti in znanosti.

Zois je torej jasno začrtal izhodišče in smer delovanja svojega kroga. Obstoječa dela v slovenskem jeziku po njegovem ne morejo več zadovoljevati potreb slovensko govorečih ljudi, torej večinsko kmečkega prebivalstva na Kranjskem in v sosednjih deželah. Do tedaj so namreč izhajale skoraj izključno knjige z versko vsebino, od katerih je zgolj Japljev prevod *Svetega pisma* bistveno pripomogel k duhovni vzgoji ljudi. Izhajajoč iz teh ugotovitev je Zois predvidel delovanje svojega kroga na dveh ravneh: treba je sestaviti slovnico in slovar slovenskega jezika ter izdajati izvorna ali prevedena leposlovna in strokovna dela v slovenščini. Iz ene od Zoisovih pripomb v nadaljevanju pisma, ki govori o vplivu načrtovane pratike, je razvidno, da je baron predvideval počasno, toda dosledno stopnjevanje zahtevnosti domačih publikacij, s tem pa stalno napredovanje izobraženosti pri Slovencih.

Od zasnove prarodnega programa je Zois v istem pismu naglo prešel na delitev dela. Glede Kumerdeja je pojasnil, da piše slovnico in slovar. Za Linharta sta oba korespondenta vedela, da se je po dokončanju obeh komedij posvetil prevajanju strokovnih del in zgodovinopisju. Nato je baron razložil še, kaj pričakuje od Vodnika: pomoč Kumerdeju pri zbiranju slovarskega gradiva, zasnovo več letnikov pratike, predvsem pa pesniške prispevke (Zois 1973: 17–21). V naslednjem pismu, napisanem 4. aprila leta 1794, mu je razločno povedal, da morajo sodelavci pri snovanju slovenske slovnice, pravopisa, poezije, metrike in pratike graditi na bolj naravni, premišljeni in razumni podlagi kakor Pohlin, pa čeprav gre »marljivemu možu po pravici zaslužno priznanje« (Zois 1973: 22, 23, 25). Teh sicer blago izraženih sodb mecen ni izrekel brez razloga, saj se je Vodnik kot preroditelj izoblikoval v konkurenčnem krogu bosonovega avguština v zgodnjih sedemdesetih letih 18. stoletja. Zois je dal pesniku na obziren način vedeti, da ga šteje sedaj za člana svojega kroga, v katerem veljajo povsem drugačna pravila. Ta so zaradi Zoisove zahteve po vsebinsko in jezikovno čim bolj dovršenih besedilih predvidevala

– kakor se je hitro pokazalo – veliko ostrejšo kritiko, kakor je je bil Vodnik vaje pri Pohlinu ali Devu.

Že v času Vodnikovega bivanja na Koprivniku se je izkazalo, da je bil Zois glede literarnega programa zelo gibljiv. Naučil se ga je prilagajati spremembam v sestavi svojega kroga. Ko je 4. avgusta leta 1795 odgovarjal na Vodnikova zaskrbljena poizvedovanja glede usode Linhartove zapuščine in glede nadaljevanja njegovega dela, je presenetljivo neprizadeto in neprizadevno zaključil:

Bilo bi še prezgodaj, ko bi želeli dobiti Linhartove knjige, rokopise in nedokončana dela. [...] Zdaj je potrebnejše, da podpiramo Kumerdejevo delo, kot pa da mislimo na nadaljevanje Linhartovega. (Zois 1973: 37)

Zois se torej ni nameraval ukvarjati z nadomeščanjem praznine, ki jo je za seboj pustil Linhart, temveč se je odločil toliko bolj podpreti Vodnikovo pesniško in Kumerdejevo jezikoslovno delo. V skladu s to usmeritvijo je bilo tudi njegovo uspešno prizadevanje, da Vodniku priskrbi službo v Ljubljani in ga tako pripelje v svojo bližino.

ŠIRITEV KONCEPTA: 1808. Ko je začel Zois čez trinajst let voditi korespondenco s Kopitarjem, je bil njegov prerodni program prav tako prilagojen razpoložljivim sodelavcem – njihovim značajem in sposobnostim. Jeseni 1808 je mecena zaposlovala predvsem izdaja Kopitarjeve slovnice, spremljal pa je tudi Vodnikovo delo za slovar. S Kopitarjevim odhodom na Dunaj konec oktobra istega leta je Zoisova korespondenca zopet prevzela nalogo usklajevanja prerodnega delovanja. Oba dopisnika sta se zato velikokrat dotaknila tudi koncepta preroda.

Njuna pisma niso dopuščala nobenega dvoma o tem, da je glava slovenskega preroda še vedno Zois. Kopitar je kmalu po prihodu v cesarsko prestolnico poročal, da prepoznavajo v baronu tudi intelektualci drugih avstrijskih dežel osrednjega mecena kranjske kulture (Kidrič 1939: 50). Prav tako ni bilo vprašljivo, da je Kopitar izdajo slovnice, torej eno najpomembnejših nalog prerodnega programa, tedaj uresničeval pod Zoisovim mentorstvom. Vendarle njuna korespondenca nakazuje novost v konceptu, ki je leta 1794 še ni bilo mogoče opaziti: ambiciozna širitev Zoisovega kroga v prostor zunaj Kranjske. Baron je jezikoslovno najbolj nadarjenega člana svoje družbe poslal na Dunaj očitno zato, da bi se ta ob študiju prava, ki bi mu zagotovil zanesljivo službo, uveljavil kot evropski slavist, s čimer bi lahko zelo koristil vsem slovanskim jezikom, posebej pa seveda slovenščini. Že 24. januarja leta 1809 je Zois Kopitarju razločno povedal, da mora poseči po vodstvu v slavistiki:

Če vas je usoda določila za klasičnega slavista, potem morate to postati na Dunaju [...] Kdo Vam lahko to odreče? Durycha in Alterja ni več. Pa njuni nasledniki, kdo so? Dobrovský že sam toži, da se je postaral. (Kidrič 1939: 135)

Kopitarja ni bilo treba dolgo prepričevati. Bolj se je bližal izid njegove slovnice, bolj je verjel v izpolnitev Zoisovega načrta. 14. aprila leta 1809 mu je samozavest okrepil obisk Johanna Philippa Gustava von Ewersa, strokovnjaka za rusko državno ureditev, ki so ga po določene informacije o slovanskih jeziki poslali prav k njemu:

Vidim, da bom kmalu postal edini slavist. [...] Moj trdni načrt je sedaj, da po velikodušju Vaše milosti preostali prosti čas večinoma porabim tako, da sčasoma častno nadomestim Zlobickega, Dobrovskega *et ceteros*¹³⁰ slaviste. Moj materni jezik (moje narečje *in specie*)¹³¹ mi daje veliko prednost pred temi gospodi. (Kidrič 1939: 193–194)

Kljub še vedno močni viziji je bil baron na začetku leta 1809 veliko bolj utrujen kakor sredi devetdesetih let 18. stoletja, ko je usmerjal Vodnika. Načrt Kopitarjeve uveljavitve je v podrobnostih prepustil iznajdljivosti svojega bivšega tajnika, za katerega je moral vedeti, da ne bo izgubljal časa. In res je Kopitar že vsaj 23. januarja leta 1809 našel idealno mesto za slavistične raziskave in za uredničevanje drugih prerodnih zamisli Zoisovega kroga – službo skriptorja v Dvorni knjižnici, o kateri je premišljeval že marca leta 1808 v Ljubljani (Kernc 1932: 497):

Nobenega slavista med uradniki, naš kranjski Trubarjev katekizem vpisan kot hrvaški, srbski kot sirski. Presneto! Ali me ne bi bilo mogoče pritihotapiti noter, na začetku kot skriptorja *pro rebus slavicis*?¹³² (Kidrič 1939: 129)

Zois je nato storil vse za uredničev tega načrta. Ko je svojega nekdanjega tajnika 14. aprila leta 1810 priporočal baronu Erbergu, je izpolnitev Kopitarjeve želje jasno predstavil kot pogoj za napredek evropske slavistike, pa tudi za napredek slovenskega preroda, ki ga je sam tedaj podpiral že več kakor tri desetletja:

[Kopitar] se mi zdi toliko bolj primeren za službo v cesarski biblioteki tudi zaradi raziskovanja slovanskih jezikov in zgodovine, potem ko je večina učenih slavistov v avstrijskih deželah v zadnjih letih pomrla, te dni še kot zadnji na Dunaju Zlobický, preostalo pa jih je komaj kaj več kakor eden Dobrovský v Pragi, eden Obradović v Srbiji in morda še kje kakšen tretji. To bi bilo veselje, ki bi poplačalo moje dvaintridesetletno zbiranje, če bi v to vpeljani varovanec Kopitar ne našel le kruha sâmega, temveč bi tudi s pomočjo nadaljnje izobrazbe v Dvorni knjižnici postal takšen izvedenec, da bi dobro služil najbolj kultiviranim slovanskim deželam

¹³⁰ Latinsko: »in druge«.

¹³¹ Latinsko: »v sedanji obliki«.

¹³² Latinsko: »za slovanske zadeve«.

in delal čast slavistiki sploh, predvsem pa bi si prisluzil prijazno odobravanje poznavalca in prijatelja te znanosti. (Kidrič 1941: 151)

Z zadnjim stavkom je Zois namignil, da od Erberga v duhu solidarnosti pričakuje podporo temu pomembnemu načrtu svojega kroga.

REFORMA KONCEPTA: 1809. Kopitarjevo slavistično uveljavljanje na Dunaju, ki ga je omogočil Zois, je začelo kmalu preoblikovati koncept Zoisovega kroga in slovenskega preroda. Že jeseni leta 1809 so se začela kazati znamenja pomembnih strukturnih in idejnih sprememb. V pismu 11. oktobra leta 1809 je Kopitar baronu med drugim pisal:

Jurista Primica v Gradcu nameravam pozvati, naj sestavi *lexicon carniolitis*¹³³ iz Trubarjevih in Dalmatinovih del, Zupana pa, naj zbira pregovore na deželi. Če Vodnik ne bo pohitel s slovarjem, ga bo spet kdo prehitel. (Kidrič 1941: 102)

Kopitar je na tem mestu prvič pokazal, da od Zoisa prevzema dejansko organizacijo dela slovenskih preroditeljev. To spremembo, s katero sta se tiho strinjala oba korespondenta, so povzročili oziroma pospešili sočasni dogodki v Zoisovem in Kopitarjevem življenju. Od bolezni vse bolj izčrpani baron se je moral poleti in jeseni 1809 ves posvetiti poslovnim, gospodarskim in finančnim težavam, ki sta jih povzročili francoska zasedba Kranjske in ustanovitev Ilirskih provinc. Uresničevati se je začela Zoisova mračna napoved iz pisma Vodniku 4. avgusta leta 1795: »Moja volja je dobra, moj čas in razmere pa so žalostne.« (Zois 1973: 49) Nasprotno pa je Kopitar po izidu slovnice poln energije čakal le še na pričakovano imenovanje za skriptorja kot na zunanjo potrditev svojega slovesa vodilnega dunajskega slavista. Zois je vse večjo razliko med svojo in Kopitarjevo življenjsko močjo šaljivo-otožno opazil v osnutku pisma konec septembra leta 1810: »*Ego tardus, tu velox – etiam antagonista!*«¹³⁴ (*Zoisova pisma* II, MP 7)

V skladu z novimi okoliščinami je prišlo do sprememb tudi v načinu delovanja in v programu Zoisovega kroga. Zois je ostal »vodja slovanstva na Kranjskem«, Kopitar pa je začel predvsem sam – čeprav je še vedno o vsem obveščal Zoisa – povezovati in usmerjati mlajše slovenske preroditelje tako znotraj kakor zunaj Kranjske, zlasti Janeza Nepomuka Primica na Štajerskem in Urbana Jarnika na Koroškem. Odločilni vpliv je imel tudi na Matevža Ravnikarja in Jakoba Zupana, ki sta bila v Ljubljani sicer pod Zoisovo zaščito. Nova ureditev, v kateri si

¹³³ Latinsko: »kranjski slovar«.

¹³⁴ Latinsko: »Jaz [sem] počasen, ti hiter. Tudi [midva sva] nasprotnika!«

je Kopitar pridobil precej večjo moč kakor nekdanj, se zrcali v slavistovem naročilu Zoisu decembra leta 1814, naj v času njegove odsotnosti v Parizu prevzame nadzor nad slovenskim prerodom: »Predvsem pa prosim Vašo milost za Njeno milostljivo *patrocinium*³⁵ nad našimi slavisti.« (Zoisova pisma II, MP 71)

V nadaljevanju korespondence sta se torej prvotni vlogi dopisnikov preoblikovali. Od začetka leta 1810 naprej Zois Kopitarju ni več pošiljal zavezujočih navodil, temveč samo modre nasvete glede prerodnega dela na Dunaju. Nasprotno pa Kopitar baronu ni le poročal o napredku svoje samostojne koordinacije slovenskih in tujih slavistov, temveč mu je velikokrat celo nakazoval, kako naj vodi sodelavce v Ljubljani. 7. junija leta 1811, na primer, je Zoisu naročil, naj pomaga pri vzpostavitvi pisemske zveze med štajerskim župnikom Mihaelom Jaklinom in ljubljanskimi preroditelji (Kidrič 1929–38: 500), nato pa mu je opisal še svoje videnje razširjenega in usklajenega prerodnega delovanja v vseh deželah, v katerih se govori slovenski jezik, tudi v Prekmurju in med kajkavskimi Hrvati:

[Jaklin] je sam izrazil željo, da bi navezal stike z ljubljanskimi slavisti, zato sem mu dal Ravnika in Zupana naslov. Vašo milost kot vodjo slovanstva na Kranjskem samo prosim, da bi Ravnika in Zupana (predvsem zadnjega, čigar slovanska in kranjska nečimrnost bi bila posebej žaljiva za bolj preprostega, ampak vendarle najbrž ne neupravičeno skrivaj ponosnega Slovenca) pripravila do vljudnega odgovora. Mi, ki spadamo skupaj, moramo držati skupaj. Tudi celinske Hrvate in zahodne Madžare moramo še osvojiti! Na Koroškem je neki Jarnik (kaplan), ki ga Primic hvali. (Zoisova pisma II, MP 18)

Zois je bil vesel teh pobud, čeprav sam ni bil več njihov iniciator. 28. januarja leta 1812 je odobril Kopitarjev prenovljeni koncept slovenskega preroda: »Z zadovoljstvom opazujem, kako zelo se Vaš proces slovanskega delovanja širi na vse strani.« (Zoisova pisma II, MP 30) O baronovi spremenjeni vlogi, ki je postala po letu 1810 vsaj glede koordinacije sodelavcev manj aktivna in bolj svetovalna, priča tudi resignativni stavek iz pisma Kopitarju z dne 18. februarja leta 1814: »Današnji poskus, da nekoliko odgovorim na vsa Vaša pisma [...], naj služi kot dokaz, da hočem vsaj umreti zvest slovanstvu.« (Zoisova pisma II, MP 64)

Novost Kopitarjevega delovanja je bila skratka v sistematični širitvi zamisli Zoisovega kroga čez kranjske meje, med intelektualce v sosednjih slovenskih in bolj oddaljenih slovanskih deželah. Slavist je premišljeno izvajal in spodbujal povezovanje preroditeljev na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem, Hrvaškem in ob Blatnem jezeru ter kroženje slavističnih knjig, s čimer je pospeševal jezikovno in literarno združevanje Slovencev (Kernc 1932: 507). Poleg tega se je – ker je imel pred očmi tudi kulturno

³⁵ Latinsko: »pokroviteljstvo«.

Baron Žiga Zois v svojem vozičku s pisalnim priborom ob koncu življenja. Krasi ga odlikovanje Leopoldovega reda. Litografija po risbi Josepha Lanzedellyja st. iz leta 1820 (SAZU).

združitev Slovanov ali vsaj južnih Slovanov – lotil načrtovanega povezovanja slavistov iz avstrijskega, turškega in ruskega cesarstva ter iz drugih evropskih držav. Ne glede na to bistveno razširitev prvotnega Zoisovega koncepta, ki je bil vezan na matično vojvodino, pa čeprav s pazljivim ozirom na ostali slovanski svet (Hösler 2006: 97), je ostal Kopitar zvest starim ciljem baronove družbe. Ni pozabil, na primer, Linhartovega dela za povečanje števila slovenskih šol in Zoisove skrbi za izboljšanje izobrazbe med slovensko govorečimi Kranjci, ki so bili večinoma kmečkega porekla. 26. maja leta 1814 je namreč na Ravnikarjevo pobudo razmišljal o uvedbi samo slovenskih učbenikov v podeželske šole na Kranjskem. Najbrž je v tem pogledu poskušal vplivati na visoka šolska uradnika Jüstla, ki je bil že Primičev podpornik, in Jožefa Spendoua, predvsem pa se je obrnil tudi na vplivnega Zoisa: »Tudi Vaša milost bi lahko ob priložnosti z besedo močno pospešila dobro stvar.« (*Zoisova pisma* II, MP 69) 1. junija leta 1814 je z ozirom na te in podobne probleme Zoisu in sebi obljubil:

Ko bom enkrat dobil glas v kapitlju Dvorne knjižnice, bom lahko kaj prispeval k vzpostavitvi in izboljšanju slovenskih šol v Avstriji. Tako bi imel krog delovanja, ki si ga želim in za katerega sem trdno odločen, da mu bom delal čast. (*Zoisova pisma* II, MP 70)

Vidno znamenje spremenjenega načina delovanja Zoisovega kroga v okviru korespondence je bilo ne nazadnje, da je Kopitar, ki je živel v enem največjih založniških in tiskarskih centrov Evrope, samoumevno prevzel vlogo najpomembnejšega iskalca in razpošiljavca knjig, pomembnih za prerod. Nekoč je z zelenimi tiski svoje oddaljene sodelavce, na primer Vodnika na Koprivniku, oskrboval Zois, sedaj pa je baronovemu krogu vključno s starosto do njih pomagal Kopitar, ki jih je prilagal svojim pismom za Zoisa:

Za Zupana, Ravnikarja in knjižnico [Vaše milosti] bom s pomočjo svojega prijateljskega zastopnika Vincenca [Karnofa] kmalu odprl menico za knjige, da bo z njo na podlagi sporočila urejal razdelitev in obračun. (*Zoisova pisma* II, MP 67)

Po letu 1809 sta si torej Zois in Kopitar sporazumno razdelila vodstvo: slavist je postal *vita activa*, baron pa *vita contemplativa* slovenskega preroda. Kopitar ni kljub temu nikoli dopustil niti najmanjšega dvoma o tem, da je Zois nesporni nestor slovenske kulture in književnosti, ki se mu tako najožji sodelavci kakor tudi sam patriarh slavistike Dobrovský klanjajo kot svojemu »spoštovanemu mecenu in *summu arbitru*«¹³⁶ (Kidrič 1941: 165). Nasprotno – s pomočjo korespondence je Kopitar med Zoisom in seboj dosledno ohranjal hierarhični odnos, utemeljen v prvih letih 19. stoletja, ki ga ni skušal preobrniti.

¹³⁶ Latinsko: »vrhovnemu razzodniku«.

KONČNA FAZA KONCEPTA: 1815. Po letu 1815 se je zaradi vztrajnega slabšanja Zoisovega zdravja in financ ter zaradi Kopitarjevega vedno bolj mednarodnega slavističnega delovanja začelo rahljati tudi konec leta 1809 reformirano razmerje med njima. V zadnjih štirih letih dopisovanja skoraj nista več usklajevala prerodnih dejavnosti. Kopitar je barona zgolj vljudnostno in zelo skopo obveščal o svojem delu. Od julija leta 1816 do novembra leta 1819 mu je poslal le par pisem. Zoisu je bilo prepuščeno, da je po svojih močeh in prepričanju pomagal oziroma svetoval kranjskim preroditeljem, ki so ga do konca obiskovali v palači na Bregu, tj. Vodniku, Zupanu, Ravnikarju in Metelku. Pismo, ki ga je napisal 12. julija leta 1816 Kopitarju, kaže, da je spremljal pot svojega nekdanjega tajnika le še od daleč, ne da bi mu poskusil dajati celo nezavezujoče nasvete. Časi Zoisovega energičnega vplivanja na sodelavce s pomočjo pisem so nepreklicno minili: »Za vse zadnje literarne novice se Vam najpristicneje zahvaljujem, ne da bi se mogel spuščati v podrobnosti [...]« (Zoisova pisma II, MP 84)

Na koncu je vodji slovenskega preroda preostala poslednja naloga – da napiše svojo literarno oporoko in pogleda smrti v oči. 8. oktobra leta 1818 je Kopitarju sporočil, da je poskrbel za rokopisno zapuščino starejših in mlajših slovenskih piscev, ter mu simbolično predal nadzor nad tedaj aktualnimi projekti slovenske književnosti in jezikoslovja:

Medtem sem dal letos z Metelkovo pomočjo pregledati vse Kumerdejeve in Japljeve rokopise ter jih dal v hrambo Licejski knjižnici, kar bom kmalu storil tudi s Hipolitovimi in drugimi starejšimi rokopisi, tako da bo poskrbljeno za slavo častivrednih slovenskih knjig – brez škode, če bi od tega nič ne šlo v tisk. Nasprotno pa javnost nestrpno pričakuje novo abecedo, po njej pa še slovnico in slovar! Popolnoma se zavedam, kako težka in odgovorna je vsaka od teh nalog! Samo žalosten sem, ker mi ne bo dano, da bi doživel dopolnitev preroda našega jezika. V zadnjih dveh letih me je smrt oropala vseh hišnih veteranov. (Zoisova pisma II, MP 89)

Po teh besedah naj bi bil torej slovenski prerod leta 1818, ko je Zois že slutil bližajočo se smrt, na pragu izpolnitve vrste pomembnih ciljev. Baron je v tem pismu še zadnjič obudil svojo staro mentorsko držo, saj je Kopitarju v opomin v smiselnem kronološkem zaporedju navedel zadnje naloge Zoisovega kroga: reformiran črkopis, ki bi ga moral iznajti in uveljaviti Kopitar s sodelavci, na tej podlagi pa novo slovnico, ki bi jo sestavil nekdo iz Kopitarjeve šole, na primer Franc Metelko, in novi slovar, ki bi ga izdal Vodnik. Po teh treh finalnih dosežkih bi lahko po Zoisovi oceni napočila zrela doba slovenskega jezika in književnosti. Še bolj določen je bil Zois v svojem zadnjem pismu Kopitarju, ki ga je sestavil več kakor pol leta po Vodnikovi smrti in dva meseca pred lastno smrtjo: v njem je sporočil, kako pripravlja objavo dela Vodnikovega slovarja, da bi zagotovil »tretjo literarno

dobro v slavo Kranjcev in Karantancev« (Bonazza 2004: 336). Čeprav izdaja ni bila uresničena, je bila v veliki meri baronova zasluga, da je po Trubarjevi in Zoisovi dobi dejansko napočila tretja – Prešernova doba.

Organizacija preroda

Med najpomembnejšimi funkcijami obravnavane korespondence je bila organizacija preroda, tj. načrtovanje in usklajevanje literarnih in jezikoslovnih prizadevanj. Pisma so članom in zunanjim sodelavcem Zoisovega kroga razdeljevala naloge in nadzirala njihovo izvajanje. Obenem so preroditelje ocenjevala in rangirala po učinkovitosti, s tem pa vplivala tudi na njihovo življenjsko usodo. Ohranjena korespondenca skupaj z drugimi sočasnimi viri dokazuje, da je bil glavni epistolarni načrtovalec notranje in zunanje politike kroga Zois, ki se mu je vsaj že leta 1794 pridružil Linhart, po koncu leta 1809 pa Kopitar.

Anton Tomaž Linhart

Linhartovo mesto v Zoisovem krogu najbolj osvetljujejo baronova pisma Vodniku. V njih se Linhart kaže kot Zoisu enakovreden arhitekt preroda. Prijatelja sta očitno v dvogovoru določala program, iskala sodelavce in jim delila naloge (Gspan 1967: 234). Zois je dal že v prvem ohranjenem pismu koprivniškemu župniku vedeti, da se z Linhartom posvetuje o Vodnikovem prihodnjem pesniškem in zemljepisnem delu (Zois 1973: 17, 19). Tretje pismo z dne 25. junija leta 1794 je pojasnilo, da Zois pesniške in prozne sestavke, poslane s Koprivnika, bere in ocenjuje skupaj z Linhartom: »Hkrati Vam sporočam, kako sva s prijateljem Linhartom ocenila Vaš dodatek h *Krajnski prat'ki*.« Temu je sledila podrobna kritika Vodnikovih besedil, napisana v prvi osebi množine, ki nakazuje dva enakopravna ljubljanska sogovornika koprivniškega župnika: »nama ne ugaja«, »želiva si«, »dvomiva«, »po najinem«, »obžalujeva«, »prosva« itn. (Zois 1859: 48–50). Tudi četrto ohranjeno pismo je potrdilo Linhartovo vlogo soorganizatorja Zoisovega kroga:

Ker ste bili tako dobri, da ste svoja učena dela povsem zaupali kritiki svojih prijateljev, sem jih pregledal z gospodom Linhartom in mu jih dal v popravo. Hkrati se bo dogovoril z gospodom Egerjem glede natisa male *prat'ke* in tudi prevzel njeno korekturo.

V nadaljevanju pisma je Zois med drugim sporočil, da si bosta z Linhartom dovolila skrajšati, spremeniti in izpiliti Vodnikove verze o mesecih (Zois 1973: 29–30).

Nagrobnik Antona Tomaža Linharta na ljubljanskem Navju, postavljen leta 1840 (foto: avtor)

Linhart je torej do smrti deloval kot glavni Zoisov sodelavec. Iz Vodnikovove avtobiografije je razvidno, da je pesnik dobro razumel, kako mu baron naloge dodeljuje skupaj z Linhartom (Kos, ur. 1988: 253). Enakega položaja ni v Zoisovi družbi užival niti Kumerdej, ki je v tem času sestavljal slovnico in slovar. Tudi šolnikovo filološko delo je bilo namreč enako kakor Vodnikovo literarno delo podvrženo strogi Zoisovi in Linhartovi presoji, o čemer priča baronovo mnenje v pismu Vodniku, da rokopis Kumerdejeve gramatike še ni dovolj dober za objavo: »Zdaj pa sva ga z Linhartom pregovorila, da ga bo še enkrat predelal.« (Zois 1973: 18) Tako vplivno mesto, kakor ga je imel v Zoisovem krogu Linhart, je lahko šele čez deset let dobil Kopitar.

Toliko bolj nenavadno je, da se Linhartovo ime v poznejši korespondenci med Zoisom in Kopitarjem pojavlja le redko, in še to ne v zvezi s pomembnimi zamislimi. Sam Zois ga ni v ohranjenih pismih omenil niti enkrat. Kopitar je njegovo ime nekajkrat navedel v okviru bibliografskih podatkov, sicer pa le še v letih 1808 in 1809, ko je poročal o nameri dunajskega profesorja Tomaža Dolinarja, da napiše nadaljevanje Linhartove zgodovine Kranjske (npr. Kidrič 1939: 52, 151). Na razvoj Zoisovega kroga po letu 1795 je imela Linhartova osebnost zelo majhen vpliv. Presenetljivo pozabo tako pomembnega ustvarjalca in prijatelja je mogoče razložiti le s Zoisovim značajem, ki je bil izrazito osredotočen na sedanjost. Tej, ne pa preteklosti je bil baron navajen naglo prilagajati življenje, tudi vodenje preroda.

Valentin Vodnik

Z Linhartovo smrtjo je postal najpomembnejša osebnost Zoisovega kroga Vodnik, ki pa kranjskega dramatika in zgodovinarja ni zmožel nadomestiti v vlogi tesnega baronovega prijatelja in sodelavca, čeprav se je leta 1796 preselil v Ljubljano. Pravzaprav se je zgodilo ravno nasprotno. Odnos med Zoisom in Vodnikom se je celo nekoliko ohladil. Videti je, da Vodnik svoje poezije po letu 1800 ni več dajal redno v presojo mecenu, čeprav je kot »domači slavist« še vedno prihajal k njemu na kosilo in pogovor (Kopitar 1973: 76). Zois je Kopitarju 8. marca leta 1809 poročal, da mu je Vodnik predložil v branje, ne pa tudi v popravo, svoje prevode Collinovih brambovskih pesmi. Iz Zoisovih besed je mogoče razbrati, da se je Vodnik držal enega od starih baronovih nasvetov glede pesnjenja, namreč o upoštevanju ljudskega okusa, opustil pa je drugega, namreč o vztrajnem piljenju vsebine in forme: »Do sedaj je kljub temu dokončal pet primerkov, ki jim sicer manjka pila, ki pa bodo – tako kaže – vendarle osvojili naš ljudski okus.« (Kidrič 1939: 173) Kopitar pa je v pismih Zoisu in Vodniku v času Ilirskih provinc in pozneje večkrat namignil, da pesnik ne zahaja dovolj pogosto v baronovo hišo.

Po letu 1803 je vlogo glavnega baronovega zaupnika, ki je некоč pripadala Linhartu, prevzel mladi Kopitar. Vodnik in Kopitar sta se kmalu razvila v tekmeča, ki sta se potegovala za mecenovo naklonjenost in obenem za prvenstvo v kranjski slavistiki. Spor je dosegel vrhunec spomladi 1808, ko je Kopitar prehitel svojega nekdanjega licejskega profesorja pri sestavljanju slovnice in je založniku Viljemu Henriku Kornu predložil rokopis tega dela. Vodnik, ki je lastno slovnico počasi snoval že več let, je nato iz zavisti vpričo presenečenega Korna omalovaževal vrednost tekmečeve gramatike. Vmes je moral poseči Zois, ki je dal prednost nedvomno boljši Kopitarjevi slovnici (Kos 1990: 158). Na baronovo pobudo sta se preroditelja pobotala še pred Kopitarjevim odhodom na Dunaj konec oktobra, Vodnik pa je iskreno obljubil pomoč pri korekturah slovnice, ki je zaradi pomembnosti zahtevala zedinjenje in slogo Zoisovega kroga. Čeprav je bil torej boj za Zoisovo priznanje in izdajo slovnice odločen v Kopitarjev prid vsaj že jeseni 1808, se mladi slavist ni pomiril. Ker se je bal, da bo Vodnik izkoristil njegovo odsotnost, si je s pismi več let prizadeval Zoisa obdržati na svoji strani. Pisma, ki sta si jih pošiljala Zois in Kopitar po letu 1808, vsekakor podrobno pojasnjujejo mesto, ki je bilo odkazano Vodniku v zadnjem desetletju delovanja Zoisovega kroga.

Za razmerje med Vodnikom in Kopitarjem je ostala tudi po letu 1808 značilna mešanica sodelovanja in tekmovanja. Zato se v sočasni Zoisovi korespondenci zrcali stalna menjava približevanja in oddaljevanja obeh razsvetlencev. Sprva se je zdelo, da si bosta vsak po svojih močeh prizadevala pomagati eden drugemu. Kopitar je začel takoj po prihodu na Dunaj živahno lobirati pri vplivnih dunajskih profesorjih in članih dvorne študijske komisije za ugodne recenzije, ki bi Vodniku za njegovo *Geschichte des Herzogthums Krain* prinesle denarno nagrado (Kidrič 1939: 45, 57, 59, 61). Kljub neugodni oceni, ki jo je napisal profesor Dolinar, je Kopitar spomladi leta 1809 dosegel odločitev komisije za izdajo knjige in podelitev nagrade (Kidrič 1939: 152, 195).

Vodnik se je skušal medtem Kopitarju oddolžiti s pomočjo pri izdaji njegove slovnice, za katero je v Ljubljani zbiral bibliografske podatke, sestavljal dopolnila in opravljal korekture. Vendar se je odnos med razsvetlencema pokvaril ravno zaradi tega. Čez Vodnika se je začel naprej pritoževati Zois, ki je 9. novembra leta 1808 na Dunaj sporočil, da tečejo dela za slovnico prepočasi: »[K]ajti, kakor Vi veste, ni Vodnik pri delovanju noben Bonaparte!« (Kidrič 1939: 49) Ta pripomba je zadostovala, da sta se v Kopitarju prebudila stara zamera in strah, da bo pesnik zopet oviral izid slovnice. Najprej je Vodnika po pisemih Zoisu samo nepotrpežljivo opominjal k delu (Kidrič 1939: 65). Že 23. januarja leta 1809 pa je svojo napadalnost stopnjeval, saj je baronu predlagal, naj Vodniku odpove sodelovanje

pri slovnici, v vsakem primeru pa naj ga najskrbneje nadzoruje. Vrednost Vodnikovega dela v baronovih očeh je skušal zbiti z najhujšim očitkom, ki ga je bilo mogoče izreči jezikoslovcu v Zoisovem krogu – primerjal ga je s Pohlinom:

Je otročja nepotrpežljivost ali preganjanje, če se mi zdi, da bi bilo bolje, ko bi Vodnikov sublimni etimološki dodatek izšel sam zase ali kakor pri Lindeju kot uvodna razprava k njegovemu slovarju? Na eni strani me straši s tem nujno povezana daljša zamuda, na drugi pa Vodnikova nagnjenost k markizmom. Naj Vaša milost vsaj ne dopusti ničesar, čisto ničesar, kar nima popolnega soglasja Vaše milosti. (Kidrič 1939: 131)

Zois ni, resnici na ljubo, tedaj storil ničesar, da bi pomiril Kopitarja, temveč je še prilil olja na ogenj. V pismu 24. januarja leta 1809 se ni le strinjal z oceno svojega nekdanjega tajnika, temveč je izrazil odobravanje, da je Dobrovský Vodnikovemu jezikoslovnemu delu prisodil manjši pomen kakor Kopitarjevemu: »Kako popolnoma drugače pa je nasprotno opravil z vodnarjem! (In kako bo sedaj šele molil za njegove etimološke poskuse!)« (Kidrič 1939: 138, 142) Kopitar je v odgovoru, ki ga je napisal od 1. do 3. januarja leta 1809, Zoisa srdito spomnil na Vodnikovo spletkarjenje v preteklem letu, usmerjeno proti njegovi slovnici, ga po krivici obtožil, da je namenoma molčal o njegovih dosežkih v pismu Dobrovškemu, poleg tega pa je zopet podvomil o pesnikovi strokovnosti. Kljub temu je še pri pisanju istega pisma zaslutil, da je šel v svojih očitkih predaleč, zato je predvsem iz obzirnosti do barona, katerega naklonjenosti ni hotel izgubiti, obljubil, da se bo za Vodnika posebej zavzel pri Dobrovškemu:

Zdaj bom mojstru pisal, da je z mojega stališča vse poravnano in da Vodnik v svojem položaju noče nobenega monopola. Tudi glede njegovega širokega in popolnega poznavanja slovanstva na Kranjskem po lokalnih raznolikostih in glede priprave lepega abecednega slovarja po zamisli Vaše milosti in Dobrovskega.

Slabo vest je Kopitar izkazal tudi s pozdravom na koncu pisma, ki je baronu sugeriral, naj vendarle zopet popravi slabe odnose med njim in Vodnikom: »*Posdravim zelo bišbo, to fe pravi, ktire smém.*« Poleg tega se je prostovoljno ponudil, da bi z Zupanom kranjskim in drugim intelektualcem na Dunaju razdelil več izvodov Vodnikove pesniške zbirke (Kidrič 1939: 144, 152, 153). Toda že čez dva tedna je kljub svoji obljubi in kljub izrecni želji iz Zoisovega pomirljivega pisma z začetka februarja, naj vendarle nujno priporoči Vodnikovo delo Dobrovškemu (Kidrič 1939: 155), trdosrčno zaključil: »[S]amo za Vodnikovo dejavnost nisem obljubil nobenega jamstva. On (Vodnik) naj sedaj izpodbije moje dvome o tem z – dejanjem.« (Kidrič 1939: 165) Takoj ko je torej videl, da mu Zois ni zameril vzkipljivega vedenja do Vodnika, je preklical vse svoje dobre sklepe. Vodnika nato res ni priporočil Dobrovškemu. Tudi nadaljnje stike med Kopitarjem in Vodnikom so obremenjevale takšne zamere, ki jih je skušal z mešanim uspehom miriti Zois.

Valentin Vodnik, litografija Antona Karingerja iz leta 1859 (SAZU)

Vsekakor sta Zois in Kopitar bolj kakor Vodnikovo jezikoslovno delo cenila njegovo poezijo. Spomladi 1809 sta organizirala pošiljko več izvodov Vodnikovih *Pesem za pokušino* in prevodov Collinovih pesmi za brambovce iz Ljubljane na Dunaj, kjer jih je Kopitar z Zupanom razdelil slavistom in drugim naklonjenim izobražencem, tako Erbergu, Dobrovskemu in znancem iz Galicije (Kidrič 1939: 153, 174, 190). Ker se je v istem času kljub nepogrešljivim bodicam nadaljevala tudi korespondenca med Kopitarjem in Vodnikom (Priatelj 1924: 155–161), se je zdelo, da so se nasprotja med njima umaknila v ozadje.

Toda čez eno leto, marca in aprila leta 1810, so se njuni odnosi kljub Zoisovemu posredovanju zopet zelo poslabšali. Vodnika kot dolgoletnega snovalca slovenskega slovarja je tedaj užalila Kopitarjeva namera, da sestavi mali francosko-slovenski slovar, zato je kolegu poslal zbadljivo pismo (Priatelj 1924: 161). Kopitar je v odgovor 31. marca leta 1810 pismu za Zoisa priložil poseben listek za Vodnika. Zois je Kopitarjevo sporočilo prebral in ga zaradi žaljive vsebine vrnil pošiljatelju, ki je razumel namig, saj je 25. aprila leta 1810 nekoliko zajedljivo komentiral: »*De Vodniko quoniam ita iudicasti, gratias ago: laceravi schedulam et tacebo.*«¹³⁷ (Priatelj 1924: 165; Kidrič 1941: 157) Baron je bil torej sposoben s pismi uravnati odnos med svojima varovancema, saj sta se oba sporazumevala tudi z njegovo pomočjo. Medtem ko je Zois v obeh sporih v zvezi s slovnico leta 1808 in 1809 stal na Kopitarjevi strani, pa je v aferi z listkom spomladi 1810 svojemu nekdanjemu tajniku vsaj implicitno očital pre nagljenost in zamerljivost. Toda njegova intervencija ni rodila trajnih sadov. Vodnik je od nekoga, verjetno od klepetavega Jakoba Zupana, izvedel za vsebino dunajskega listka ter za dve leti in pol prekinil dopisovanje s Kopitarjem, ki je prav tako vztrajal v užaljenosti (Priatelj 1924: 166). Kopitar se je iz občutka krivde zopet zagovarjal pred Zoisom in od njega pričakoval, da bo Vodniku pojasnil zaplet, spor pa zgledil: »Morda bi bilo dobro, če bi Vaša milost Vodniku naravnost rekla, da ste moje filološko pismo poslali nazaj. Tako bi vedel, pri čem je. Saj se ne jezim nanj!« (Kidrič 1941: 176)

Zois je imel prav, ko je Kopitarja osumil pristranskosti. Najbrž je tedaj spoznal, da se Kopitar na Vodnikove besede in dejanja vedno bolj jezljivo odziva predvsem zaradi tega, ker mu še ni uspelo zasesti službenega mesta, ki bi bilo primerljivo s tekmečevim. Eden resničnih razlogov za zamero je bilo najbrž v resnici kar Vodnikovo ponosno sporočilo Kopitarju z začetka leta 1810, da ga želi ilirski guverner Marmont postaviti za profesorja slovenščine na ljubljanskem liceju (Priatelj 1924:

¹³⁷ Latinsko: »Ker si o Vodniku že razsodil tako, se zahvaljujem. Raztrgal sem listek in bom molčal.«

160). 12. marca leta 1810 je Kopitar baronu odkritosrčno priznal, da bi težko prenesel napovedujoči se Vodnikov poklicni uspeh: »[Z]avidal mu bom, še posebej, če bom doživel neuspeh kot skriptor« (Kidrič 1941: 144). 13. julija leta 1810 pa je celo izrazil upanje, da bo ljubljansko katedro zasedel sam, in odločenost, da o tem iz ponosa ne spregovori niti besede z Vodnikom (*Zoisova pisma II*, MP 10).

Omenjeno tezo o Kopitarjevi zavisti kot glavnem razlogu za novi prepir z Vodnikom potrjuje razplet dogodkov. 15. decembra tega leta je Kopitar v Ljubljano končno sporočil novico o imenovanju za skriptorja. S to samopotrditvijo v žepu je bil pripravljen takoj pokopati zamero. Zoisu je celo napisal, da bo Vodnika vzel s seboj na poletno študijsko potovanje po slovanskih deželah, »*zbe bo odkrit*« (*Zoisova pisma II*, MP 11). Ker torej Kopitarju tekmeč ni bil več nevaren, je postal do njega veliko bolj strpen. V pismih baronu je v naslednjih mesecih večkrat prijazno izrazil željo, da bi prebral Vodnikove knjige za osnovno šolo in gimnazijo, ki so izšle leta 1811: »*Vodnikianos libros vellem videre.*«¹³⁸ (*Zoisova pisma II*, MP 19) Na pesnikov prerodni zanos se je iskreno spomnil tudi, ko je Zoisu 21. avgusta leta 1811 poročal o odkritju *Brižinskih spomenikov*: »*Vodnik gaudebit!*«¹³⁹ V nadaljevanju pisma je zelo naklonjeno ocenil Vodnikove šolske knjige, ki mu jih je očitno poslal Zois, pri čemer ni izvzel niti slovnice pod naslovom *Pismenost ali Gramatika za Perve Šole*, še posebej pa je pohvalil jezik *Keršanskega navuka za Ilirske dežele*: »*In Vodnikiana inveni multa bona, sed Katekismus est fluentior.*«¹⁴⁰ (*Zoisova pisma II*, MP 21) Kopitar in Vodnik sta korespondenco obnovila konec leta 1812 v načrtovanju slovenske izdaje *Brižinskih spomenikov* (Priatelj 1926: 129).

Korespondenca med Zoisom in Kopitarjem je v naslednjih letih Vodnika omejnala zlasti v zvezi z dokončevanjem slovenskega slovarja ter z reformo slovenskega črkopisa. Ni presenetljivo, da sta dopisnika tudi v tem obdobju nihala med zmerno naklonjenim in zmerno kritičnim odnosom do Vodnika. V njunih pismih je do konca ohranil podobo nadarjenega pesnika in pisca učbenikov ter precej manj posrečenega slovniciarja in slovaropisca. Značilno je Zoisovo zadržano mnenje o Vodnikovem lingvističnem znanju iz pisma Kopitarju z dne 18. februarja leta 1814, ki govori o njegovih komentarjih *Brižinskih spomenikov*: »Bojim se, da V[odnik] in Z[upan] zaradi pomanjkljivega poznavanja staroslovanskih slovnicih pravil Vas in Dobrovskega nista povsem zadovoljila.« (*Zoisova pisma II*, MP 64) Glede

¹³⁸ Latinsko: »Želel bi videti Vodnikove knjige.«

¹³⁹ Latinsko: »Vodnik se bo razveselil!«

¹⁴⁰ Latinsko: »V Vodnikovih knjigah sem našel veliko dobrega. Toda katekizem je bolj tekoč.«

Vodnikove leksikografije pa se je baron 6. aprila leta 1812 nekoliko nejevoljno odzval na Kopitarjevo novico o izidu občudovanja vrednega ruskega slovarja slovanskih jezikov: »Slovar po družinah je bil pač vedno moj konjiček, toda Vodnik se ni blagovolil zanj nikoli potruditi itn.« (*Zoisova pisma II*, MP 35) Kljub tem bodicam je Zois Vodniku neomajno verjel, da bo kmalu izdal svoj véliki slovenski slovar, saj je že 20. julija leta 1812 na Dunaj poročal o razveseljivem napredku: »Dela zelo zavzeto – jutri bo končal vse črke [...], *sed in sporco*.«¹⁴¹ (*Zoisova pisma II*, MP 43)

Ker pa slovar kljub napovedim ni izšel niti na Kranjskem v Vodnikovi izdaji niti na Štajerskem, kjer je lastno izdajo napovedoval Janez Nepomuk Primic, je začel Kopitar zopet napadati Vodnika. Že konec leta 1808 je baronu namigoval, da utegne nekoč Vodnika prehiteti s slovarjem (Kidrič 1939: 102), kakor ga je ravno tedaj že z gramatiko. Celo drugo desetletje 19. stoletja je v pismih Zoisu, Dobrovskemu in Vodniku pesnika zbadal zaradi počasnosti pri delu (npr. Prijatelj 1926: 128, 130). 13. februarja leta 1813 je barona odkrito nagovarjal, naj podpre njegovo namero, da sestavi slovar Vodniku za hrbtom:

Ker pa vidim, da za to nalogo samooklicani komisarji (*Vodnik*, Primic) ničesar ne naredijo, mi je že večkrat prišlo na misel, da bi stvar sam vzel v roke in tudi tukaj utrdil pot. [...] *Sic habemus aliquando tandem lexicon*.¹⁴² Toda preden bi se tega lotil, bi želel izvedeti mnenje Vaše milosti o tem, ali torej Vaša milost prav tako ničesar ne pričakuje od Vodnika in posledično odobrava mojo namero. Do takrat ne bom storil ničesar, potem pa bo – *si tu probaveris* –¹⁴³ hitro steklo! (*Zoisova pisma II*, MP 51)

Zois sicer predloga ni izrecno zavrnil, je pa molče odklonil njegovo legitimacijo, kar je bilo povsem dovolj, da ga ni Kopitar nikoli več omenil. Tudi ob tej priložnosti je torej Zoisovo pismo – čeprav zgolj z molkom – zavarovalo ustaljena razmerja in dejavnosti v krogu. V spoštovanju tega mecenovega nevidnega namiga je Kopitar čez nekaj mesecev priskočil Vodniku na pomoč pri razpošiljanju obvestil o skorajšnjem izidu njegovega slovarja oziroma pri mednarodnem oglaševanju te izdaje, kar je Vodnik 27. junija leta 1813 rad priznal Zoisu:

Kopitarju sem poslal 125 naznanil in ga skupaj z njegovim duhom in krogom delovanja ime-
noval za svojega pooblaščenca in zastopnika na Dunaju, v Budi, Bratislavi, Szombathelyju,
Pragi, Lvovu in tako daleč, kolikor misli, da je primerno in boljše. (*Zoisova pisma II*, MP 57)

¹⁴¹ Latinsko: »toda v grobem«.

¹⁴² Latinsko: »Tako bi končno vendarle imeli slovar.«

¹⁴³ Latinsko: »če boš odobril«.

Nagrobnik Valentina Vodnika na ljubljanskem Navju, prvič postavljen leta 1819 in predelan leta 1839 (foto: avtor)

Takoj po avstrijski zasedbi Ilirskih provinc oktobra leta 1813 je Zoisa, ki je morda od znancev v državni upravi dobil kakšen namig, očitno zaskrbela Vodnikova usoda. Ker pa je na začetku leta 1814 kazalo, da pesnik ne bo imel večjih težav, saj je ljubljanski škofijski ordinariat februarja celo predlagal, naj ostane ravnatelj normalk (Kos 1990: 22), je Zois Kopitarju 18. februarja olajšano, vendar tudi ustrezno zakrito sporočil: »Medtem pa me neskončno veseli, da je našel prijatelj« (Zoisova pisma II, MP 64). Toda strah je bil utemeljen. Vodnika so na začetku leta 1815 zaradi suma frankofilstva prisilno upokojili. Zois je nato napel vse sile, da bi pomagal staremu prijatelju. Ko ga je maja leta 1816 obiskal zunanji minister Klemens knez Metternich, ki se je želel z njim posvetovati o prihodnji upravni ureditvi ilirskih dežel, je Zois pogovor spretno napeljal na Vodnika. V bran je vzel sporno pesem *Ilirija oživljena*, pri čemer je verjetno relativiziral njeno profrancosko naravnost in poudarjal njeno anticipativno vrednost za prihodnjo avstrijsko Ilirijo, in se zavzel za Vodnikovo imenovanje za profesorja na novi ljubljanski katedri za slovenski jezik.¹⁴⁴ Nasprotno pa ni Vodnikova usoda prav nič ganila Kopitarja, ki se tega v pismih Zoisu niti ni trudil skriti. Ko je Vodnik jeseni 1815 pripotoval na Dunaj, da bi pri cesarju ali v dvornih pisarnah dosegel preklic odloka o upokojitvi (Kos 1990: 25), ga je Kopitar v pismu z dne 28. oktobra istega leta opisal takole: »*Ipsum inveni bene franciscaniorem, non enim ad Zoisium ventitat.*«¹⁴⁵ (Zoisova pisma II, MP 79) Prav tako baronu v naslednjem letu ni prikrikl, da je v kandidaturi za slovensko katedro odločno podprl Ravnikarja in Metelka, nikakor pa ne Vodnika.

Vodnikovo mesto v Zoisovem krogu je torej po letu 1808 bistveno določala korespondenca med Zoisom in Kopitarjem. Mnenji korespondentov o pesniku sta bili najbolj usklajeni leta 1808 in 1809, ko se še ni polegla njuna jeza zaradi Vodnikovega vmešavanja v izdajo Kopitarjeve slovnice pri knjigarjarju Kornu. Tedaj je pesnik gotovo padel v največjo nemilost pri svojem mecenu. Pozneje pa je Zois spredidel, da je Kopitarjev odnos do Vodnika pretirano kritičen, zato ga je skušal leta 1810 in 1813 omiliti. Svojega mnenja glede žaljivega listka in glede načrta za konkurenčni slovar kakor po navadi ni izrazil neposredno, temveč je na Kopitarjeve predloge, s katerimi se ni strinjal, odgovoril z molkom, ki pa je bil precej učinkovit. Njegova posledica je namreč bila, da je Kopitar klonil pod diskretnim Zoisovim pritiskom in omejil napadalnost vsaj v okviru njune korespondence. Zato pa je toliko bolj očitno, da je zlasti po letu 1815, ko so se začela pisma med Dunajem in Ljubljano redčiti, Zois izgubil vsak vpliv na Kopitarjevo ravnanje z Vodnikom, kar za življenjsko usodo zadnjega ni ostalo brez posledic.

¹⁴⁴ Gl. *Zoisova pisma* II, MP 84; Kidrič 1929–38: 650, 651; Kos 1988: 30; Vidmar 2006a: 767–768.

¹⁴⁵ Latinsko: »Zdel se mi je precej bolj francišksanski, saj ne zahaja več k Zoisu.«

Jernej Kopitar

V korespondenci med Zoisom in Kopitarjem se jasno odraža intimen odnos, ki sta ga mecen in njegov varovanec vzpostavila v obdobju skupnega bivanja v palači na Bregu, nato pa ohranjala po pismih. Kopitarju, ki je kot enajstletni deček leta 1791 odšel iz rodne vasi Repnje v ljubljanske šole, čez štiri leta pa ostal brez staršev (Kernc 1932: 496), je Zois najbrž kmalu po letu 1799, zanesljivo pa leta 1803 začel nadomeščati očeta. Približno tedaj ga je namreč baron, potem ko se je izkazal za odličnega zasebnega učitelja njegovega nečaka Antona pl. Bonazze, namestil v svojem domu kot tajnika, bibliotekarja in kustosa mineraloške zbirke (Kopitar 1973: 71). Zois je nadarjenega mladeniča, do katerega je razvil veliko bolj čustven odnos kakor do Vodnika, vzgojil v tesnega prijatelja in sodelavca. Kopitar je zato leta, ki jih je preživel v Zoisovi družini, štel »med najprijetnejša v življenju« (Kopitar 1973: 71). Ko sta se mecen in njegov najljubši učenec konec oktobra leta 1808 za vedno ločila, je dolge pogovore nadomestila korespondenca, ki je postala novi nosilec njunega stalno razvijajočega se odnosa.

Njuna pisma, v katerih se strokovne teme neločljivo prepletajo z zasebnimi, dokazujejo, da sta bili temeljni gibalni evropskega novoveškega pisma res predvsem dve: pošiljanje novic in izražanje čustev. V zvezi z zadnjim se je izkazal za pomembnega stalno prisoten Kopitarjev strah, da se bodo Zoisova prijateljska čustva do njega zaradi fizične ločenosti postopno ohladila, kar bi bilo v skladu z Aristotelovim mnenjem iz *Nikomahove etike* (Gantar, prev. 1994: 250), pa tudi v skladu s pričakovanji sodobnikov. V družbi, v kateri je bil posameznikov uspeh bistveno odvisen od njegove uspešne vključitve v sistem pokroviteljev, ki jih je bilo treba stalno osebno spominjati na njihove dolžnosti, ni bila takšna skrb niti najmanj neutemeljena (Bannet 2007: 60). V primeru odsotnosti so bila edina rešitev za ohranjanje prijateljeve ali mecenove naklonjenosti pisma. Ker je bil Kopitar sprva povsem odvisen od denarne podpore in priporočilnih pisem iz Ljubljane, je bilo njegovo izkazovanje čustev do barona vsaj delno pragmatično in konvencionalno. V tem pogledu je slavist vede ali nevede sledil starodavni epistolarni tradiciji. Pisma vseh zgodovinskih obdobj so namreč pod podobo čiste ljubezni praviloma ali vsaj pogosto skrivale odnose, ki so bili utemeljeni na moči, politiki in ekonomiji (Kauffman 1992: XXII).

ORGANIZACIJA ŽIVLJENJA IN DELA. Kopitar je bil prvi dve leti bivanja na Dunaju v osebni in finančni smislu skoraj popolnoma odvisen od Zoisa. Zato je bil v tem obdobju vpliv baronovih pisem nanj največji. Zois je kot nadomestni oče in mecen v pismih oblikoval življenjska in študijska vodila, po katerih se je bil

Nagrobnik Jerneja Kopitarja na ljubljanskem Navju, postavljen leta 1845 na pokopališču sv. Marka na Dunaju in prenesen skupaj s slavistovimi posmrtnimi ostanki leta 1897 na pokopališče sv. Krištofa v Ljubljani (foto: avtor).

Kopitar dolžan ravnati. To se je dobro ujemalo z baronovim značajem, ki so ga vsi sodobniki ocenjevali kot razumnega, treznega in gospodarnega (Pagliaruzzi, *Biografija*: [9]). Slavist je Zoisovo vodstvo in pokroviteljstvo, ki je bilo tako materialno kakor duhovno, lepo opisal v pismu 8. novembra leta 1809, samo nekaj dni po prihodu v cesarsko prestolnico:

Za mladega moža je resnično potreba in zato največja sreča, če ga v njegovih nazorih in upanjih vodi k mestu podpore in pomiritve nasvet nadvse častitljivega izkušenega moža. In sam se nebesom ne morem dovolj zahvaliti za to, da je moj telesni dobrotnik hkrati postal tudi takšen duhovni! (Kidrič 1941: 166)

Zoisova pisma Kopitarju so imela sprva izrazito vzgojno funkcijo. Ta se je v skladu s tendencami razsvetljenke epistolografije izražala v pošiljateljevi jasni govorici moči (Wolff 1992: 74). Zois je na začetku bdel nad najmanjšimi podrobnostmi Kopitarjevega bivanja na Dunaju. V prvem pismu 9. novembra leta 1809 mu je natančno predpisal, kako naj uskladi svoje vsakdanje življenjske opravke, študij prava ter slavistično delo:

Gospa Pfaundler Vas bo prav gotovo preskrbela tudi s pranjem in krpanjem, saj ne smete izgubiti niti trenutka za telesne opravke. Tako ali tako je moja resna želja, da Vam ne bi bilo treba izgubljati časa niti s poučevanjem. Vsako minuto morate uporabiti zase, za Vaš glavni študij in za stranske študije.

Prijazni, toda nič manj pokroviteljski zaključek tega odstavka ni puščal nobenega dvoma o tem, da mora Kopitar v zameno za gmotno in duhovno podporo v prihodnje izpolnjevati ta in podobna Zoisova navodila: »Od Vas pričakujem vse, Vi pa od mene nič manj.« (Kidrič 1939: 48)

Zois je v skladu s tem dogovorom od Kopitarja dobival podrobna poročila o napredku študija, slavističnih raziskav in naravoslovnega zanimanja. Iskreno se je veselil vsakega mladeničevega dosežka ali odkritja na teh področjih, vendar ga je istočasno opozarjal, naj bo pri delu zmeren in dosleden (Kidrič 1939: 85). Bolj resolutno je nastopil v pismu 9. februarja leta 1809, ko se je odzval na Kopitarjeve sanje o preselitvi v Prago k Dobrovskemu. Mecenov jezik je pobijal vsako varovančovo upanje na popuščanje: »*Precoco!*¹⁴⁶ Najprej mora iziti slovnica. Bodite kritični!« (Kidrič 1939: 156) Kopitar se je po ukoru takoj streznil: »Glede svojih slovanskih želja se bom strogo ravnal po nasvetu Vaše milosti.« (Kidrič 1939: 165)

¹⁴⁶ Italijansko: »Prezgodaj!«

Zoisova racionalna očetovska roka se je pokazala za najbolj potrebno sredi januarja leta 1809, ko se je Kopitar znašel v hudi osebni stiski, v kateri se mu je zdelo nemogoče uskladiti študij prava, ljubezen do slavistike in prihodnjo službo. Njegov emocionalni govor, izražen v zapleteni sintaksi, je obupano klical na pomoč Zoisa:

Zelo sem nesrečen zaradi tega, ker ne sledim nobenemu določenemu življenjskemu cilju, temveč hočem raje doseči vse mogoče, na koncu pa ne bom dosegel sploh nobenega. V tem trenutku, ko moram to priznati, mi je pri duši prav tako kakor prvi dan, ko mi je spomin na hišo [Vaše milosti], kjer sem bil kakor otrok, utrgal solze in odvel dar govora. Naj Vaša milost pomaga moji neodločenosti, da bi velikodušna podpora in moja dobra volja ne bili brezplodni. (Kidrič 1939: 120)

Zoisu ni bilo treba dvakrat reči. Njegov odgovor je že z začetkom, v katerem sta bili harmonično usklajeni enostavna sintaksa in modra vsebina, v korespondenco – s tem pa tudi v Kopitarjevo življenje – zopet uvedel razumnost in mir: »Vaše pismo [...] kaže nemir in malodušje, zato bom takoj prišel na pomoč. Predvsem je treba biti dosleden, potem pride vse samo od sebe.« (Kidrič 1939: 137)

Kopitar se je v tem obdobju odvisnosti od Zoisa naučil prilagajati jezik svojim pisem vnaprej določeni igri mecenovega dajanja in varovančevega sprejemanja nasvetov. Njegovo dosledno izkazovanje spoštovanja, ustrežljivosti in ponižnosti se je popolnoma ujemalo z navodili sočasnih epistolarnih kompendijev, ki so takšno držo priporočali otroškim, finančno odvisnim in po rodu ali položaju nižjim korespondentom (Bannet 2005: 120). Ni dvoma, da se je Kopitar kot nadvse lojalen Zoisov varovanec v prvih dveh letih dunajskega življenja voljno in brez slabega občutka podrejal vzgojnim pismom iz Ljubljane. Kakor se je izrazil 18. septembra leta 1810: »Saj se vendar nič ne izplača bolj kakor zavest, da si zvesto izpolnil vsako dolžnost, kar je mogoče brati tudi v pismih Vaše milosti.« (*Zoisova pisma* II, MP 6)

Kopitar je vlogo ubogljivega gojenca brezhibno igral vse do trenutka, ko je bil v drugi polovici leta 1810 imenovan za cenzorja in skriptorja. Po tej finančni in s tem osebni osamosvojitvi je iz njegovih pisem Zoisu izginil jezik podrejenosti, iz Zoisovih pisem njemu pa jezik diktata. Slavist ni, na primer, niti enkrat več omenil osovražene študija prava, v katerega ga je usmeril baron in o katerem je moral dve leti podrobno poročati v Ljubljano. Opustil ga je brez besede obrazložitve mecenu. Zois se kot zrela osebnost naravni spremembi epistolarnega sloga ni uprl.

FINANČNA PODPORA. Medtem ko je imel Zois z ozirom na organizacijo Kopitarjevega življenja na Dunaju vsaj v prvih dveh letih vlogo dominantnega korespondenta, pa se je tudi mladi slavist navadil spretno izkoriščati epistolarni jezik

za dosego svojih ciljev. K premišljenemu obnašanju do ljudi višjega rodu in položaja ga je v stanovsko urejeni družbi že od otroških let navajala njegova močna želja po uveljavitvi. Ko je nekoč v pismu Zoisu opisoval svoja prizadevanja za naklonjenost dunajskih velikašev in njihovih tajnikov, se je na pol v šali, na pol zares poistovetil s Sokratovim učencem Aristipom, ki je opravičeval svoje prilizovanje tiranu Dioniziju I. in njegovim dvorjanom: »Aristip je rekel: Kaj morem, če imajo kralji ušesa pri nogah ali celo v hrambi pri svojih hlapcih« (*Zoisova pisma* II, MP 6).

Vsekakor je moral Kopitar po naselitvi v pregrešno dragi cesarski prestolnici zaradi Zoisove prezaposlenosti s finančnimi in poslovnimi težavami, ki so se namnožile zlasti po francoski zasedbi Kranjske, izpopolniti način, kako je barona obzirno opominjal na dolžnost plačevanja vzdrževalnine za svojega varovanca. Običajno je začel najprej samo namigovati na svojo željo ali problem, nato pa je v naslednjih pismih otipljivost prošnje stopnjeval, dokler se ni Zois zadovoljivo odzval. Njegova spretnost, da se v pismih oboževanemu mecenu predstavi kot ponižni in nemočni prosilec, ki si ne upa z besedo na dan, spominja na mojstre epistolarnega jezika, kakor je bil Voltaire, ki se je v pismih vladarjem in vplivnim prijateljem premišljeno postavjal v isto držo, da bi dosegel svoj cilj (Dawson 1989: 52, 131).

Tovrstni pritisk na mecena je razviden že iz drugega pisma z Dunaja, napisanega 8. novembra leta 1808, v katerem Kopitar namiguje, da ga Zois ni v zadostni meri oskrbel z denarjem: »Toda že mi je žal, da moram kot sicer tako dober plačnik ostati dolžan Becku« (Kidrič 1939: 44). Čez tri dni je v novem pismu naštel vse stroške, ki jih je imel do tedaj, potem pa le prišel sramežljivo na dan s prošnjo:

Pomagal si bom, kakor bom znal. Toda, ali se Vaša milost ne bo jezila name, če bom v sedanji odvisnosti zgolj od Njene velikodušnosti ob tem trdem začetku na tem mestu izrazil svojo željo, da bi mogel računati na petsto florintov podpore po prvem tečaju? (Kidrič 1939: 52)

Zois je seveda prošnji takoj ugodil in ni nikoli več dopustil, da bi se bilo treba Kopitarju ponižati do odkrite prošnje za denar. Toda običajno se varovanec ni povsem pomiril niti po dosegu takšnega cilja, temveč je barona še naprej za vsak primer spominjal na njegove mecenske dolžnosti. Tudi ko je Zois zanj pri svojem dunajskem knjigarnarju Becku ustanovil poseben denarni sklad, je Kopitar 19. in 20. novembra leta 1808 pomenljivo zapisal, kako se na Dunaju ne namerava zadovoljevati, »da ne bi bil Vaši milosti kot varovanec v sramoto« (Kidrič 1939: 57).

Ko je začelo januarja leta 1809 zopet zmanjkovati denarja, se je Kopitar zatekel k preizkušnemu manevru. V pismu z dne 16. in 17. januarja leta 1809 je zapisal, da

»se zgrozi ob pogledu na« svoje finance. Po podrobnem popisu stroškov je obupano zapisal, da se bo odselil v revnejšo sobo, kosil v cenejših gostilnah in iskal službo pri grofu Ossolińskem, čeprav ta ne vzbuja zaupanja (Kidrič 1939: 122). Odziv je bil pričakovan. Zois je že 24. januarja povečal fond in Kopitarju naročil, naj nikoli ne dvomi v njegovo podporo (Kidrič 1939: 138).

3. avgusta leta 1809 je Kopitar, ki ga je poletni vojni metež za tri mesece odrezal od Kranjske in s tem od virov dohodka, zaradi Zoisovih finančnih težav v času francoske okupacije obljubil, da se bo začel preživljati sam, in sicer s poučevanjem (Kidrič 1941: 66). Ker se baron proti pričakovanjem zaradi hudih domačih skrbi ni takoj odzval na te subtilne namige, je postal Kopitarjev jezik v naslednjih dveh pismih določnejši. 28. avgusta leta 1809 je napisal, da je glede denarja pomirjen, ker ve, da se lahko v skrajnem primeru obrne »na ljubljanskega očeta« (Kidrič 1941: 80). Zois je razumel namig. Kopitarju je v odgovor nakazal 260 florintov in zatrdil, da ga bo podpiral »*in tantum, quantum revolutio permittat*«¹⁴⁷ (Kidrič 1941: 86).

Ta prefinjena pisemska igra se je ponovila še nekajkrat: mecenu je dovoljevala zavest, da se o finančni podpori odloča sam, ne na pritisk prosilca, varovancu pa je omogočala ohranitev dostojanstva. Kopitar je bil sicer morda na tihem res v vedno večji zadregi, ker je vedel za nezavidljiv položaj Zoisovih denarnih razmer, vendar se nakazilom iz Ljubljane kljub temu ni odpovedal. Pisma, kakršno je sestavil 18. oktobra leta 1809, je pisal z jasnim namenom. V njem je namreč le na videz naivno zapisal, da bo za nujno posojilo prosil Zoisovega prijatelja, ribniškega graščaka Antona Rudeža, »ki mu ni treba hraniti rudarjev«, pismo pa hinavsko zaključil:

Prav res prosim za odpuščanje, da Vašo milost toliko vznemirjam z zadevami, ki mi ležijo na duši. Dobrota Vaše milosti me napravi tako klepetavega in izkušnja, kako dobro svetujete, tako zaupnega. (Kidrič 1941: 108)

V resnici je prav dobro vedel, da ne bi Zois nikoli dopustil takšne sramote in da se bo takoj odzval z novo dotacijo.

Po natančno dveh letih je Kopitar kot novoimenovani skriptor s spodobno letno plačo 600 goldinarjev ter dodatki za cenzorstvo v višini 300 goldinarjev in za nastanitev v višini 160 goldinarjev (Hüttl-Hubert 1995: 219) zaživel brez Zoisove podpore. Baron mu je z njo omogočil študij prava in znanstveno delo, s katerim se je vzel v vrh evropske slavistike. Zavest o tem ni bila lahka, kar je razvidno iz Kopitarjevega pisma Zoisu 1. junija leta 1814: »Človek diha še enkrat bolj

¹⁴⁷ Latinsko: »toliko, kolikor bo dovolila revolucija«.

svobodno, če si vse pridobi sam. In pri meni bi bil za to že končno enkrat skrajni čas. Sicer se bom od nakopičenih dolgov pri Vaši milosti zadušil.« (*Zoisova pisma* II, MP 70) Najbrž ponosni Kopitar ravno zaradi takšnih občutkov ni povedal resnice, ko je leta 1839 v avtobiografiji opisoval začetek življenja na Dunaju:

Od svoje tajniške plače si je z lahkoto prihranil nekaj tisoč goldinarjev in baron Zois [...] se je povrh tega še ponudil, da mu priskoči na pomoč, če bo sila, vendar se Kopitarju za kaj takega sploh ni pokazala potreba (Kopitar 1973: 81).

V resnici znaša skupni znesek Zoisovih darov in nakazil točno tistih »nekaj tisoč goldinarjev«, ki jih je hotel Kopitar prikazati kot lastne prihranke.

PRIPOROČILA. Kopitar po prihodu v cesarsko prestolnico 5. novembra leta 1808 od Zoisa ni bil odvisen le duhovno in finančno. Mentor mu je s pomočjo mreže svojih dunajskih sorodnikov, prijateljev in znancev, ki je segala na dvor, v vladne kabinete, nadškofijsko palačo in na univerzo, zagotovil vpis na pravno fakulteto in vstop v plemiške salone. Kmalu je začel Kopitar vplivne znance pridobivati tudi sam – čeprav še dolgo časa predvsem na račun nekdanjega službovanja v Zoisovi hiši –, toda do leta 1811 je bil napredek njegovih študijskih in službenih zadev močno odvisen od baronovih priporočilnih pisem (Uršič 1958: 193).

Ta je še posebej potreboval od konca leta 1809 naprej, ko se je potegoval za službo v Dvorni knjižnici, in sicer predvsem za tri visoke dvorne in vladne uradnike, ki so imeli vpliv na izbiro skriptorja, obenem pa bili dovzetni za posredovanje barona Zoisa: profesorja in cenzorja Josefa Valentina Zlobicekega, dvornega komornika Jožefa Kalasanca barona Erberga ter ministra Karla grofa Zinzendorfa. Kmalu se je izkazalo, da o dobrohotnosti prvih dveh ne more biti nobenega dvoma. Kopitar pa je bil najbrž optimističen tudi glede avstrijskega državnika in ekonomista Zinzendorfa, ki je bil tedaj državni in konferenčni minister za notranje zadeve. Zinzendorf je bil namreč star Zoisov prijatelj in dopisnik (Trampus 1993), ki se je kot nekdanji obalni guverner od nekdanj zanimal za Kranjsko – svoj čas je najbrž na baronov nasvet naročil dva izvoda Linhartovega *Poskusa zgodovine Kranjske* (Grafenauer, ur. 1981: 169). Ker Kopitarja v nasprotju z Erbergom ni poznal že od prej in ker v nasprotju z Zlobickim ni mogel takoj oceniti Kopitarjeve nadarjenosti, je bilo treba za zagotovitev njegove naklonjenosti nujno pridobiti Zoisovo lastnoročno priporočilno pismo.

Toda Zois ni mogel takoj priskočiti na pomoč Kopitarju. Ravno konec leta 1809, ko ga je slavist najbolj potreboval, se je ukvarjal z lastnimi finančnimi težavami, poleg tega pa je zaradi hudih napadov protina obležal, ne da bi bil sposoben prijeti

za pero. Kopitarjeva pisma razkrivajo premišljeno taktiko, s katero mu je skušal izvabiti najprej odgovor, nato pa zaželena priporočilna pisma. Slavistovo pazljivo pisanje tovrstnih sporočil Zoisu se je popolnoma ujemalo s tedaj veljavnim prepričanjem, da je pismo bistveno sredstvo za zagotavljanje naklonjenosti pokrovitelja, zato je treba njegovi sestavi posvetiti vso pozornost (Schneider 2001: 222).

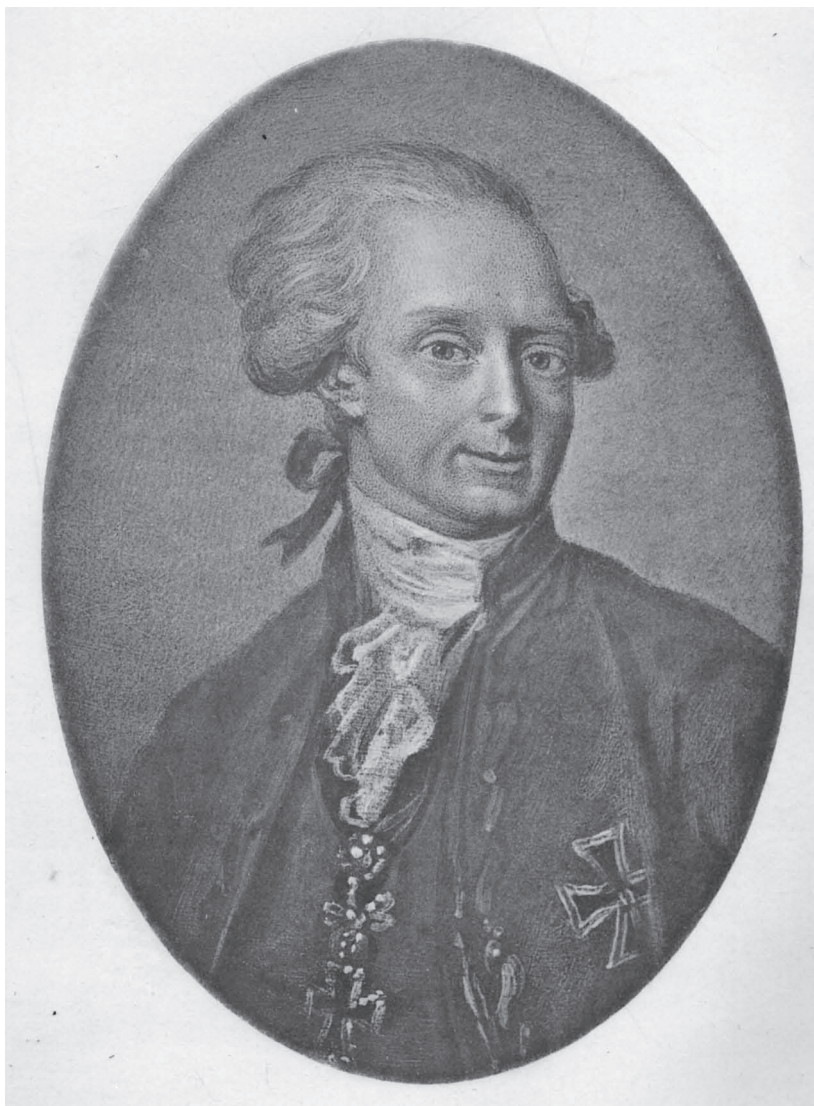
Eno takšnih pisem, ki so bila skrbno preračunana na uspeh pri prejemniku, je Kopitar sestavil 3. decembra leta 1809. Svoje želje ni razkril takoj na začetku, temveč je bralca pisma nanjo pripravljajl postopno. Ker od Zoisa že tri mesece ni bilo glasu, ga je takoj na začetku poskušal napeljati k zase prepotrebneemu odzivu: »[M]olk Vaše milosti začenja [...] vznemirjati, da sem Vašo milost morda nevede in nehote užalil«. Spraševanje po vzrokih za zaostalo pismo je bilo sploh preizkušena epistolarna taktika pri spodbujanju odgovora (Schneider 2001: 146). Nato je Kopitar Zoisu obnovil svoj pogovor z Wolfom, tajnikom ministra Zinzendorfa. Opis je načrtno laskal baronu, saj je Kopitar poudaril, kako Wolf »podpira vse, kar prihaja iz hiše Vaše milosti«, in kako mu je ljubo, ker »je dobil priložnost, da si pridobi zasluge za nekega varovanca barona Zoisa«. V nadaljevanju je postal Kopitar še bolj jasen. Zoisu je namreč natančno (re)konstruiral dialog med seboj in Zinzendorфом, v katerem je pravzaprav svojo prošnjo za Zoisa položil v usta ministru:

Od tam sem šel h grofu Zinzendorfu, da bi se mu enkrat osebno zahvalil *per parte mia*.¹⁴⁸ Rekel sem, da si brez ustrežljive dobrote gospoda Wolfa ne bi nikoli drznil biti v breme Njegovi ekscelenci brez pooblastila barona Zoisa itn. Rekel je: Seveda, če bi mi bil baron Zois o tem pisal, bi bil vtis toliko večji. Jaz: Pohitel bom s poročilom svojemu dobrotniku o veliki milosti Vaše milosti. Upam, da se bo Vaši milosti sam zahvalil za to in mi dal dokazilo, da milost ne bo zapravljena za nevrednega.

Za pismo velja pravilo, da dogodka ne more samo preprosto opisovati, ampak ga v veliki meri vzpostavlja na novo (Dietz 1999: 63). Resnični pogovor z ministrom je Kopitar v pismu zanesljivo vsaj delno priredil tako, da je ustrezal njegovemu namenu. Poanta zapisanega dialoga je morala biti s podčrtanimi deli besedila kristalno jasna: Zois mora opraviti svojo mecensko dolžnost in takoj pisati ministru. Toda Kopitar je to sporočilo baronu stopnjeval še naprej – prav do konca pisma, ko ga je izrazil neposredno. Tudi na tej zadnji stopnji je bil njegov jezik enako premišljen. Čustveni avtoportret Kopitarja kot ponižnega, zmedenega in nemočnega prosilca je skušal pri Zoisu namerno vzbuditi usmiljenje, pa tudi slabo vest:

Ne vem, kaj naj. Na eni strani si gotovo očitam, da sem Vašo milost užalil zaradi pomanjkajna dolžne taktnosti, medtem ko me važnost zame odločilnih korakov na drugi strani skuša

¹⁴⁸ Italijansko: »s svoje strani«.

Karl graf Zinzendorf kot komtur nemškega viteškega reda,
litografija po izvornem portretu (ok. 1780) iz knjige *Ludwig und Karl
Grafen und Herren Zinzendorf Gastona von Pettenezza* iz leta 1879

tolažiti [...] Od očetovske dobrote Vaše milosti si ne drznem upati le na odpuščanje zaradi skoraj nehotenih korakov, temveč Vašo milost tudi prositi, da me tako hitro, kakor je mogoče, pooblasti po pismu grofu Zinzendorfu, da bo vtis, ki bo odločil mojo usodo in usodo mojega slovanstva, toliko večji. (Kidrič 1941: 120–122)

V Kopitarjevih besedah je skrit očitek Zoisu, da se ne odziva na njegova pisma. V zgodnjem novem veku je epistolarna kultura tudi družbeno pomembnejšim osebam nalagala dolžnost, da vljudno odgovorijo na pismo (Schneider 2001: 86–87, 92–93; Bannet 2005: 67). Zois bi moral spoštovati načelo vzajemnosti, ki je veljalo tako za pisma kakor za obiske in darila (Whyman 1999: 19), in odgovoriti. Poleg tega je bil njegov varovanec v stiski.

Kljub temu, da baron zaradi bolezni tedaj ni mogel prijeti za pero, kar je njegov kopist Karnof sporočil na Dunaj, ga je skušal Kopitar 16. februarja leta 1810 ponovno prisiliti k ukrepanju. Slavistov uspeh je namreč nepričakovano ogrozil tekmeč Paul Strattman, ki ga je podpiral vrhovni dvorni mojster Ferdinand knez Trauttmansdorff (Uršič 1958: 199; Hüttl-Hubert 1995: 169). Kopitarjeva epistolarna taktika je ostala podobna. Zoisu je predstavil Zinzendorfovo nezadovoljstvo nad neprihodom priporočilnega pisma, pri čemer je položaj najbrž obarval bolj črno, kakor je bil v resnici:

Videti je, da je minister Z[inzendorf] kot svetovljan morda razumel protinasti razlog Vaše milosti kot *désaveu*¹⁴⁹ Vašega nekdanjega tajnika, saj opažam zadržani hlad in plašnost [...] Zadeva bo gotovo trajala še dovolj dolgo, da bi lahko nekaj vrstic, ki bi jih Vaša milost narekovala (če je mogoče!) grofu Z[inzendorfu] ali vsaj baronu Erbergu, [...] končalo omahovanje moje sreče ali vsaj nadaljnjih načrtov. (Kidrič 1941: 139–140)

Po vztrajnem ponavljanju iste prošnje v marčevskih pismih je Zois vendarle ugodil Kopitarju in ga aprila leta 1810 prijazno priporočil Zinzendorfu in Erbergu (Kidrič 1941: 151). Kakor po navadi pa je Kopitar železo koval toliko časa, dokler je bilo še vroče. Junija istega je barona bolj ali manj prikrito nagovarjal, naj ga priporoči še višje, in sicer svojima prijateljema – cesarjevemu bratu nadvojvodi Janezu in cesarjevemu družabniku Rudolfu grofu Wrbnju, pa tudi knezu Trauttmansdorffu (Kidrič 1941: 174, 178; *Zoisova pisma* II, MP 8). Toda kmalu se je izkazalo, da ta pisma niti ne bodo potrebna: 10. decembra 1810 ga je cesar končno imenoval za četrtega skriptorja Dvorne knjižnice. Zato pa je Kopitar po tem dolgo pričakovanem dogodku Zoisa spomladi leta 1811 pridobil še za to, da se je posebej zahvalil njegovima glavnima podpornikoma Zinzendorfu in Erbergu (*Zoisova pisma* II, MP

¹⁴⁹ Francosko: »tajenje«.

15). Šele ko je Kopitar dosegel svoj cilj, je Zoisu odkrito priznal, da za uspeh potegovanja za položaj v Dvorni knjižnici niso bila nadvse pomembna le baronova priporočilna pisma, temveč tudi baronovo ime sámo: »Celo v svoji prošnji za mesto skriptorja sem uveljavil zaslužen moralni kredit Vaše milosti.« (*Zoisova pisma* II, MP 15). Kopitar je imel zanesljivo prav, ko je prisojal takšen odločilen pomen tem besedam v svoji prošnji za službo, naslovljeni na cesarja Franca I.:

[O]sem let je pri baronu Zoisu, ki ga povsod slavijo in cenijo zaradi njegovega znanja in plemenitega značaja, živel kot njegov zasebni tajnik, knjižničar in skrbnik mineraloške zbirke – po baronovih besedah – za znanost. (*Zoisova pisma* II, MP 97)

Jakob Zupan

Kopitarjeva pisma so leta 1809 v Zoisov krog uvedla novega sodelavca – Jakoba Zupana, ki je bil nečak ljubljanskega stolnega kanonika Jurija Zupana, baronovega dobrega znanca (Suhadolnik 1991: 870). Kopitar se je s pet let mlajšim sodeželanom, ki je na Dunaju čakal na posvetitev v duhovnika, spoprijateljil takoj po prihodu v cesarsko prestolnico. Pričakoval je, da se bo pod njegovim vodstvom razvil v odličnega slavista, ki bi zamenjal po njegovem nezanesljivega Vodnika, zato mu je začel utirati pot k Zoisu. 23. decembra leta 1808 je baronu pisal, da je za njegov krog pridobil novega jezikoslovca, predvsem pa sodelavca pri prevodu *Svetega pisma*, s katerim sta želela Zois in Kopitar nadomestiti Japljevo izdajo:

V vsakem primeru pa bo Kranjska dobila pridnega delavca, tudi *pro lingua*,¹⁵⁰ v nečaku dekanu Zupana, ki se še tega leta vrača v domovino kot profesor teologije. Prav on je mož, ki bo poskrbel za nov, boljši prevod *Svetega pisma*. Vzbudil sem mu upanje, da bo imel prost dostop do Vaše milosti, česar se je zelo razveselil. (Kidrič 1939: 102)

Zois, ki je zaupal Kopitarjevi presoji, je 14. januarja leta 1809 rade volje potrdil Zupanov sprejem v svojo družbo: »Hrepeneče pričakujemo profesorja Zupana. Zelo bo dobrodošel svojim sodeželanom, če se bo vrgel na boljši prevod *Svetega pisma*.« (Kidrič 1939: 118) Po zamisli Zoisovega kroga bi ta prevod vpeljal enotni slovenski knjižni jezik, obenem pa še prenovljeni črkopis (Kernc 1932: 509).

23. januarja leta 1809 je bil Kopitar še vedno prevzet od Zupanovega rodoljubja:

¹⁵⁰ Latinsko: »za jezik«.

Profesor Zupan je tako navdušen domoljub, da ga piarist Lang, ravnatelj njegovega konvikta, ki ga zelo ljubi, samo povpraša ali poišče glede podatkov, ki govorijo v čast Kranjski, če se hoče rešiti melanholije, ki ji mora pogosto zapasti. (Kidrič 1939: 131)

1. februarja istega leta pa je Kopitar barona že opozoril na Zupanovo nagnjenost k janzenizmu:

Mogoče bo profesorju Zupanu uspelo pospraviti po kranjskem jeziku *comme il faut*.¹⁵¹ Vendar pa ga mora Vaša milost vzeti malo pod okrilje, sicer bo njegovo sveto navdušenje pod barbar-skimi janzenisti v nevarnosti, da se razkadi. (Kidrič 1939: 145)

Kopitar je nato Zupana, ki je bil odličen hebraist, skrbno pripravljaj na nalogo prevoda *Svetega pisma* iz izvirnih jezikov, s katero ga je čakal ljubljanski mecen. 29. aprila leta 1809 je Kopitar ravno pisal pismo Zoisu, ko je vstopil Zupan. Kopitar je naglo zaključil: »Toda sedaj je spet potrkal Zupan. Ukradel mi je marsikatero urico, ki pa vsaj ne bodo izgubljene za slovanstvo in za novo izdajo *Svetega pisma*.« (Kidrič 1939: 200) Ko pa je Zupan septembra leta 1809 odpotoval v Ljubljano, da bi prevzel prve dolžnosti v Cerkvi in Zoisovem krogu, ga je Kopitar pospremil s temi zaskrbljenimi besedami:

Njegov stric ga bo tako ali tako uvedel pri Vaši milosti. Po tem, ko sem ga поблиže spoznal, so se potrdile moje skrbi, da ga lahko spletkarjenje zaradi ambicioznosti, k čemur je zelo nagnjen, odtegnejo čistejši ljubezni do znanosti in slovanstva. Toda če bo le pogosto poslušal Vašo milost, bom zadovoljen. Nabral si je lepo jezikovno znanje in pozna skoraj celotno učeno *chronique scandaleuse*.¹⁵² Prav tako misli prodorneje kakor njegovi pokrovitelji, toda ti bodo [...] škodovali njegovemu značaju. (Kidrič 1941: 89)

3. decembra leta 1809 je Kopitarja zaradi možnih slabih vplivov ljubljanskih janzenističnih prelato v na Zupana skrbelo, zakaj se ta še ni šel poklonit Zoisu: »Ali Zupan še ni bil pri Vaši milosti?« (Kidrič 1941: 123) Potem ko je Zupan, tedaj imenovan za župnika v Šmarju, kmalu zatem vendarle obiskal barona in postal njegov pomožni bibliotekar, ga je Kopitar v naslednjih letih nadziral in mu precej osorno odrejal delo. Če se na njegova navodila ni ustrezno odzival, ga je neprijazno švrkal tudi v pismih Zoisu, tako maja leta 1810: »Kaj dela Zupan? *Mibi etiam conticuit!*«¹⁵³ (Kidrič 1941: 168) Kopitar je poleg tega Zupanu v palačo na Bregu pošiljal svoja pisma in knjige, ki jih je z dovoljenjem pošiljatelja, toda brez vednosti prejemnika, pregledoval Zois (npr. Kidrič 1941: 128).

¹⁵¹ Francosko: »kakor se spodobi«.

¹⁵² Francosko: »škandalozno kroniko«.

¹⁵³ Latinsko: »Tudi, kar se tiče mene, je utihnil!«

Junija leta 1810 je Kopitar najbrž ugotovil, da je Zupan izklepetal vsebino njegovega žaljivega listka, ki je bil spomladi namenjen Vodniku, vendar je izročitev preprečil Zois. Kopitar se je po tem dogodku, katerega posledica je bila huda Vodnikova zamera, zbal, da bo Zupan škodoval njegovemu ugledu tudi pri Zoisu. Mecenu bi lahko kot bivši Kopitarjev zaupnik razkril kakšno neprijetno podrobnost. Zato je hitel dunajski slavist mecena vneto prepričevati, da šmarskemu župniku nikakor ne sme zaupati:

Ali se Vaša milost ni načudila njegovemu lovu na anekdote in zasvojenosti s *chronique scandaleuse*,¹⁵⁴ ki je pri njem kakor *in culmine*.¹⁵⁵ In zamolči lahko še manj. In vsaka muha postane pri njem slon. [...] *De bi se je en malo pošedel, ino kaj délat zachél*. Najbolj usodno pa je, da je sposoben iz glasne radovednosti in *tracasserie*¹⁵⁶ celo npr. med Kopitarjem in Vodnikom ter *vice versa*¹⁵⁷ prenašati pošto z lahkomiselnostjo otroka, ki ne ve, kaj lahko iz tega nastane. *Comissa tacere nequit*.¹⁵⁸ *Sed quid tibi boc, qui ex primo intuita lynceo acrius perspicias, vel ipsam Mercuriam!*¹⁵⁹ (Kidrič 1941: 171)

Kopitar je torej želel po dolgi in uničujoči analizi Zupanovega značaja s končnim stavkom, ki je načrtno laskal Zoisu, svojega korespondenta prepričati, da se glede obravnavane teme popolnoma strinjata. Mecen bi moral po njegovem razumeti, da se lahko zares zanese le nanj.

Pisma z Dunaja so od tedaj naprej pogosto vsebovala pikre komentarje Zupanovega značaja, ki mu je Kopitar največkrat očital neutemeljeno domišljavost v odnosu do sodelavcev (npr. *Zoisova pisma* II, MP 8). Slavist je vztrajno ponavljal, da lahko Zupan osebno in strokovno dozori le pod Zoisovim strogim nadzorom. 19. januarja leta 1811 je zadovoljno konstatiral: »Vesel sem, da ima Zupan dostop do hiše Vaše milosti! V njegovih pismih opažam dobre posledice tega dejstva.« (*Zoisova pisma* II, MP 13) Kljub temu pa ni Zupan niti približno izpolnil njegovih prvotnih pričakovanj. Kopitar je 2. novembra leta 1811 baronu celo hudobno namignil, da bi ga lahko ob priložnosti nadomestila s kom drugim: »*Interea teneamus illum, cum melior non adsit!*«¹⁶⁰ (*Zoisova pisma* II, MP 23) Zoisa je do konca spodbujal, naj pri Zupanovi vzgoji uporablja trdo roko. Značilen je njegov nasvet

¹⁵⁴ Francosko: »škandalozno kroniko«.

¹⁵⁵ Latinsko: »na vrhuncu«.

¹⁵⁶ Francosko: »šikaniranja«.

¹⁵⁷ Latinsko: »obratno«.

¹⁵⁸ Latinsko: »Ne more molčati o tem, kar mu je zaupano.«

¹⁵⁹ Latinsko: »Toda zakaj naj to [govorim] tebi, ki na prvi bistrourni pogled bolj pronicljivo spregledaš tudi samega Merkurja!«

¹⁶⁰ Latinsko: »Medtem ga obdrživa, dokler se ne pojavi boljši!«

15. aprila leta 1812: »Tega moža bi si morala Vaša milost nekoliko izuriti?« (Zoisova pisma II, MP 36)

Kopitar je svoje nezaupanje do šmarskega župnika v korespondenci s Zoisom izrazil na več načinov. Večkrat je dosegel, da določene informacije, bodisi osebne bodisi strokovne narave, niso prišle do njega. Ni mu bil, na primer, pripravljen posredovati vseh dragocenih podatkov iz svoje korespondence z Dobrovskim, saj je ugotovil, da jih sporoča njegovemu nasprotniku Primicu v Gradec (Kidrič 1930: 128). 2. novembra leta 1811 je zato Kopitar Zoisu pisal: »Prilagam pismo Dobrovskega, *sed tibi soli. Supanus est nimis puer.*«¹⁶¹ (Zoisova pisma II, MP 23) Sploh je Kopitar tega sodelavca v pismih Zoisu pogosto podcenjevalno obravnaval kot neubogljivega otročaja. Vtis je, da je s pokroviteljskim odnosom do Zupana in drugih mlajših slovenskih preroditeljev, npr. do Zupančiča in Primica, podzavestno posnemal patriarhalno pozicijo svojega mecena. To je še posebej očitno v pismu z dne 9. septembra leta 1812, v katerem je Zoisu opisoval, kako je Zupana ostro prijel zaradi nekega neutemeljenega bahanja:

Na moje *invectivas amicas*¹⁶² je odgovoril *otroško proseče*. *Al bo kedaj kaj s'tega fanta, al nikoli?* Ta otrok se je še posebej sramoval, ker sem mu očital tako *in patenti*!¹⁶³ Vendar sem ga opozoril: če bi se kdo moral sramovati teh *invectivarum*,¹⁶⁴ bi bil to pač jaz, ne on. *Sed me coram magno patre omnia facere et dicere, quae clam.*¹⁶⁵ (Zoisova pisma II, MP 45)

Zupan pa ni bil tako neuporaben, kakor bi lahko sklepali zgolj iz teh Kopitarjevih omemb. Kot baronov bibliotekar je po Kopitarjevih navodilih, poslanih Zoisu, opravljal vrsto prerodnih nalog. Zlasti je preučeval stare tiske in zapisoval ljudsko slovstvo (Kernc 1932: 508, 509). Kopitar je 16. februarja leta 1810, na primer, Zoisu naročil, naj Zupan s pomočjo ljubljanskega škofa Kavčiča izve več o rezijanskih Slovincih (Kidrič 1941: 141). Do konca leta 1810 je Zupan prav tako na Kopitarjevo pobudo za Dobrovskega sestavil katalog Zoisovih slovanskih in slavističnih knjig (Kidrič 1941: 168). Poleg tega je na Zoisovo veliko veselje zbiral slovenske pregovore na podeželju in delal na novem prevodu *Svetega pisma* (Zoisova pisma II, MP 30, 64). Ena od ugodnosti, ki jih je bil šmarski župnik deležen v zameno za svoj trud, so bile izbrane slavistične in teološke knjige – pošiljal jih je Kopitar, poštno stroške zanje pa je plačeval Zois. Oba sta se glede tega sporazumela v medsebojni

¹⁶¹ Latinsko: »toda *samo tibi*. Zupan je preveč *otročji*.«

¹⁶² Latinsko: »prijateljske *invektive*.«

¹⁶³ Latinsko: »*odkrito*.«

¹⁶⁴ Latinsko: »*invektiv*.«

¹⁶⁵ Latinsko: »Vendar moraš *pred mano, vélikim očetom, storiti in reči* vse, kar *skrivaš*.«

korrespondenci (npr. *Zoisova pisma* II, MP 35). Kopitar ni pozabil na Zupana niti pri knjižnih nakupih v Parizu leta 1814: »Za Zupana bom prinesel cel paket antijezuitskih knjig.« (*Zoisova pisma* II, MP 71)

Zois se v nasprotju s Kopitarjem ni pritoževal čez Zupana. Le 18. februarja leta 1814 je tudi on v pismu Kopitarju hudomušno namignil na župnikovo ljubezen do zbiranja in prenašanja novic. Toda ta slabost očitno ni motila mecena, ki je istočasno izrazil namero, da Zupanu – kakor pred dvajsetimi leti Vodniku – priskrbi službo v kakšni ljubljanski župniji oziroma na liceju. Tako bi lahko Zupan seveda več časa posvetil Zoisovi knjižnici in prerodu:

[Zupan] mi lahko kvečjemu dvakrat na mesec posveti kakšno uro, ki pa zadošča komaj za klepet. Sedaj moli svoj brevir v ruskem jeziku in vedno pridno zbira anekdote. Privoščil sem mu prižnico v mestu, toda do sedaj ni bilo nobene možnosti. (*Zoisova pisma* II, MP 64)

Zois je Zupana cenil tudi v naslednjih letih. Med drugim mu je kljub nagnjenosti h klepetavosti zaupal vsebino zaupnega sestanka z Metternichom (*Zoisova pisma* II, MP 84), v zadnjem letu svojega življenja pa ga je sklenil poslati v Istro, da bi raziskal ostanke tamkajšnje glagolske kulture:

Profesor Zupan bo letos obiskal Istro in glagolske šole. Prihodnjo zimo Vam bomo izročili poročilo o njihovem propadanju ter zaprosili za podporo in rešitev te skoraj že izumrle jeze avstrijske staroslovanske knjižne jezikovne oblike itn. (*Zoisova pisma* II, MP 89)

Matevž Ravnikar in Franc Metelko

Popolnoma drugače je Kopitar Zoisu priporočal Matevža Ravnikarja (Snoj in Uršič 1960), ki je zvesto sledil njegovim prerednim pobudam in jezikovnim načelom (Kernc 1932: 507). Ta prefekt bogoslovnega semenišča, profesor teologije na ljubljanskem liceju in poznejši tržaško-koprski škof se je tako kakor Zupan Zoisovemu krogu približal na Kopitarjevo pobudo. Dunajski slavist je nekoč Zoisu priznal, da daje prednost »umirjenim in temeljitim glavam, kakor je Ravnikar«, pred zanesenjaki, kakršen je Primic (*Zoisova pisma* II, MP 62). Kopitar je v skladu z osebno preferenčno listo Zoisu vedno predal pozdrave najprej za Ravnikarja, nato Vodnika, na zadnjem mestu pa za Zupana, tako 27. julija leta 1815: »*Ravnikarum meum saluto et Vodnik et obliviosum Supanum.*«¹⁶⁶ (*Zoisova pisma* II, MP 76) Znamenje posebne naklonjenosti do Ravnikarja je bila uporaba svojilnega zaimka, ki je bil med Kopitarjevimi sodelavci in učenci običajno pridržan Vuku Karadžiću.

¹⁶⁶ Latinsko: »Pozdravljam svojega Ravnikarja, Vodnika in pozabljivega Zupana.«

Ravnikar je začel v palačo na Bregu pogosteje zahajati po letu 1810, ko je z Zupanom pripravljaval novi prevod *Svetega pisma*. V Zoisovi knjižnici je iskal razne slovenske izdaje biblije, pri baronu pa nasvetov glede prevajanja. Na začetku drugega desetletja 19. stoletja je skoraj sam prevedel celotno Mojzesovo peteroknjižje. Zois, ki je pozorno spremljal njegovo delo, je 28. januarja leta 1812 Kopitarju sporočil, da si Ravnikar »zasluži splošno pohvalo« (*Zoisova pisma* II, MP 30). Kakor v odgovor na ta poziv je profesorjev ugled v Zoisovem krogu čez dober mesec dodatno utrdilo pismo Dobrovskega za kranjske slaviste, ki je izrecno pohvalilo projekt jezikovno izčiščenega slovenskega prevoda *Biblije* iz izvirnih jezikov: »Ravnikarjevo pismo mi vzbuja spoštovanje do njega in do njegovega prizadevanja.« (*Zoisova pisma*, MP 33)

Kopitar, ki je spodbudil Dobrovskega k tem besedam, pred baronom junija leta 1813 ni skrival, da je med sodelavci Zoisovega kroga njegov ljubljenec prav Ravnikar, ki je tega leta izdal dovršena prevoda *Sv. Maša ino keršansko premišljevanje* in *Perpomočnik Boga prav spoznati*. Dunajski slavist je pri njem pravzaprav odkrival zgolj eno slabost – naklonjenost janzenizmu: »Ravnikar je moje upanje. Izjemna glava je. *Etiā de dogmatica magis recedet col tempo.*«¹⁶⁷ (*Zoisova pisma* II, MP 56) Kopitar je svarilo glede Ravnikarjevega verskega rigorizma, ki naj bi ga Zois poskusil omehčati, bolj določno ponovil 26. maja leta 1814:

Če si Vaša milost ne bo pustila pokvariti truda, da Ravnikarja zelo pogosto trpi ob sebi in ga ukroti, se pravi, da ga postopno, brez škode za njegovo vnemo itn. odvrne od janzenizma, lahko zlahka postane naš daleč najboljši pisatelj. (*Zoisova pisma* II, MP 69)

Kljub temu sta bila tako Zois kakor Kopitar prepričana, da bo Ravnikar, ki so ga odlikovali razumnost, delavnost in občutek za jezik, ustvaril pomembna dela. 28. decembra leta 1813 je Kopitar Zoisu razložil, da vidi v njem najpomembnejšega slovenskega pisatelja, morda pa tudi slovaropisca, pri čemer namerno ni omenil Vodnikovega literarnega opusa in že pripravljenega slovarja: »Od Ravnikarja pričakujem zelo veliko za *proprietās*¹⁶⁸ našega jezika. Ko bi ga Vaša milost le pregovorila za slovanski del slovarja!« (*Zoisova pisma* II, MP 62) Zois je v odgovoru 18. februarja leta 1814 implicitno popravil Kopitarjevo ignoranco pesnika, saj je kot glavna sodobna slovenska pisca navedel tako Vodnika kakor Ravnikarja. Poleg tega je korespondenta blago spomnil, da oba avtorja, ne le Vodnik, odlašata s svojima temeljnima izdajama – namreč s slovarjem in prevodom *Svetega pisma* – zaradi čakanja na Kopitarjevo črkopisno reformo. Ne glede na to pa se je popolnoma

¹⁶⁷ Latinsko in italijansko: »Sčasoma se bo oddaljil tudi od dogmatike.«

¹⁶⁸ Latinsko: »pomembnost«.

Matevž Ravnikar kot tržaško-koprski škof okoli leta 1840, litografija iz knjige
Tržaško-koprski škof Matej Ravnikar Jerneja Ravnikarja iz leta 1890

strinjal s Kopitarjevo hvalo Ravnikarja: »Z Vašim zaupanjem profesorju Ravnikarju se popolnoma strinjam! Znanje in voljo združuje na način, ki ga je mogoče najti le redko« (*Zoisova pisma* II, MP 64).

Glede na takšen ugled ni bilo nenavadno, da se je zdel Ravnikar Kopitarju sprva najbolj primeren kandidat za profesorja načrtovane katedre slovenskega jezika na teološkem študiju ljubljanskega liceja. Za njeno ustanovitev so si tedaj prizadevali vsi – Zois, Ravnikar in Kopitar. 27. julija leta 1815 je Kopitar v pismu Zoisu razgrnil svoj predlog: »Za Ljubljano bi bila najpomembnejša jezikovna katedra na teologiji. Na začetku bi jo, čeprav zastoj in s težko pridobljenim časom, prevzel Ravnikar. *Dum stabiliatur*.«¹⁶⁹ (*Zoisova pisma* II, MP 76) 20. marca leta 1816 je Kopitar baronu zaupno sporočil, da bo vprašanja za profesorski razpis po naročilu vlade pripravil on sam in da je njegov glavni kandidat še vedno Ravnikar. Vodnika, ki se je s Zoisovo podporo prav tako potegoval za to mesto, ni niti omenil: »Zato Ravnikarjeva slovanska katedra (naročili so mi, da pripravim vprašanja za razpis v zvezi s tem, *inter nos*)!«¹⁷⁰ (*Zoisova pisma* II, MP 83) Zois sicer ni izrecno nasprotoval Ravnikarjevi kandidaturi, vendar je lahko Kopitar iz njegovega pisma z dne 12. julija leta 1816, v katerem je bilo govora o nujnosti Vodnikove rehabilitacije po prestrogi prisilni upokojitvi, jasno razbral, da želi baron na katedri videti zaslužnega pesnika:

Profesor V[odnik] mi je pravkar prinesel *autographon*¹⁷¹ [*Illyrie redivoje*], sedaj pa obljublja, da mu bo priložil še *Illyrio magnificato*: upajmo, da slovanske katedre ne bo dobil kakšen *nem/sbovauz*.« (*Zoisova pisma* II, MP 84)

Zoisovi namigi glede Vodnika pa so tokrat naleteli na gluha ušesa. Leta 1817 je cesar ustanovil stolico, za njenega prvega profesorja pa je bil s trdno Kopitarjevo in Ravnikarjevo podporo namesto Vodnika izbran Ravnikarjev varovanec Franc Metelko (prim. Jagić 1885: 424). Zois kakor po navadi ni gojil zamere, temveč se je takoj prilagodil novim okoliščinam in začel pazljivo spremljati pouk slovenščine na liceju. Tako je leta 1817 Kopitarju potožil, da želijo Metelkov predmet zaradi zahtev bogoslovcev preoblikovati v neobveznega. Tudi tokrat je njegov nekdanji tajnik gladko preslišal nedoločno izraženo mecenovo prošnjo po posredovanju v ustreznem vladnem uradu: »Naj si Metelko poišče prostovoljne učence – ti bodo zato toliko boljši.« To razlikovanje v mnenjih pa nikakor ni pomenilo, da je začel Kopitar podcenjevati Zoisov blagodejni vpliv na mlajšo generacijo kranjskih predriteljev. V istem pismu z dne 14. junija leta 1817 je predlagal, naj baron vzame

¹⁶⁹ Latinsko: »Dokler se ne utrdi.«

¹⁷⁰ Latinsko: »med nama«.

¹⁷¹ Grško: »lastnoročni spis«.

pod okrilje tudi mladega Metelka: »Zakaj Ravnikar svojega Metelka ne vpelje pri Vaši milosti?« (Zoisova pisma II, MP 86). To se je v najkrajšem času tudi zgodilo, saj je Zois v pismu Kopitarju 8. oktobra leta 1818 na podlagi svežih podatkov vedro napovedal literarne in jezikoslovne dosežke Metelkove šole na ljubljanskem liceju:

Junija je dvor potrdil kranjsko katedro. Od tedaj dela Metelko zase in za bogoslovce z novim pogumom. Tako bo prišel v nekaj letih – iztrgan iz zemlje – na dan celoten jezikovni zaklad, ki ga je nakazal Vaš slovnični pregled. (Zoisova pisma II, MP 89)

Janez Anton Zupančič

V istem času kakor Zupan je postal član Zoisovega kroga tudi pesnik in zgodovinar Janez Anton Zupančič, ki je prišel na Dunaj študirat takoj za Kopitarjem (Gspan 1971). Najprej je postal varovanec barona Erberga, ki je potreboval pomoč pri zbiranju gradiva za zgodovino kranjskega slovstva in kulture. Zois je 20. januarja leta 1809 v pismu Erbergu navdušeno pozdravil to sodelovanje, za katerega je bil prepričan, da bo prineslo pomembna odkritja. Še več, prijateljevo pokroviteljstvo nad Zupančičem je primerjal s svojim nad Kopitarjem: »Upati je, da bosta on [Kopitar] in Zupančič v času dolgega bivanja na Dunaju spravila na dan še več literarnih zakladov.« (Kidrič 1939: 125)

Kopitar je do Zupančiča počasi razvil podoben odnos kakor do Zupana. Sprva je v njem videl koristnega prerodnega sodelavca, nato pa manj sposobnega tekmeča. Začel mu je zavidati Erbergovo mecenstvo, ki bi ga hotel izkoristiti sam za pridobitev službe v Dvorni knjižnici. 23. januarja leta 1809 se ni pred Zoisom prav nič pretvarjal:

[Erberg] si je sicer za svojega varovanca izbral Zupančiča; potrebuje ga za literarnega komornega strežaja. Tam se zato manj vrivam, toda [Erberg] bi onemu prav lahko ostal naklonjen, kolikor hoče, meni pa kljub temu pomagal do slovanske službe, saj Z[upančič] za to ni nadarjen. (Kidrič 1939: 130)

Ko je Kopitar ugotovil, da ga Zupančič ne more ogroziti in da je zaradi Erbergove skromne finančne podpore pogosto na tesnem z denarjem, mu je začel pomagati. Toda svoje dejanje je izkoristil v več pogledih. Najprej si je učinkovito podredil mlajšega kolega, nato pa je svoje usmiljenje unovčil še pri Zoisu. 3. marca leta 1809 je baronu opisal svoj denarni dar Zupančiču iz dveh razlogov: na dobrosrčnega mecena je želel prenesti stroške, ki jih je imel z Zupančičem, hkrati pa se je želel rešiti zamudnega prepisovanja Pohlinove *Biblioteka Kranjske*, ki mu ga je naložil Zois:

Posodil sem mu že 14 f[lorintov], da ne bi umrl od lakote. [...] Težko bom dobil spet kaj nazaj od te vsote. Na to niti nisem računal. Toda rad bi vsaj štel za plačilo primerjanje *Biblioteke Kranjske* z rokopisom o. Marka v knjižnici Theresianuma in vpisom Herbičevih dopolnil. Zupančič bo to opravil [...] (Kidrič 1939: 173)

Kopitar je dobro poznal svojega mecena: ne da bi mu bilo treba izrecno prositi, je Zois čez nekaj dni prevzel Zupančičev dolg, Kopitarjevo delo pa dodelil Erbergovemu varovancu: »Pomagajte vendar ubogemu Zupančiču še naprej na moj račun, obenem pa uporabljajte njegovo pomoč pri prepisovanju in kolacioniranju.« (Kidrič 1939: 176) Leta 1809 je Kopitar kolegu v Zoisovem imenu še večkrat ponudil roko v denarnih stiskah (Kidrič 1939: 185, 195). Tako je Zupančič počasi stopil v Zoisov krog.

Še bolj pa se je z njim povezal po drugi, bolj resni aferi. 16. avgusta leta 1809 je Kopitar Zoisu poročal o nerodnosti, ki jo je zagrešil Erbergov varovanec. Zupančič si je od svojega doolskega mecena tik pred izbruhom francosko-avstrijske vojne izposodil neki moskovski cirilski tisk iz leta 1692 in glagolski koledar, da bi ju preučil za lastne potrebe. Kopitar je nadaljeval:

Ko je baron Erberg nenadoma odpotoval, sta prišla ta dva primerka h [knjigarju] Binzu. [...] Primerka sem odkupil za ceno 20,3 f[lorinta], bodisi da bi ju ob priložnosti odstopil Zupančiču, s čimer bi ohranil čast *coram*¹⁷² Erbergom, bodisi da bi ju – ker mu je očitno malo do tega (*tant pis pour lui*)¹⁷³ – poslal Vaši milosti. (Kidrič 1941: 75)

Zois je v odgovoru 10. septembra istega leta seveda pohvalil Kopitarjevo rešitev prijateljevih knjig, naročil, naj mu jih pošlje na ogled v Ljubljano, in povedal, da je Zupančiča že osebno opravičil pri Erbergu (Kidrič 1941: 86). Kopitar je nato v soglasju s Zoisom zadevo tudi tokrat spretno izkoristil v svoj prid. Februarja leta 1810 se je šel Erbergu poklonit kot rešitelj njegovih dragocenih tiskov, obenem pa ga ponižno zaprosil za podporo pri kandidaturi za mesto v Dvorni knjižnici. Zoisu je 16. februarja leta 1810 zadovoljno poročal o uspešnem srečanju z baronom: »Prav nič ni bil videti neprizadet glede svoje lastnine in bo Vaši milosti zanesljivo zelo hvaležen za restitucijo. Kar meni je hotel povrniti stroške« (Kidrič 1941: 139). V zgodbi o Erbergovih knjigah se je zopet pokazalo, da sta Zois in Kopitar s pomočjo korespondence usklajeno in učinkovito nadzirala tako rekoč celotni slovenski prerod, ne le svojih sodelavcev. Glavna posledica afere je bila, da sta tako Erberg kakor Zupančič Zoisu in Kopitarju dolgovala hvaležnost, v vseh svojih nadaljnjih kulturnih podvigih pa sta postala še bolj odvisna od njune pomoči.

¹⁷² Latinsko: »pred«.

¹⁷³ Francosko: »toliko slabše zanj«.

Gotovo je Kopitar izpolnjeval tudi Zoisovo voljo, ko je spomladi 1809 Zupančiča uspešno priporočil za gimnazijskega profesorja v Celju (Kidrič 1939: 201). Ko je mladenič novembra istega leta odpotoval, da bi zasedel novo delovno mesto, je Kopitar Zoisu podal oceno: »Njegovo početje in njegov značaj mi nista prav nič všeč. Toda morda nam bo vendarle zbral štajerske ljudske pesmi!« (Kidrič 1941: 117) To je bila torej naloga, ki jo je dal Kopitar gotovo s Zoisovo vednostjo za popotnico hvaležnemu Zupančiču (prim. Gspan 1971: 552).

Jožef Kalasanc Erberg

Jožef Kalasanc baron Erberg sicer ni bil član Zoisovega kroga, vendar je kot kranjski domoljub in ljubiteljski zgodovinar vneto podpiral in dopolnjeval prerodno delo svojega dobrega prijatelja. Bil je med prvimi Zoisovimi znanci, ki jih je moral Kopitar po prihodu na Dunaj obiskati, da bi si zagotovil njihovo naklonjenost. Erberg in Kopitar sta se na Dunaju sestala konec leta 1808. S srečanjem sta bila zadovoljna oba – slavist si je pridobil vplivnega zaščitnika, baron pa nadarjenega informatorja, saj je njemu samemu zaradi dvornih obveznosti zmanjkovalo časa za zgodovinske raziskave. Kopitar je 21. decembra leta 1808 poročal v Ljubljano o prijaznem Erbergovem vabilu: »Naj ga kar obiskujem tako pogosto, kakor mi je ljubo, in mu pomagam pri njegovem zbiranju knjig in naslovov knjig, ki so bile natisnjene v Ljubljani.« (Kidrič 1939: 98)

Zois in Kopitar sta cenila Erbergov plemenit značaj. Enako iskreno sta ga spodbujala in mu pomagala pri hvalevrednem zbiranju knjig, rokopisov, upodobitev in drugih predmetov, povezanih z zgodovino Kranjske. Le ko se je pokazalo, da pripravlja baron iz Dola obsežen zgodovinski pregled slovstva in kulture v vojvodini Kranjski, sta se skeptična Zois in Kopitar hitro zedinila, da bo izpod Erbergovega peresa prišel polihistoriski bibliografski katalog, podoben Pohlinovi *Biblioteki Kranjske*, ne pa sodobna literarna zgodovina. To sta si pač v nasprotju z Erbergom zamišljala kronološko urejeno, predvsem pa utemeljeno na kritični zgodovini slovenskega jezika, kakor jo je Kopitar v obliki kratkega pregleda ravno tedaj zasnoval v slovnici (prim. Vidmar 2006c: 22). 24. januarja leta 1809 se je Zois v pismu Kopitarju ironično odzval na novico o Erbergovem ambicioznem načrtu: »Kulturna zgodovina Kranjske v dveh zvezkih?!!!« (Kidrič 1939: 140) Kopitar se je 1. februarja leta 1809 pridružil Zoisovemu dvomu o kritičnosti Erbergovega zgodovinopisja:

Baron Erberg, ki sem mu včeraj spet prinesel tri Mandelčeve knjige [...], mi je izročil vse mogoče za Vašo milost. Obravnava zgodovino Mandelčeve tiskarne v Ljubljani in je prepričan, da je tiskal tudi glagolske knjige (!). (Kidrič 1939: 148)

Jožef Kalasanc baron Erberg, litografija, natisnjena leta 1836
pri Aloisu Leykumu na Dunaju (foto: NUK)

Kopitar je Zoisa poleg tega podrobno obveščal o razvoju sodelovanja med Erbergom in Zupančičem. Pogovor z Erbergom mu je potrdil sum, da njuno raziskovanje v nasprotju z delom Zoisovega kroga ni utemeljeno na trdni strokovni podlagi, vezani na prerod, temveč izhaja iz ljubiteljskega zbirateljstva, ki pripada še baročni dobi:

Sicer mi je z zelo laskavimi besedami zaupal (pove mi vse kakor baronu Zoisu!), da podpira Zupančiča s 15 f[lorinti] na mesec, on pa mu mora za to prinesiti *strazzo*¹⁷⁴ od vsega, na kar naleti v zvezi s Kranjsko. (Kidrič 1939: 148)

¹⁷⁴ Italijansko: »svilene odpadke«.

9. februarja leta 1809 si je Zois skiciral odgovor na Kopitarjeva poročila. Ostal je pri prvotnem mnenju o Erbergovi naivnosti, zlasti glede teze o ljubljanskih glagolskih tiskih, vendar je Kopitarju naročil, da mora njegovemu staremu prijatelju vsekakor pomagati pri delu. Nikakor ni izključeval možnosti, da bo Erbergov nastajajoči pregled slovstva na Kranjskem zelo koristen: »Erbergova Mandelčeva tiskarna – *bene!*¹⁷⁵ *Dubito de glagoliticis!*¹⁷⁶ Priskrbeti mu je treba vse mogoče!« (Kidrič 1939: 158) Tudi sam Zois je takoj poslal Vodnika v ljubljansko Semeniško knjižnico, da je tam popisal Spangenbergovo postilo, za katero je Erberg sumil, da je v zvezi z Mandelcem (Kidrič 1939: 148, 154). Kopitar se je v naslednjem pismu z dne 19. februarja leta 1809 strinjal, da je pomoč baronu iz Dola upravičena, vendar si ni mogel kaj, da ne bi primerjal tako različnih si mecenov – Zoisa in Erberga: »Erbergu bom služil [...] Obstaja pa velika razlika med *protecteurjem*¹⁷⁷ in *protecteurjem*: mecen bi morali vendarle poznati stroko ali pa ne bi smeli delati načrtov.« (Kidrič 1939: 165)

Ne glede na to, da sta Zois in Kopitar v medsebojnih pismih Erbergovo ljubiteljstvo jasno ločila od svojega strokovnega in prerodnega dela, so ostali odnosi med omenjenimi tremi akterji ves čas neskaljeno odlični. Predvsem je začel Erberg že jeseni 1809 podpirati slavistovo kandidaturo za službo skriptorja v Dvorni knjižnici (Kidrič 1941: 133, 139–141). Zois in Kopitar sta, da bi spodbudila že tako ali tako ustrežljivega barona, v tem času usklajeno izkoristila tudi afero Zupančič. 14. aprila leta 1810 je Zois uporabil odtujeni knjigi za povod, da je po večmesečnem premoru zopet pisal Erbergu, glavni namen pa je bil v resnici priporočilo Kopitarja:

Z največjim veseljem bom Vašemu blagorodju vrnil dve slovanski deli, ki ju je za Vašo biblioteko rešil Kopitar. On sam bo imel čast, da preda zavitek [...] Jemljem si svobodo, da Vam res srčno priporočim tega svojega varovanca, ki se poteguje za mesto skriptorja v Dvorni knjižnici in ki se zanesljivo ne bo izkazal za nevrednega Vaše milosti. (Kidrič 1941: 151)

Zois je v nadaljevanju pohvalno opisal še Kopitarjevo izjemno znanje in sposobnosti, ki bodo koristile slavistiki in slovenskemu jeziku, ter zaključil, da bi bilo imenovanje tudi nagrada zanj osebno. Pismo se je zdelo na prvi pogled – z ozirom na avtorjev uglajeni slog – neobvezujoče za prejemnika. V resnici pa se je vključevalo v staro tradicijo priporočilnih pisem, ki je segala še do epistol Cicerona in Plinija Mlajšega. Ta pisma so navadno bolj kakor priporočeno osebo poudarjala moč pošiljatelja in dolg prejemnika pisma (Rees 2007: 154–156, 168). Tudi Zoiso

¹⁷⁵ Italijansko: »dobro«.

¹⁷⁶ Latinsko: »Dvomim o glagolskih [tiskih]!«

¹⁷⁷ Francosko: »pokroviteljem«.

pismo je kljub blagemu tonu z vsemi spremnimi podatki Erbergu precej nedvoumno sporočalo, da se mora za Kopitarja zavzeti iz štirih razlogov: moralnega, saj je Kopitar najboljši kandidat, iz hvaležnosti, ker mu je Kopitar vrnil knjigi, zaradi prijateljstva s Zoisom ter ne nazadnje zaradi domoljubja in spoštovanja do preroda. 9. maja leta 1810 je Erberg, ki je dobro razumel Zoisovo pismo, pomirjujoče odgovoril, da ima Kopitar vso njegovo podporo: »Zelo si želim, da bi Kopitar dobil zanj pripravljeno mesto.« (Kidrič 1941: 162)

Čeprav je Erberg Zoisu redno pisal in ga obveščal o pomembnih dogodkih v svojem življenju, ni imel ljubljanski mecen prav nič proti, da ga je o baronu iz Dola ločeno informiral tudi Kopitar. Spomladi 1810, na primer, je Zois poizvedoval po stanju prijateljevega gospodarstva (Kidrič 1941: 167). 14. oktobra leta 1810 pa je Kopitar seciral Erbergov videz: »Odstranil si je tudi kito. Čeprav živi v svojem elementu, ni videti tako dobro, kakor bi človek pričakoval.« (*Zoisova pisma* II, MP 8) Kopitar in Erberg sta ostala zaradi Zoisa povezana tudi po letu 1819. Dunajski slavist je še leta 1831 Erbergu sporočal in obljubljal biografske podatke o svojem mecenu, da bi jih baron vključil v zgodovino kranjskega slovstva (*Erbergova pisma*, Kopitarjevo pismo Erbergu 12. 7. 1831).

Janez Nepomuk Primic

Prav gotovo pa niso bila Kopitarjeva pisma do nobenega od slovenskih razsvetljenecv tako neusmiljena kakor do pesnika, filologa in šolnika Janeza Nepomuka Primica. Njegovo usodo sta Zois in Kopitar spremljala, pa tudi usmerjala z velikim zanimanjem za razvoj slovenskega preroda na Štajerskem. 9. februarja leta 1809 je Zois Kopitarju sporočil zanimivo vest, da želijo uradni krogi v Gradcu »kultivirati Slovence ob Dravi« (Kidrič 1939: 156). Gotovo je od graške plemiške družine Lehmann, v katero se je primožila njegova nečakinja, zvedel, da vodstvo gubernija razmišlja o organizaciji pouka slovenščine za graške bogoslovce, ki bi zasedli spodnještajerske župnije.

Kopitar je primernega človeka, ki bi lahko pomagal uresničiti ta načrt, kmalu odkril v svojem znanu Primicu, saj je Zoisu 3. decembra leta 1809 prvič omenil nekega obetavnega graškega študenta, ki po njegovih navodilih izpisuje besede iz slovenskih protestantik (Kidrič 1941: 123). Na Zoisovo željo po bolj podrobnih podatkih je Kopitar maja leta 1810 rad odgovoril: »Primic je jurist 3. letnika v Gradcu, moj sodeželan in soslavist.« (Kidrič 1941: 165) Kopitar je bil tedaj mladeniču še zelo naklonjen. Spomladi 1810 je Primic v Gradcu ustanovil Slovensko društvo in pridobil zanj nad petnajst študentov bogoslovja (Kidrič 1934: 10, 21–30;

Šumrada 2002: 54). Program društva je bil sprva usklajen s Kopitarjem, ki je Primica nagovoril k zasnovi slovenskega slovarja in mu iskal pomočnike tudi na Kranjskem (Kernc 1932: 508). Glavni nalogi štajerskih preroditeljev sta bili zato izpisovanje besed iz graških izvodov Trubarjeve *Nove zaveze* in Dalmatinove *Biblije* ter študij Kopitarjeve slovnice. Že čez nekaj mesecev pa je Primic družbi postavil ambicioznejši, težko uresničljivi cilj – topografski popis vojvodine Štajerske (Kidrič 1934: 32–35).

Jeseni 1811 je prišlo med Kopitarjem in Primicem do preloma. Povod zanj je dal izvod Vodnikove slovnice, ki ga Primic ni pravočasno vrnil Kopitarju, zaradi česar ga je začel dunajski slavist pri Zoisu in vseh drugih korespondentih zaničevati kot tatu (npr. *Zoisova pisma* II, MP 48). Pravi razlog za spor je bil v resnici vse bolj samostojno Primičevo prerodno delovanje, ki se ni več oziralo na Kopitarjeva navodila. Poleg tega je Kopitarja na skrivaj mučila zavist zaradi tekmečevega hitrega napredovanja. Primic je bil namreč na začetku leta 1811 najprej imenovan za skriptorja graške licejske knjižnice (Kidrič 1934: 11). Nato se je prijavil še za mesto profesorja na katedri za slovenski jezik na graškem liceju, ki jo je junija leta 1811 na njegovo pobudo ustanovil cesar. Kopitar je začel pozno jeseni istega leta Zoisa prepričevati, naj s pomočjo svojih znancev v Gradcu onemogoči Primičevo kandidaturo (Kidrič 1929–38: 501–504, 515–516).

Zois ni poznal vseh podrobnosti spora med slavistoma, vendar je zaupal Kopitarjevi presoji, da bo svojeglavi Primic kot profesor škodil skupnim prerodnim prizadevanjem. S pomočjo sorodnika Jožefa pl. Lehmana je štajerskemu deželnemu referentu za verske in študijske zadeve Jožefu Alojziju Jüstlu, ki je bil glavni podpornik slovenske katedre in Primica (Šumrada 2002: 54–56), sporočil svoje pomisleke glede izbire Kopitarjevega nasprotnika. 28. januarja leta 1812, en mesec po pisnem natečaju za prihodnjega profesorja slovenščine v Gradcu, ki ga je koroško-štajerski vladi pomagal pripraviti Kopitar (Šumrada 2002: 56), je Zois na Dunaj pisal: »Po Lehmannu sem dal gubernijskega svétnika Jüstla v Gradcu opozoriti, naj bo pozoren na odpadniškega Primica in njegove slovenske pomočnike!« (*Zoisova pisma* II, MP 30)

Toda Kopitar si je medtem premislil, saj je v istih dneh dobil v pregled natečajna prispevka Primica in njegovega tekmeča Janeza Krstnika Šmigoca. Nepristransko se je odločil za mnogo boljšega Primica in ga tudi priporočil vladi (Šumrada 2002: 56). Nato je skušal takoj popraviti škodo, ki je po njegovi krivdi grozila s Zoiso strani. 5. februarja leta 1812 je mecenu hlastno pisal:

[D]anes hitim [...] tudi s prošnjo, da bi Vaša milost v Gradcu preklicala vse o Primicu, sicer bo trpela dobra stvar. Sam sem sicer s Primicem prekinil dopisovanje, ker mi je zaradi svoje sprevrženosti in gospodovalnosti zoprn (zvičajnost ima za življenjsko modrost, zame, ki sem učencem Vaše milosti, pa je poštenje največja vrlina) [...]

Kopitar je torej vztrajal pri pristranski oceni, da si Primic zaradi slabega značaja zasluži osamitev, kljub temu pa mu je v nadaljevanju pisma pravično priznal zasluge za »veliki načrt«, tj. za slovenski prerod:

Vendarle je prav on dosegel, da je bila v Gradcu ustanovljena slovenska katedra, njegovi tekmeči pa so še bolj ubogi reveži kakor on. Zato bi bilo pač zaželeno, da stolico dobi Primic. [...] Nasprotno bi pri nekem Šmigocu zadeva po prvotni usmeritvi potonila nazaj v svoj nič. [...] Tako pa prav zares lepo prosim, da Vaša milost vzame nazaj svoja naročila Lehmannu ex causis allatis.¹⁷⁸ Mogoče bo preklic prispel komaj še pravočasno, ker je natečaj že v manibus iudicum¹⁷⁹ in bo odločitev sprejeta v kratkem času. Primic lahko našemu velikemu načrtu škodi toliko manj, ker se s poglobitnimi potezami strinja in bi se rad postavljaj zgolj v podrobnostih, pa tudi kot samostojen mislec. (*Zoisova pisma II*, MP 31)

Zois je sprevidel, da sta se s Kopitarjem prenačljila, in odgovoril: »S Primicem ste me sprijaznili.« (*Zoisova pisma II*, MP 35) Najbrž je to pomenilo, da je v Gradcu poslal novo pismo s preklicem starega. Za razumevanje mu je bil Kopitar hvaležen (*Zoisova pisma II*, MP 37). Očitno pa ta zaplet ni niti ogrozil niti upočasnil uradnega postopka. Primic je 19. februarja postal profesor, 30. aprila leta 1812 pa je imel nastopno predavanje (Šumrada 2002: 56). Kopitar je do Primica tudi v naslednjih mesecih gojil mešan odnos, ki se je zrcalil v njegovih poročilih vodji slovenskega preroda. Tako je 13. junija leta 1812 zanj celo našel nekaj pohvalnih besed, predvsem zato, ker je kazalo, da bo s svojim nemško-slovenskim slovarjem prehitel Vodnika:

Kaj pravi Vodnik na Primičev članek v *Wiener Zeitung*, v katerem ta prosi vse Slovane za prispevke za svoj nemško-slovenski slovar, ki je v pripravi. *Ergo hic praeveniet rectorem lycei!*¹⁸⁰ Prav se mu godi. Naznanilo v graškem časopisu je po mojem okusu. Primic piše v nemščini s precej okusa. (*Zoisova pisma II*, MP 40)

Zois se je v odgovoru 20. julija istega leta strinjal s Kopitarjem, da si Primic zasluži strpnejši odnos (*Zoisova pisma II*, MP 43). Duha sprave, ki je tedaj očitno zavel med temi tremi preroditelji (prim. Hösler 2006: 168), je pomembno okrepilo skrajno vpljudno Primičevo pismo Zoisu, napisano konec aprila 1812. Graški slavist

¹⁷⁸ Latinsko: »iz dodatnih razlogov«.

¹⁷⁹ Latinsko: »v rokah razsodnikov«.

¹⁸⁰ Latinsko: »Torej bo ta prehitel rektorja liceja!«

se je gotovo zavedal škode, ki so mu jo prizadejala Kopitarjeva pisma ljubljanskemu mecenu. Novice o tem so – najbrž po Zupanovi in Vodnikovih zaslugi – našle pot tudi do Gradca, saj je Primic dobro vedel celo za Kopitarjev očitke o sektaštvu, ki ga je Zois ponovil v opozorilu Lehmannu in Jüstlu. Kljub tej grenki zgodbi je želel Primic navezati korekten neposreden stik z baronom Zoiso. V pismu, ki ga je poslal v Ljubljano, se je ubranil vseh Kopitarjevih obtožb in mecena prepričeval, da raznolikost mnenj ni nujno slaba za razvoj preroda (Kidrič 1934: 142). Poleg tega ga je prijazno zaprosil za moralno in materialno podporo štajerski slavistiki, zlasti v obliki nujno potrebnih knjig. Kopitar je v novi pisemski zvezi med Zoisom in Primicem takoj prepoznal odlično priložnost, da baron prevzame nadzor nad trmastim graškim profesorjem, ki ga sam ni mogel obdržati. 9. septembra leta 1812 je Zoisu svetoval, naj poskusi obrusiti Primičeve slabe lastnosti in ukrotiti njegovo pretirano slovansko zanesenjaštvo:

Fant ima slab značaj. Videz mu je pomembnejši kakor resnica. [...] Vaša milost naj ga malce vzame v šolo: mogoče se bo pa vseeno dalo še kaj narediti iz njega. [...] Kajti zelo rad bi se – kakor naš Zupan – širokoustil s Slovani. Toda dokler ne bomo imeli česa pokazati, je treba le tiho delati naprej. [...] Mislím, da se smešimo, če smo pred nepoučenimi (ki ne morejo pravično presojati) pretirano domišljavi zaradi slovanstva.

Kopitar je torej kljub ostrim besedam upal na spravo in sodelovanje s Primicem, pri čemer je računal na blagodejni vpliv barona Zoisa. Da si je iskreno želel boljših odnosov z graškim profesorjem, potrjuje tudi zadnji stavek v istem pismu. Ta je Zoisa pozival, naj Primicu razkrije, da je Kopitar na začetku leta odločilno podprl njegovo imenovanje za profesorja: »Vaši milosti se bo mogoče zdelo primerno tudi, da Primicu pove, kako pošteno sem nastopil za njegovo namestitev.« (*Zoisova pisma* II, MP 45) Zois je nato v Gradec poslal najmanj eno pismo (Kidrič 1934: 11), ki mu je najbrž priložil več knjig, v istem času pa sta korespondenco obnovila celo Kopitar in Primic (Kidrič 1934: 154, 157).

Kljub tej spodbudni okrepitvi stikov pa med Zoisovim krogom in graškim slavistom ni prišlo do tesnejšega sodelovanja. Čez eno leto, oktobra leta 1813, se je namreč Primicu trajno omračil um (Kidrič 1934: 191). Za to nesrečo so nekateri prizadeti prijatelji naravnost ali implicitno okrivili Kopitarja. Po njihovi razlagi je bil Kopitar spodbudil Zupana, da je v *Wiener allgemeine Literaturzeitung* objavil argumentirano, vendar hudo kritiko Primičevih *Nemško-slovenskih branj* (Kidrič 1934: 190, 192), ki je dotolkla graškega slavista. Na veliko Kopitarjevo nejevoljo sta na zvezo med njim samim, kritiko in Primičovo boleznijo pomislila celo Zois in Dobrovský (Kidrič 1934: 192). 28. decembra leta 1813 se je moral slavist zato še drugič zagovarjati pred baronom zaradi Primica. Vendar se tudi ob tej priložnosti

ni mogel odreči ironiji, ki je namigovala, da ni bil graški profesor nikoli povsem pri zdravi pameti:

Odkar je strastni mož res postal nesrečen, pogosto mislim na eno svojih pisem, v katerem sem ga z ozirom na [njegov] predlog, da bi on Vašo milost, škofa in druge poimensko pozval k slovanstvu, vprašal: Ali ste znoreli?

Ob dokazovanju, da Primičeva bolezen ni njegova krivda, ni Kopitar niti malo ublažil svojega ostrega mnenja o graškem profesorju niti obžaloval njegove usode, ki naj bi slovenskemu prerodu ne škodovala:

Toda recenzija njegovih *Branj ni moja*, čeprav se z njo v glavnem popolnoma strinjam. Čeprav bo slovenska stolica v Gradcu s tem verjetno ukinjena, je morda dobra stvar z njim izgubila nevarnega zagovornika. Zaradi tega je imel že opravka z Nemci itn. (*Zoisova pisma II*, MP 62)

Ne glede na Kopitarjevo večkratno spletkarjenje zoper Primica in namige sodobnikov je treba poudariti, da noben vir ne dokazuje slavistove vpletenosti v Zupanovo kritiko, prav tako pa ne vpliva recenzije na Primičevo bolezen (Hösler 2006: 163), ki je bila verjetno prirojena.

Na koncu zgodbe o Primicu se je lahko korespondenca med Zoisom in Kopitarjem posvetila le še njegovi zapuščini. Pozno jeseni leta 1813 je Kopitar prosil baronova graška sorodnika Franca Zoisa in Cecilijo Zois, naj v profesorjevi knjižnici poiščeta izposojeni rokopis Japljeve slovnice in ga vrneto mecenu v Ljubljano (*Zoisova pisma II*, MP 62). Žiga Zois, ki je precej bolj od Kopitarja obžaloval Primičevo usodo, je nato s pomočjo nečakinje Cecilije rešil del profesorjeve rokopisne zapuščine. Poleg tega je pravičneje ocenil Primičevo slovaropisno delo. 18. februarja leta 1814 je namreč Kopitarju pisal:

Cecilija želi, da ji pošljete kakšnega potujočega prijatelja, ki bi mu lahko predala Vaša pisma Primicu, ki jih je prav tako rešila. Žal mi je za tega, čeprav sumljivega zagovornika Slovencev, še toliko bolj, ker se je pred kratkim tako rekoč sprijaznil s pošiljko svoje zbirke besed Vodniku (rokopis sem osebno videl – zdelo se mi je, da je po razširitvi presegel vsa pričakovanja). (*Zoisova pisma II*, MP 64)

Niti Zois niti Kopitar nista nikoli našla veliko razumevanja za Primičeve trditve, da raznolikost mnenj ne škoduje prerodu. Iz njune korespondence je mogoče razbrati, s čim je Primic – če pustimo ob strani nesporazum z izvodom Vodnikove slovnice – izzval jezo dunajskega slavista, pa tudi ljubljanskega mecena. Prvič: s samostojnim delovanjem, ki naj bi bilo včasih premalo strokovno, je načenjal centralistično in hierarhično urejeni slovenski prerod, kakor sta ga določala Zois in

Kopitar. Zato je baron Primica označil za »odpadniškega«. Drugič: njegov glasni slovanski entuziazem, ki naj bi bil včasih nekritično in samoljubno motiviran, je nasprotoval nevpadljivemu, po Kopitarjevih besedah tihemu načinu delovanja Zoisovega kroga – ta se je izogibal napetosti med slovenstvom in nemštvom, zaradi česar je lahko pri svojih načrtih računal na naklonjenost avstrijske oblasti. Zato je Kopitar Primica označil za »nevarnega«, Zois pa za »sumljivega«. Te okoliščine razložijo nenavadno strogo mecenov odnos do graškega slavista, tudi naglico, s katero ga je skušal ovirati na poti do profesure. Zois je imel namreč tedaj za seboj že tri desetletja avtoritativnega vodenja večinoma ubogljivih preroditeljev, poleg tega pa je v izjemno delavnem, ambicioznem in svojeglavem Primicu najbrž ugledal novega Pohlina, ki bi z nepremišljenimi dejanji dolgoročno škodoval skupni stvari.

Zois in Kopitar sta torej v medsebojni korespondenci učinkovito organizirala in rangirala sodelavce. Videti je, da sta se zelo dobro zavedala moči pisma pri discipliniranju ljudi. Redno sta si pošiljala poročila o delu preroditeljev, občasno pa sta tudi usklajeno nadzorovala njihova pisma (Zupan, Ravnikar). Omenjena korespondenca je zato včasih usodno vplivala na delovne in celo življenjske načrte članov Zoisovega kroga. Zlasti Kopitar si je s pismi Zoisu prizadeval preroditeljem bodisi omogočiti (Zupan, Metelko) bodisi onemogočiti (Primic) dostop do mecena. Kopitarjeva pisma so lahko njihove glasove pred baronom okrepila (Ravnikar) ali utišala (Vodnik, Zupan). Slavist si je začel po letu 1810 jemati pravico, da kot Zoisov majordom po pismih razsoja, ali je manj zanesljivim sodelavcem kakor Zupanu in Primicu sploh dovoljeno zastopati »dobro stvar«, tj. prerod. Pri strogem ocenjevanju sodelavcev, zlasti Vodnika, Zupana in Primica, je v nasprotju z umirjenim Zoisom velikokrat pretiraval. To se kaže tudi v njegovi pogosti kršitvi tedanjega epistolarnega dekoruma, ki moškemu korespondentu nižjega rodu ni dovoljeval izražanja jeze.

Pesništvo

PESNIŠKA NAVODILA. Zois je v pismih, ki jih je pošiljal v letih 1794–1795 Vodniku, oblikoval natančna navodila za pesnjenje v slovenskem jeziku. Njihovo upoštevanje je spretno dosegal izmenično s kritiko in s hvalo Vodnikovih pesmi. 25. junija leta 1794, na primer, je pesnika skupaj z Linhartom nagovarjal k predelavi pesmi *Kranjc, tvoja dežela je zdrava* in epigramov o mesecih, v zameno za potrpljenje s kritiko pa mu je obljubil, da bo postal »prvi kranjski pesnik« (Zois 1973: 29). S pismi, ki so zahtevala poslušnost, je načrtno oblikoval pesnika, kakršnega je po njegovem potreboval slovenski prerod (Dović 2007: 87).

Načelni temelj Zoisovih literarnih nazorov, ki jih je posredoval Vodniku, je – ugotavlja Janko Kos – predstavljala racionalistično usmerjena klasicistična poetika (Kos 1987: 31). Zois je bil prepričan, da zahtevnejšega oziroma daljšega literarnega dela ni mogoče zasnovati brez tovrstne normativne podlage, zato je Vodniku pisal: »Poiskal bom tudi knjige s pravili o poetiki, da Vam bom priskrbel kaj branja.« (Zois 1973: 41) Nato mu je poslal temeljna teksta rimske antike in 17. stoletja, in sicer Horacijevo in Boileaujevo poetiko. Še baročni teoretski podlagi, ki sta jo sestavljala ta teksta, je baron v pismih Vodniku in v lastni pesniški praksi dal razsvetljevski značaj. Pesniku je namreč priporočal tudi sodobnejšo Batteuxovo literarno teorijo v Ramlerjevem prevodu, ki je tradicionalno poetiko s poudarjanjem pomena okusa delno že pomikala v območje empirizma (Kos 1987: 31). Značilno razsvetljevsko stališče je Zois tako zagovarjal 4. avgusta leta 1795, ko je zapisal: »Po ukazu kritike je vedno treba vse poizkusiti, da bi zadovoljili razum in dober okus.« (Zois 1973: 39) Vodnik je ubogljivo upošteval poslane poetike, saj je v njih odkril »vso pesniško logiko in tehnologijo« (Zois 1973: 55).

Tudi Zoisova konkretna pesniška navodila Vodniku kažejo značilno razsvetljevsko povezovanje tradicionalnega racionalizma in sodobnejšega empirizma (Koruza 1970: 126; Kos 1987: 31). Baron je načelno sicer zagovarjal konservativna stališča klasicistične poetike. Ko je Vodnika poučeval, kako naj se loti epa s tematiko iz slovanske zgodovine, je za to literarno zvrst predvideval kanonizirane klasicistične vsebinske in formalne vzorce, npr. »enotnost glavnega dejanja« (Zois 1973: 35). Prav tako je od Vodnikove poezije v duhu Horacija in Boileauja pričakoval, da bo tako zabavala kakor poučevala. Ko pa je dejansko presojal pesmi, poslane s Koprivnika, je dal veljavo predvsem empirističnim nazorom. Ti so prišli najbolj do izraza v njegovem stalnem opozarjanju Vodnika, naj bodo pesmi napisane »v ljudskem tonu in za ljudstvo« (Kos 1987: 32). Pesnika je svaril, naj ne posnema pretirano bogatega, »z metaforami in podobami preobloženega tona« Denisovega prevoda *Ossianovih spevov*, in mu svetoval ozir na preprosti okus bralcev slovenske poezije (Zois 1973: 56). V nasprotju z Antonom Feliksom Devom, ki je kot urednik prvega slovenskega pesniškega zbornika *Pisanice* v letih 1779–1781 posnemal sodobne *Musenalmanache* z estetsko rafinirano poezijo in vzgajal intelektualno elito (Vidmar 2009: 114), je Zois slovenski poeziji naložil, da v dostopnih periodičnih publikacijah razumljivo nagovori razširjeni krog bralcev tudi iz nižjih družbenih plasti (Stabej 1998: 208–209).

Prav tako je bila Zoisova poetika empiristično usmerjena pri vprašanju verza. Mecen se je z izkustvenega vidika odločil za akcentuacijsko načelo, ki je ustrezalo možnostim slovenskega jezika (Kos 1987: 32): »Za delanje verzov po tej metodi ni

potrebna nikakršna strah zbujajoča, še manj umetna prozodija; o vsem odloča uho, če se ravna po jezikovnem okusu.« (Zois 1973: 36) V imenu razuma in dobrega okusa je odsvetoval tudi prenašanje stavkov v naslednji verz, tj. prestop (Zois 1973: 24).

PESNIŠKI ZGLEDI. Za Zoisovo poetiko je torej značilna razpetost med klasičističnim racionalizmom, ki obvladuje baronovo teorijo, in razsvetljskim empirizmom, ki obvladuje baronovo prakso. Ta dihotomija se zrcali tudi v dveh vrstah pesniških zgledov, ki jih je Zois omenjal Vodniku. Po eni strani bi moral pesnik posnemati Horacija in njegove naslednike v poznem 18. stoletju, morda Blumauerja, po drugi strani pa bi moral svoje petje z ozirom na dejansko publiko uglasiti nižje, najbrž z zgledovanjem po prvobitni poeziji, tako po *Ossianovih spevih* in ljudskih pesmih (Zois 1973: 56). Zdi se, da Zoisov krog v tem konceptu ni zaznaval protislovja, ker je bil prepričan, da je tako grško-rimska klasika kakor ljudska poezija blizu naravnemu pesništvu. Zato je Kopitar tako hvalil Lukijana Mušickega, ki je bil obenem simbolični naslednik srbskih ljudskih pesnikov in pisec od po klasičnih zgledih.

Zois je Vodniku od sodobnih avstrijskih pesnikov poleg Michaela Denisa, do katerega je bil kritičen, navdušeno priporočil Aloyša Blumauerja. Ta je spadal v krog mlajših domoljubnih pesnikov, ki so se zbirali pod imenom *Wiener Freunde* in izdajali od leta 1777 glasilo *Wienerische Musealmanach*. Omenjena razsvetljska pesniška družba je skupaj z Denisom vplivala že na Pohlinov krog in pesniški zbornik *Pisanice*. Še pomembnejši baronov pesniški ideal pa je bil Horacij (Koruza 1970: 122). V tem mnenju sta se mu pridružila tudi Vodnik in Kopitar.

Zoisovi številni pripisi v knjigi, ki je z naslovom *Quinti Horatii Flacci opera, ad optimas editiones collata* izšla v Zweibrücknu leta 1792, dokazujejo, da baron ni analiziral le vsebinskih in formalnih značilnosti Horacijeve poezije, temveč se je ob njenem branju loteval splošnih vprašanj iz zgodovine književnosti, retorike in metrike, tako izvora rimske satire, oblike retoričnih figur in metričnih shem (Vidmar 2008b: 449–450). Nič manjši ljubitelj Horacijevih pesmi ni bil Vodnik. Vpliva avgustejskega pesnika na Vodnikovo pesništvo še zdaleč niso spodbujala le Zoisova pisma. Vodnik je Horacija imel za zgled skoraj dve desetletji pred prihodom na Koprivnik, prav tako pa ga ni pozabil po letu 1800, ko je Zoisov mentorski nadzor že popuščal. Nanj se je manifestno skliceval v pesmih *Na sebe* in *Moj spominik*, zelo prepoznavno v pesmih *Prošna na Kraynsko Modrino*, *Star pevic ne boj se peti*, *Ilirija oživiljena* in *Mirov god*, najverjetneje pa ga je posnemal tudi v pesmih *Mila pesm pejta P. Marku A. D. za odbojno*, *Zadovolne Krajnc* in *Pomlad*.¹⁸¹ Mlajši

¹⁸¹ O Horacijevem vplivu na Vodnika gl. Voglar 1961–62: 72; Gantar 1969: 88; Gantar 1985: 56; Kos 1987: 37; Kos 1990: 105, 126; Svetina 2007: 74; Vidmar 2008b: 455–458.

Kopitar, ki ni sicer nikoli resno zlagal pesmi, jih je pa vedno zelo rad bral, se je navdušenja nad Horacijevu poezijo navzel v gimnaziji, nato pa še v baronovi hiši. Te pesmi so gotovo ustrezale njegovemu razsvetljenškemu nazoru, da mora poezija nagovarjati »abstraktnega«, torej mislečega in razumnega človeka (Kidrič 1939: 180). Še pri mlajših sodobnikih kakor Matiji Čopu je Kopitar slovel po tem, da »kar naprej navaja« tega rimskega pesnika (Kos, ur. 1983: 176).

Zois je v devetih ohranjenih pismih Vodniku Horacija izrecno omenil le dvakrat, toda obakrat v zelo pomembnem kontekstu. V prvem pismu je Zois bodril Vodnika, ki so ga preganjali dvomi o lastni pesniški nadarjenosti. Baron mu je zagotavljal, da se mu bo pesniška žilica odprla, tudi če bo študiral »samo Horacija« (Zois 1973: 19). Zois je želel reči, da Vodniku za ponovni začetek pesnjenja ni treba nujno iskati vzorov med sodobnimi ali modnimi pesniki, temveč si lahko povsem zadovoljivo pomaga že s preučevanjem vsakemu izobražencu znane poezije, katere odličnost so potrdila stoletja recepcije. Ta odlomek, v katerem bi bil lahko rimski pesnik omenjen tudi samo kot primer klasičnega, kanoniziranega avtorja, še ne razkriva docela Zoisovega prepričanja, da ponujajo sodobnemu pesniku prav Horacijeve pesmi živo ustvarjalno moč. Takšno poanto mecenove misli potrjuje šele naslednja omemba antičnega pesnika. V drugem pismu je namreč Zois takoj na začetku odstavka, ki ga je namenil analizi Vodnikove poezije, prijatelju obljubil, da mu bo po naslednjem slu poslal knjigo s Horacijevimi deli (Zois 1973: 23).

Ta Zoisova spodbuda je gotovo pripomogla k temu, da je Vodnik v pesmi *Star pevic ne boj se peti*, ki jo je snoval na Koprivniku ravno v času dopisovanja z baronom, uporabil Horacijevu primerjavo pesnika s čebelo (Gantar 1969: 88), ki izvira iz ode *Pindarum quisquis studet aemulari* (Horatius, *Carmina*, IV, ii, 27). Vodnik opisuje pesnika oziroma samega sebe kot ponosno čebelo, ki se kljub starosti počasi vzpenja v višave. Očitno se poistoveti s Horacijem, ki primerja svoje utrudljivo pisanje pesmi z marljivim delom matinske čebele. Aluzija na Horacija je bila gotovo jasna Zoisu, ki je za pesem avgusta leta 1795 zapisal, da je »v celoti blizu popolnosti« (Zois 1973: 38).

O Horacijevi poeziji kot pomembnem merilu Zoisovega ocenjevanja sodobne poezije pričajo tudi Kopitarjeva pisma. Slavist je 15. januarja leta 1812 baronu z laskavimi besedami predstavil svojega novega korespondenta, srbskega literata Lukijana Mušickega:

Stratimirovićev protosincel, moj dopisnik, predava v Karlovcih staroslovanski jezik. Je strasten slavist, pesnik (horacijevske ode) in logičen slovníčar: njegovo 6 polovičnih pol dolgo pismo bom ob priložnosti posredoval Vaši milosti. (*Zoisova pisma* II, MP 28)

Kopitar je torej horacijevske zglede srbskega klasicističnega pesnika izpostavil (dvakrat podčrtal) kot dokaz njegovega dobrega okusa. Mušički je bil res znan po občudovanju in posnemanju Horacija, še posebej pa po spoštovanju njegove poetike. Vse to je moralo ugajati članom Zoisovega kroga. Že 19. aprila leta 1812 je Kopitar Zoisu poslal neko – nedvomno horacijevsko – odo Mušičkega in naročil: »Zupan naj preštudira odo Mušičkega in jo nato spravi v knjižnico Vaše milosti.« (*Zoisova pisma* II, MP 37) Zois je julija istega leta Kopitarju potrdil, da bo Jakob Zupan storil po njegovih željah (*Zoisova pisma* II, MP 43).

Okoli leta 1815 pa je Kopitar nekemu pismu za Zoisa priložil račun za knjige, ki jih je na Dunaju kupil za barona, Zupana in Ravnikarja. V seznamu je med knjigami za Zupana omenjen: »1 *Horatius, Denisii olim*,¹⁸² κλημ[μ]α¹⁸³ 1,12 [florinta].« (*Zoisova pisma* II, MP 93) Kopitar je torej našel knjigo Horacijevih del, ki je bila nekoč last znamenitega avstrijskega pesnika Michaela Denisa, potem pa naj bi jo ukradli. Na takšno usodo knjige je kranjski slavist najbrž sklepal po Denisovem podpisu ali ekslibrisu, ki ga je našel v njej. Knjigo je poslal po Zoisu, ki si jo je gotovo pozorno ogledal, Zupanu, ki se je začel ravno v teh letih ukvarjati s pesništvom. Torej je bil Horacij postavljen za zgled še zadnjemu pesniku iz Zoisovega kroga. Ta izvod je moral imeti zaradi uglednega prvotnega lastnika za Zoisa in za vse slovenske predritelje posebno vrednost. Denisova poezija na meji med barokom, razsvetljenstvom in predromantiko je namreč pomembno vplivala na literarno ustvarjanje Pohlina, Deva, Vodnika in Linharta (Kos 1987: 11–17).

V Zoisovem krogu pa Horacijeva poezija ni spremljala le literarnih, temveč tudi osebnih dileme. Kopitar jo je tako vpletel v razmislek o svojem življenju v pismu Zoisu 3. decembra leta 1809. Mladi slavist se je tedaj ravno potegoval za naklonjenost grofa Zinzendorfa, ki bi mu lahko pomagal zasesti mesto skriptorja. Ker je grofa poleg strokovne usposobljenosti zanimalo tudi, če ima prosilec urejeno zasebno življenje, je Kopitar Zoisu to skrb komentiral s svojim običajnim smislom za jedki humor:

Da se grof zanima za moje urejeno življenje, sem toliko bolj vesel, ker bo Vaša milost gotovo pričala za to. To je morda moja najmočnejša stran, saj ne vem za nobeno svoje nemoralno dejanje. Celó *in puncto lubrico*¹⁸⁴ moram, hujši od puščavnika, pač še vedno izgubiti, *si non ma virginité*¹⁸⁵ (kako bi lahko sicer bral Horacija?), pa *mon pucelage*.¹⁸⁶ (Kidrič 1941: 122)

¹⁸² Latinsko: »Horacij, nekoč Denisov«.

¹⁸³ Grško: »ukradena stvar«.

¹⁸⁴ Latinsko: »na spolzkem področju«.

¹⁸⁵ Francosko: »če ne svoje nedolžnosti«.

¹⁸⁶ Francosko: »svoje devištvó«.

Kopitar se je torej s precej samoironije ozrl na svoje življenje osamljenega učenjaka. Čeprav je že izgubil mladostno duhovno nedolžnost, tako da je lahko vsaj razumel Horacijevo erotično poezijo, ki je bila gotovo pri srcu Zoisu, pa še vedno ni izgubil telesne nedolžnosti.

V Horacijevi poeziji torej člani Zoisovega kroga niso videli zgolj zgodovinske vrednosti, temveč najpomembnejši zglede za razsvetljensko klasicistično pesništvo. Zoisu, Vodniku in Kopitarju je bil ta antični pesnik še posebej blizu. Racionalni Kopitar je spoštoval kanonizirani ideal, ki ga je predstavljala Horacijeva poezija. Vodnik je občudoval njegovo uspešno osebnost, s katero se je večkrat primerjal. Zois pa je njegove misli vključeval v življenjsko filozofijo. Ko je bil mlajši in še pri zdravju, je bil najbrž naklonjen misli iz Horacijevih ljubezenskih in pivskih pesmi, na primer *Tu ne quaesieris* (Horatius, *Carmina*, I, xi), da je treba ceniti in užiti sedanji trenutek. Ko je bil starejši in zaradi bolezni bolj izkušen, pa je vedno bolj cenil Horacijevo filozofijo zmernosti in zlate sredine, kakršno na primer izpoveduje pesem *Rectius vives* (Horatius, *Carmina*, II, x). V duhu te ode je usmerjal tudi življenje in delo svojih varovancev Vodnika in Kopitarja.

Velika pratika, slovnica in slovar

Zoisova prerodna korespondenca je imela ključno vlogo pri pripravi vsaj treh pomembnih izdaj, in sicer Vodnikove *Velike pratike* (1795–1797), Kopitarjeve *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* (1808) in Vodnikovega nemško-slovensko-latinskega slovarja, ki ni dočakal natisa. Predvsem v prvih dveh primerih so pisma usklajevala delo avtorjev, ki so bili odsotni iz Ljubljane (Vodnik in Kopitar), urednikov in korektorjev, ki so bili pogosto tudi soavtorji (Zois, Linhart, Kumerdej in Vodnik), in založnika (Korn).

VELIKA PRATIKA. Zamisel o pratiki je izoblikovalo prvo ohranjeno Zoisovo pismo Vodniku z dne 20. marca leta 1794, ki je na začetku ugotavljalo pomanjkanje primernih slovenskih knjig »o zemljeznanstvu, naravoslovju, pesništvu in tako naprej«, ki bi prispevale »k prosveti kmečkih ljudi«. V drugem delu pisma je baron Vodniku sporočil, da skupaj z Linhartom, Kumerdejem in Japljem sicer načelno odobrava njegov namen, da napiše zahtevno geografsko delo o Kranjski. Toda z ozirom na slabo prodajo strokovnih knjig, o kateri so se prepričali po izidu Linhartovega *Poskusa zgodovine Kranjske* (Gspan 1967: 251), predvsem pa z ozirom na nizko izobrazbo in skromna pričakovanja bralcev slovenskih knjig, je baron s sodelavci zaključil, da je preudarnejše, če se Vodnik loti izboljšane verzije

priljubljenega ljudskega koledarja – pratike. Ta bi po mecenovi zamisli združevala poljudne, toda kvalitetne zemljepisne prispevke, pa tudi »nравstvene izreke, poljedelske nasvete, kratke pesmi«. S tem bi nadomestili stare koledarje, ki so objavljali vsebinsko nekritične ter jezikovno neustrezne biblijske in zgodovinske sestavke. Po Zoisovem mnenju bi lahko šele postopno, z dvigovanjem zahtevnosti takšnih izdaj, pripravili bralce do tega, da bi v prihodnje posegli tudi po strokovnih knjigah v ljudskem jeziku. Baron je projektu upravičeno pripisoval velik pomen, saj so pratike načelno lahko prišle v vsako kmečko hišo (Gspan 1967: 295). Zois Vodniku ni pustil veliko maneverskega prostora pri odločanju, ampak je pismo zaključil, kakor da je stvar dogovorjena:

Z gradivom, ki je na voljo, boste gotovo z lahkoto poskrbeli za nekaj letnikov. Pri pregledu pomembnih stvari smo Vam vsi skupaj, jaz pa še posebej, pripravljani nadvse zvesto in skrbno pomagati. (Zois 1973: 21)

Vodnik je popustil pod mehkim, zato pa nič manj odločnim pritiskom Zoisovega pisma in prevzel nalogo. Kakor se je izrazil Zois v naslednjem pismu 4. aprila istega leta: »Zelo me veseli, da Vam ugaja naš predlog za delo pri izboljšavi ljudskega koledarja.« Na Koprivnik je začelo po baronovih slih hitro pritekati nujno gradivo za izdajo: »zemljepisne šolske knjige in karte, izdaje koledarjev«, dela »za pouk kmetov« itn. Zois je prevzel skupaj s Kumerdejem in Linhartom nase tudi izbiro založnika in vse poslovne dogovore v zvezi z izdajo (Zois 1973: 21–23). Delo je izjemno hitro napredovalo tako na Koprivniku kakor v Ljubljani. Tretje ohranjeno pismo, datirano 25. junija leta 1794, je že vsebovalo podrobno Zoisovo in Linhartovo kritiko Vodnikovih pesniških in proznih prispevkov za pratiko. Vtis je, da je hotel baron na vsak način doseči Vodnikovo natančno upoštevanje pripomb. Pesnika je namreč blago, vendar kar trikrat opomnil na nujnost vnosa popravkov. Najprej je opozarjal na potrebno naglico: »Zdaj Vas prosiva za omenjene razširitve in majhne spremembe, potem pa bo šel novi rokopis takoj v tisk.« Potem se je skliceval na želje knjigarnarja Korna, ki »hrepeneče pričakuje tega in naslednje sestavke«. Nazadnje je v pokroviteljskem tonu sebi, sodelavcem in pesniku v usta položil te besede o nujnosti slogovne dovršenosti besedila: »Ker pa se strinjamo, da je potrebno čimveč kritike, če hočemo dati bralcem nekaj dobro izčiščenega, sledi na posebnem listu še cela stran pripomb« (Zois 1973: 24–28).

Pisemsko koordiniranje dela na *Veliki pratiki* je še naprej teklo gladko. Vodniku je bilo 24. julija leta 1794 sporočeno, da je sedaj vse v Zoisovih in Linhartovih rokah. Baron je sicer izrazil zadovoljstvo z Vodnikovimi proznimi prispevki, vendar mu je tudi naznanil, da si bosta z Linhartom verze o mesecih dovolila bodisi

skrajšati bodisi spremeniti bodisi izpiliti, celoto pa korigirati v skladu z dogovorjenimi pravopisnimi pravili (Zois 1973: 30). Pomembnega dela na naslednji pratiki za leto 1796 ni smela prekiniti niti Linhartova smrt, zato sta korekturo takoj prevzela Zois in Kumerdej. Baron je Vodnika še naprej oskrboval z novimi primerki pratik iz avstrijskih dežel. Upoštevanje svojih popravkov je želel v pismu julija leta 1795 kakor po navadi doseči zlepa, tokrat s pohvalo pesnikove inovativnosti: »Iz tega vidite, da na tem področju ni delal še nihče pred Vami.« (Zois 1973: 31–33) 4. avgusta leta 1795 je Zois nadaljeval usklajevanje priprav na tisk *Velike pratike* za naslednje leto, predvsem pa natančno poročal o lastnih popravkih končnih verzij Vodnikovih pesmi. Takšna poročila niso predvidevala Vodnikovih odzivov, še manj protestov. Podobno je tudi Zoisova kritika osnutkov Vodnikovih pesmi, ki je sledila v nadaljevanju, samoumevno pričakovala pesnikovo upoštevanje (Zois 1973: 38–41). Takšno vlogo pri izdajanju pratike so Zoisova pisma imela vse do Vodnikove selitve v Ljubljano leta 1796. Zois je lahko 4. oktobra leta 1795 zadovoljno ugotavljal, da je publikacija doživela uspeh: »Mogoče bo *Novoletno voščilo* tudi uglasbeno, in če se to zgodi na deželi, je najresničnejši dokaz priznanja in vpliva.« (Zois 1973: 48) Zois je v toplem sprejemu *Velike pratike* gotovo videl tudi potrditev svojega koncepta in načina dela.

V pismih Vodniku Zois ni prevzel vloge očeta, kakršno je imel pozneje v odnosu do Kopitarja, temveč manj čustveno vlogo učitelja. Pisma, poslana na Koprivnik, so bila ves čas zasnovana tako, da so imela zaželeni učinek na prejemnika. Zois je bil mojster epistolarnega pisanja, saj je moral celo življenje s peresom in črnilom voditi posestva, obrate, družino, pa tudi prerodni krog. Mnogi njegovi sodelavci, na primer Kopitar, in biografi, tako Pagliaruzzi, so opozarjali na patriarhalnost države, v kateri je svetoval, pomagal in usmerjal vsakogar pod svojo zaščito (*Zoisova pisma* II, MP 47a; Pagliaruzzi, *Biografia*: [7]). Tudi v pismih, poslanih na Koprivnik, je moč svojega položaja uporabil za to, da je pesnika podredil lastnim pravilom. Čeprav mu je večkrat zagotovil, da mu prepušča končne odločitve, jih je v resnici že vnaprej sprejemal sam. Vodnik se je tega zavedal. Kakor je preprosto pojasnil v kratki avtobiografiji leta 1796, ob izteku korespondence z mecenom: »*Baron Žiga Zois inu Anton Linhart mi v leti 1794 naročita kalender pisati*« (Vodnik 1973: 278). Zoisova epistolarna strategija, usmerjena v discipliniranje korespondenta, se je povsem skladala z značajem razsvetljenstva in njegovega pisma (prim. Foucault 1991: 4; Wolff 1992: 74–78).

SLOVNICA. Nič manj pomembna ni bila korespondenca, ki je pripravljala izdajo Kopitarjeve slovnice. Kopitar je odšel na Dunaj konec oktobra leta 1808, ko je za založnika Korna dokončal korekturo približno dveh tretjin besedila (Kernc 1932:

497). Korekturo zadnje tretjine besedila in posamezna dopolnila k poglavjem je prepustil Zoisu in Vodniku, sam pa je nameraval v dunajskih javnih in zasebnih knjižnicah poiskati več podatkov o slovenskih tiskih iz 16. stoletja, ki bi jih nato vključil v uvod. Korespondenca med Kopitarjem in Zoisom je zato pol leta usklajevala vse njune, Vodnikove in Kornove dejavnosti, povezane z dopolnjevanjem, postavljanjem, korigiranjem, tiskanjem in razpošiljanjem slovnice. Kljub tleči antipatiji med Kopitarjem in Vodnikom ter kljub Zoisovemu občasnemu nezadovoljstvu s pesnikovim delom so ob tako pomembnem prerodnem podvigu vsi trije akterji uspešno združili moči. Kakor je v nekem pismu iz tega časa pomen *njihove* slovnice v slovanskem svetu podčrtal Kopitar: »Naša slovnica mora vsekakor ponuditi odlično blago.« (Kidrič 1939: 131)

Zois je postal zopet – kakor dobro desetletje prej pri pripravi pratike – središčna in povezovalna oseba. 9. novembra leta 1808, na primer, je Kopitarju poslal natančno poročilo o napredku dela: »Korn mi je že prinesel dve poli, ki ju je Vodnik ponovno pregledal in odnesel stavcu. Vodnik vedno obljublja, da bo prepisal svoj seznam besed, toda do sedaj se ni pojavilo še nič« (Kidrič 1939: 48–49). Vse niti dogajanja je držal v rokah tudi 10. decembra, ko je suvereno spremljal tisk posameznih pol, svetoval Kopitarju pri formulaciji določenih odlomkov in usmerjal Vodnika pri dopolnilnih poglavjih (Kidrič 1939: 83). Popoln nadzor je nameraval obdržati do konca, kar je zagotavljal Kopitarju januarja leta 1809: »Z Vodnikom, stavci in založniki zanesljivo ne bom popustil pri pospeševanju tiska in nadzoru korektur, pa tudi glede tega, kar ste pripomnili pri Vodniku, ne bom popustil.« (Kidrič 1939: 138) Zois je nato kot mecen – enako kakor pri Linhartovih in Vodnikovih izdajah – kril velik del stroškov za tisk, poleg tega pa je samo za Kopitarja kupil več kakor trideset izvodov slovnice, ki jih je lahko mladi slavist razdelil ali poslal svojim prijateljem, pokroviteljem, profesorjem in tujim slavistom (Kidrič 1939: 176–177, 196; Kidrič 1941: 116).

Enako kakor Vodniku leta 1794 in 1795 je dajal Zois podrobna vsebinska navodila tudi Kopitarju, tako 20. novembra leta 1808: »V predgovoru ne pozabite omeniti [slovnice] Bohoriča, Smotrickega, Soviča itn.« (Kidrič 1939: 62) Ali pa ga je – kakor некоč pesnika – pokroviteljsko hvalil, tako 14. januarja leta 1809, ko je pregledoval natisnjene pole uvoda: »Uvod je videti globoko učen in je čisto po Herderju, Adelungu itn.« (Kidrič 1939: 115–116) Kopitar je vse baronove napotke spoštljivo, z zahvalo sprejemal, pa tudi upošteval. Zoisov decembrski nasvet, naj opiše provenienco Sovičevega rokopisa, na primer, je v celoti ubogal (Kidrič 1939: 82–83; Kopitar 1808: 386–387). Zoisova razumna presoja pa ni posegla le v posamezne odstavke slovnice, temveč tudi v njeno zasnovo. Kopitar je želel kranjske

G r a m m a t i k
d e r
Slavischen Sprache
i n
Krain, Kärnten und Steyermark.

L a i b a c h,
bey Wilhelm Heinrich Korn,
1 8 0 8

Naslovna stran dela *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* Jerneja Kopitarja iz leta 1808 oziroma 1809 (SAZU)

protestantike, ki jih je odkril na Dunaju, obravnavati v uvodu, kar pa se ne bi ujemalo z besedilom že natisnjenih pol slovnice, zato mu je Zois svetoval, naj svoje najnovejše ugotovitve predstavi v samostojnem poglavju na koncu knjige. Kopitar je pametno rešitev rad sprejel (Kidrič 1939: 94, 101; Kopitar 1808: 385–460). Tudi sicer je zlasti v trenutkih neodločenosti zaupal mentorjevemu mnenju. 16. januarja leta 1809 je v Ljubljano z zamudo poslal končno poglavje z naslovom Dodatek in prosil barona, naj ga kritično pregleda: »Predvsem pa prosim Vašo milost, da se usmili še tega *trentuna*¹⁸⁷ in da nadvse prijazno malo pomaga, kolikor je mogoče in potrebno.« (Kidrič 1939: 119)

Ko se je delo počasi bližalo koncu, je Zois miril in hrabil Kopitarja, ki je včasih podvomil v uspeh knjige: »Za sedaj ste dovolj dosegli. In noben pravični recenzent Vam ne more zameriti, da niste mogli vsega izčrpati naenkrat.« (Kidrič 1939: 138) Kopitar se je zavedal Zoisovih zaslug za slovnico, zato se je spoštovanemu mecenu in mentorju zahvalil več kakor enkrat. 20. februarja leta 1809 je v pripisu pisma za Zoisa v naglici na kratko obravnaval zgolj najnujnejše zadeve, pod prvo točko na vrhu seznama pa zapisal: »Tisočkrat hvala za očetovsko popustljivost in skrbnost za mojo ubogo slovnico.« (Kidrič 1939: 164) 16. marca leta 1810, ko so na Dunaj prišli izvodi slovnice, pa je priznal: »Pred vsemi zasluži zahvalo dobri vrhovni vodja!« (Kidrič 1939: 184) Zois sam je v izidu knjige videl enega izmed vrhuncev svojih prerodnih prizadevanj. Kakor je priznal marca feldmaršalu Vukasoviću, je končno »doživel zadovoljstvo, da je mladi Kranjec po imenu Kopitar« uporabil njegovo dalj časa nastajajočo zbirko virov za preučevanje jezika in zgodovine Slovanov ter »napisal kranjsko slovnico« (Kidrič 1939: 182).

Kljub na videz običajnemu razmerju med mentorjem in učencem je Kopitar zaradi silovitega značaja, ki je bil pravo nasprotje Vodnikovega, v resnici enako močno kakor Zois določal dinamiko izdajanja svoje slovnice v Ljubljani. Željan priznanja od dunajskih profesorjev in veljakov je začel Zoisu in Vodniku najprej blago nakazovati, naj ne zavlačujeta s korekturami in dodatki. 27. novembra leta 1808 je pisal: »Ko bi bilo le vse končano do novega leta: bojim se še večjega zaostanka. In tako rad bi se ne pojavil v hišah Zlobicekega in Ossoliškega praznih rok!« (Kidrič 1939: 65) Ali pa je – nasprotno – potek dela decembra istega leta upočasnil zaradi odkritja nepričakovano velikega števila slovenskih protestantskih tiskov v dunajskih knjižnicah (Kidrič 1939: 79). Predvsem je hotel konec leta 1808 zaradi Vodnikove počasnosti v Zoisu prebuditi dvom o smiselnosti pesnikove pomoči: »Na Vodnikov dodatek torej ne računam« (Kidrič 1939: 101–102).

¹⁸⁷ Italijansko: »enaintridesetega [dela]«.

Nazadnje je mecena odkrito nagovarjal, naj se odpove Vodnikovim dopolnilnim poglavjem. 1. februarja leta 1809 je cinično predlagal, naj da Vodnik lastno besedilo raje natisniti v svojem slovarju – če ga bo seveda sploh kdaj dokončal:

Mislím, da bi bilo pametno, če bi se moj Dodatek kar natisnil, Vodnikove besede pa bi bile natisnjene raje *a parte*¹⁸⁸ ali pred njegovim slovarjem [...], kajti tako bi se lahko ta reč, ki se vleče že toliko časa, prej končala. (Kidrič 1939: 145)

Kopitar se je s tako samozavestnim epistolarnim jezikom že leta 1808 in 1809 utrdil kot Zoisu skoraj enakovreden dopisnik. Z baronom sta nato spomladi družno organizirala prodajo slovnice v nemških deželah in njeno razpošiljanje prijateljem, slavistom in znanstvenim ustanovam (npr. Kidrič 1939: 116, 178).

Z uspešno zaključeno distribucijo in z izbruhom francosko-avstrijske vojne spomladi 1809 pa se slovenska slovnica kot tema še ni umaknila iz omenjene korespondence. Francoska zasedba Kranjske in ustanovitev Ilirskih provinc sta pri Kopitarju sprožili razmislek o možnostih, ki so se v novih razmerah odpirale za slovenski jezik in zanj osebno. Hitro je prišel na idejo o francoskem ali italijanskem prevodu slovenske gramatike, za katero je želel pridobiti tudi Zoisa. Za Kopitarja je bilo značilno, da ni svojih predlogov, ki so bili odvisni od Zoisove volje, nikoli povsem razkril v enem samem pismu, temveč je mecena nanje pripravljaj postopno, v prvih pismih z namigi, šele v naslednjih pismih pa tudi odkrito. Enak način za doseg cilja je Kopitar izbral tudi tokrat. 16. avgusta leta 1809 je Zoisu kakor mimogrede omenil: »Ali bi Korn pač želel prodati kakšne slovnice Francozom?« (Kidrič 1941: 76) Tudi 11. oktobra istega leta ni brez razloga baronu poročal: »Iz moje slovnice je tukajšnji univerzitetni bibliotekar za dva Francoza že prevedel izvleček uvoda.« (Kidrič 1941: 102) Ko pa je ustanovitev Ilirskih provinc sredi oktobra potrdila trajnost francoske oblasti nad delom slovenskih dežel, je po Kopitarjevem mnenju zanesljivo dozorel čas za uresničitev zamisli. Poleg tega je na tihem razmišljal o možnosti, da bi se vrnil domov in se zaposlil kot profesor slovenščine na ljubljanskem liceju oziroma na prihodnji francoski akademiji. Iz teh razlogov se je 26. oktobra leta 1809 v pismu Zoisu že izrazil bolj določno: »Če bi bil sedaj v Ljubljani, bi s Kornom izdala kranjsko slovnico v francoščini ali italijanščini?« (Kidrič 1941: 115)

Ker Zois zaradi pomanjkanja časa ni odpisal, je Kopitar 3. decembra istega leta svoj predlog predstavil še nadrobneje, pismu pa pridal posebno sporočilo za

¹⁸⁸ Latinsko: »posebej«.

knjigarnarja. Tako je Zoisa prisilil, da je stopil v stik s svojim starim založnikom: »Kornu pišem, ali si želi kranjsko slovnico v francoščini. [...] Napisal bom precej krajši, toda kljub temu precej popolnejši uvod. Toda morda se je že našel kakšen prevajalec?« (Kidrič 1941: 125) Pri Zoisu in Kornu pa zaradi resnih političnih in gospodarskih razmer na Kranjskem ni bilo zanimanja za ta načrt. Kopitar se kakor po navadi ni takoj vdal in je še do maja leta 1810 skoraj v vsakem pismu vztrajno ponavljal svojo ponudbo. Zoisa je skušal pridobiti s trkanjem na njegovo slovenstvo, Korna pa premamiti z obljubljanjem dobička (Kidrič 1941: 127, 133, 141). 25. januarja leta 1810, na primer, je mecena prepričeval, da bo imela slovnica kar največji pomen za slovanstvo, če bo natisnjena v Ljubljani, Kornu pa je zvito polaskal s pohvalo njegovih tiskov, ki jo je izrekel sam Dobrovský (Kidrič 1941: 137). Slavist je neuspeh svojega predloga še posebej obžaloval aprila in maja leta 1810, ko so se nakazovale nekatere sporne poteze francoske jezikovne politike v Ilirskih provincah. Po Kopitarjevem mnenju je bila namreč s tem zamujena odlična priložnost, da bi Francozom pojasnili razmerja med različnimi slovanskimi jeziki v Ilirskih provincah in v Evropi sploh (Kidrič 1941: 153, 168).

SLAVAR. Zois je vedno trdil, da spada med prednostne naloge njegovega kroga tudi izdaja sodobnega nemško-slovenskega slovarja, ki bi nadomestil Pohlinovo nepopolno *Tu malu besediše treh jezikov* iz leta 1781. Baron ni zamisli opustil niti po tem, ko je pred smrtjo ni zmožal uresničiti Blaž Kumerdej. Zois je še naprej kupoval in pregledoval starejše in novejše slovarje slovanskih jezikov ter iskal najboljši koncept. V zadnjem obdobju življenja je o tem razglabljal v korespondenci s Kopitarjem, ki se je temeljito posvetil tudi problematiki slovenskega slovaropisja. Kopitar je v svoji slovnici ter v pismih Dobrovškemu in Vodniku zagovarjal koncept kritičnega in realnega slovarja, v katerem ne bi bilo prostora za novoizumljene besede (Orel 1996: 140–141). Zois se je strinjal s temi načeli. V pismu Kopitarju 24. januarja leta 1809, na primer, je kritiziral poljski slovar Samuela Bogumiła Lindeja iz let 1807–1808 z razpravo o slovanskih jezikih, v kateri so se med drugim znašli prepisani tudi Pohlinovi »*maccaroni*«, tj. neologizmi. Baron se je namesto takšnih izdaj zavzel za primerjalni slovanski slovar, ki bi bil zasnovan na podlagi analitičnih slovnice posameznih slovanskih jezikov in na podlagi dejanskega besedišča istih jezikov (Kidrič 1939: 142). Kopitar je o tej Zoisovi viziji pisal Dobrovškemu, konec marca pa baronu že sporočil odobravanje patriarha slavistike: »Zakaj se niso ravnali po predlogih barona Zoisa?« Na to retorično vprašanje Dobrovškega je Kopitar odgovoril kar sam: »Ker človek [Linde] ni bil mož, da bi jih cenil.« (Kidrič 1939: 189)

Po Kumerdejevi smrti je Zois nalogo dokončanja slovenskega slovarja dodelil Vodniku. Ker je pesnik delo pripravljaval v Ljubljani, se je lahko z mentorjem vedno

posvetoval ustno. Kljub temu sta se iz časa, ko je Vodnik dokončeval zadnjo verzijo slovarja, tj. poleti 1813, ohranili dve Vodnikovi pismi Zoisu, ki sta obravnavali to delo. Preroditelja se konec junija očitno nista uspela sestati, bodisi je bil razlog bolezen bodisi prezaposlenost enega od njiju. 27. junija leta 1813 je Vodnik Zoisu poročal o zadnjih pripravah na izdajo slovarja, in sicer o dopolnjevanju besedišča, o preverjanju besed po ohranjenih rokopisnih slovarjih, zlasti po Hipolitovem trijezičnem slovarju in najnovejšem Primičevem *Nemško-slovenskem bukvarju*, pa o pošiljanju naznanil in zbiranju prednaročil. Predvsem je želel Vodnik s pismom prositi za Zoisov nasvet glede naslova knjige, saj se ni mogel odločiti med *Slovarjem*, ki ni bil vseč Kopitarju, *Slovníkom* in *Besedníkom*:

СЛОВНИКЪ pa bi bil zelo priporočljiv, da bi se izognili znani grecizirajoči naklonjenosti zloženkam. Tako nam v grlu ne bi obtičal *RicsoSlovník*. Toda *Besědník* je prav tako preprost. Ergo tamen *Besědník*?¹⁸⁹ (*Zoisova pisma* II, MP 57)

Vodnikova epistolarna govorica, ki je izražala negotovost, je Zoisa vsekakor vabila k intervenciji, vendar v nasprotju s Kopitarjevimi pismi ni skušala natančno usmeriti mecenove odločitve oziroma izbire.

Sicer pa se je Vodnik bolj oziral na Zoisovo kakor na Kopitarjevo mnenje. V pismu z dne 1. julija istega leta je nekoliko pikro odgovoril na neohranjeno Zoisovo pismo, ki je dajalo očitno prednost *Slovarju*, pri tem pa se je sklicevalo na Dobrovskega in Kopitarja:

Neskončno mi je ljubo raziskovati mnenje gospodov Dobrovskega in Kopitarja o imenu *Slovar*. Toda Kopitar je že mnogo prej predlagal *Besědník* in pri tem glede na svojo nedavno izjavo zoper Primica tudi ostal. V svojem pismu 16. junija sem Kopitarja povabil, naj mi pravočasno oblikuje nasprotno mnenje o celoti, tako da: *nescit vox missa reverti*¹⁹⁰ in *derisum semel exceptumque sinistre*.¹⁹¹ (*Zoisova pisma* II, MP 58)

Ker se torej Kopitar na Vodnikova vprašanja v zvezi s slovarjem ni resno odzval oziroma se jim je celo posmehoval, se tudi pesnik kljub Zoisovemu priporočilu ni nameraval ukvarjati z morebitnimi poznejšimi slavistovimi ugovori.

Zois nikakor ni želel zanetiti novega spora med tekmovalnima varovancema, ker pa mu izraz *Besedník* nikakor ni ugajal, je Kopitarja nekaj mesecev pozneje,

¹⁸⁹ Latinsko: »Torej vendarle *Besědník*?«

¹⁹⁰ Latinsko: »poslana beseda se ne zna vrniti«.

¹⁹¹ Latinsko: »zasmehovano enkrat in sprejeto neugodno«.

Ljubljana 27. Junij 1813.

G. J.

Edeliche mohlau die Freunde, daß Ihnen
 auf meinen Circularen Sie sich sehr freundlich
 über die gute Sache dankbar äußern. Ich habe
 Ihnen einigen Dank zu sagen. U. die. die. die.
 auch Ihre Versicherung. — Mit dem Ein-
 segen der gesamten der Nation bin ich bei
 und zum Wohl der Nation, wie der
 Wohl der Nation noch zu wünschen; wird aber
 vornehmlich in einer anderen der Nation
 wichtig. — einen mehr ich noch die Nation
 und die Nation. U. die. die. die. die.
 Hippokrat etc. Was für ein? wie
 Laufen wie das Leben? — Slovat will ihm
 Logitar nicht gefallen. Ihre Sache ist ein
 Einverständnis, nicht, nicht, nicht in der
 Omnis ruminatis. Sie sind ich am Ende
 zwischen Slovnik und Besednik.
 БЕСЕДА 810 heißt colloquor, sermocinor,
 dissero. БЕСЕДА colloquium, conversation,
coterie. СЛОВНИК aber wäre sehr
 unangenehm, um bekannter zu sein, und
 zusammenzufassen und nicht zu bauen, damit
 man nicht den Namen der Philosophen am
 Ende fassen; in der Besednik ist unangenehm
 nicht. Ergo tamen Besednik? ?

Vodnikovo pismo z dne 27. junija leta 1813, ki prosi za Zoisov nasvet glede najprimernejšega naslova za slovenski slovar (ZRC SAZU).

8. februarja leta 1814, previdno vprašal: »Bo Vodnik natisnil *Slovar* ali *Befédnik*? Sedaj zagovarja zadnjega in se sklicuje na Vaš nasvet. Spreobrnite z namigom tudi moj okus, ki še vedno predlaga prvega.« (Zoisova pisma II, MP 64) Kopitar se tokrat ni ujezil na Vodnika, temveč je mirno razložil svoje argumente: »*Slovar mihi et nostrae dialecto esset vocabularius, homo, qui voces facit, sed befédnik est locus, ubi servantur voces sicut Sblizbnik, Sklédnik.*¹⁹² [...] To so bili moji razlogi.« (Zoisova pisma II, MP 65)

Obravnavana pisma potrjujejo, da je Zois po potrebi usklajeval tudi delo za slovenski slovar, vsekakor pa je pesniku svetoval pri konceptu, naslovu in priprava na izdajo. Baronovo dejavno udeležbo pri pripravljanju Vodnikovega slovarja potrjujejo njegovi prvi biografi (Pagliaruzzi, *Biografija*; Richter 1820: 14). Zaradi tega so slovenski razsvetljenci, ki so hoteli doseči čimprejšnje dokončanje in izdajo dela, tako Kopitar in Primic, pisali spodbudna pisma tudi Zoisu, ne le Vodniku. V njihovih očeh je baron veljal za botra slovenskega slovarja, zato so od njega pričakovali, da bo bodisi Vodnika spodbudil k hitrejšemu delu bodisi jih bo oskrbel z nadomestno strokovno literaturo. Primic je mecena spomladi leta 1812 uglajeno, vendar jasno opozoril na njegovo odgovornost:

Ko bi vsaj končno enkrat že prišel na dan Vodnikov slovar, ki je bil napovedan že 1806. Če me ne boste podprli, se bo lepa ustanova zopet zadušila ob rojstvu. [...] Ponavljam svojo prošnjo za osnovne knjige, ki mi bodo v pomoč, tako dalmatinski, staroslovanski psalter, poljski slovar, Schlözerjev *Nestor*. (Kidrič 1934: 144)

Primic je torej Zoisa opomnil, da potrebuje pri svojem pedagoškem delu nujno natisnjen Vodnikov slovar, sicer se graška katedra za slovenski jezik skupaj z drugimi prarodnimi načrti ne bo razvijala tako, kakor bi bilo zaželeno. Baron si je do konca življenja, še po Vodnikovi smrti, prizadeval, da bi bil slovar vendarle objavljen (Bonazza 2004: 336).

Karantanska in panonska teorija

Eden glavnih ciljev Kopitarjevega življenja je bil splošno sprejetje karantanske in panonske teorije (Pogačnik 1977: 174). Slavist je od leta 1808 do smrti ognjevitto zagovarjal prepričanje, da se je starocerkvenoslovanski jezik razvil v Panoniji

¹⁹² Latinsko: »*Slovar* bi po mojem in v našem jeziku bil *vocabularius*, človek, ki govori besede, medtem ko je *besédnik* kraj, na katerem so zbrane besede kakor *Sblizbnik, Sklédnik*.«

oziroma Karantaniji, kjer so že stoletja pred prihodom Hrvatov in Srbov na Balkan živeli avtohtoni panonski Slovani, tj. Slovenci in kajkavski Hrvati. Ti naj bi kot prvi med Slovani še pred prihodom sv. Cirila in Metoda sprejeli zahodno obliko krščanstva, svojo slovansko-rimsko liturgijo pa naj bi nato prenesli k Hrvatom, Srbom, Bolgarom in Rusom (Kernc 1932: 506). Po tem pojmovanju je stara slovenščina, vsebovana v panonskih slovanskih narečjih, odločilno vplivala ne le na izoblikovanje stare cerkvene slovanščine, temveč tudi na razvoj drugih slovanskih kultur. Kakor sta ugotavljala France Kidrič in Jože Pogačnik, je zametke obeh teorij izoblikoval že Zois oziroma njegov krog (Pogačnik 1977: 186–188).

V Zoisovem krogu so morali pogosto obravnavati vprašanje zgodovine slovenskega jezika in njegovega razmerja do drugih slovanskih jezikov. Iz teh pogoovorov so se očitno izluščile prvine karantanske teorije. Linhart je v *Poskusu zgodovine Kranjske* izrazil domnevo o starodavni slovanski, tj. staroslovenski poselitvi v poznejši kneževini Karantaniji, ki naj bi se zgodila več stoletij pred prihodom Hrvatov k Jadranskemu morju v 7. stoletju po Kr. (Grafenauer, ur. 1981: 204–217). Ta zgodovinarjeva teza se je Zoisovemu krogu najbrž zdela dobra podlaga za prepričanje o posebnem mestu slovenskega jezika med drugimi južnoslovanskimi jeziki. Zois je omenjene misli v prvih letih 19. stoletja očitno uspešno privzgojil Kopitarju, ki je začel zanje kmalu sistematično iskati zgodovinske dokaze. V ozadju Kopitarjevega odhoda na Dunaj se namreč nikakor ni skrivala le Zoisova osebna želja, da bi s pravno izobrazbo svojemu tajniku zagotovil življenjsko varnost, z vplivom pa mu pomagal do slavistične uveljavitve, marveč tudi njegova predrodna pobuda, da bi varovanec raziskal najstarejšo zgodovino slovenskega jezika. Vsekakor sta Zois in Kopitar od novembra leta 1808 naprej razpravljanje o tej problematiki nadaljevala po pismih.

Vsaj že 24. januarja leta 1809 je Zois izrazil prepričanje, da bo Kopitar uspešno dokazal velik pomen jezika starih Slovencev oziroma Karantancev za zgodovino vseh Slovanov:

Če se ne motim, potem izhaja iz nekaterih stavkov Dobrovskega vedno več upanja, da boste Karantancem in starim Slovanom naših dežel srečno vrnili nazaj mesto v zgodovini, iz katere so še vedno izpodrinjeni. (Kidrič 1939: 137)

Kopitar se je takoj odzval na to spodbudno misel. 1. februarja leta 1809 je prvič nakazal teorijo, po kateri izvira stara cerkvena slovanščina iz jezika panonskih Slovanov:

Če se mi posreči po Trubarju dokazati, da so panonski Slovani (torej najprej mi s štajerskimi in koroškimi Slovani, nato današnji celinski Hrvati, morda tudi Slavonci, *quod tamen non videtur*)¹⁹³ in Slovaki v nižinah tostran Donave pripadali enemu jeziku, ki ga nikakor ne moremo imenovati hrvaški, saj ni tu nobenih Hrvatov, ker so se ti spustili v Dalmacijo, potem sem zmagal. Ciril je bil škof v Panoniji, jezik njegovega prevoda panonskoslovenski [...] (Kidrič 1939: 146–147)

Zoisu je bila zamisel očitno dobro znana, saj je v odgovor 9. in 12. februarja napisal samo, da bi rad v stari cerkveni slovanščini poiskal »karantanizme«, torej stare slovenske besede (Kidrič 1939: 155, op. 19).

Kopitar je v naslednjih pismih Zoisu predstavljal razne zgodovinske in jezikovne argumente iz starih virov (Justin) in iz novejših strokovnih del (Schlözer) za svojo domnevo o rojstvu stare cerkvene slovanščine v »našem kranjskem (panonskem) prasedežu« (npr. Kidrič 1939: 164). Istočasno je želel o vedno bolj izdelani teoriji prepričati nejevernega Dobrovskega, ki je imel staro cerkveno slovanščino za predhodnico srbščine (Lenček 1995c: 62), pa tudi ogrskega zgodovinarja Johanna Christiana von Engla, ki je bil prav tako njegov prijatelj:

Dobrovský bo moral na koncu tudi sam spoznati, da je bil naš prasedež v Panoniji, da so nas proti vzhodu odrinili Galci ali Belgi (Vlahi), ki so prišli iz severne Italije, pri čemer pa so Slovani ostali v hribovjih Kranjske. [...] Nobeden ne zna navesti časa priselitve Slovanov od Donave na Kranjsko. Seveda, če pa so bili tam že od davnih časov. (Kidrič 1939: 174)

V nasprotju z Dobrovskim Zoisa ni bilo treba prepričevati. Kopitar je svoje teze gradil na njegovih temeljih. Baron se je lahko samo razveselil vsakega novega dokaza zanje, tako marca leta 1809: »Novi argumenti iz vlaškega jezika me veselijo!« (Kidrič 1939: 176)

Približno istočasno je Zois lastna razmišljanja o karantanskih Slovanih predstavil v pismu feldmaršalu Vukasoviću, ki mu je poslal posebej zanj sestavljeno Kopitarjevo kratko razpravo o izvoru Hrvatov. Baron je razložil, da s Kopitarjem v nasprotju s splošno sprejeto teorijo enotnega prihoda Slovanov izza Karpatov raziskujeta povsem novo domnevo, namreč o pripadnosti kajkavskih Hrvatov h karantanskim Slovanom, tj. starim Slovencem, kot mnogo bolj zgodovinskim staroselcem teh dežel:

[D]anašnji Hrvati na Kolpi ne pripadajo tistim Hrvatom [izza Karpatov], temveč karantanskim Slovanom in zato praprebivalcem teh področij [...] Z namenom, da ta sistem raziščem in ga nekoč s temeljitimi dokazi predstavim javnosti, sem svojega prijatelja Kopitarja konec oktobra

¹⁹³ Latinsko: »kar pa ni videti«.

poslal na Dunaj, kjer bo – medtem ko bo študiral pravo – priložnostno marljivo uporabil vse javne in zasebne knjižnice, arhive in zbirke slovanskih znanstvenikov, da bi kritično presodil več dokazov za to mnenje ali odločilno utemeljitev zoper njega. (Kidrič 1939: 182–183)

3. avgusta leta 1809 je Kopitar Zoisu vesel poročal o napredku. Njuno teorijo o panonskih Slovanih je podprl karloški metropolit Stratimirović: »Stratimirović je prav tako za slovanstvo v Panoniji in je o tem napisal zanimivo pismo Zlobickemu zoper Dobrovskega in Engla.« Metropolitova opažanja o južnoslovanskih jezikih so se namreč ujemala z domnevo o pripadnosti kajkavskih Hrvatov skupini panonskih Slovanov, njegovo mnenje o zgodovini Balkana pa z domnevo o panonskih Slovanih kot staroselcih: »Stratimirović pravi: po stari zgodovini sta bila Panonija in južni breg Donave in *Save ante adventum Horvatorum et Serborum*¹⁹⁴ zasedena s Slovani.« Kopitar je bil v istem pismu še posebej zadovoljen, ker je po odkritju *Nouvega zakona* Štefana Kūzmiča iz leta 1771 v panonsko skupino lahko uvrstil še »ogrške Karantance«, tj. prekmurske Slovence (Kidrič 1941: 67–68). 21. septembra leta 1809 pa je izrazil upanje, da bo arheolog Étienne Marie Siauve, ki se je kot francoski vojni komisar mudil v Ljubljani in za katerega je na Zoisovo prošnjo na Dunaju iskal izbrane knjige in informacije o antični zgodovini dežel vzhodno od Jadranskega morja, našel pomembne dokaze za zgodnejšo slovansko poselitev Panonije (Kidrič 1941: 93).

Potem ko je Kopitar sporazumno s Zoisom skoraj eno leto raziskoval stare slovenske in hrvaške tiske ter zgodovinske vire in razprave, da bi dokazal omenjene teze, in potem ko je bil sredi oktobra spodbujen še z ustanovitvijo Ilirskih provinc in z Napoleonovim zanimanjem za slovanske prebivalce nove države, je lahko v pismu mecenu 18. oktobra leta 1809 strnil svoje glavne ugotovitve, ki jih je sočasno sporočil tudi Dobrovskemu. »Južno od Donave sta dva glavna slovanska jezika, ki sta ločena s Savo in Kolpo.« V prvo, t. i. južno jezikovno skupino je Kopitar uvrstil Istrane, Dalmatince, Bosance in Srbe. V drugo, t. i. panonsko skupino pa so po njegovem spadali Slovenci in kajkavski Hrvati. Po njegovi teoriji so se Slovani iz prve skupine na današnje ozemlje priselili šele v 7. stoletju, Slovani iz druge skupine pa so v Panoniji bivali že nekaj stoletij prej. Kopitar je zaključil: »Južni jezik se lahko z Dobrovskim krsti za srbskega, da bi imeli nekakšno poimenovanje, tako kakor se lahko severni za slovenskega, čeprav sta imeni premalo točni.« (Kidrič 1941: 105)

Dobrovský pa na Kopitarjevo nejevoljo ni sprejel te razdelitve južnih Slovanov, zlasti ne ločitve Hrvatov na dve skupini, in sicer na starejše panonske Hrvate in Hrvate, ki so se s Srbi sekundarno spustili do Jadranskega morja, temveč je od prvega pisma Kopitarju naprej Slovence štel za Hrvate (Jagić 1885: 27). Januarja leta

¹⁹⁴ Latinsko: »pred prihodom Hrvatov in Srbov«.

1810 je Kopitar Zoisu poslal na vpogled pismo Dobrovskega o tem vprašanju, sam pa sklenil, da bo trmastega patriarha slavistike glede Hrvatov prepričeval naprej, tako 25. januarja: »Z ozirom na Hrvate še ni tam, kjer bi ga hotel imeti, vendar ga ne bom izpustil.« (Kidrič 1941: 135, 141) 12. marca leta 1810 je Kopitar kljub nepopustljivosti Dobrovskega zaskrbljenemu baronu zagotovil, da bo vztrajal pri točki teorije, ki je bila ključna za slovenski narodni prerod:

Torej: 1. slovenščina na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem, 2. tako imenovana hrvaščina okoli Zagreba itn. in 3. slovenščina (*stari slovénski jesik*) v ogrskih županijah pri Blatnem jezeru so tri variacije *eiusdem speciei*¹⁹⁵ [...] (Kidrič 1941: 144)

Septembra leta 1815 je bil slavist prepričan, da bo tudi Karadžićeva slovnica srbskega jezika, ki je prav tedaj nastajala pod njegovim mentorstvom, pomagala dokazati, kako je slovenski jezik starejši od srbskega in hrvaškega: »*Videbimus nostram dialectum esse veteriorem.*«¹⁹⁶ (*Zoisova pisma* II, MP 77)

Že leta 1810 pa je začel Kopitar premišljevati o sistematičnem iskanju srednjeveških dokumentov, ki bi potrdili staro področje slovenščine, kakor sta si ga predstavljala s Zoisom. Iskanje, ohranjanje in izdajanje starih jezikovnih spomenikov je bilo namreč ena glavnih nalog vseh evropskih kulturnih nacionalizmov (Leerssen 2006b: 570). 3. januarja je Kopitar v Ljubljano pisal, da je treba »prebrskati stare ustanovne in darovne listine, da se predstavijo meje, ki so določale kranjščino 10., 11., 12., 13., 14. in 15. *seculi*«¹⁹⁷ (Kidrič 1941: 132). Slavistu je prišla zato novica o odkritju *Brižinskih spomenikov* eno leto in pol pozneje kakor naročena: »Dobrovský mi je v zadnjem pismu pisal, da so v freisinških arhivih v Münchnu naleteli na zbirko karantanskih molitev itn., ki obsega 8 listov! *seculi X aut saltem XIV.*«¹⁹⁸ (*Zoisova pisma* II, MP 21) Kopitarju je prepis *Brižinskih spomenikov*, ki ga je kmalu pridobil, po pričakovanju potrdil domnevo o starosti slovenskega jezika in o njegovi povezavi s staro cerkveno slovanščino (Merchiers 2007: 157). Poleg tega je ob njihovem preučevanju v stari cerkveni slovanščini odkril vrsto verskih in kulturnih izrazov zahodnega porekla, ki so se ujemali z njegovo domnevo o starem slovansko-rimskem obredju v Panoniji (Lenček 1995c: 62–63). Nova spoznanja so ga podpirala v prepričanju o posebnem nekdanjem in prihodnjem pomenu slovenščine, zato je Zoisu večkrat izpovedal svoje obnovljeno navdušenje nad maternim jezikom, tako 12. junija leta 1813: »Kolikor bolj spoznavam druge jezike, toliko bolj

¹⁹⁵ Latinsko: »iste vrste«.

¹⁹⁶ Latinsko: »Videli bomo, da je naš jezik starejši.«

¹⁹⁷ Latinsko: »stoletja«.

¹⁹⁸ Latinsko: »iz 10. ali vsaj iz 14. stoletja«.

cenim našega kot starega!« (*Zoisova pisma* II, MP 56). Zato ni nenavadno, da je 26. septembra leta 1812 v Ljubljano pisal:

Nameravam pridobiti tudi izvornik iz Münchna in teh nekaj listov vrezati v baker, da bi tako ves svet lahko presodil, iz katerega stoletja je ta dokument, ki pomika starost slovenskega jezika za okoli šeststo let nazaj! (*Zoisova pisma* II, MP 47)

Zois je bil nad odkritjem seveda navdušen. Kopitar si je želel na vsak način zagotoviti čast objave tako pomembnega spomenika, zato je Zoisu večkrat naročil, naj pazi na Vodnika in druge kranjske preroditelje, da mu ne bi stopali na pot, tako 10. oktobra leta 1812:

V zvezi z jezikovnimi fragmenti ponovno prosim Vašo milost, da – če jih Vaša milost ne namerava izdati sama – ostale kranjske slaviste pregovori, naj ničesar ne pokvarijo, temveč naj rem integram⁹⁹ prepustijo meni. Če mi želijo posredovati svoje pripombe, bodo dobili javno zahvalo, toda najbolj dostojno lahko celoto tisočkrat lažje in bolje izdam sam tukaj kakor oni tam! (*Zoisova pisma* II, MP 47a)

Ker pa je Kopitar zaradi prezaposlenosti odlašal z napovedano objavo rokopisov in spremnega komentarja, ki bi temeljito predstavil tudi karantansko in panonsko teorijo, ga je začel Zois nestrpno opominjati, tako 18. februarja leta 1814: »Bo kmalu izšlo kaj o münchenskih fragmentih? [...] Povejte mi vendar kaj o tem!« (*Zoisova pisma* II, MP 64) Toda Kopitar je obljubo uresničil šele sedemnajst let po Zoisovi smrti, in sicer v knjigi *Glagolita Clozianus* (Toporišič, ur. 1995).

Vsekakor je Kopitar Zoisa do konca zvesto – kakor je bilo dogovorjeno – obveščal o novih dokazih. 13. junija leta 1812, na primer, mu je pisal: »V drugem zvezku Schlözerjeve korespondence je latinsko pismo Büttnerju o slovanskih pisavah itn., ki daje nevede prednost moji hipotezi o delitvi Hrvatov.« (*Zoisova pisma* II, MP 40) Ali pa 28. decembra leta 1813, ko je zavrnil teze poljskega grofa Jana Potockega in hrvaškega zgodovinarja Matije Petra Katančiča, da so Poljaki oziroma Hrvati prišli z zahoda, ne pa izza Karpatov. V istem pismu je Zoisu predstavil še eno svojih novejših tez:

Sedaj spremljam obetajočo sled, da bolgarščina in kranjščina kot najstarejša slovanska jezika tostran Donave najprej spadata skupaj – celo vlaščina to potrjuje. [...] Pred kratkim sem v neki recenziji Majorjeve zgodovine Vlahov predstavil svoje mnenje, ki je bilo sprejeto z veliko odobravanjem. Veliki orientalist pl. Hammer mi je o tem celo napisal pismo itn. (*Zoisova pisma* II, MP 62)

⁹⁹ Latinsko: »nedotaknjeno stvar«.

Zois je v odgovoru 18. februarja leta 1814 – kakor po navadi – potrdil pravo smer Kopitarjevega raziskovanja. Obenem je tudi sprevidel, da v letih, ki so mu še ostala, ne bo dočakal splošnega priznanja karantanske in panonske teorije, s tem pa največjega znanstvenega zmagoslavja svojega učenca: »Tako plodnim znamenjem boste gotovo sledili zelo daleč, vendar ne bom doživel veselja, da bi Vam lahko čestital za *Koruno tvojo*.« (Zoisova pisma II, MP 64) Čeprav je Kopitar karantansko in panonsko teorijo javno zagovarjal šele od leta 1822 naprej, so imele omenjene teze velik vpliv že za Zoisovega življenja. Zois in Kopitar sta jih namreč predstavljala v zasebnih pogovorih in pismih, ki so nove ideje hitro širila v intelektualnih krogih. Kljub nasprotnim mnenjem nekaterih drugih vplivnih filologov tistega časa, tako Dobrovskega in Vostokova, je Kopitarjeva teorija s podporo njegovih učencev Pavla Jozefa Šafárika in Frana Miklošiča za več desetletij odložila prevlado mnenja o bolgarsko-makedonskem izvoru stare cerkvene slovanščine (Lenček 1995c: 56–57, 62).

Zoisov krog je karantansko in panonsko teorijo odločilno povezal z ideologijo slovenskega narodnega preroda. Na zametke tega koncepta v poznih osemdesetih letih 18. stoletja je zanesljivo vplivala zavest o umanjkanju slovenske državne tradicije, s kakršno so lahko svoj kulturni nacionalizem podprli na primer Čehi. Možni vir narodnega ponosa sta Linhart in Zois tako odkrila v zgodovinskih poročilih o starodavni slovanski poselitvi na ozemlju Karantanije. Kopitar je na tej podlagi pomen slovenskega jezika za druge slovanske kulture stopnjeval s tezami, ki so v Panonijo postavljale izvor starocerkvenoslovanskega jezika in slovansko-rimske liturgije. Medtem ko Linhart omenjenega zgodovinskega koncepta zaradi prezgodnje smrti še ni uspel vključiti v svojo avstroslavistično vizijo, pa sta ga lahko začela Zois in Kopitar povezovati z lastnimi političnimi zamislimi po ustanovitvi Ilirskih provinc, ki so v eno državo povezale več južnoslovanskih dežel. Karantansko in panonsko teorijo sta politično dokončno osmislila leta 1816, ko sta se zavzemala za ustanovitev Ilirskega kraljestva južnoslovanske narodnosti, katerega jedro bi bile stare slovenske dežele. V njuni viziji bi iz njih kakor nekoč, v času rojstva stare cerkvene slovanščine in rimsko-slovanskega obreda, žarčile nove spodbude za kulturni razcvet slovanskih narodov. Takšna državna enota bi samodejno zaježila ruski vpliv na Srbe in prinesla organsko zlitje južnoslovanskih dialektov v dve glavni jezikovni skupini – slovensko (Slovenci in kajkavski Hrvati) in srbsko (Srbi in ostali Hrvati). Zadnje pismo na smrt utrujenega Zoisa Kopitarju, ki je posvečeno skrbi za prihodnjo »slavo Kranjcev in Karantancev« (Bonazza 2004: 336), priča o tem, kako neločljivo je mecen prepletel slovenstvo in karantansko-panonsko teorijo.

Reforma slovanske latinice

Znamenita korespondenca med Kopitarjem in Dobrovskim priča, kako zelo si je dunajski slavist prizadeval praškega učenjaka pritegniti k nalogi poenotenja slovanskega ali vsaj jugozahodnoslovanskega črkopisa oziroma k nalogi razširitve latinskega črkopisa z ustreznimi znaki za specifične slovanske foneme (Kernc 1932: 500; Nübler 1996: 46). Toda tudi zamisel o reformi slovenske ali slovanske latinice se je začela kakor karantanska in panonska teorija zanesljivo oblikovati v Zoisovem krogu že mnogo let pred Kopitarjevim odhodom na Dunaj. Baron in njegovi sodelavci so se morali namreč precej zgodaj opredeliti do več predlogov za rešitev omenjenega problema. Morda so poznali razmišljanja Leibniza in mladega Dobrovškega o razširitvi latinske abecede, zanesljivo pa reformo slovenskega črkopisa, ki jo je v delu *Untersuchungen vom Meere* (1750) predlagal Popovič (Pogačnik 1977: 145). Vsekakor so morali odločno nasprotovati Pohlinovi črkopisni reformi, ki je nekritično spreminjala bohoričico. Zamenjevala je namreč uveljavljena znamenja za *s, š, z* in *ž* ter vpletjevala latinske grafeme *q, w, x* in *y* (Stabej 2003: 293–297).

Zoisova pisma Kopitarju dokazujejo, da je mecen samostojno premišljeval o najprimernejši obliki pisave za slovenščino, pa tudi za druge slovanske jezike. Povsem neprimerna se mu je zdela, na primer, češka raba gotskih črk. 20. julija leta 1812 se je razjezil, ko je izvedel, da namerava Dobrovský svojo slovnico stare cerkvene slovenske natisniti »s češko-nemškimi črkami«, saj jih on sam – kakor se je izrazil – ne more prebavljati: »Za Božjo voljo, zakaj ne z latinskimi?« (*Zoisova pisma* II, MP 43) Baron je bil prepričan, da imajo Slovenci z nedeformiranimi latinskimi črkami veliko boljše izhodišče za prenovo pisave kakor Čehi, zato je 10. decembra leta 1808 v pismu Kopitarju pohvalil Trubarjevo sekundarno izbiro latinice, ki je za slovenščino primernejša: »Tudi pisava z latinskimi črkami, »ki je *lepši viditi*«, je čisto najboljši dokaz njegovega dobrega okusa!« (Kidrič 1939: 83)

Kljub temu pa je Zois kakor Popovič jasno prepoznal pomanjkljivosti uveljavljene slovenske pisave predvsem v sestavljenih pisnih znamenjih za nekatere foneme (npr. *sh* za *š*, *zh* za *č*). Ko je 14. januarja leta 1809 korigiral pole Kopitarjeve slovnice, ki so obravnavale Kreljevo ortografijo, in razmišljal o pravopisnih slabostih Japljevega prevoda *Svetega pisma*, je v pismu Kopitarju zapisal: »O Kreljevem poskusu moram priznati, da je dober, da pa njegovi *c, ch* in *sch* niso za nas.« Zois se je seveda bolj ogreval za načelo: ena črka za en glas. Baron je v naslednjem stavku Kopitarju namignil, da se približuje pravi čas za skrbno pripravljeno črkopisno prenovo, za katero je Zoisov krog položil temelje že pred dvema desetletjema, ko je zaustavil škodljive Pohlinove reforme: »Kako nevarne so te stvari in kako zlahka

bi se bili mogli nato naši najmlajši izobraženci navaditi tudi na *Markusovo kranjschino*, ko bi bilo ostalo pri tem!« (Kidrič 1939: 118) Tudi v naslednjih letih je skušal Zois Kopitarja spodbujati in celo usmerjati pri pripravi reforme slovenske oziroma slovenske latinice. Zoisovo ključno mecensko in mentorsko vlogo pri tem podvigu potrjuje pismo Dobrovskega z dne 22. februarja leta 1811, namenjeno kranjskim slavistom: »Zelo me je razveselilo, da želi baron Zois prispevati k novi bibliji (abecedi); nič manj, kakor če bi šlo za mene samega. [...] Odličen mož in domoljub!« (*Zoisova pisma* II, MP 33) Zelo povedne glede Zoisovih zaslug za zamisel novega črkopisa pa so tudi Kopitarjeve besede v pismu mecenu z dne 1. junija leta 1814:

Slovanska abeceda bo – če bo prodrla, kakor upam – imela velike in za Avstrijo skrajno dobre posledice. In zasluge bodo kranjske, kakor je Vaša milost rekla že pred tremi leti! (*Zoisova pisma* II, MP 70)

Očitno je bil torej Zois prepričan, da mora prav Kranjska – nedvomno zaradi starosti slovenskega jezika in njegove povezave s staro cerkveno slovanščino – prispevati novi črkopis in s tem sodobni temelj slovanskih kultur. Kopitar je to gotovo že starejšo mecenovo vizijo podedoval in – kakor je namignil v navedenem pasusu – povezal z avstroslavizmom.

Zoisove zamisli, ki jih je Kopitar srkal v Ljubljani, pa tudi še na Dunaju, so se torej izkazale za precej odločilne. Kopitar se je vprašanja črkopisa pogumno lotil že v svoji slovnici. Tam je zapisal, da bi morali Slovani dvajsetim črkam latinske abecede dodati »še kakšnih 9 novih enojnih pisnih znamenj«, ki bi se po podobi ujemale s starimi (Kopitar 1808: 159). Pod vtisom korespondence s Zoisom, s katerim sta tedaj večkrat obravnavala omenjeno problematiko (Kidrič 1939: 133), pa se je po sredini januarja leta 1809 odločil še za bolj drzno napoved. V Dodatek na koncu slovnice je vključil citat iz Lindejevega poljskega slovarja, ki predlaga zблиževanje slovanskih jezikov s pomočjo skupnega knjižnega jezika, in lasten komentar: »Samo enoten črkopis! Ostalo bo prišlo.« (Kopitar 1808: 459)

Nov, še močnejši impulz za Kopitarjevo razmišljanje o tem vprašanju je prinesla ustanovitev Ilirskih provinc (Lenček 1996a: 14). V tej državi je namreč Napoleon oktobra leta 1809 na mah združil več slovanskih dežel vzdolž Jadranskega morja. Slavist je bil zato prepričan, da predstavljajo Ilirske province odlično ali celo najbolj primerno območje za nujno potrebni črkopisni eksperiment. Kopitar je že 18. oktobra leta 1809 Zoisu pisal, kako mu je žal, da ni mogel novemu ilirskemu guvernerju Augustu de Marmontu pred odhodom v Ljubljano predstaviti zamisli o enotnem slovanskem črkopisu. Iz varnostnih razlogov maršalovega imena ni omenil:

To je *conditio sine qua non*²⁰⁰ za naravno srečno otroštvo naše književnosti. Ko bi bil le prišel do pogovora, bi gotovo naletel na dovzetna ušesa za organske ideje. Koliko miselnega napora pa je treba za pol ducata novih črk? In vendar je treba Slovanom, ker šele začenjajo, za večno dati razumen pravopis, ki jim ga bodo ostali Evropejci, ki soglasno vidijo bednost svojega tevtonskega načina, zavidali. Zadeva je gotovo vredna slavnostne spomenice na ****! (Kidrič 1941: 106)

Tokrat je bil Kopitar tisti, ki je spodbujal Zoisa k ukrepanju. Če torej guvernerja ni utegnil prestreči sam na Dunaju, ga bo toliko lažje dosegel Zois s spomenico ali osebno v Ljubljani. Dobro je namreč vedel, da sta se Zois in Marmont spoznala že junija istega leta, najbrž pa tudi to, da sta na podlagi vzajemne naklonjenosti razvila korekten odnos. Kopitar je kmalu dobil še drugo zamisel: Jakoba Zupana je nago-varjal, naj profesorju Sivriću, ki ga je Marmont pripeljal v Ljubljano, da bi poučeval srbohrvaški jezik, predlaga odločno uvedbo enotnega črkopisa (Kernc 1932: 501). Tega bi seveda sestavil sam z Dobrovskim.

Toda spomenica maršalu Marmontu in vpliv na Sivrića sta bili le dve od mnogih možnosti, ki jih je v svojih mislih preigral Kopitar. 25. januarja leta 1810 je skušal od Zoisa po ovinkih izvedeti, ali bi finančno podprl njegov francosko-slovenski slovarček, ki bi ga sestavil in izdal na Dunaju, prodajali pa bi ga v Ilirskih provincah. To bi bila po Kopitarju imenitna priložnost za poenotenje slovenske, hrvaške in dalmatinske pisave: »Prav tako bi poskusil – če bi imel na razpolago odličnega izdelovalca črk [...] – enotno pisati hrvaško, kranjsko in ilirsko«. Poskusni primeri, ki jih je Kopitar navedel baronu (npr. *xcena* namesto *sbena*, *velo* namesto *zbelo*), kažejo, kako se mu je že tedaj zdelo najbolj enostavno, da bi veljavne črkovne sklope za sporne foneme zamenjal z ustreznimi črkami iz cirilice. Cirilica je namreč v nasprotju z latinsko abecedo imela znamenje za vsak glas s pomensko vrednostjo. V Kopitarjevi viziji bi novi črkopis združil eleganco latinice in enostavnost cirilice (Lenček 1995d: 72). Toda kljub ugodnim političnim okoliščinam in osebemu navdušenju se je začel Kopitar počasi zavedati, da bo izvedba reforme bolj zahtevna, kakor je prvotno mislil. V istem pismu Zoisu je bistro ugotovil, da potrebuje za uspešno abecedno prenavo močno podporo Dobrovskega in drugih tujih slavistov: »Zato bi raje počakal na njegov prihod [na Dunaj] spomladi« (Kidrič 1941: 136).

16. septembra leta 1810 je Kopitar pragmatično opustil upanje na enotni slovanski knjižni jezik, ki se mu je bil zdel verjeten in koristen še na začetku leta 1809, ko je pisal slovnico, neomajno pa je zagovarjal enoten slovanski črkopis:

²⁰⁰ Latinsko: »nujni pogoj«.

Splošnemu slovanskemu knjižnemu jeziku sem se vsekakor odpovedal, ne pa tudi enotni abecedi! *Tentare licet.*²⁰¹ [...] En sam slovanski knjižni jezik je mogoče pričakovati po naravni poti, enotno abecedo pa od nas samih. *Si sapimus.*²⁰² (*Zoisova pisma* II, MP 5)

Zois se je v odgovoru 28. septembra istega leta glede črkopisa sicer strinjal s Kopitarjem, medtem ko ga je samo omemba enotnega slovanskega jezika občutno vznejevoljila: »*Critica ephemeridica viam struere unica potest ad consequendam unitatem alphabeti slavici! Unitatem linguae nemo umquam!!!*«²⁰³ (*Zoisova pisma* II, MP 7) Baron je moral namreč tega leta skupaj z Vodnikom napeti vse sile, da je preprečil uveljavitev štokavskega (t. i. ilirskega) narečja kot enotnega slovanskega knjižnega jezika v Ilirskih provincah, zato je bil toliko bolj nasproten vsaki podobni zamisli, ki bi ogrozila samostojen razvoj slovenščine. Zoisov krog se je sicer z vprašanjem enotnega slovanskega jezika spopadel večkrat. Podobno kakor Kopitar se je z omenjenim konceptom pri pisanju slovnice na začetku devetdesetih let 18. stoletja spogledoval Kumerdej – tedaj mu je nasprotoval Linhart (Logar 1932: 585). Ni znano, kakšnega mnenja je bil Zois tedaj, vsekakor pa je leta 1810 odločno zavrnil obe možnosti razvoja enotnega slovanskega jezika, in sicer po grškem (sožitje vseh dialektov v enem knjižnem jeziku) in po italijanskem dialektalnem modelu (izbor enega dialekta za knjižni jezik), ker ga je skrbela prihodnost slovenščine. Posebej ga je razburil dubrovniški jezikoslovec Francesco Maria Appendini, ki je za enotni južnoslovanski jezik predlagal drugi model, namreč izbiro štokavskega narečja, s čimer je vplival na francosko jezikovno politiko v Ilirskih provincah. V istem obdobju pa Vodnik in Kopitar, ki sta prav tako ostro zavračala drugi model, nista povsem izključevala prvega, čeprav sta si ga predstavljala zelo različno. Vodnik je leta 1811 kakor Kumerdej premišljeval o umetno ustvarjenem jeziku, in sicer o slovensko-hrvaškem jeziku, ki bi ga uporabljali v šolah Ilirskih provinc (*Zoisova pisma* III, RAR M 11 P 2). Kopitar je – nasprotno – že v slovnici, v omenjenem pismu Zoisu, pa tudi v številnih člankih (npr. *Patriotische Phantasien eines Slaven* leta 1810), predvideval možno evolucijo skupnega knjižnega jezika, ki bi se oblikoval kakor pri Grkih po naravni poti iz vseh slovanskih dialektov na podlagi enotnega črkopisa (Lenček 1996d; Toporišič 1996: 6).

Vsekakor je leta 1810 in 1811 kazalo, da se bodo izpolnili Kopitarjevi upi o Dobrovškem, ki naj bi prevzel vlogo soizumitelja novih črk ali vsaj odločno podprl predloge svojega dunajskega kolega. Praški učenjak je pozno poleti 1810 pozorno

²⁰¹ Latinsko: »Splača se poskusiti«.

²⁰² Latinsko: »Če bomo znali.«

²⁰³ Latinsko: »Samo pregledna kritika lahko zgradi pot za dosego enotnosti slovanske abecede! Enotnosti jezika nikoli nihče!!!«

Safer Windy pro Saperinis reditibus donec,
 Libus Vodis — tardi virebilis — Sardi egrotat — morus
 rerum quosdam deest — S. Spiritus alas excutit —
 leo torcularis torpent — Charta vendita alibis —
 libri in mib. jurant or telegraphum expectamus?
 Si Cathedra l. Glau. litteralis erigatur, veniet red Dubravijus?
 and plebit Kopitar et Sovichius?
 Ephemerides flaviae, vel Slavina continuabatur?
 Roma omnia a fund. rei! Per Caroto, ne proposita,
 vel extranea Nominis Colligatur!
 Nil nix de cultura Slavorum ad principia aggirite.
 Critica ephemerida viam Struene unica protulit ad
 consequendam unitatem Alphabeti flaviae!
 Unitatem linguam Nemo unquam!!
 Dubos — et Apperiz — sicut Antagonista!
 Mittam hinc billes et gram. k. quamprimum
 S. int. de Marmor. — tamen unicum Tamarum!
 Duo terzij — tu velon — etiam Antagonista!
 Sed tu longis inter jepum Bohemij et Dubj. Gram.
 etiam bellum Antisthejen Cum Murese pise pite!
 Jugovijus — placid — jurobo per totum
 Mihi juravi per hoc anno = 20!! 12. futura times!!
 Nihilum — qui pigit ex — admoner' relinquant illam!
 Muresejus emigraturiat —
 Nos Topkef Camiolas ad Sacharum reducturi —
 Proximo de his rebus Publicis debent per annu

Osnutek pisma Kopitarju z dne 28. septembra leta 1810, v katerem Zois brani samostojen razvoj slovenščine: zavrača koncept enotnega slovanskega knjižnega jezika in predlaga ukrepe zoper načrtovano uvedbo srbohrvaščine v kranjske šole (ZRC SAZU).

analiziral razne predloge novih znamenj, med njimi Vodnikovega, ki pa Kopitarju in Zoisu ni bil všeč, ker je bil najbrž prilagojen samo slovenskemu jeziku. Mecen in njegov nekdanji tajnik sta namreč tedaj še vedno predvidevala novi črkopis, ki bi bil uporaben za vse slovanske jezike. Kopitar je tako 18. septembra leta 1810 poročal v Ljubljano:

Od Dobrovskega še vedno nobene odločitve! Tudi sam sem z Vodnikovimi predlogi *quoad alphabetum*²⁰⁴ zadovoljen tako malo kakor Vaša milost. [...] Kajti narediti je treba abecedo, ki bo ustrezala vsem jezikom [...] To bi bila organska priredba! (*Zoisova pisma* II, MP 6)

Še decembra leta 1811 je Kopitar optimistično verjel obljubam Dobrovskega, da bo kmalu prišel na Dunaj skupaj z njim izumiti »latinsko abecedo« (*Zoisova pisma* II, MP 25). Nasprotno se je začela Zoisa zaradi odlaganja reforme lotevati nestrpnost. Januarja leta 1812 je svetoval, naj Kopitar in Dobrovský reformo izvedeta »v hipu«, ne da bi se preveč ozirala na nepregledno množico svetovalcev in kritikov. »Sicer bo zaradi želje po izboljševanju in pristranskosti [...] vse izgubljeno.« Osrednja ideja prenove je morala biti tudi na tej stopnji še vedno vpeljava izbranih cirilskih črk, ki so se zdele Zoisu sprejemljive, čeprav si o njih – kakor je priznal v istem pismu – ni upal razpravljati z Zupanom in Ravnikarjem, »da bi se izognil ugovorom« (*Zoisova pisma* II, MP 30).

Iz vsebine pisma »za vse kranjske slaviste«, ki je nato prišlo iz Prage okoli 1. marca leta 1812, je Kopitar jasno razbral, da mu Dobrovský ne bo v veliko pomoč. Zoisu je čez nekaj dni zaupal: »Od Dobrovskega torej ne moremo pričakovati veliko. Paziti mora na zdravje, pa tudi sicer kaže, da mu manjka *gusto*²⁰⁵ za takšen podvig. *Experiemur soli.*«²⁰⁶ (*Zoisova pisma* II, MP 32) Drugim ljubljanskim preroditeljem je v baronovo hišo poslal povzetek pisma Dobrovskega »za vse kranjske slaviste« in jim z ozirom na nastali položaj pojasnil nove smernice glede črkopisne reforme. Te so bile toliko bolj zavezujoče, ker so jim bile posredovane po vodji slovenskega preroda – Zoisu. Najprej je Kopitar Dobrovskega z njegovim tihim soglasjem izključil iz priprav na reformo: »Od Dobrovskega zaradi bolezni ni mogoče pričakovati nobene soizumiteljske dejavnosti, pač pa priporočanje izumljenega.« Kopitar je nato avtoritativno prevzel vodstvo: »Medtem se bom jaz [...] sam lotil novega stvarjenja. *Iuvate me consilio et ideatione typorum!*«²⁰⁷ Vodniku, Zupanu in Ravnikarju je torej dovolil poslati predloge, ni pa jih nameraval obravnavati kot

²⁰⁴ Latinsko: »glede abecede«.

²⁰⁵ Italijansko: »veselja«.

²⁰⁶ Latinsko: »Poskusili bomo sami.«

²⁰⁷ Latinsko: »Pomagajte mi z nasvetom in zasnovo [novih] črk.«

enakopravne sogovornike. V nadaljevanju jim je pojasnil, kako namerava doseči ugoden sprejem novega črkopisa: »Najprej bom v *Annalib* predstavil in pojasnil harmonično abecedo vseh Slovanov ter opisal potrebo po zaslugah novega Cirila, mogoče pa bom dal k temu tudi že vrezati predloge.« Kopitar je pismo ljubljanskim sodelavcem zaključil s prepričanjem o uspehu reforme v slovanskem svetu: »Enkrat se mora premakniti naprej. In pri nekem narodu, ki še nima književnosti, gre to lažje kakor, na primer, pri Francozih in podobnih.« (*Zoisova pisma* II, MP 33)

6. aprila leta 1811 je Zois, ki je v primeru črkopisne reforme netipično zagovarjal agresivnejši pristop, odobral Kopitarjev prevzem vodstva. Slavistu je sporočil enoglasno mnenje svojega kroga: »Vaš nasvet je Zupan takoj sprejel, Vaša namera pa nas je vse razveselila. [...] Z največjim hrepenenjem pričakujemo Vašo analizo slovanskih abeced in načrtovano gravuro novih črk!« Zois je v nadaljevanju pisma zanimalo, ali bo Kopitar predlagal dve vrsti *e*-ja in *o*-ja, ali bo jerizirajoče glasove označil s črkami ali naglasi, predvsem pa, kakšna bodo nova znamenja za sporne foneme: »Ali boste za manjkajoče črke iznašli popolnoma nova pisna znamenja? Ali pa nameravate vendarle ohraniti nekatera cirilska, glagolska, srbska, ruska?« Toda Zois je dal Kopitarju kljub svoji radovednosti jasno vedeti, da mu popolnoma prepušča izvedbo reforme, ki bi lahko zaradi odlašanja in vmešavanja drugih propadla: »Ta in takšna vprašanja se seveda pojavljajo! Toda ponovno poudarjam, da z dlakocepljenjem, dvomljenjem in iskanjem pomoči ne bo mogoče doseči ničesar!« (*Zoisova pisma* II, MP 35)

Kopitar je v pismu 29. aprila leta 1812 na Zoisova poizvedovanja odgovoril, da si bo, »če bo le mogoče, izposodil cirilska pisna znamenja in jih približal latinskim«. Z baronovim mnenjem o nujnosti bliskovito izvedene reforme pa se ni popolnoma strinjal: »Zadeva mora biti temeljito preiščljena, preden bo predstavljena.« Predvsem je slavist izrazil željo, da bi podobno brezpogojno in vnaprejšno podporo, kakršno mu je v imenu slovenskega preroda zagotovil Zois, dobil še pri Dobrovškem, zagrebškem škofu Vrhovcu in karlovškem metropolitu Stratimiroviću. Ti ugledni možje bi mu lahko pomagali novi črkopis uveljaviti tudi pri Čehih, Hrvatih in Srbih. Le v tem primeru si je Kopitar Zoisu upal napovedati: »*Vincet causa bona, consentibus bonis, aut saltem non abnuentibus.*«²⁰⁸ (*Zoisova pisma* II, MP 37)

Toda Zoisa, ki je od Kopitarja pričakoval več poguma, to previdno stališče ni zadovoljilo, zato tedaj izjemoma ni popustil. Kopitarju je konec julija leta 1812 navdse odločno svetoval, naj z reformo pohiti, ker zaradi nje zamujajo izdaje

²⁰⁸ Latinsko: »Zmagala bo prava stvar – z dobrimi skrbniki ali vsaj ne nebrizneži.«

Vodnikovih in Ravnikarjevih knjig. Prav tako mu je naročil, naj se ne pusti zmešati zvitemu Dobrovskemu, ki bi ga bilo treba zvabiti na Dunaj, da bi podprl prenavo. Na koncu je Zois Kopitarju svetoval, naj za ustrezne foneme vendarle prevzame cirilske črke:

Toda k vragu z zmedo! [...] Ko bi [Dobrovský] le prišel na Dunaj, da bi ga Vi ukrotili. Ravnikar stalno pritiska. Vodnik je pripravljen na vse. Če bomo pustili ropotati Dobrovskemu, ne bo iz vsega nič. Najbolj enostavo bi bilo po Krelju potrebne črke prevzeti iz srbske cirilice! (*Zoisova pisma* II, MP 43)

Toda Kopitar se je obotavljal konec leta 1812, pa tudi še v letu 1813. Vtis je, da ga je zaradi neupoštevanja mecenovih nasvetov mučila slaba vest, saj Zoisu ni nehal vztrajno ponavljati svojega načelnega prepričanja o potrebnosti črkopisne prenave, tako 2. decembra leta 1812: »V Avstriji je glede na množico jezikov in posledično pravopisov ideja o eni splošni pisavi resnično nadvse nujna.« (*Zoisova pisma* II, MP 50) Enako marljivo mu je opisoval okoliščine, naklonjene reformi, in spodbudna znamenja, ki so mu jih glede tega pošiljali razni slovanski in nemški intelektualci (npr. *Zoisova pisma* II, MP 53).

18. februarja leta 1814 je Zois ponovil svoje nasvete. Kopitarja je opomnil, da morata Vodnik in Ravnikar še vedno zavlačevati z izdajo svojih del. Svetoval mu je, naj ne glede na pomoč Dobrovskega s poskusom tvega sam, pri tem pa računa na dober sprejem pri drugih slovanskih narodih. Predvsem ga je zopet opozoril, da je treba izkoristiti enkratni zgodovinski trenutek, ki je naklonjen inovaciji takšnega obsega in pomena: »Toda zamuditi se ne sme. Srečnejšega trenutka za Kranjce in za Slovane na sploh ne bo več tako kmalu.« (*Zoisova pisma* II, MP 64)

Kopitar je bil pod vedno večjim pritiskom, ker so se z njegovo pomočjo na Dunaju za prihodnje kranjske izdaje, zlasti za Vodnikov slovar, leta 1814 in 1815 že vlivale lepše oblikovane stare latinske črke. Dogovorjeno je bilo tudi, da bo črkorezec Schade vлил nove črke, nato pa bo slovar natisnil dunajski tiskar Anton Strauss (Prijatelj 1926: 137). Vsi na Kranjskem so tako vsak hip pričakovali iznajdbo in vlitje novih črk. Toda Kopitar se je glede uvedbe cirilskih črk – čeprav ni odkrito priznal – vedno težje otreasal pomislekov. Po eni strani si je goreče želel, da bi novi črkopis po videzu in uporabnosti prekosil – kakor se je izrazil – bedno tevtonsko abecedo. Po drugi strani pa je boleče opazal estetsko in funkcionalno pomanjkljivost novih črk cirilskega izvora, ki niso izpolnjevale njegove zahteve iz slovnice, da se morajo z rimskimi ujemati »po podobi«. O tem zgovorno priča Kopitarjevo pismo Zoisu z dne 9. marca leta 1814. Iz njega veje dvom o utemeljenosti lastnih predlogov, ki jih ni pohvalil niti prijatelj Dobrovský:

Dobrovský mi je poslal svoje češke misli o črkah. *Nil boni, nisi quod rem probat. Modum ignorat. Ergo solus facio et spero, [ut] probabitur saltem quoad principia, etiamsi forma non esset primo ita, ut non plus ultra.*²⁰⁹ (*Zoisova pisma* II, MP 65)

Negotovost izraža tudi naslednje Kopitarjevo pismo z dne 27. in 28. aprila leta 1814:

Potihoma se ukvarjam z novimi črkami. Medtem bodo na novo vlili uporabne stare. Hočem in moram biti ne slabši, temveč vsaj nekoliko boljši kakor cirilicarji. Vaša milost ima prav: presenetljivo težko je revolucionirati abecedo, toda nekoč se to mora zgoditi. (*Zoisova pisma* II, MP 67)

1. junija istega leta ni bil nič bolj optimističen, je pa poskusil potolažiti sebe in Zoisa: »Pregledal sem vse abecede in našel malo, pa vendar nekaj. *Bo sbé, bo sbé*, pravi Vodnik.« (*Zoisova pisma* II, MP 70)

Reformi ni kazalo nič bolje v letu 1815. Zois je februarja tega leta Kopitarja zopet spomnil na neizpolnjeni dolg, poleg tega pa podobno kakor Dobrovský izrazil nezadovoljstvo z nekaterimi predlaganimi črkami. Kopitar se je 5. marca leta 1815 branil in prosil za odlog:

Očitkov si ne zaslužim. In do *c*-ja kakor do *x*-a čutim enak odpor kakor Vaša milost. In Vašo milost prosim le, da mi nakloni še tri mesece časa za premislek in mi da dovoljenje. Človek ne naredi dobro, kar mora narediti prehitro. Službene zadeve me ta čas popolnoma zaposlujejo. Pač pa bo Strauss medtem končal stare [črke], tudi za Vodnika, vse pa bi morale biti v Ljubljani najpozneje 1. novembra. (*Zoisova pisma* II, MP 72)

V tem času je slavist nameraval predlagati zlasti te nove črke: *c* (namesto *z*), *x* (namesto *sb*), *z* (namesto *s*), pa tudi *ω*, *υ*, *uu*, *uy* in *ε* (Prijatelj 1926: 139). V naslednjih mesecih se je Kopitar pogajal z nekim nemškim livarjem glede oblikovanja novih črk za Vodnikov slovar (*Zoisova pisma* II, MP 76). Toda v resnici se ni in ni mogel pripraviti do tega, da bi sprejel dokončno odločitev. 13. septembra leta 1815 je Zoisa in čakajoče sodelavce zopet prosil za odlog, ker ni upal neposredno pisati vse bolj nestrpnemu Vodniku: »Zato Vašo milost prosim, da pokličete Vodnika, Ravnikarja itn. in mi potrpežljivo naklonite še nekaj tednov ali dni.« (*Zoisova pisma* II, MP 77)

²⁰⁹ Latinsko: »Nič dobrega, če stvari ni odobrili. Ne pozna takta. Torej bom naredil sam in upal, [da] boste odobrili vsaj glede načel, pa čeprav oblika na začetku ne bo takšna, da ne bi bilo boljše.«

Zaradi Kopitarjevega zavlačevanja je nato prišlo do poskusa preboja. Vodnika je poleti 1815 minilo potrpljenje, kar je dal vedeti tudi Kopitarju. Dunajski slavist, ki je bil zaradi črkopisa že tako ali tako nataktnjen, si seveda ni dovolil, da bi ga kdorkoli z izjemo Zoisa in Dobrovskega opominjal k delu. Zato je v pismu Zoisu 13. septembra leta 1815 Vodnika odpravil v vzvišenem tonu: »Posebej sporočam in dajem v vednost Vodniku, da me lahko ima za svojega iskrenega prijatelja [...] in da naj mi ne grozi z odpadništvom. *Certe meum melius faciet quam solus.*«²¹⁰ (*Zoisova pisma* II, MP 77) Vodnik pa se ni pustil tako hitro odgnati. Oktobra je najbrž s Zoisovim privoljenjem, gotovo pa z njegovo vednostjo odpotoval na Dunaj, in sicer ne le zaradi tega, da bi dosegel preklic cesarjevega odloka o svoji upokojitvi, temveč vsaj toliko z namenom, da bi Kopitarju izsilil finalno odločitev o novih črkah. Kopitar je 22. novembra Zoisu pisal o spodletelem Vodnikovem načrtu, ki ga je boleče spomnil na prepir zaradi slovnice leta 1808 in ga tako razbesnel, da si je v pismu celo dvakrat drznil uporabiti prostaški izraz:

Vodnik se je ponovno izkazal za tako neumno zvitega kakor le kdaj. Želi si biti izumitelj novih črk, zato je, ko je bil ravno sredi prd**ja in ni imel početi nič pametnejšega, o njih razpravjal z menoj. Razložil sem mu svoje mnenje in morebitne rešitve. Zapisal si jih je, kakor da bi se dale tako večne stvari odpraviti kakor kakšen p*dec.

Vodnik je nato nove črke na lastne stroške naročil pri tiskarju Straussu, kar je pred odhodom v Ljubljano odkrito povedal Kopitarju. Pesnik si seveda ni hotel prilastiti tujih zaslug, kakor je trdil Kopitar, temveč je želel slavista samo prisiliti k delovanju. To mu je delno celo uspelo. Kopitar je sicer Vodnikovo naročilo črk takoj preklical, vendar je za Straussa nato lepo izrisal dve novi črki, za ostale pa baronu obljubil, da jih bo dovršil kmalu (*Zoisova pisma* II, MP 80).

Vendar je ostalo pri tem. Zois po neuspešni Vodnikovi intervenciji ni več upal, da bo dočkal črkopisno reformo. Decembra leta 1815 in januarja leta 1816 je sicer Kopitar baronu in sodelavcem zopet vneto zatrjeval, da jim bo v najkrajšem času poslal zadovoljive rešitve (*Zoisova pisma* II, MP 81, 82). Še 14. junija leta 1817 je pisal, kakor da bi se ne zavedal, da mu v Ljubljani ne verjame nihče več:

Da bi le nova abeceda uspela! Vaša milost lahko k temu odločilno prispeva, *si meruerit.*²¹¹ Toda pri omejitvah, ki sem si jih moral postaviti, da bi ugodil večini, je to silno težko. *Vedremo.*²¹² (*Zoisova pisma* II, MP 86)

²¹⁰ Latinsko: »Prav gotovo bi moje [delo] opravil bolje kakor jaz sam.«

²¹¹ Latinsko: »če si bo zaslužila.«

²¹² Italijansko: »Bomo videli.«

Nove črke je vztrajno obljubljal do Zoisove smrti, tudi v zadnjih dveh pismih, poslanih v palačo na Bregu leta 1818 (*Zoisova pisma* II, MP 87, 88). Slovar ni zaradi Kopitarjevega odlašanja nikoli izšel, saj je Vodnik umrl leta 1819. Tudi Ravnikarjev prevod Mojzesovega peteroknjžja ni dočakal objave iz istega razloga. Šele leta 1820 so se na Dunaju zaradi črkopisne reforme sestali Dobrovský in kranjski slavisti, kar je Zois predlagal že leta 1812. Srečanja so se poleg Kopitarja udeležili še Ravnikar, Metelko, Matija Kalister in Janez Nepomuk Šlaker. Toda patriarh slavistike v skladu s svojo dotedanjo nevtralnno držo ni predlagal dokončnih rešitev (Kidrič 1930: 131; Prijatelj 1935: 85). Kopitar je moral tedaj dokončno opustiti upanje na enoten slovanski črkopis, za katerega se je zavzemal od izida slovnice. Poskus reforme zgolj slovenskega črkopisa je prepustil Metelku, ki je leta 1825 po stari Kopitarjevi zamisli in po navodilih z omenjenega dunajskega sestanka nove črke prevzel iz cirilske abecede (Metelko 1825). Ljubljanski profesor slovenščine je pri svoji reformi užival popolno javno podporo dunajskega slavista. To pa ni pomenilo, da se Kopitar ni zavedal slabosti te rešitve. Zasebno mu Metelkova pisava ni ugajala (Kernc 1932: 507). Korespondenca s Zoisom dokazuje, da je z reformo črkopisa odlagal ravno zaradi tega, ker se ni mogel prepričati o smiselnosti uporabe cirilskih znakov. Vendarle je na koncu sprejel staro stališče svojega mecena, da je reforma abecede nujno potrebna in da jo je treba izvesti »v hipu« – to pa se je zdelo tedaj izvedljivo le z obstoječimi cirilskimi znamenji. Vprašanje črkopisa ga je preganjalo do smrti, saj so metelčico leta 1833 po burnih polemikah – tudi med Kopitarjem in Čopom – prepovedali v šolah. Neuspeh reforme, pri kateri je Kopitar značilno osamljen vztrajal najprej brez podpore starejše generacije razsvetljenцев (Dobrovský), nato pa še brez razumevanja mlajše generacije romantikov (Prešeren), je bil eden največjih porazov njegovega življenja (Miller 2008: 300).

Zois in Kopitar sta torej Popovičevo zamisel o dopolnitvi slovenskega črkopisa z novimi znamenji za ustrezne foneme razširila na vse slovanske narode z latinsko pisavo. Zdi se, da sta z zgodovinskimi argumenti vsaj zasebno osmišljala slovensko vodstvo črkopisne reforme. Kopitar je mecenov koncept na Dunaju razvijal naprej: prenovu latinice je vključil v načrt kulturnopolitičnega razvoja slovanskih narodov. Na podlagi enotnega črkopisa, ki bi manjkajoče črke dobil iz cirilice, naj bi Slovani usklajeno in povezano razvijali svoje jezike, književnosti in kulture. Središče slovanskih prerodov bi bil Dunaj, povezovalni člen med njimi pa Slovenci, ki bi zasnovali in uveljavili črkopisno reformo. Ta avstroslavistična vizija se je po Kopitarjevem mnenju popolnoma ujemala z interesi Avstrije, saj bi tudi balkanske pravoslavne narode, ki so bili pod turško nadoblastjo in ruskim političnim, verskim in kulturnim vplivom, preusmerila k evropski katoliški kulturi in pokroviteljstvu habsburške monarhije. Tako je Kopitar okoli sredine maja leta 1816 zadovoljno

konstatiral širitev avstrijskega vpliva na Balkanu po Dunajskem kongresu in zato dobre pogoje za uveljavitev prenovljene slovanske latinice:

Novi abecedi na najvišjih mestih niso nenaklonjeni. Kongres itn. je v to smer naredil več, kakor bi mi lahko s sto pridigami. *Zhlovek obrazba, Bog oberne. Gratias agamus*²¹³ *de na nasho stran.* (*Zoisova pisma* II, MP 85)

Kopitarjeva raba slovenskih besed je pomenljivo sporočala, da bo z okrepljenim zunanjepolitičnim položajem podonavske monarhije in s črkopisno reformo vse-kakor pridobila slovenska in slovanska stran.

Mreža slovanskih preroditeljev

Ko je Kopitar maja leta 1810 čakal na imenovanje za skriptorja, je Zoisu zaupal enega svojih najpomembnejših življenjskih načrtov – povezavo slovanskih preroditeljev pod svojim vodstvom in s središčem na Dunaju: »*Dum sedeam scriptor, iam faciam pajzbinam per omnes terras Slavorum: Sed hic opus, hic labor est!*«²¹⁴ (Kidrič 1941: 160) Uporaba slovenske besede *pajčevina* v sicer latinskem stavku, ki je sugeriral kulturno in znanstveno vsebino, je bila simbolična. Z njo je Kopitar nakazal slovensko vodstvo te socialne mreže mecenov, jezikoslovcev in literatov, ki bi v njegovi viziji omogočila harmoničen razvoj slovanskih narodnih prerodov. Glavno orodje, s katerim je tkal svojo pajčevino, je bilo vedno – pismo.

Ambiciozna slavistova zamisel je imela korenine v Zoisovem krogu. Ta se je ves čas svojega delovanja povezoval s predstavniki drugih slovanskih prerodov. Toda na začetku, v zadnjih dveh desetletjih 18. stoletja, je bilo to prizadevanje nesistematično in samo občasno. Tako je poslal Kumerdej leta 1780 ali 1781 ruski akademiji znanosti razpravo o slovanskem jezikoslovju (Kidrič 1930: 56), Linhart pa si je v letih 1789–1792 dopisoval z dr. Karlom Gottlobom von Antonom, raziskovalcem lužiškosrbskega jezika in slovstva (Gspan 1966). Pohlin si je konec 18. stoletja izmenjal nekaj pisem z Dobrovskim (Kidrič 1930: 122), Vodnik je pisal leta 1806 poljskemu leksikografu Lindeju (Kos, ur. 1988: 268–270), Zois pa je bil v stiku s češkim filologom Maximiliánom Václavom Šimkom (Newerkla 2004: 150). Te povezave so se nato bistveno okrepile z vse večjim obsegom in dinamiko slovan-

²¹³ Latinsko: »Bodimo hvaležni!«.

²¹⁴ Latinsko: »Če le bom skriptor, bom takoj spletel pajčevino čez vse slovanske dežele. Toda to je delo, to je napor!«

skih narodnih prerodov od začetka 19. stoletja naprej. Z načrtnim povezovanjem slovenskih in tujih slavistov je tako prvi začel šele Kopitar po prihodu na Dunaj. Prvih deset let mu je pri tem odločilno pomagal Zois, in sicer tako s svojimi kozmopolitskimi zvezami kakor z velikodušnimi finančnimi in knjižnimi darovi.

Cesarski Dunaj v predmarčni dobi: Graben okoli leta 1840, Kolbov jeklorez po Sandmannovi risbi (Narodni muzej Slovenije)

Josef Valentin Zlobický

Slovenski razsvetljenci od Pohlina do Kopitarja so se posebej zanimali za Čeha, s katerimi jih je družil odpor proti germanizaciji javnega življenja. Češki prerod se je sicer začel pozneje kakor slovenski, šele v zadnjih dveh desetletjih 18. stoletja, zato pa je imel pomembne prednosti, in sicer znamenito državno preteklost, podporo domoljubnega visokega plemstva, dolgo literarno tradicijo ter katedro za češki jezik na dunajski in praški univerzi (Vintr 2004: 101–102; Vinkler 2006: 133–134).

Kranjci so odkrito občudovali monumentalno književnost in politično samozavest Čehov. Avgusta leta 1810 je Kopitar Zoisu pisal: »Sploh morajo biti Čehi presneto bolj korenjaki kakor Kranjci. Kranjska, hrvaška in srbska književnost se lahko pred češko seveda skrrijejo.« (*Zoisova pisma* II, MP 2)

Prvi velikan češkega preroda, s katerim se je srečal Kopitar na Dunaju, je bil Josef Valentin Zlobický, profesor na katedri za češki jezik in književnost, ustanovljeni na dunajski univerzi leta 1775. Stik z njim je navezal s pomočjo prijatelja Engla, ki je bil uradnik v sedmograški dvorni pisarni (Uršič 1958: 193). Češki profesor je postal mlademu Kranjcu takoj vzor zaradi sodobnih filoloških nazorov, odličnega poznavanja slovanskih jezikov in uspešne kariere. Kopitar je hitro ugotovil, da je ostareli Zlobický pravzaprav »edini preostali slavist na Dunaju« (Kidrič 1939: 96), kar je še podžgalo njegovo željo po uveljavitvi.

19. novembra leta 1808 je Zoisu podrobno poročal o prvem srečanju z Zlobickim, s katerim sta govorila o slovenskih slovnica, tudi o prihajajoči Kopitarjevi. Slavist je mecenu poslal takšen portret: »Zlobický je češki Kumerdej, star dobrodušen mož z družino, le da je njegova knjižnica bolj oskrbljena.« (Kidrič 1939: 56) Kopitarjeve besede ne nakazujejo le zunanje podobnosti med Zlobickim in Kumerdejem, ampak tudi primerljivost njunih vlog v slovenskem oziroma češkem prerodu: oba sta zasnovala, vendar nikoli dokončala znanstveno slovnico maternega jezika. Najbrž je Zois razumel Kopitarjev zviti namig: če je Zlobický češki Kumerdej, bo Kopitar slovenski Dobrovský. Nato je začel Kopitar obiskovati profesorjeva predavanja, s tem pa tudi njegovo zasebno knjižnico (prim. Vintr 2004: 108).

Zois je vedel, da bo Kopitarju prišla prav podpora vplivnega Zlobickega, ki ni bil le ugledni profesor, ampak tudi cenzor slovanskih knjig, uradnik registrature ter prestolonaslednikov učitelj češčine (Reichel 2004: 126, 127), zato se mu je spoštljivo poklonil po svojem nekdanjem tajniku (Kidrič 1939: 96). Zlobickega, ki je bil znan po prisrčnih odnosih z avstrijsko družbeno elito (Reichel 2004: 122, 133), je galantna gesta silno razveselila. Oddolžil se je z veliko zaupljivostjo. V naslednjih mesecih je Kopitarju in s tem Zoisu proti službenim pravilom izdal več tajnih informacij, do katerih je imel dostop kot cenzor. To početje sicer zanj ni bilo neobičajno. Celo policija je opazila, da je Zlobický z zaupnimi podatki rad pomagal svojim znancem (Reichel 2004: 132). Tako je Kopitar 21. decembra leta 1808 opisal Zoisu, kako ga je češki profesor predčasno obvestil o nepričakovanem baronovem odlikovanju:

Ko je bilo namreč danes predavanje o češčini končano, me je Zlobický prijel za roko [...]: No! Že veste? Baron Zois je komander Leopoldovega reda. Sporočite mu tudi moje čestitke. Pridite malo z mano [...], bova vse prebrala. (Kidrič 1939: 96)

Zlobický se je nato januarja leta 1809 sam od sebe ponudil, da bo iz Prage baronu Zoisu in njegovemu varovancu priskrbel češke knjižne deziderate, in sicer novejša dela jezikoslovcov Pelcla, Puchmajerja in Tomse (Kidrič 1939: 139, 163–164). Seveda pa zviti stari gospod ni nameraval delati zastonj. 16. januarja leta 1809 je Kopitar Zoisu predal na videz nedolžno obvestilo: »Zlobický sam nima v lasti niti ene glagolske črke, odkar si je neki prijatelj izposodil Trubarjev katekizem, ki ga je imel, in nato to zanikal.« (Kidrič 1939: 119) Čez dva meseca je Kopitar razkril njegovo namero: »Končno je prišel na dan tudi s protiprijaznostjo. Morda bi se pri Vaši milosti našel kakšen glagolski duplikat, je menil.« (Kidrič 1939: 172) Za Kopitarja je bilo tedaj pomembno, da na svoji poti v Dvorno knjižnico pridobi podporo Zlobickega, zato Zois ni odlašal: »Za Zlobickega sem določil duplikat glagolskega misala, natisnjenega v Rimu leta 1631.« (Kidrič 1939: 176)

Darilo iz Ljubljane je Kopitar Zlobickemu premišljeno izročil skupaj z izvodom svoje prav tedaj natisnjene slovnice. Profesorja je zato Kopitarjevo delo navdušilo še bolj, kakor bi ga sicer:

Zlobickemu je bil misal izjemno dobrodošel. [...] In ko sem danes vstopil, je bil še *ultra solitum*²¹⁵ vljuden. Zaklical mi je naproti: No! Vašo slovnico sem že prebral. Spat nisem šel prej, dokler nisem bil gotov. Moram reči, da mi je res zelo všeč [...] (Kidrič 1939: 187)

Kakor sta Zois in Kopitar domnevala, je Zlobický sprejel njuno igro. Kopitar je že čez tri tedne poročal v Ljubljano, da ga je osebno odpeljal h grofu Ossolińskemu, prefektu Dvorne knjižnice, da bi mu skupaj podarila izvod nove slovenske slovnice. Ko sta se vozila domov, pa je profesor, ki je slovel po pomoči mladim slavistom (Reichel 2004: 132), na Kopitarjevo veselje razkril svojo vizijo razvoja Dvorne knjižnice:

*Ante omnia*²¹⁶ slovanski kustos (ne skriptor, *quia dignitas*²¹⁷ treh četrtin monarhije *vult custodem*),²¹⁸ ta pa mora biti mož, ki ima strast za slovansko, na primer Vi, če bi hoteli! (Kidrič 1939: 194)

Jeseni je Zlobický obljubil, da bo Kopitarja priporočil ne le Ossolińskemu, pač tudi dvornim uradnikom, zadolženim za biblioteko (Kidrič 1941: 117). Medtem je sam Kopitarja poučeval češčino, Kranjec pa mu je razlagal južnoslovanske jezike (Kidrič 1941: 123). Ob takšnih obetih je seveda Kopitar hotel še bolj ustreči lokavemu Zlobickemu, ki si je poleti 1809 zaželel celo izvod Dalmatinove biblije. Ne

²¹⁵ Latinsko: »bolj kakor po navadi«.

²¹⁶ Latinsko: »Predvsem«.

²¹⁷ Latinsko: »ker veljava«.

²¹⁸ Latinsko: »zahteva kustosa«.

da bi pomislil na skrbi, ki so se ravno tedaj zgrnile na njegovega mecena v Ljubljani pod francosko okupacijo, je začel mladi slavist 16. avgusta Zoisa nagovarjati, naj da na podeželju poiskati kakšen izvod tega prvega slovenskega prevoda *Svetega pisma* (Kidrič 1941: 76). Zois je kljub pomanjkanju časa obljubil, da se bo potrudil (Kidrič 1941: 94). Zlobický in Kopitar pa nista ostala pri prvotni želji, ki se ji Zois jeseni še ni imel časa posvetiti. 15. decembra leta 1809 je Kopitar zopet pritisnil na Zoisa: »Zlobický si želi *Hrenovih Evangelijev*. [...] Tudi pridig o Janeza Svetokriškega nima.« (Kidrič 1941: 127)

Sicer pa ni bil Kopitar nič manj preračunljiv od profesorja češčine. Konec leta 1809 je Zoisu užaloščen poročal: »Zlobický ima žal revmo in mora ležati. Glede mene ne more opraviti nobene poti, čeprav se srčno zanima za slovanstvo« (Kidrič 1941: 129). Ko pa je 12. marca leta 1810 ob poslabšanju profesorjeve boleznii izrazil strah za njegovo življenje, je Zoisu odkrito priznal svoje sebične nagibe:

To bi bila zame večkratna izguba. Vsaj tako dolgo bi lahko živel [...], da bi skriptorju predal cenzero slovanskih knjig in svoj slovanski patriarhat. *Sbkoda de bzhére nifo nizb kaj lepé!* (Kidrič 1941: 146)

Čez nekaj dni so se uresničili tako Kopitarjevi strahovi kakor želje. Zlobický je umrl, za cenzorja slovanskih knjig pa so imenovali Kopitarja. Ta kljub velikemu veselju ni pozabil na svojega češkega podpornika, temveč si je začel takoj prizadevati za rešitev njegove bogate zasebne biblioteke (Kidrič 1941: 147). Grofa Ossoliñskega, za katerega je opravil popis knjig (Jagić 1885: 161), je prepričeval, da bi morala to zbirko zaradi slovanskih dezideratov kupiti Dvorna knjižnica, Zoisu pa je konec aprila preudarno pisal: »Naj za Vašo milost kupim *croatica et nostris proxima*,²¹⁹ če bi prišla lepa zbirka profesorja Zlobickega na dražbo [...]?» (Kidrič 1941: 154) Baron, ki je bil tedaj v nezavidljivem gmotnem položaju, si tega izdatka seveda ni mogel privoščiti. Junija istega leta se je Kopitar še vedno trudil, da bi knjižnico Zlobickega obdržal na Dunaju ali vsaj v bližini slovenskih dežel (Kidrič 1941: 174). Nato je Zoisu septembra leta 1810, ko je postalo jasno, da bo zbirko odkupil grof Ossoliñski osebno ali kakšen drug magnat, obljubil prepis svojega kataloga severnoslovanskih knjig Zlobickega (*Zoisova pisma* II, MP 4). Za izjemno biblioteko so se očitno zanimali tudi drugi slovenski preroditelji, saj jim je Dobrovský 22. februarja leta 1812 takoj na začetku pisma »za kranjske slaviste« razkril končno usodo knjižnice, katere nakup je Ossoliñski odklonil zaradi previsoke cenitve (Reichel 2004: 134): »Grof Auersperg je že odkupil zbirko Zlobickega, tako da ta

²¹⁹ Latinsko: »hrvaške knjige in knjige sosednjih dežel«.

prihaja na Češko, kamor po svoji vsebini tudi spada. Slavistiko pa bo prepustil ljubiteljem.« (*Zoisova pisma* II, MP 33) Kopitarjev plemeniti načrt se je torej izjalovil: slavistični del profesorjeve knjižnice je bil razprodan. Slavistu je ostalo v rokah le nekaj knjig, ki mu jih je kot nagrado za popis poklonila vdova Zlobickega (Lukan 1995: 236; Reichel 2004: 134).

Josef Dobrovský

Najpomembnejši tuji sogovornik Zoisovega kroga je postal utemeljitelj slavistike Josef Dobrovský. Ta bivši jezuit, ki se je lahko po razpustu Družbe Jezusove s podporo plemiških mecenov povsem posvetil filologiji, se je vsaj od leta 1778 zanimal tudi za slovenski jezik in književnost, vendar dolgo časa ni navezal stikov s tukajšnjimi preroditelji (Šlebinger 1904: 5; Kidrič 1930: 117, 119). Priložnost se mu je ponudila leta 1794, ko je potoval po slovenskih deželah, a je ni dobro izkoristil. V Ljubljani je skušal obiskati le Kumerdeja, ki pa ga slučajno ni bilo doma. Ko je bil konec leta 1796 oziroma na začetku leta 1797 na Dunaju, je v diskalceatskem samostanu v Mariabrunnu poiskal Pohlina. Srečanju je sledila korespondenca, ki je kmalu zamrla (Kidrič 1930: 121–122).

Šele junija leta 1806 je pismo, ki ga je Dobrovskemu napisal Vodnik, vzpostavilo trajno zvezo med praškim učenjakom in mlajšimi kranjskimi slavisti, vzgojenimi v Zoisovem krogu (Kidrič 1930: 125). Toda Vodnik kljub obetavnemu začetku dopisovanja ni ohranil položaja glavnega korespondenta Dobrovskega med Slovenci. Kopitar je marca leta 1808 Dobrovskemu prav tako napisal pismo, v katerem mu je izčrpno poročal o stanju slovenskega preroda (Jagič 1885: 1–19), vendar ni o tem taktično obvestil niti Zoisu niti Vodnika (Kidrič 1930: 125). Z odgovorom Dobrovskega Kopitarju januarja leta 1809 se je na obojestransko zadovoljstvo rodila prijateljska pisemska zveza, ki je kljub občasnim strokovnim nesoglasjem trajala do smrti Dobrovskega januarja 1829. Kopitar je postal celo najljubši korespondent praškega učenjaka (Prijatelj 1935: 45). Korespondenca med Dobrovskim in Vodnikom se po letu 1808 ni več redno nadaljevala (Dimitz 1861). Za to je bil najbolj odgovoren Kopitar, ki je hudo zameril Vodniku, da je bil v svojem prvem pismu Dobrovskemu omenil lastno snovanje slovnice, zamolčal pa tekmečevo (Kidrič 1930: 125). Kopitar je zaplet pristransko predstavil Dobrovskemu, Vodnik pa se je iz nelagodja umaknil v ozdaje. Kopitar si je torej takoj učinkovito prilastil mesto glavnega posrednika med Dobrovskim in Slovenci.

Dolgoletnega sodelovanja med Kopitarjem in Dobrovskim pa ne osvetljuje le njuna korespondenca (Jagič 1885), marveč tudi pisma, ki sta si jih pošiljala

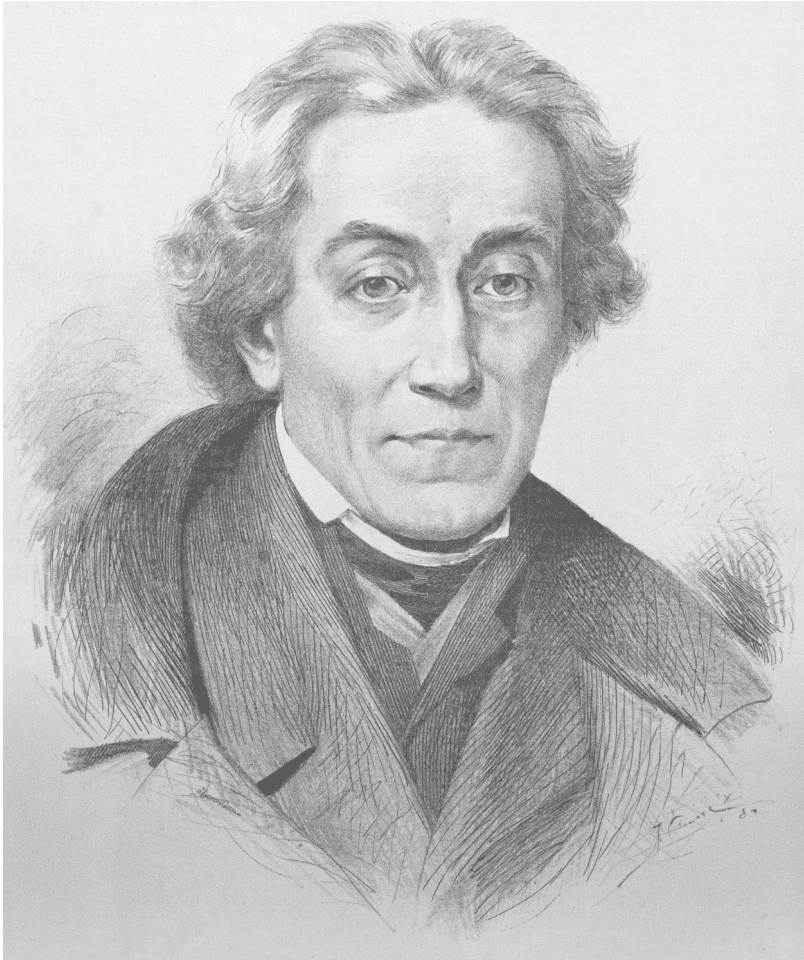
Kopitar in Zois. Dobrovský je zaradi svojega pomena v slovanskem svetu predstavljal eno najbolj stalnih tem korespondence med Ljubljano in Dunajem. Kopitar je bil dolžan Zoisu podrobno poročati o vsem, kar je slišal o patriarhu slavistike. 28. januarja leta 1812, na primer, je baron zapisal: »Da preidem na Dobrovskega: poln sem pričakovanj o vsem, kar mi boste o tem vélikem možu, najvišjem umu, še poročali!« (*Zoisova pisma* II, MP 30) Kopitar se je o Dobrovškem – kakor tudi o drugih ljudeh – najbolj odkrito izražal prav v sporočilih mecenu, ki mu je popolnoma zaupal. Določene informacije o patriarhu slavistike je bil pripravljen deliti le s Zoisom, medtem ko je bil, na primer, z Vodnikom in Zupanom glede podatkov iz Prage veliko manj širokosrčen. Vedel je namreč, da se lahko zanese na Zoisovo diskretnost. Poleg tega Zois in Dobrovský nista imela neposrednih stikov – pozdrave, podatke in knjige sta si pošiljala izključno po Kopitarju.

OSEBNOST. Zois in Kopitar sta poznala Dobrovskega pred letom 1809 samo po njegovih delih, nad katerimi sta bila navdušena. Zato sta v njem zlahka videla velikega moža in os slavistike (*Zoisova pisma* II, MP 30; prim. Pogačnik 1978: 22). Pripisovala sta mu več plemenitih značajskih potez. Ko je Kopitar avgusta leta 1810 urejal zapuščino Zlobickega, je v njej našel tudi pisma Dobrovskega: »Dobrovský nastopa v vseh pismih kot vrl mož, odločno poštenega značaja, ki pa zahteva isto tudi od drugih.« (*Zoisova pisma* II, MP 2) Kljub takšnim naklonjenim ocenam patriarha slavistike sta se Kopitar in Zois večkrat pritoževala nad njegovo muhavostjo in svojeglavostjo, ki sta ju praviloma povezovala z boleznijo.

BOLEZEN. Dobrovský je od osemdesetih let 18. stoletja trpel za manično depresijo in hipohondrijo. Ponavljajoči se napadi duševne zmedenosti, povezani z ekscentričnim vedenjem, so zelo vznemirjali, vendar tudi privlačili njegove znance in sodobnike (Hlavačka 2004: 29), ki so ustvarili in širili podobo Dobrovskega kot genialnega čudaka. Za njegovo zdravje se je zanimal tudi Zoisov krog, ki je v Kopitarju kmalu dobil izvrstnega informatorja.

Mladi slavist je na govorce o duševni bolezni Dobrovskega naletel takoj, ko je prišel na Dunaj. 8. novembra leta 1808 je poročal baronu: »Že od dveh oseb sem slišal, da naj bi imel Dobrovský napade blaznosti!« (Kidrič 1939: 45) Čez tri tedne je baron izrazil veliko nezadovoljstvo s to novico, ki ni napovedovala nič dobrega za razvoj slavistike in slovanskih narodnih prerodov. Kopitarja je zato rotil, naj poišče bolj optimistično oceno duševnega stanja Dobrovskega, namreč: »S tem možem izgubimo svojo največjo oporo in upanje.« (Kidrič 1939: 62) Kopitar je barona res pomiril že čez nekaj dni. Šlo naj bi le za blažjo motnjo, ki ne bi smela

ovirati patriarhovega znanstvenega dela: »Njegovo stanje ni od včeraj: vedno naj bi bil dovzeten za angleški spleen. [...] To je torej samo nepristna, običajna norost, ki *Slavinu* prav nič ne škoduje.« (Kidrič 1939: 66) Kopitarjevo zagotovilo je Zoisa pomirilo. Odslej sta zdravstvene težave Dobrovskega komentirala zgolj iz osebnega zanimanja.

Josef Dobrovský, litografija po risbi Jana Vilímka iz leta 1884

Tako je konec marca leta 1809 Kopitar zapisal anekdoto, ki mu jo je povedal opravljeni Zlobický: »Ko je [Dobrovský] dobil Durychovo *Bibliotheca slavica*, ni spal osemindeset ur, zaradi tega pa je takoj doživel tudi enega svojih *raptuum*²²⁰ itn.« (Kidrič 1939: 187) Kopitar se je k tej temi vrnil aprila leta 1812, ko je Zoisu pisal, da je Dobrovský preteklo zimo močno rogovilil. V istem pismu je ugotavljal, da podleže praški učenjak slabosti samo v skrajnih zimskih in poletnih razmerah. Povedal pa je tudi, da ga je o zdravstvenem stanju Dobrovskega obvestil mladostni prijatelj, kirurg Ignaz Franz Fritz. Februarja leta 1813 je Kopitar Zoisu sporočil, da pričakuje Dobrovskega v kratkem na Dunaju, saj je celo zimo prestal brez živčnih napadov (*Zoisova pisma* II, MP 51). Toda popraviti se je moral že aprila istega leta:

*Ceterum praeclarus Dobr[ovius], ut scribit Fritz, iterum aegrotat. (!)*²²¹ Na pepelnico sredo je v svoji celici priredil otroški ples, na katerega je povabil množico grofic, kljub temu pa vse norosti zasolil s šalo. V teh obdobjih precej pleteniči in vse stvari razda. (*Zoisova pisma* II, MP 54)

ODNOS S KOPITARJEM. Dobrovský se je kmalu razvil v Kopitarjevega dobrohotnega učitelja, Kopitar pa v njegovega gorečega spodbujevalca (Žele 1996: 481). Tesno strokovno sodelovanje, ki ga niso skalila niti občasna nestrinjanja, je bilo mogoče tudi zaradi njunega osebnostnega ujemanja. Oba sta bila kljub zelo različnima temperamentoma izjemno bistrega duha, ki se je nagibal k prefinjeni ironiji. Z njo sta kot racionalistična znanstvenika krotila pretirano goreče češke in slovenske rodoljube, za katere sta bila prepričana, da ne koristijo veliko prerođu. Kopitar je bil nadvse ponosen na prijateljstvo z Dobrovskim, zato je Zoisu poročal o vseh dokazih naklonjenosti, ki so prihajali iz Prage. Ne nazadnje mu je bilo še vedno veliko do tega, da se izkaže pred svojim starim mentorjem. Konec aprila leta 1810 se je pohvalil: »Od Dobrovskega dobivam zmeraj bolj prijateljska pisma« (Kidrič 1941: 155). Februarja leta 1813 pa je pisal: »Do mene je vedno bolj prijazen. Vsak mesec dobim gotovo vsaj eno pismo in težko pride kakšen Pražan semkaj brez njegovega zavoja.« (*Zoisova pisma* II, MP 51)

Zois je od vsega začetka spodbujal Kopitarjev ponos, saj mu je že 24. januarja leta 1809 napisal: »[N]e dvomim, da ga boste nasledili« (Kidrič 1939: 136). To se je gotovo ujemalo s tihimi Kopitarjevimi željami. 1. februarja leta 1809 je pod vtisom prvega pisma Dobrovskega celo sanjal o selitvi v Prago, k čemur je skušal zaman pregovoriti treznega barona. Nova potrditev za Kopitarja je prišla januarja leta 1810, ko je dal Franz Sartori, urednik revije *Annalen der österreichischen Literatur*,

²²⁰ Latinsko: »napadov«.

²²¹ Latinsko: »Sicer pa je preslavni Dobrovský – kakor piše Fritz – spet bolan. (!)«

Dobrovskemu recenzirati Kopitarjevo slovnico, Kopitarju pa patriarhovega *Slavina* (Kidrič 1941: 132, 135).

Aprila leta 1810 je Kopitar Zoisu samozavestno namignil, da bo moral morda zaradi starosti in bolezni Dobrovskega breme slavistike prevzeti sam: »Kdo ve, ali ne bo nazadnje vse obležalo na tajniku Vaše milosti!« (Kidrič 1941: 155) Več znamenj je kazalo na izpolnitev teh ambicij. Avgusta leta 1810 je slavist mecenu razkril vsebino nedavnega pisma iz Prage: Dobrovskega naj bi zaradi Kopitarjevega entuziazma resno mikalo, da bi se preselil na Dunaj in zaprosil za stolico za slavistiko, tako da bi lahko skupaj izdajala zbornik *Slavin* (*Zoisova pisma* II, MP 3). Kopitar je namreč po smrti Zlobickega marca leta 1810 Dobrovskega prepričeval, naj se poteguje za izpraznjeno stolico za češčino na dunajski univerzi, za katero si je prizadeval, da bi jo preoblikovali v stolico za slavistiko (Vintr 2004: 108, 113). Čeprav se Kopitarjev načrt ni posrečil, saj se ni nad njim preveč navdušil niti Dobrovský, sta slavista v medsebojni korespondenci tistega leta še večkrat pretresala možnost bivanja v istem mestu in možnost skupnega urejanja *Slavina*. O tej ideji je Kopitar Zoisu pisal še dvakrat – oktobra in decembra leta 1810. In sicer je tedaj Dobrovský predlagal drugačen načrt: Kopitar naj bi se potegoval za stolico za češki jezik ali za stolico za antično literaturo na praški univerzi (Jagić 1885: 174). Tokrat je o uresničitvi načrta dvomil Kopitar. Češke stolice si ni upal prevzeti, ker ni dobro govoril jezika, antične stolice pa ni hotel, ker je njegovo pozornost tedaj že povsem pritegnila slavistika (*Zoisova pisma* II, MP 8, 11).

Dobrovský je Kopitarju še večkrat nesebično pomagal pri družbenem in strokovnem napredovanju, pa tudi pri izboljševanju gmotnega položaja. Tako je Kopitar Zoisu septembra leta 1812 zaupal, da mu bo Dobrovský verjetno prepustil objavo *Brižinskih spomenikov*, ki mu bo odprla kabinete mecenov in vrata znanstvenih družb (*Zoisova pisma* II, MP 47). Februarja leta 1814 pa je sporočil, da mu je Dobrovský ponudil dobro plačano iskanje slovanskih in orientalskih knjig po naročilu ruske akademije (*Zoisova pisma* II, MP 63).

Kopitar si je seveda želel Dobrovskega srečati tudi osebno, vendar v življenju ni dobil veliko priložnosti za to. Od marca do septembra leta 1810 je Zoisu zagotavljal, da bo Dobrovský tega leta prišel na Dunaj (Kidrič 1941: 147, 155; *Zoisova pisma* II, MP 4). Decembra leta 1812 je v Ljubljano sporočil, da Dobrovský kljub predhodni najavi ni prispel v cesarsko prestolnico (*Zoisova pisma* II, MP 50). Februarja leta 1813 je bil zopet prepričan, da bo patriarh slavistike spomladi zagotovo prišel (*Zoisova pisma* II, MP 51). Enako je upal decembra istega leta in maja leta 1815 (*Zoisova pisma* II, MP 61, 74). Dobrovský pa je prišel na Dunaj šele po Zoisovi smrti, in sicer

leta 1820. Tako je bilo še veliko manj uresničljivo Kopitarjevo upanje, izraženo v pismih mecenu septembra in decembra leta 1810, da se bo z Dobrovskim podal na študijsko potovanje po Kranjski, Hrvaški in Ogrski (*Zoisova pisma* II, MP 5, 11).

ODNOS S ZOISOM. Odnos med Dobrovskim in Zoisom je bil nekoliko nena- vaden. Kljub skupnim interesom, medsebojnemu spoštovanju in celo duhovni bližini, ki sta jo priznavala oba, nista z izjemo enega pisma nikoli navezala stika. Večinoma sta se sporazumevala po Kopitarju, ki je kakor običajno z velikim veseljem prevzel vlogo posrednika. Kopitar je tako s hotenim kakor z neho- tenim filtriranjem informacij bistveno sooblikoval podobo, ki sta si jo ustvarila drug o drugem. Dobrovský je z Dunaja že od samega začetka prejemal izključno pohvale kranjskega mecena (Jagić 1885: 8–9), medtem ko se je lahko Zois zaradi Kopitarjeve kritičnosti do starejšega kolega seznanil tudi z nekaterimi slabostmi praškega slavista.

Vsi trije protagonisti so večkrat omenili možnost, da bo Dobrovský obiskal barona v Ljubljani. Prvič 16. januarja leta 1809, ko je Kopitar posredoval napoved Zlobicekega, da bo Dobrovský odšel v Ljubljano preučevat Zoisove glagolske misale, omenjene v novi slovenski slovnici (Kidrič 1939: 119). Ko je nekaj dni zatem v Ljubljano prispelo še prvo pismo Dobrovskega za Kopitarja, je Zois svojemu nekdanjemu tajniku naročil:

Prenesite najvljudnejši poklon spoštovanja vrednemu Dobrovskemu tudi v mojem imenu in ga, če ga bo še mikalo potovati, povabite naravnost k meni. Moja hiša, moje knjige in vse, kar premorem, mu je na razpolago, in sicer popolnoma zares. (Kidrič 1939: 142)

23. marca leta 1809 je Kopitar poslal Zoisu na ogled pismo, v katerem je Dobrovský odgovoril, da bo prijazno ponudbo morda nekoč sprejel. Kopitar je bil navdušen: »Vaša milost ga bo torej videla!« (Kidrič 1939: 188) 16. februarja leta 1810 pa je napovedal: »Dobrovský bo morda *letos* prišel na Kranjsko.« (Kidrič 1941: 141) Toda pričakovano srečanje dveh patriarhov se ni nikoli uresničilo.

Prav tako ni med njima nikoli zaživela korespondenca. Kopitar je pisma Dobrovskega, ki so bila ključna za slovenski prerod, pošiljal na vpogled ali v prepis k Zoisu v Ljubljano, pomembne Zoisove pošiljke, na primer bibliografske podatke in redke knjige, pa v Prago k Dobrovskemu. Septembra leta 1812 je prišlo do prvega in zadnjega poskusa neposredne povezave med Zoisom in Dobrov- skim. Praški učenjak je napisal ljubljanskemu mecenu pismo, v katerem mu je ponudil izdajo *Brižinskih spomenikov* (*Zoisova pisma* II, MP 47). Zois pa ni napisal

odgovora, temveč se je Kopitarju pritožil, da ga je Dobrovský, ki ga je imel za zaupnega prijatelja, nagovoril preveč uradno, z »Vašo ekscelenco«. Kakor je poročal Kopitar Dobrovskemu, je baron besedo »ekscelenca« izpraskal in se od jeze razjokal (Jagić 1885: 295). Užaljeni Zois je pismo nato očitno uničil, saj bi se sicer ohranilo v urejenem svežnju Kopitarjevih pisem v baronovem zasebnem arhivu.

Oktober leta 1812 je skušal Kopitar Zoisa pomiriti: »S svojo ekscelenco itn. ni prav gotovo mislil nič slabega.« Predlagal mu je, naj v Prago kot vljuden odgovor pošlje v dar izvod ilirske slovnice Francesca Marie Appendinija (*Zoisova pisma II*, MP 47a). Čez nekaj mesecev je skušal Kopitar spet zgladiti nepotrebnih nespozrazum in je o Dobrovškem pisal: »Sem Vaši milosti že sporočil, da se mu je zdelo dobronamerno nezadovoljstvo Vaše milosti z njegovim pismom kar upravičeno?« (*Zoisova pisma II*, MP 51) Toda Zois ni tako hitro pozabil na zamero, saj je Kopitarju še aprila leta 1813 za Dobrovškega nespravljivo naročil: »*Dicat illi vale eternum meo nomine!*«²²² (*Zoisova pisma II*, MP 55) Le patriarh slavistike si zadeve očitno ni gnal preveč k srcu, temveč je ostal hudomušno zvest galantnem slogu, v katerem je bil nagovoril kranjskega mecena. Kopitar je namreč junija leta 1813 Zoisu poročal: »Dobrovský je jezo Vaše milosti nad njegovim pismom sprejel kot laskav poklon.« (*Zoisova pisma II*, MP 56)

Baronova reakcija je bila seveda pretirana, vendar ne presenetljiva. Zois in Dobrovský sta si lahko ustvarila podobo eden o drugem zgolj na podlagi posrednih, skopih, včasih morda celo neresničnih informacij iz Kopitarjevih pisem. Njuni epistolarni podobi sta bili vsekakor izpostavljeni nevarnosti, da prideta v nasprotje z resničnima osebam in povzročita nespozrazum. Ta nevarnost bi obstajala v manjši meri celo tedaj, ko bi si Zois in Dobrovský dopisovala neposredno. Kopitar je Zoisu lucidno pokazal jedro problema, namreč usoden vpliv fizične razdalje na odnos med dvema človekoma:

Kako bi lahko tujec dojel vso patriarhalno življenjsko zaslužnost Vaše milosti? Sam si tukaj o tem ne bi mogel ustvariti nobene predstave, če ne bi osem let preživel ob Vaši milosti. (*Zoisova pisma II*, MP 47a)

ZVEZA S SLOVENSКИMI PRERODITELJI. Kopitar od leta 1808, ko je izpodrinil Vodnika, ni bil le glavni posrednik med Dobrovskim in Zoisom, marveč tudi med Dobrovskim in drugimi slovenskimi preroditelji. Pisma Dobrovškega jim je vsaj do leta 1812 redno pošiljal na vpogled v palačo na Bregu, vendar jih je tudi dosledno terjal nazaj. Kopitar jih običajno ni zaupal navadni pošti, saj so vsebovala preveč

²²² Latinsko: »Naj mu [Kopitar] v mojem imenu za vedno reče zbogom.«

dragocenih podatkov, pa tudi »močnih mest« (*Zoisova pisma* II, MP 12), torej politično kočljivih zapisov patriarha slavistike. Na Kranjsko so jih prinašali prijatelji in znanci, ki so jih izročili Zoisu osebno (npr. Kidrič 1941: 165). Pri mecenu so jih prebirali Vodnik, Zupan in Ravnikar.

Toda Kopitar z njimi ni bil pripravljen deliti vseh informacij, ki jih je dobival od Dobrovskega (Kidrič 1930: 128). Zato se je toliko bolj razjezil, ko je spomladi leta 1811 odkril, da Zupan poroča o vsebini praških pisem v Gradec osvožanemu Primicu. Kopitar je po tem dogodku pisma Dobrovskega kazal izjemoma oziroma zelo previdno (Kidrič 1930: 128). Tako je novembra leta 1811 sicer poslal pismo iz Prage, vendar z izrecnim naročilom Zoisu, naj ga ne kaže Zupanu in drugim (*Zoisova pisma* II, MP 23). Tudi maja in julija leta 1812 je dal baronu na vpogled pismi Dobrovskega, vendar je izrazil željo, da ju dobi čimprej nazaj (*Zoisova pisma* II, MP 38, 41).

Stiki med Dobrovskim in slovenskimi preroditelji so se posebej okrepili spomladi leta 1812. Ko namreč Dobrovský zaradi bolezni ni uresničil zimskega obiska Dunaja, ki se ga je veselilo več tamkaj živečih Slovencev, je Kopitarju v nadomestilo februarja leta 1812 poslal dolgo pismo, naslovljeno na »kranjske slaviste«. Kopitar je nato napisal izvleček, ki ga je marca poslal Zoisu, da bi ga delil z ostalimi ljubljanskimi sodelavci. V pismu je Dobrovský obžaloval, kako mu je bolezen začasno preprečila, da bi objel Kranjce na Dunaju, obiskal barona Zoisa v Ljubljani in natisnil starocerkenvoslovansko slovnico. V nadaljevanju je komentiral aktualne slovenske prerodne načrte, zlasti novi prevod *Svetega pisma* in reformo črkopisa, ter odgovoril na več strokovnih vprašanj, ki so mu jih v predhodnih pismih postavili kranjski slavisti. Ta izvleček je Kopitar zaključil z lastnimi nasveti glede razumevanja in sprejemanja odgovorov Dobrovskega (*Zoisova pisma* II, MP 33).

Kopitar si je torej kot posrednik med Dobrovskim in slovenskimi preroditelji utrdil položaj avtoritativnega nadbralca. Ni odločal le o tem, komu bo pokazal pisma, ki jih je Dobrovský napisal njemu samemu, ampak celo o tem, v kakšni obliki bo posredoval pisma, ki jih je Dobrovský napisal za druge Kranjce. Svoj mogočni vpliv na slovenski prerod je torej vzpostavil in ohranjal tudi z epistolarno manipulacijo: med Dobrovskega in ljubljanske intelektualce je – kadar je le bilo mogoče – postavil kar dva posrednika, namreč sebe in Zoisa, ter kar dvojce pisem, namreč izvirno pismo patriarha slavistike in lasten izvleček iz njega.

ČEŠKA SLOVNICA. Zois in Kopitar sta v pismih pogosto omenila delo *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache*, ki ga je Dobrovský izdal leta 1809. 4.

aprila leta 1809 je Kopitar Zoisa obvestil, da ima zanj težko pričakovani izvod te češke slovnice: »Je izčrpna, toda tudi zelo abstraktna« (Kidrič 1939: 191). 18. septembra leta 1810 je dobre volje sporočil, da je ena prvih nalog, ki jih je dobil kot novi cenzor za slovanske knjige, ocena prav tega dela: »Prav sedaj pa imam v rokah slovnico češkega jezika Dobrovskega, ki ji bom takoj dal veseli *admittitur*,²²³ saj jo vsekakor znam na pamet.« (*Zoisova pisma* II, MP 6) Novembra leta 1812 je baronu sporočil, da jo bo pokazal jezikoslovcu Wilhelmu von Humboldt, ki je tedaj bival na Dunaju kot pruski veleposlanik. Kopitar ga je začel ravno tega leta usmerjati pri študiju slovanskih jezikov (Jagič 1885: 272–273; Reynolds 2004: 99, 100). Slavist je bil na tako uglednega učenca razumljivo ponosen. Zato ne preseneča njegova samozavestna trditev v istem pismu Zoisu, da bo Dobrovskemu naslednjic predložil številne pomisleke glede njegove slovnice (*Zoisova pisma* II, MP 48).

STAROCERKVENOSLOVANSKA SLOVNICA. Izmed del Dobrovskega je Kopitar v pismih Zoisu še pogosteje kakor češko slovnico omenjal nastajajočo slovnico starocerkvenoslovanskega jezika, ki je izšla pod naslovom *Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris*. Dobrovský je začel to življenjsko delo snovati leta 1809, izdal pa ga je leta 1822. Vsa leta ga je Kopitar skoraj v vsakem pismu spodbujal pri delu. Jasna znamenja te podpore najdemo tudi v njegovih pismih Zoisu.

Kopitar je Zoisu to delo prvič omenil 3. januarja leta 1810, ko je ponosno sporočil, da se je v Dobrovškem prav na njegov »klic utrdila zamisel staroslovanske slovnice« (Kidrič 1941: 132). Aprila leta 1810 je bil prepričan, da bo prišel Dobrovský k njemu na Dunaj dokončat to delo, zato je Zoisa zaprosil, naj mu pošlje latinski prevod slovnice vilenskega meniha Meletija Smotrickega *Grammatiki slovenskija pravilnoe sintagma* (Kidrič 1941: 155). Ta rokopis, ki ga je sestavil glagoljaš Matej Sović, je namreč baron kupil leta 1779 ali 1780 (Kidrič 1939: 62). Decembra leta 1811 je Kopitar potrdil, da Dobrovskega zelo zanima omenjeni manuskript (*Zoisova pisma* II, MP 25). Zois je ustregel prošnji in poslal rokopis na Dunaj.

Januarja leta 1812 je Kopitar v Ljubljano pisal, da je Dobrovskega seznanil s podatkom o glagolskem misalu iz leta 1483, ki ga je našel v Sovićevem besedilu. Dodal je, da bi rad Dobrovskemu pokazal celoten rokopis, zato se Zoisu opravičuje, ker ga še ni poslal nazaj v Ljubljano (*Zoisova pisma* II, MP 28). Zois mu je še istega meseca dovolil, da rokopis obdrži, kolikor dolgo želi (*Zoisova pisma* II, MP 30). Aprila leta 1812 je Kopitar Zoisu pisal, da čaka od Dobrovskega odgovor na svoj preemptoni opomin glede tiska starocerkvenoslovanske slovnice (*Zoisova pisma* II,

²²³ Latinsko: »naj se dovoli«.

MP 37). Julija istega leta 1812 je Zoisa razburila namera Dobrovškega, da natisne slovnico v gotici. Mecen je zagrozil, da bo dal v tem primeru natisniti Sovičev prevod Smotrickega s primernejšo tipografijo (*Zoisova pisma II*, MP 43). Zois je namreč s Kumerdejem že pred letom 1796 pripravljaj objavo tega dela (Logar 1932: 586).

Aprila 1813 je Kopitar sporočil, da mu je Dobrovský poslal v pregled že polovico svoje izvrstne slovnice, drugo polovico pa je želel na Dunaj prinesiti sam, vendar mu je to preprečila bolezen (*Zoisova pisma II*, MP 53). Junija leta 1813 je baronu zatrdil: »*De gramm[atica] Dobrovii litterali minime despero, nec desinam omnibus modis urgere!*«²²⁴ (*Zoisova pisma II*, MP 56) Februarja leta 1814 je Zois Dobrovškemu zaželel, naj mu da Bog moči in zdravja za izdajo slovnice na Dunaju. Do tedaj – je dodal – pa naj ga Sovičev rokopis počaka pri Kopitarju (*Zoisova pisma II*, MP 64). Marca leta 1816 je Kopitar barona obvestil, da pride Dobrovský kmalu na Dunaj izdat slovnico (*Zoisova pisma II*, MP 83). Junija leta 1817 je Zoisu napovedal skorajšnjo vrnitev Sovičevega rokopisa. Očitno je pomembne odlomke že prepisal in predal Dobrovškemu, ki je želel v svoje delo vključiti kratko obravnavo slovnice Smotrickega (prim. Hannick 2004: 255). Kopitar je Zoisu sporočil tudi, da mora za slovnico Dobrovškega najti založnika, saj je delo končno pri kraju in »bo sprožilo novo dobo, se pravi sprožilo *revolucijo contra russismos recentiores*«²²⁵ (*Zoisova pisma II*, MP 86) Kopitar namreč Dobrovškega ni spodbujal le iz filoloških, temveč tudi iz kulturnopolitičnih nagibov, ki so bili – kakor vedno – avstroslavistično obarvani. S pomočjo prijateljeve slovnice je želel liturgični jezik srbske Cerkve očistiti rusizmov, ki so predstavljali pomembno oviro v njegovem načrtu približevanja Srbov Zahodu (Grčević 2009: 17–19).

Korespondenca torej potrjuje, da je Kopitar odločilno spodbujal Dobrovškega pri pripravi starocerkvenoslovanske slovnice, da ga je prepričal o njeni izdaji na Dunaju in da je njeno besedilo ne le dopolnil, marveč tudi lektoriral in korigiral.²²⁶ Zois izida te tako zaželenne knjige ni dočakal. Dobrovský je prišel zaradi njenega tiska na Dunaj šele leta 1820 (Kernc 1932: 504), knjiga pa je ugledala luč sveta leta 1822.

BRIŽINSKI SPOMENIKI. Avgusta 1811 je navdušeni Kopitar Zoisu sporočil, da je Dobrovský prejšnji mesec naletel na objavljeno vest Bernharda Josepha Docena

²²⁴ Latinsko: »Nad staro[cerkvenoslovansko] slovnico Dobrovškega nikakor ne obupavam, niti ne bom prenehal pritisniti z vsemi sredstvi!«

²²⁵ Latinsko: »proti zadnjim rusizmom«.

²²⁶ O Kopitarjevem prispevku k slovnici Dobrovškega gl. Kovačič 1895: 99; Šlebinger 1904: 7; Nahtigal 1944: 195–198; Pogačnik 1978: 38, 49; Jakopin 1981: 375; Hannick 2004: 243.

o najdbi karantanske molitve v freisinških arhivih v Münchnu (*Zoisova pisma II*, MP 21; Jagić 1885: 210–213). Dobrovský, ki si je kodeks s spomeniki ogledal na lastne oči, je septembra leta 1812 Zoisu po Kopitarju poslal pismo, v katerem mu je ponudil izdajo *Brižinskih spomenikov*. Kopitar je v spremnem pismu predvidel dve možnosti objave spomenikov v primeru, da se Zois ne bi odločil za lastno izdajo. Prva možnost bi bila izdaja Dobrovskega z upoštevanimi komentarji Vodnika in drugih Kranjcev, druga, najverjetnejša možnost pa Kopitarjeva izdaja. Kopitar je namreč pravilno domneval – in to je Zoisu tudi odkrito povedal –, da bo Dobrovský objavo rokopisov prepustil njemu. V istem pismu je razmišljal tudi o tem, da bi objavi *Brižinskih spomenikov* priključil prepis besedila *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* iz leta 871 (*Zoisova pisma II*, MP 47). V pismu junija leta 1813 je Kopitar v Ljubljano sporočil, da bo Dobrovský o *Brižinskih spomenikih* napisal poročilo, on sam pa se bo njihovi objavi posvetil po novembru tistega leta, ko se bo iztekel rok za prijavo na nagradno vprašanje v zvezi z zgodovino Karantanije (*Zoisova pisma II*, MP 56). Šlo je za enega od natečajev, ki so jih v habsburški monarhiji razpisovali konec 18. in na začetku 19. stoletja predvsem v zvezi z aktualnimi ekonomskimi problemi. Nadvojvoda Janez, ki je vneto podpiral kulturni razvoj notranjeavstrijskih dežel, je leta 1813 razglasil, da bo podelil denarno nagrado za najboljši spis na temo karantanske zgodovine. Kopitar je v natečaju videl sijajno priložnost, da pripravi prepis in komentar *Brižinskih spomenikov* ter svetu obenem predstavi karantansko in panonsko teorijo.

Toda medtem ko je Dobrovský svoje poročilo o *Brižinskih spomenikih*, napovedano v pismu Zoisu junija leta 1813, res objavil leta 1814 v zborniku *Slovanka*, je Kopitar z izpolnitvijo svoje dolžnosti odlašal. Zois je ni nikoli dočkal. Leta 1822 je dal dunajski slavist v *Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris* Dobrovskega natisniti zgolj prepis prvega izmed *Brižinskih spomenikov*, vsa tri besedila pa sta šele leta 1827 objavila Rusa Petr Köppen in Aleksandr Hristoforovič Vostokov (Jakopin 1981: 376; Grdina 2004: 154).

KNJIGE. V korespondenci med Zoisom in Kopitarjem se v zvezi z Dobrovskim stalno omenjajo tudi knjige, bodisi gre za izvode, ki so skupaj s pismi potovali iz Ljubljane čez Dunaj v Prago in v nasprotni smeri, bodisi gre za podatke o njih. Šlo je za nadvse pomemben del obsežne bibliografske izmenjave, ki je v Kopitarjevi režiji potekala med češkimi in slovenskimi slavisti (prim. Lukan 1995: 241–242). Leta 1809 in 1810 sta Zois in Kopitar Dobrovskega sistematično založila s primerki slovenskega slovstva. Na Kopitarjevo pobudo je baron daroval prepise izbranih ljudskih pesmi, pratike, med njimi Vodnikovo *Malo pratiko*, drugo izdajo Japljevega prevoda *Svetega pisma*, najbrž *Pisanice* in *Lublanske novice*, prizadeval

pa si je najti tudi rokopisno zbirko pregovorov (Kidrič 1939: 180). Pozneje, leta 1814, je Zois na Kopitarjevo željo praškemu slavistu poslal še lastnoročni prepis odlomkov iz glagolskega misala iz leta 1515, ki je bil v njegovi knjižnici (*Zoisova pisma* II, MP 64, 65).

31. marca leta 1810 je Kopitar ljubljanskemu mecenu sporočil, da bi rad Dobrovský izboljšal svoje poznavanje južnoslovanskih književnosti, zato prosi za popoln popis slovanskih knjig v Zoisovi knjižnici (Kidrič 1941: 148). Spomladi in poleti istega leta je Kopitar za to nalogo določil Vodnika in Zupana, Zois pa je večkrat spomnil nanjo (npr. Kidrič 1941: 157, 193). Oktobra je baronu, ki je trdil, da je njegova zbirka preskromna, ugovarjal: »Čeprav je slovanska zbirka Vaše milosti majhna, bo mojstra prav gotovo zanimala. Kar je kranjskih knjig, so vse. *Et dalmatica illis dominis sunt nova.*«²²⁷ (*Zoisova pisma* II, MP 8) 13. aprila leta 1811 pa je odgovoril še v imenu Dobrovskega: »Če bi zbral vsak le eno desetino tega, kar je Vaša milost, bi imeli katalog slovanskih knjig kmalu izpolnjen.« (*Zoisova pisma* II, MP 15) Januarja leta 1811 je Kopitar potrdil, da je prejel Zupanov seznam (*Zoisova pisma* II, MP 13). Aprila istega leta je baronu posredoval še zahvalo zadovoljnega Dobrovskega, ki je v katalogu našel veliko njemu povsem neznanih knjig, med njimi Appendinijevo ilirsko slovnico (*Zoisova pisma* II, MP 15). Temeljnost Zoisove knjižnice si je Dobrovský dobro zapomnil in jo je ob prvi priložnosti postavil za zgled.

Dobrovský je znal ceniti Zoisovo radodarnost, za katero se je skušal oddolžiti na več načinov. Konec maja leta 1812 je Kopitar vprašal Zois, ali bi ga zanimala zbirka južnoslovanskih protestantskih tiskov, ki jo je tübingenski profesor Christian Friedrich Schnurrer ponudil v odkup Dobrovskemu (*Zoisova pisma* II, MP 39). Septembra leta 1812 se je vrnil k tej temi. Če knjig ne bo vzel Zois, je razglabljal, jih bo odkupil sam za Dvorno knjižnico ali zase. Kopitar se je v istem pismu spraševal, zakaj je Schnurrer svojo zbirko po Dobrovskem ponudil tudi Zoisu, in zaključil, da so ga prepričale bodisi laskave omembe barona v *Grammatik der Slavischen Sprache* bodisi Dobrovský sam (*Zoisova pisma* II, MP 45). Mecen sicer knjig ni kupil zaradi denarnih težav, zato pa se je za osebni nakup leta 1813 odločil Kopitar (*Zoisova pisma* II, MP 56).²²⁸

Tudi Dobrovský je v Ljubljano poslal več knjig. Kopitar je baronu septembra leta 1810 napovedal, da bo dobil iz Prage lužiškosrbsko knjižno rariteto, ki je proti koncu leta res prišla na cilj (*Zoisova pisma* II, MP 4, 12). Še eno darilo Dobrovskega

²²⁷ Latinsko: »Tudi dalmatinske knjige so tem gospodom nove.«

²²⁸ Prim. Kidrič 1930: 173, 178–180; Lukan 1995: 238–239.

je baron prejel proti koncu življenja, in sicer aprila leta 1818, ko je iz Prage prispela prav tako lužiškosrbska *Nova zaveza*. Oktobra leta 1818 je Zois Kopitarju predal zahvalo za Dobrovškega in nadaljeval:

[P]rosim pa obenem za nasvet, ali bi bilo primerno mojstru v zameno poslati tri zvezke Ravnikarjevih *Sgodb* in en zvezek Vodnikovega prevoda *Babisstvo* dr. Matouška kot dva najboljša primera prečiščene *krajnsbine*. (*Zoisova pisma* II, MP 89)

S to Zoisovo namero je ostala njegova korespondenca vse do konca zvesta eni svojih najpomembnejših nalog v drugem desetletju 19. stoletja – vzdrževanju plodne zveze med Dobrovskim in Slovenci.

Józef Maksymilian Ossoliński

Zvezo Zoisovega kroga s poljskim narodnim prerodom je najprej zagotavljal galicijski mecen Józef Maksymilian grof Ossoliński. Ta slavistično izobraženi plemič, ki je spadal v avstrijsko politično elito, je v svoji bližini širokogrudno podpiral poljske jezikoslovce in pisatelje, s tem pa na franciscejskem Dunaju ustvaril eno glavnih žarišč poljskega literarnega preroda (Sked 2008: 192). Zaradi teh in ostalih zaslug za slavistiko je Kopitar v Ossolińskem upravičeno videl enega glavnih mecenov, ki mu bodo Dunaj pomagali spremeniti v center slovanstva (Bonazza 1995: 89–99). V prvih stikih z njim in z njegovo znamenito knjižnico je opazil, da je poljska književnost po obsegu veliko bogatejša od slovenske, vendar tudi namignil, da se lahko obe pohvalita z nadvse marljivima zbirateljema – namreč z Ossolińskim in Zoisom: »*Polonica*²²⁹ grofa Ossolińskega seveda napolnijo pet sob. Toda, *utinam quisque pro patria sua colligeret*,²³⁰ naj bo malo ali veliko.« (*Zoisova pisma* II, MP 13) Vzprednice med mecenoma je povlekel še večkrat. Čeprav je oba izjemno cenil, je dajal seveda prednost svojemu duhovnemu očetu, tako aprila leta 1813:

Naš grof Ossoliński [...] je bil imenovan za *membre étranger de l'Institut de France de la Classe historique*,²³¹ kar ga zelo veseli. To si res zasluži. *Quamquam longe absit a B. S. Z.*²³² (*Zoisova pisma* II, MP 54)

Kopitar se je poljskemu velikašu načrtno približal januarja leta 1809, ko je dokončeval slovnico, saj je želel tudi v njegovi zasebni biblioteki poiskati slovenske

²²⁹ Latinsko: »Poljske knjige«.

²³⁰ Latinsko: »o, da bi vsak zbiral za svojo domovino«.

²³¹ Francosko: »zunanjega člana zgodovinskega razreda Francoskega inštituta«.

²³² Latinsko. »Čeprav je daleč od barona Ž[ige] Z[oisa].«

protestantske tiske. Toda v pismu Zoisu 16. januarja tega leta je implicitno priznal, da se je za obisk Ossoliñskega odločil še iz drugih nagibov. Zgodovinar Engel mu je namreč zaupal, da je ostalo po odhodu leksikografa Samuela Bogumiła Lindeja izpraznjeno mesto grofovega osebnega bibliotekarja:

Kajti gospod pl. Engel, ki mu je bilo naročeno, naj ob primerni priložnosti poišče Lindejevega naslednika za to knjižnico, me je pred kratkim vprašal, ali bi se morda lahko odločil vzeti to mesto s 600 f[lorinti], stroški in stanovanjem.

V nadaljevanju pisma je skušal Kopitar pridobiti Zoisa za ta načrt: najprej bi dokončal slovnico, nato pa bi se zaposlil pri Ossoliñskem in pustil študij prava. Mladi Kranjec je namreč slutil, da bi lahko pod novim mecenom študijsko prepotoval slovanske dežele in tako uresničil Popovičeve sanje. V resnici pa se niti sam ni mogel povsem ogreti za službo pri poljskem plemiču. Grof je namreč nameraval knjižnico s knjižničarjem vred po svoji smrti preseliti v Galicijo in odpreti javnosti. Poleg tega so Kopitarja plašile govorice, da se vdaja ženskam in da ne obvladuje služinčadi (Kidrič 1939: 119–121).

Na podlagi teh sicer nepreverjenih podatkov se je Zois konec januarja takoj uprl Kopitarjevim aspiracijam: »Na službo pri Ossoliñskem – ali za določen čas ali za vse življenje – računam malo ali sploh nič. Značaj tega moža in položaj njegove dediščine sta zastrašujoča!« To pa nikakor ni pomenilo, da je izkušeni Zois poljskega grofa izključil iz načrtov za Kopitarjevo prihodnost. Ravno nasprotno. Prav tedaj je namreč cesar Ossoliñskega imenoval za prefekta Dvorne knjižnice. V namestitvi znanega slovanskega mecenca na vodilni položaj ene najpomembnejših kulturnih ustanov v cesarstvu je Zois takoj prepoznal krasno priložnost za Kopitarja (prim. Hüttl-Hubert 1995: 159):

Dvorni časopis sam nam je že naznanil nastavitev grofa Ossoliñskega. To je bila vsekakor odlična izbira! Enake so tudi možnosti! [...] Pustite mi živeti samo še trenutek. Zanesljivo bom našel tudi sredstvo, da Vas neposredno priporočim pri Ossoliñskem in še višje proti vrhu [...] (Kidrič 1939: 137, 139)

Kopitar je bil nad novim načrtom seveda navdušen, še posebej, ker si je medtem pridobil grofovo naklonjenost. Ossoliñski je namreč takoj prepoznal njegove duhovne in strokovne vrline (Bonazza 1995: 99). Februarja leta 1809 se je pridružil Zoisovemu optimizmu: »Zdaj ni nobenega dvoma, da si bo [Ossoliñski] pripeljal kustosa ali vsaj skriptorja *pro slavicus!*²³³ Tudi Zlobický mi je že rekel, da

²³³ Latinsko: »za slovanske zadeve«.

Józef Maksymilian grof Ossoliński, oljna slika Jana Maszkowskega, okoli leta 1820

mu ne bo dal prej miru, dokler tega ne stori.« (Kidrič 1939: 163) Na začetku marca je Kopitar ljubljanskega mecena obvestil, da teče vse brez zapletov, saj ga bodo lahko poljskemu grofu priporočili številni sodelavci Dvorne knjižnice, ki so bodisi Zoisovi bodisi njegovi prijatelji, in sicer Engel, Zlobický in knjigarnar Beck (Kidrič 1939: 173). Aprila istega leta se je odpeljal še sam v palačo Ossoliškega, da mu je lahko osebno izročil izvod svoje prav tedaj natisnjene slovnice (Kidrič 1939: 192). Poleg tega je – ker ni hotel ničesar prepustiti naključju – Zoisa nagovarjal, naj spodbudi barona Erberga, da bo v Kopitarjev prid govoril pred kolegom dvornim komornikom – Ossoliškim (Kidrič 1939: 194–195). Oba kranjska barona sta gotovo izpolnila Kopitarjeva pričakovanja, saj se je mladi slavist vsaj od avgusta leta 1809 naprej z Ossoliškim večkrat zaupno pogovarjal o vse bolj verjetni možnosti, da bi v Dvorni knjižnici nadomestil pokojnega skriptorja Schobra. Očitno je imenovanje preprečevala le zmeda, ki jo je povzročila francosko-avstrijska vojna: »Ko bi bil mir, bi že sedel na njegovem mestu [...]: tako pa mi ga je grof Ossoliški obljubil šele po vrnitvi vrhovnega dvornega mojstra. Morda pa le bo kaj iz tega!« (Kidrič 1941: 66)

16. avgusta leta 1809 je Kopitar Zoisu zatrdil, da uživa naklonjenost Ossoliškega, ki mu je prav tedaj predal uradno prošnjo za službo. Upravičeno je pričakoval, da bo poljski mecen cenil njegovo namero, da se v Dvorni knjižnici posveti predvsem južnoslovanskim književnostim: »V omenjenem *mémoire*²³⁴ Ossoliškemu sem poleg drugih pobud izrazil tudi željo, da bi svoj prosti čas v knjižnici posvetil južnim Slovanom« (Kidrič 1941: 76). Čez nekaj časa je zadovoljni Ossoliški Kopitarju naročil, naj naslovi podobno spomenico še na Franca I. osebno. Zagotovil mu je, da ceni njegovo dosedanje delo in da ga bo pohvalil pred vrhovnim dvornim mojstrom knezom Trauttmansdorffom in samim cesarjem (Kidrič 1941: 120, 124). Obljubo je tudi držal. 27. novembra leta 1809 je Kopitar napisal uradno prošnjo za cesarja in jo oddal Trauttmansdorffu, Ossoliški pa je mesec dni pozneje dvornemu mojstru oddal še svoje mnenje o kandidatih za službo skriptorja, med katerimi je izpostavil prav mladega slavista (Hüttl-Hubert 1995: 162–167).

Kopitarjevo imenovanje se je kljub naklonjenosti Ossoliškega in drugih cesarskih uradnikov z izjemo Trauttmansdorffa (Hüttl-Hubert 1995: 169) zavleklo za celo leto, saj se je cesar ukvarjal z zunanjepolitičnimi in finančnimi težavami, ki so se nagrmadile nad Avstrijo po neuspešni vojni s Francijo. Ossoliški si je konec leta 1809 na vso moč prizadeval obvarovati Dvorno knjižnico pred nevarnostmi

²³⁴ Francosko: »memorandumu«.

(Hüttl-Hubert 1995: 161), večji del leta 1810 pa je urejal premoženje na svojih galicijskih posestvih (npr. Kidrič 1941: 139). Spomladi je postajal Kopitar že nestrpen: »Grof Ossoliński bo prišel šele konec maja, po mnenju drugih celo šele julija: *pf ga dersbí*.« (Kidrič 1941: 154) Grof pa mu je tudi v odsotnosti zagotavljal svojo podporo. Tako je Kopitar avgusta leta 1810 Zoisa obvestil: »Iz Krakova mi je dal vedeti, da bo takoj po vrnitvi izpeljal moje zadeve.« (*Zoisova pisma II*, MP 2) Toda grofa ni bilo nazaj še novembra, s tem pa tudi ne odločbe o namestitvi. Kopitar se je celo bal, da bo dal prefekt knjižnice prednost kakšnemu njegovemu manj sposobnemu tekmeču: »*Scriptura multum speratur, sed*²³⁵ Ossoliński je obtičal v Badnu. *Sero – tamen respexit inertem?*«²³⁶ (*Zoisova pisma II*, MP 9)

Konec leta 1810 se je prefekt vrnil in se pri Trauttmansdorffu skupaj z vplivnim Kranjcem, profesorjem Wildejem, ponovno – tokrat uspešno – zavzel za Kopitarja, ki je decembra končno lahko nastopil službo četrtega skriptorja (Hüttl-Hubert 1995: 170–172). Od tedaj naprej pa ni Kranjec več našel slabe besede za poljskega mecena, s katerim sta v prihodnjih letih odlično sodelovala. Junija leta 1811 je Kopitar Zoisu poročal, kako zadovoljen je v službi, v kateri se s predstojnikom in drugimi zaposlenimi dobro razume tudi zaradi družabnih izkušenj, ki jih je dobil v palači na Bregu:

Vsi nadrejeni so mi zelo naklonjeni. [...] Zame velika šola v hiši Vaše milosti mi pride prav v vsakem pogledu. Grof Ossoliński je pošten, dobrosrčen, pametno razmišljujoč človek. (*Zoisova pisma II*, MP 17)

Vsaj konec istega leta je začel galicijski mecen Kopitarja vabiti k sebi domov na kosilo, kjer je spoznal vrsto znamenitih osebnosti, med drugim pripadnike poljske aristokracije in dr. Johanna Malfattija, osebnega zdravnika cesarske hiše (npr. *Zoisova pisma II*, MP 26, 27, 49). Poleg tega ga je Ossoliński prijateljem in znancem omenjal kot »svojega« Kopitarja, kar je bilo ponosno sporočeno tudi v Ljubljano (*Zoisova pisma II*, MP 27). Tudi drugi viri pričajo, da ga je imel za prijatelja in da mu je kot sodelavcu popolnoma zaupal do konca življenja leta 1826 (Bonazza 1995: 99). Pod njegovim pokroviteljstvom je Kopitar naglo napredoval do položaja vodje rokopisne zbirke in četrtega kustosa, predvsem pa se je neovirano posvečal slavističnim raziskavam (Hüttl-Hubert 1995: 178, 179). V naslednjih letih je Kopitar neodvisno od Zoisovega kroga navezal stike še z drugimi vodilnimi poljskimi intelektualci, med katerimi so bili slavisti Linde, Jerzy Samuel Bandtkie in Antoni Zygmunt Helcel (Bonazza 1995).

²³⁵ Latinsko: »Listino zelo pričakujem, toda«.

²³⁶ Latinsko: »Jaz sejem, on pa je kljub temu spoštoval lenuha?«

Francesco Maria Appendini

Glavni slavistični dopisnik Zoisovega kroga v Dalmaciji je bil piarist Francesco Maria Appendini, ki je bil sicer po rodu iz Piemonta, vendar se je v Dubrovniku razvil v navdušenega dalmatinskega zgodovinarja, jezikoslovca in pesnika (Bonazza 1980: 54–55). Ljubljanskemu mecenu je poslal prvo pismo že oktobra 1807, vendar nanj dolgo ni dobil odgovora (Bonazza 2004: 38). Ta marljivi literat je v Dubrovniku izdal več del, med njimi *De praestantia et vetustate linguae Illyricae* (1806) in *Grammatica della lingua illirica* (1808), v katerih je zagovarjal tezo, da je dubrovniško narečje, tj. srbohrvaški jezik, tedaj imenovan ilirski jezik, neposredni naslednik jezika antičnih Ilirov, s tem pa najstarejši slovanski jezik (Bonazza 1980: 55). Posledično je v njem videl prihodnji skupni slovanski knjižni jezik, ki bi ga po italijanskem modelu sporazumno izbrali učenjaki (Lenčec 1995e: 86).

Konec januarja leta 1809 je Kopitar nestrpno pričakoval natis svoje slovnice tudi zaradi tega, ker bi jo bil rad poslal v Dubrovnik (Kidrič 1939: 131). Njegova želja je bila, da bi z energičnim piaristom, ki mu kljub pretiranim teorijam nikakor ni bil nesimpatičen, vzpostavil ploden stik. Čez en teden se je v pismu Zoisu spomnil stare zamisli, da bi ljubljanski mecen povezal slaviste na Dunaju in v Pragi s slavisti jadranskega prostora (Bonazza 2004: 337–338):

Res je škoda, da bolezen in posli Vaši milosti niso dopuščali, da bi izpeljala to idejo. Toda morda se bo še zgodilo, da se bodo po baronu Z[oisu] na Kranjskem povezali učenjaki slovanskega juga s tistimi s severa. [...] V vsakem primeru želim vedeti vsaj naslov, ki ga je dal Appendini v svojem pismu Vaši milosti, da bi mu lahko – če Vaša milost ne bo imela časa za to – pisal vsaj od tu ali da bi naslov sporočil Dobrovskemu. (Kidrič 1939: 146)

Kopitarju je s tem predlogom uspelo zanetiti zanimanje v Zoisu, ki je 9. februarja leta 1809 odgovoril, da bo v Dubrovnik z veseljem poslal pisma, ki bi jih sestavila Kopitar in Dobrovský za Appendinija. Tej pošiljki je nameraval priložiti še lastno spremno pismo ter Dalmatincem slabo znana dela nemških jezikoslovcev, med njimi Adelungovo nemško slovnico in Schlözerjevega *Nestorja*. Zdi se, da je želel Zois zadevo izpeljati zelo taktno, da ne bi užalil dubrovniškega piarista, ki ga je kljub nenavadni teoriji o ilirskem jeziku zelo cenil. Poleg tega mu je gotovo ugajala misel, da bi proti koncu življenja omogočil sodelovanje med najpomembnejšimi evropskimi slavisti. S tem bi bistveno prispeval tudi h korekciji napačne smeri dalmatinskih jezikoslovcev, tako kakor mu je na Kranjskem Pohlinovalo šolo uspelo nadomestiti s sodobno slavistiko:

Po tridesetih letih zbiranja, ki je preživelo célo generacijo slavističnih šušmarjev in končno napredovalo v logičnokritično obravnavo itn., bom rad prispeval še svoje poslednje pisanje. (Kidrič 1939: 157)

O načrtu je bil podrobno obveščen Dobrovský, vendar je njegovo izvedbo za eno leto odložil izbruh francosko-avstrijske vojne. Po ustanovitvi Ilirskih provinc pa je dobilo vprašanje starosti ilirskega jezika nenavadno aktualne politične razsežnosti. Na razvoj dogodkov je med drugim vplivalo prijateljstvo med Appendinijem in generalom Augustom de Marmontom, ki ga je Napoleon leta 1808 imenoval za vojvodo Dubrovniškega, leta 1809 pa za maršala in prvega guvernerja Ilirskih provinc. Pod vplivom Appendinijevih tez o ilirskem jeziku je Marmont na začetku leta 1810 izrazil namero, da uveljavi dubrovniško oziroma štokavsko narečje kot enotni slovanski knjižni jezik na celotnem območju Ilirskih provinc, torej tudi med Slovenci (Kidrič 1933: 51, 53). Medtem ko sta Zois in Vodnik v Ljubljani francoske oblasti prepričevala o nesmiselnosti takšnega ukrepa, je Kopitar na Dunaju spoznal, da bo treba zdaj neodložljivo navezati že tako ali tako načrtovane stike z Appendinijem in mu dokazati napačnost njegovih tez. Začel je načrtovati pisemsko zvezo, v katero je nameraval – kakor pred letom dni – zopet vključiti ljubljanskega mecena. Zoisova vloga posrednika med severom in jugom je bila na začetku leta 1810 še bolj nujna kakor na začetku leta 1809. Poštne zveze med Dunajem in Dalmacijo so se namreč z novo državno mejo med Avstrijo in Ilirskimi provincami občutno poslabšale.

25. januarja leta 1810 je Kopitar Zoisu sporočil, da želijo Dobrovský, Zlobický in Ossoliński Appendinijevo knjigo *De praestantia et vetustate linguae Illyricae*, in nadaljeval: »Toda pravkar sem se spomnil, da ima Vaša milost Appendinijev tržaški naslov, tako da bom na koncu izpeljal staro zamisel in pisal Appendiniju sam. Morda ne bom govoril v veter.« (Kidrič 1941: 137) Marca leta 1810 je z vednostjo in nasveti Dobrovskega res napisal pismo Appendiniju in ga poslal Zoisu v pregled. Baronu pa se pismo ni zdelo primerno, zato je Kopitar 15. maja leta 1810 napisal novo pismo (Kidrič 1941: 158, op. 41).

Toda tudi tedaj povezava z Dubrovnikom ni bila uresničena. Julija 1811 je bil nasprotno Zois tisti, ki je začel spodbujati Kopitarja, naj ponovno piše Appendiniju. Menil je namreč, da bi lahko Appendini koristil raziskavam povezav med slovanskimi jeziki in sanskrtom, za katere se je sam tedaj zelo zanimal (Bonazza 2004: 340–341). Poleg tega tedaj očitno ni več tako odločno zavračal piaristovega povezovanja slovanskih in antičnih jezikov (Bonazza 2004: 346). Tako je Zois že pred Kopitarjevimi pismom v Dubrovnik prijazno poslal Japljev prevod *Svetega pisma* in

GRAMMATICA

DELLA LINGUA

I L L I R I C A

COMPILATA

D A L P A D R E

FRANCESCO MARIA APPENDINI

DELLE SCUOLE PIE

PROFESSORE DI ELOQUENZA

NEL COLLEGIO DI RAGUSA.

R A G U S A

MDCCCVIII.

PRESSO ANTONIO MARTECHINI

CON LICENZA DE' SUPERIORI.

Kopitarjevo gramatiko, nad čimer je bil Appendini navdušen (Bonazza 2004: 341). Kopitar je 21. avgusta leta 1811 potrdil, da bo za Appendinija napisal novo pismo (*Zoisova pisma II*, MP 21). Novembra istega leta je izpolnil obljubo:

Pismo Appendiniju je priloženo. Če želi Vaša milost v njem kaj izboljšati ali spremeniti, *tant mieux pour moi*.²³⁷ Toda po tem, ko sem se – *quantum in me erat* –²³⁸ ravnal po namigu Vaše milosti, nisem bil več zmožen piljenja. Vendarle bo v njem našel marsikaj zanimivega, če resno misli!

Poleg tega je Kopitar baronu predal še nalogo, da iz Dubrovnika pridobi po tri izvode glavnih Appendinijevih jezikoslovnih del za njega, Dobrovskega in Ossoliñskega (*Zoisova pisma II*, MP 24). Kopitar je bil v francoskem pismu piaristu (Bonazza 1980: 119–124) v resnici zelo galanten, saj ni želel užaliti potencialnega razširjevalca svojih zamisli med Dalmatinci.

Zois je odgovoril 28. januarja leta 1812. Veselil se je živahnega vzpostavljanja mednarodne slavistične povezave in njenih ugodnih posledic za slovanstvo v prihodnosti:

Staroslovansko se bo iz Prage, Karlovcev in Dunaja prav gotovo razširilo tudi proti jadranski obali, ne poznam pa nikogar, ki bi bil za to bolj primeren kakor Appendini. Moja bolezen je zopet odložila začetek te povezave, toda sedaj se bo prav gotovo zgodila *à moment!*²³⁹ (*Zoisova pisma II*, MP 30)

Zois je nato Kopitarjevo pismo Appendiniju poslal naprej. V spremnem italijanskem pismu je dubrovniškemu piaristu razložil, kako si predstavlja vlogo Ljubljane v prihodnji medslavistični povezavi:

Zdi se, da je pomanjkanje stikov med pisatelji različnih slovanskih jezikov in pomanjkanje vzajemnega razpošiljanja njihovih del postalo velika ovira za vse večje splošno zanimanje. [...] Moje bivališče mi omogoča, da ponudim povezovalno mesto za naročila med Jadranskim morjem in Dunajem. Glavno mesto [Ljubljano] lahko imamo za središče zelo razprostranjene komunikacije med južnimi in severnimi slavisti [...] (Bonazza 1991: 58, op. 8)

Appendini ni mogel zavrni tako obetavne ponudbe. V odgovor je čez tri mesece iz Dubrovnika prišlo pismo, naslovljeno na Dobrovskega. Zois ga je takoj poslal Kopitarju, ki je sredi maja leta 1812 hitel »izraziti zahvalo za preveliko dobroto, izkazano z Appendinijevim pismom (ki ga prav sedaj pošiljam v Prago)« (*Zoisova pisma II*, MP 38).

²³⁷ Francosko: »toliko boljše zame«.

²³⁸ Latinsko: »kolikor sem mogel«.

²³⁹ Italijansko: »kmalu«.

Zois in Kopitar sta si po uspešni vzpostavitvi stika med Prago in Dubrovnikom kot glavna posrednika seveda pridržala pravico branja korespondence med Dobrovskim in Appendinijem. Ko je Kopitar julija istega leta prejel težko pričakovani odgovor Dobrovskega Appendiniju, ga je skupaj z lastnim sporočilom za dubrovniškega jezikoslovca poslal Zoisu v Ljubljano:

V zvezi s priloženim pismom Dobrovskega prosim Vašo milost, naj da Zupanu prepisati latinski del popolnoma tako, kakor je napisan, in naj to kopijo skupaj z mojimi [pismom] posreduje Appendiniju v Dubrovnik. To je odgovor vsem appendinistom. Izvirnik Dobrovskega bi želel nato ob priložnosti nazaj. Prav tako prosim, da se pošiljki priloži slovnica Dobrovskega. *Rependam aliam meliore occasione!*²⁴⁰ (*Zoisova pisma* II, MP 41)

Kopitar je torej imel popoln nadzor nad zvezo. Pismo Dobrovskega je pospremil s komentarjem, ki ga praški učenjak ni mogel videti, poleg tega pa je uredil celo tako, da je bila v Dubrovnik odposlana zgolj kopija izvirnega pisma iz Češke. Stroške pošiljanja in prepisovanja ter darilo slovnice je preložil izključno na Zoisu. Za Kopitarja je bilo značilno, da ni ničesar prepustil naključju, tako da ne preseneča v vljudnost maskirana vztrajnost, s katero je že čez nekaj dni opomnil Zoisu na njegovo dolžnost: »Pismo Appendiniju naj da Vaša milost z očetovsko spremno besedo milostno odposlati.« (*Zoisova pisma* II, MP 42) Baron je takoj po prejemu pošiljke potrdil, da bo zanj poskrbel v skladu z navodili. Kopitarjevo ovržbo neke teze dubrovniškega jezikoslovca je hudomušno komentiral: »Appendini bo odrevenel!« (*Zoisova pisma* II, MP 43) Dunajski slavist se je v tem pismu dubrovniškemu piaristu (Bonazza 1980: 125–133) med drugim zavzel za enakopravnost vseh slovanskih jezikov, ne pa za favoriziranje enega samega na račun drugih. Poleg tega je Appendinija vljudno opozoril na vprašljivost nekaterih njegovih zgodovinskih domnev. Da bi njegovo ljubiteljsko filološko delo popeljal na pot analitične znanosti, mu je obljubil pošiljko več sodobnih slavističnih del (prim. Lenček 1996a: 15).

Ne glede na to, v kolikšni meri je Appendini upošteval mnenja obeh vodilnih slavistov na Dunaju in v Pragi o zgodovini slovanskih jezikov, je torej leta 1812 med slavističnim severom in jugom prvič uspešno stekla intelektualna izmenjava. Obe strani sta si začeli s Zoisovo pomočjo pošiljati svoje publikacije, ki jih prej nista poznali. Jeseni istega leta je namreč tudi Appendini v Ljubljano poslal več izvodov svojih del za dunajske jezikoslovce in kulturne ustanove. Kopitar je knjige namenil predvsem lastni (prim. Lukan 1995: 297, 299) in Dvorni knjižnici, poleg tega pa Josephu baronu Hormayrju in Franzu Sartoriju, urednikoma revij *Archiv* in *Annalen der österreichischen Literatur* (*Zoisova pisma* II, MP 48). V imenu Dobrovskega je

²⁴⁰ Latinsko: »Ob bolj ugodni priložnosti jo bom nadomestil z drugo!«

zaprošil še za dodatno knjižno pošiljko iz Dubrovnika, ki jo je konec istega leta finančno in organizacijsko omogočil Zois (*Zoisova pisma* II, MP 55). Dobrovský je bil sicer silno razočaran nad Appendinijevimi jezikoslovnimi metodami in dognanji (Bonazza 2004: 346). Zoisovo in Kopitarjevo posredništvo je bilo ne glede na to tako uspešno, da je Appendini z njegovo pomočjo navezal stik tudi z »ilirskim« leksikografom Voltiggijem, ki je živel na Dunaju (Bonazza 2004: 345).

S temi dosežki je bil Kopitar očitno zadovoljen, saj je Zoisu junija leta 1813 sporočil, da bo dopisovanje z Appendinijem nadaljeval ob priložnosti (*Zoisova pisma* II, MP 56). Nadaljnje stike med slavističnim severom in jugom so nato otežile vojne operacije, namreč prodiranje avstrijske vojske proti jadranski obali. Zois je Kopitarju, pa tudi Dobrovskemu, čez nekaj mesecev sporočil novice iz zadnjega pisma, ki mu ga je pisal Appendini 22. junija leta 1813. Učenjak je moral zaradi resnih razmer v Dubrovniku odložiti tako jezikoslovno delo kakor odgovor slavistoma na Dunaju in v Pragi, zato je prosil za razumevanje (*Zoisova pisma* II, MP 64). Kopitar pa je spomladi leta 1814 zopet postajal nestrpen. Sredi marca je pisal Zoisovemu kopistu Karnofu: »Je Dubrovnik že odprt?« Za slaviste v Avstriji, na Poljskem in v Rusiji je namreč želel dobiti šest izvodov Stullijevega ilirsko-latinsko-italijanskega slovarja in Appendinijeve ilirske slovnice, pa tudi »še kaj drugega, za kar Appendini meni, da bi me zanimalo, pa mi zaradi oddaljenosti sploh ni znano. Posebej bi mi bilo dobrodošlo vse slovarsko in slovnično o tem narečju v več kakor enem izvodu«. Izrecno pa je naročil tri starejše izdaje: *Thesaurus linguae illyricae* jezuita Giacoma Micaglie (1649), *Dizionario Italiano, Latino, Illirico* jezuita Ardelia Della Bella (1728) in *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* frančiškana Andrije Kačića (1759) (*Zoisova pisma* II, MP 66). Kopitar je ta dalmatinska dela gotovo potreboval zase, ker je tedaj preučeval štokavsko narečje. Poleg tega je Karadžića nagovarjal k ponovni izdaji Kačićeve pesniške zbirke (Grčević 2009: 10). Najbrž pa je oba slovarja naročil tudi za Dobrovskega, ki je tedaj pripravljal študijo o razdelitvi slovanskih jezikov za zbornik *Slovanka*. Praški filolog je v razpravi dejansko citiral obe deli. Zdi se sicer, da baron ni takoj našel časa za ureditev tako zahtevne pošiljke, saj se je Kopitar konec maja leta 1814 vdal v usodo: »Glede Dubrovnika bom torej moral pač počakati z Vašo milostjo.« (*Zoisova pisma* II, MP 68) Toda nalogo je Zois vendarle izpolnil. Omenjene knjige so namreč našle pot v Kopitarjevo zasebno knjižnico (Lukan 1995: 269).

V naslednjih letih so se poštne zveze med Dunajem in Dalmacijo zaradi notranje konsolidacije Avstrijskega cesarstva izboljšale, tako da sta si lahko Kopitar in Appendini po letu 1817 redno dopisovala brez Zoisove pomoči (Bonazza 1980: 119–155). Osebnost sta se spoznala leta 1823 na Dunaju (Kernc 1932: 504). Kopitar se

je do Appendinijeve smrti leta 1837 zaman trudil, da bi dubrovniškega polihistorja vzgojil v sodobnega slavista (Bonazza 2004: 341). Vzporedno s korespondenco med Kopitarjem in Appendinijem se je vsaj do leta 1812 nadaljevala tudi osebna korespondenca med Zoisom in Appendinijem: ljubljanski mecen in dubrovniški profesor sta si izmenjavala knjige, poleg tega pa razpravljala o dubrovniški književnosti, slovanski leksikografiji ter povezavah med slovanskimi jeziki in sanskrtom (Bonazza 2004: 343–346). Zois je v tem času s piaristovo pomočjo izpopolnil zbirko dalmatinskih izdaj v svoji knjižnici. Odtlej je imel namreč v njej na voljo kar šest Appendinijevih jezikoslovnih, zgodovinskih in pesniških del, izdanih v letih 1806–1811 (*Bibliothecae de Zois Catalogus*: [117]).

Maksimilijan Vrhovac

Zois in Kopitar sta odločilno vplivala tudi na zagrebškega škofa Maksimilijana pl. Vrhovca, idejnega začetnika in mecena hrvaškega narodnega preroda. Njihovo prijateljsko sodelovanje je imelo trdno podlago v sorodstveni povezavi. Zoisov nečak in bivši Kopitarjev učenec Anton pl. Bonazza se je namreč novembra leta 1809 poročil s škofovo nečakinjo Frančiško Novosel, s katero je živel na gradu Stelnik ob Kolpi (Kidrič 1939: 42, 97). Kmalu je postal tudi Vrhovčev osebni tajnik in upravitelj (Horvat 1996: 514–515).

Kopitar se je tako konec aprila 1810 na Dunaju Vrhovcu predstavil prav z Bonazovo pomočjo: »Gospod pl. Bonazza me je dal s pismom in prošnjo vpeljati pri svojem novem stricu.« Sogovornika sta se očitno dobra ujela: razpravljala sta o hrvaških preradnih načrtih, zlasti o Vrhovčevi pobudi za prevod *Svetega pisma*, o Stullijevem slovarju ter o zbiranju ljudskih pesmi in pregovorov. Kopitar je bil iskreno vesel novega vplivnega znanca, ki je tedaj med drugim opravljal funkcijo banskega namestnika: »To novo poznanstvo me nenavadno veseli. Spodbujen sem bil, da se v znanstvenih stiskah obrnem naravnost na Njegovo ekscelenco!« (Kidrič 1941: 159–160) Kopitar si je začel nato z Vrhovcem dopisovati (Burian 1937), poleg tega pa je prevzel svojo priljubljeno vlogo posrednika med njim in Dobrovskim.

Ne glede na to, da je bil Kopitar zadovoljen s škofovim dobrohotnim značajem, o čemer je večkrat poročal Zoisu, pa je kakor pri Erbergu kmalu ugotovil, da gre za mecena, ki ni posebej izveden v slavistiki. Tako je 20. maja leta 1810 v pismu Zoisu podvomil o napredku škofovega biblijskega prevoda in grajal njegovo naivno sprejemanje Appendinijevih tez. Tudi Dobrovskemu je namignil, da je Vrhovac nekritičen do favoriziranja ilirskega, tj. štokavskega narečja (Jagić 1885: 138–139). Na svojo veliko veselje pa je opazil, da bi škof rad posnemal Zoisa v zbiranju slovanskih knjig,

Škof Maksimilijan pl. Vrhovac, litografija Josefa Franza Kaiserja, okoli leta 1820
(Narodni muzej Slovenije, foto: Tomaž Lauko)

Vrhovac se je namreč ob branju Kopitarjeve slovnice »čudil, kako veliko slovanskih knjig, in sicer lepih, ima Vaša milost« (Kidrič 1941: 166). Ta vtis ni ostal brez posledic. Prva je bila, da se je dal škof po Kopitarju »od vsega srca priporočiti« Zoisu. Druga pa, da je dunajskega slavista zaprosil, naj ga opozarja na njemu neznane starejše in novejše slovanske tiske (Kidrič 1941: 170). V zameno mu je obljubil hrvaške in srbske duplikate iz svoje knjižnice (*Zoisova pisma* II, MP 2; prim. Burian 1937). Nekatere od teh knjig so na Dunaj res prišle pozno jeseni leta 1811 (*Zoisova pisma* II, MP 23).

Februarja 1813 je Zois od Kopitarja izvedel za željo, ki jo je moral Vrhovac gojiti vsaj od časa, ko je bral o baronovih raritetah:

Vrhovac želi sedaj resno izpopolniti svojo slovansko zbirko *mibique* (*et ego Dobrovio*) *commisit, ut primum catalogum bibliotheculae slavicae exquisitae, in qua gramm[aticae], lex[icones], bibliorum versiones omnes et optima subsidia essent, sibi sisterem, quo inspecto videret, quid sibi desit.*²⁴¹ (*Zoisova pisma* II, MP 39)

Že aprila istega leta je bil Zois obveščen o izteku zgodbe. Medtem ko je Kopitar nalogo opravil v dobro hrvaškega preroda, jo je Dobrovský zavrnil:

Vrhovcu sem sedaj poslal katalog najboljših slovanskih slovníc, slovarjev in biblijskih prevodov, urejen po vseh jezikih. Dobrovský tega ni hotel storiti: Če ima lahko baron Zois vse, zakaj tega ne more Vrhovac? je rekel. (*Zoisova pisma* II, MP 54)

Dobrovský, ki je v Vrhovčevi gesti takoj prepoznal posnemanje Zoisa, je torej škofa enako kakor Kopitar uvrstil v kategorijo ljubiteljskih, toda strokovno nepodkovanih zbiralcev. Temu ni mogel ugovarjati niti dobrodušni Zois, ki se je sicer zelo razveselil nastanka Vrhovčevega kataloga (*Zoisova pisma* II, MP 55).

Kopitar je upal, da bo z Vrhovčevo pomočjo uskladil smer hrvaškega preroda in karantansko-panonsko teorijo. To pa se ni zgodilo kljub številnim vezem, ki so povezovalе škofa in Zoisov krog. Spomladi leta 1814 sta se na Dunaju znova sestala Kopitar in Vrhovac, da bi razpravljala o poenotenju slovanske latinice. Tedaj se je škof s sodelavci uprl slavistovim jezikovnim in črkopisnim načrtom, saj je vztrajal pri približevanju kajkavskega dialektu štokavski hrvaščini, ne slovenščini, s tem pa pri uveljavitvi štokavskega pravopisa za vse hrvaške dežele (Horvat 1996: 516). Razočarani Kopitar je po tem neuspehu vso pozornost posvetil Srbom. Vse hrvaške slovarje, ki mu jih je daroval zagrebški škof, je predal Vuku Karadžiću, da bi jih

²⁴¹ Latinsko: »in mi je naročil (jaz pa Dobrovskemu), naj si sestavim najbolj izvrsten katalog izbrane male slovanske biblioteke, v kateri bi bile vse slovnice, slovarji, biblijski prevodi in najboljši priročniki, da bo – ko bo to prebral – videl, kaj mu manjka.«

preučil ob sestavljanju srbskega slovarja (Horvat 1996: 517). Odločitev hrvaškega preroda za dubrovniško štokavsko jezikovno tradicijo je pozneje na Kopitarjevo jezo dokončno utrdil Ljudevit Gaj z ilirskim gibanjem.

Dositej Obradović

Že za Zoisovega življenja je Kopitar veliko močnejše vplival na srbski kakor na hrvaški prerod. Za srbske pisce se je začel zanimati takoj po prihodu na Dunaj, še posebej pa, ko je razvijal idejo avstroslavizma. Naprej je postal tudi s pomočjo znancev iz vrst srbskih juristov in trgovcev v cesarski prestolnici pozoren na dela Karađordevega vzgojitelja, zaupnika in ministra za šolstvo Dositeja Obradovića (Kidrič 1939: 201), katerega biografske podatke je avstrijski javnosti predstavljal v revijah *Annalen*, *Archiv* in *Vatterländische Blätter* v letih 1810 in 1811 (Kernc 1932: 502–503; Osolnik 1997). Ta prvak srbskega preroda, »avstrijski Ilir«, kakor ga je imenoval, ga je med drugim pritegnil zaradi svoje zahodnjaške usmeritve in naklonjenosti razsvetljenstvu, tudi reformam Marije Terezije in Jožefa II. Kopitar je Zoisu navdušeno hvalil Obradovićevo življenjsko pot, široko izobrazbo, narodni ponos in sposobnost ločevanja med južnoslovanskimi jeziki (Kidrič 1941: 104, 106). Obradovićevo opažanja o enem jeziku, ki naj bi se govoril v Srbiji, Bosni, Hercegovini, Slavoniji in Dalmaciji (Lenček 1995: 89–90), so se namreč povsem skladala s Kopitarjevo predstavo o srbski jezikovni skupini.

Spoznavanje Obradovića in srbske kulture je dunajskega slavista v času Ilirskih provinc napeljevalo tudi k snovanju političnih zamisli. Že tedaj je premišljeval o vključitvi srbskih pokrajin v večjo državno enoto južnih Slovanov na jugu Evrope, tedaj seveda v Ilirske province, v prihodnosti pa morda v Avstrijsko cesarstvo. Predvsem se mu je zdelo nujno, da se omeji turški in ruski vpliv na te dežele. V tem prepričanju so ga potrjevala vse bolj uspešna srbska prizadevanja za avtonomijo znotraj otomanskega cesarstva. Iz teh razlogov je Zoisu, v katerega palači so se tedaj vrstili francoski vojaški poveljniki in civilni oblastniki, 8. novembra leta 1809 namignil, da bi se dalo s pomočjo Obradovića, ki že zaradi svojega značaja, zanimanja in položaja razmišlja o politični prihodnosti svojega naroda, vzpostaviti koristno zvezo med Francozi in Beogradom:

Vaša milost bi najbrž pametno storila, če bi pozornost določenih ljudi usmerila na tega nadvse pomembnega moža. Njegovi spisi pričajo o njegovi resnični, antični filozofiji, njegov prijatelj o njegovi resnični moralnosti, njegov vpliv kot ministra za *l'institution publique*²⁴² in senatorja v Beogradu o njegovi politični pomembnosti. (Kidrič 1941: 118)

²⁴² Francosko: »javne ustanove«.

ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋЪ

Ручкопис и Саванско - Србски

± 1811.

Станковица Србски из А. Јовановића.

Грбскије З.

Dositej Obradović, litografija Anastasa Jovanovića iz sredine 19. stoletja

V velikem zanimanju za srbskega preroditelja je Kopitar maja leta 1810, ko se je govorilo o vrnitvi Ilirskih provinc Avstriji in o širitvi habsburške oblasti proti izlivu Donave, celo pisal njegovemu nečaku Gregorju Obradoviću, ki je bil nadzornik šol v temišvarskem Banatu (Kidrič 1941: 166). Ta mu je poleti »zelo prijateljsko dal podatke o svojem stricu« (Zoisova pisma II, MP 3). Gotovo bi Kopitar z ministrom navezal tudi osebni stik, če ne bi ta leta 1811 v Beogradu umrl.

Pavle Solarić

Drugi pomembni srbski intelektualec, na katerega je postal pozoren Kopitar, je bil Obradovićev učenec Pavle Solarić, pesnik, erudit in korektor slovanske tiskarne v Benetkah. Dunajski slavist je z njim navezal stik – kakor z Appendinijem – leta 1812 s Zoisovo pomočjo. Zois, ki je zelo cenil srbske literate, je bil namreč star Solarićev dopisnik in prijatelj njegovega pokrovitelja lorda Guilforda (Bonazza 1990). Poleg tega je imel v nasprotju s Kopitarjem na voljo boljšo poštno povezavo med Ilirskimi provincami in Italijanskim kraljestvom, ki je bilo prav tako francoska satelitska država. Kopitarja so pri pisanju prvega pisma Solariću vodili podobni nagibi kakor tedaj, ko je pisal Appendiniju. Predvsem si je želel plodnih odnosov med seboj in Dobrovskim na eni ter srbskimi izobraženci na drugi strani. Z utečeno korespondenco bi stekla tudi menjava jezikoslovnih informacij in knjig.

Zamisel o povezavi s tem srbskim pesnikom mu je dal konec leta 1811 poljski državnik in zgodovinar Józef grof Sierakowski, znanec Ossolińskega, ki je na Dunaju za Solarića iskal slovanskega dopisnika (Zoisova pisma II, MP 28). Februarja leta 1812 je Kopitar Zoisu že poslal pismo, namenjeno v Benetke: »Prosim, da preberete in odpošljete pismo za Solarića.« (Zoisova pisma II, MP 31) Čez mesec dni je barona prosil še, naj ga Solariću posebej priporoči, pismu v Benetke pa naj priloži izvod Kopitarjeve slovnice in izvod *Slavina* (Zoisova pisma II, MP 32). Zois mu je na začetku aprila leta 1812 odgovoril, da bo storil po njegovih željah, vendar je bil v dvomih, »ali bo Solarić razumel Vaše nemško pismo, ali pa ga bo dal prevesti. Bolje bi bilo, da bi mu pisali v latinskem jeziku« (Zoisova pisma II, MP 35). Kopitar je sredi julija leta 1812, ko je v Ljubljano pošiljal drugo pismo Appendiniju, že zaskrbljeno spraševal: »*De Solaritschio nil?*«²⁴³ (Zoisova pisma II, MP 42) Šele spomladi leta 1813 je Zois iz Benetk v odgovor prejel »zabojček zanimivih Solarićevih knjig« brez spremnega pisma in ga poslal na Dunaj radovednemu Kopitarju (Zoisova pisma II, MP 54). S tem je stekla korespondenca med Kopitarjem in Solarićem. Na Kopitarjevo pobudo in s Zoisovo pomočjo je tako uspela še ena mednarodna povezava mlade slavistike.

²⁴³ Latinsko: »O Solariću nič?«

Vendar pa se Solarić ni izkazal za ključnega Kopitarjevega srbskega sodelavca. Maja leta 1814, na primer, ni bil strogi dunajski slavist prav nič zadovoljen z njegovim jezikom: »Solarić pridno makaronizira in zmedeno piše.« (Zoisova pisma II, MP 68) Ne glede na to sta Zois in Kopitar skušala Solariću pomagati, ko ga je leta 1816 zaradi neke rusofilske srbske knjige očitno poklicala na zagovor avstrijska policija (Zoisova pisma II, MP 83). Kopitar si je s Solarićem dopisoval in izmenjeval knjige vse do njegove smrti leta 1821, nato pa tudi skušal pridobiti njegovo zapuščino (Lukan 1995: 261). Zdi se sicer, da je Zois srbskega pisatelja cenil bolj kakor Kopitar. Tik pred smrtjo je v nemščino prevedel njegovo delo *Rimljani slavenstvomavšiji* (1818), ki dokazuje rodovno zvezo med latinščino in slovanskimi jeziki (Bonazza 1991). Baron je nameraval z razpravo, ki je navdušeno povzdigovala starost in pomen južnoslovanskih jezikov, seznaniti avstrijsko kulturno javnost.

Vzporedno z začetkom slavistične korespondence med Dunajem in Benetkami se je začelo v cesarski prestolnici s Kopitarjevo podporo počasi oblikovati eno glavnih središč srbskega preroda. Kopitar je tedaj Dimitriju Frušiću in Dimitriju Davidoviću predlagal izdajanje časopisa *Srpske novine*, za katerega je pomagal izposlovati dovoljenje (Osolnik 1996: 341). Novembra in decembra leta 1812 je Zoisu ponosno poročal, da se okoli njega sedaj zbirajo tudi srbski intelektualci in da bo z njegovo pomočjo na Dunaju kmalu ustanovljena zelo dobra srbska tiskarna (Zoisova pisma II, MP 48, 50). Napoved se je uresničila, tako da je lahko mecenu konec leta 1813 navdušeno pisal:

Srbski časopis se lepo razvija. Leta 1809 sem komaj našel kakšnega Srba, ki sem ga lahko povprašal o srbski književnosti, sedaj pa jih imam tukaj na ducate, celo senatorje iz Beograda, ki mi pripovedujejo tudi druge zgodbe itn. (Zoisova pisma II, MP 62)

Dvoumni zaključek tega komentarja kaže na Kopitarjevo povečano zanimanje za Srbijo v času Napoleonovega zatona, ko je upal na ozemeljsko širitev Avstrije proti Črnemu morju in na priključitev srbskih dežel. Srbom in njihovemu osvobodilnemu boju je bil vedno odkrito naklonjen. Ko so bile maja leta 1815 oči vse Evrope uprte v Napoleona, ki je pobegnil z Elbe, je Kopitar užaloščen pisal Zoisu, da evropski diplomati niso vzeli dovolj resno drugega srbskega upora: »Obupani Srbi so se ponovno uprli, vendar so jih zaradi resnejših dogodkov komaj opazili.« (Zoisova pisma II, MP 74) Ravno v tem času je začel Kopitar uresničevati enega svojih načrtov, ki bi Srbijo odtegnili ruskemu vplivu ter jo približali Avstriji in zahodni katoliški kulturi, namreč reformo srbskega knjižnega jezika (Grčević 2009: 5).

Vuk Stefanović Karadžić

Po Obradovićeви smrti je Kopitar iskal srbskega pisatelja, ki bi bil pripravljen in sposoben uresničiti njegovo reformo srbskega knjižnega jezika (Grčević 2009: 6). Za to nalogo se namreč nista izkazala primerna njegova dopisnika Solarić in Mušicki. Leta 1813 pa je Kopitar srečal Vuka Stefanovića Karadžića, ki je postal njegovo glavno orodje pri uresničevanju skrbno načrtovanega srbskega literarnege preroda (Pogačnik 1977: 29). V naslednjih letih sta učitelj in učenec v skladu s Herderjevimi principi razvila nov prototip modernega srbskega knjižnega jezika, temelječega na živem ljudskem jeziku z lastno pesniško tradicijo (Lenček 1995: 94–95). Ostareli Zois na njuno delo ni imel več pomembnega vpliva, kljub temu pa je po pismih skrbno spremljal in tehtno komentiral napredek srbske književnosti. Omenjena tema je postala po letu 1814 celo ena glavnih in najbolj priljubljenih v obravnavani korespondenci. Zdi se, kakor da bi Zois in Kopitar z njo podoživljala pot slovenskega preroda.

Kopitar je svoje odkritje Karadžića Zoisu prvič omenil 9. marca leta 1814, ko je poročal o dunajski izdaji njegove zbirke pesmi *Mala prstonarodna slaveno-serbska pesnarica*:

Sem Vaši milosti že kaj pisal o lepih srbskih narodnih pesmih, ki jih je dal na mojo spodbudo tukaj natisniti neki izgnanec? Vsega okoli sto – ena lepša od druge. [...] Ta srbski izgnanec, prav izjemno odprte glave, je v Karlovcih študiral na treh šolah, zaradi posledic sifilisa pa je na žalost hrom. Po svojih močeh sem si prizadeval sprožiti njegovo zdravljenje. (*Zoisova pisma* II, MP 65)

Varovanec pa se je temu upiral, tako da je Kopitar v pismu Zoisu konec maja leta 1814 obžaloval, da je »Vuk – ker sem ga hotel ozdraviti najprej telesno [...] – iz strahu pred smrtjo odšel v Pešto. Vendar tudi tam pridno dela in mi piše« (*Zoisova pisma* II, MP 68). 27. julija 1815 se je Kopitar zelo razveselil, ko je Karadžić napovedal, da »pride avgusta ponovno sem gor«. Zavezal se je, da ga bo usmeril v sestavljanje srbskega slovarja, saj je »ubogi človek zaradi slabega zdravljenja hrom in lahko samo sedi. Tako si bo z delom preganjal čas« (*Pisma Žiga Zoisa* II, MP 76). Strokovno sodelovanje med slovenskim in srbskim intelektualcem je bilo torej od vsega začetka prežeto s Kopitarjevo očetovsko skrbjo ne le za varovančevega duha, temveč tudi za njegovo telo. Vse kaže, da se je med njima ponovilo razmerje med Zoiso in Kopitarjem izpred desetih let. Karadžić je kakor nekoč Kopitar potreboval trezno roko mentorja, ki bi mu kazala smer in utirala pot. Kopitar pa je v Karadžiću končno našel nadarjenega, ubogljivega, pa tudi osebno

skladnega učenca, ki ga je prej zaman iskal v Primicu in Zupanu. Zato mu je bil vedno najzvestejši prijatelj, učitelj in sodelavec (Kernc 1932: 502). Eno zanesljivih znamenj njunega harmoničnega odnosa je bilo, da ni Kopitar Zoisu nikoli napisal niti ene slabe besede o Karadžiću, s čimer se ni mogel pohvaliti skoraj nihče od številnih znancev dunajskega slavista. Novembra leta 1815 je Vuka opisal takole:

Je [...] hrom, ker pa je stisko pametno izkoristil, tudi zelo assidu,²⁴⁴ le malo izobražen, toda bistre glave in možatega srca. V filozofski slovnici in zvestobi je tako trden, da lahko povsem shaja brez mene. (*Zoisova pisma* II, MP 80)

Podobno spoštljive, vendar nikakor ne tako čustveno obarvane besede si je med Kopitarjevimi sodelavci prislužil le še Matevž Ravnikar.

Vuk Stefanović Karadžić, litografija Josefa Kriehuberja iz leta 1865

²⁴⁴ Francosko: »marljiv«.

27. aprila leta 1814 je Kopitar mecena obvestil o nastajanju Karadžičeve slovnice *Pismenica serbskoga jezika* (1814):

Omenjenega Srba Vuka Stefanovića sem – ker je bistre glave in zapriseženi sovražnik slovan-skosrbskih makaronizmov – končno pripravil do tega, da je začel in tudi zares na pol dokončal novo srbsko slovnico – prvo s cirilskimi črkami.

Karadžić je tudi sam priznaval, da je Kopitar prispeval pobudo in zasnovo tega dela (Pogačnik 1977: 30). Iz obravnavane korespondence je sicer razvidno, da je bil Kopitar veliko bolj navdušen nad Vukovo pesmarico (1814) kakor nad njegovo slovnico (prim. Grčević 2009: 7). V istem pismu Zoisu je Kopitar z veseljem poročal tudi o ulitju novih cirilskih črk, s katerimi bo »v enem letu na Dunaju natisnjena cela knjižnica srbskih knjig«. Poleg tega je opisal Karadžičevo sestro in druge rusofilske srbske izseljence na Dunaju, s katerimi je razpravljal o prednostih latinske kulture in pisave za južnoslovanske narode:

Njegova sestra, že dve leti poročena, je šestnajstletno dekle, kakor Gorenjka – mleko in kri z lepimi velikimi očmi. [...] Vsi so begunci iz Beograda, ruski *per se*²⁴⁵ in osupli nad mano kot redkim odkritim Latincem.

Na koncu je Zoisu prepisal še kratko srbsko narodno pesem *Oj, djevojko* (*Zoisova pisma* II, MP 67). Kopitarjevo veselje s srbsko ljudsko poezijo se je stopnjevalo. Leta 1815 je želel zanj navdušiti še Zoisa. Spomladi mu je poslal Vukovo slovnico in pesmarico (*Zoisova pisma* II, MP 73, 75), 7. junija pa razložil, kako bo natisnjene srbske pesmi predstavil svetu:

Neki Danec jih prevaja v danščino, Grimm v Kasslu v nemščino, jutri pa bom [...] poslal svoj dobesedni prevod Goetheju, ki je tako lepo izrazil pesem o Hasanaginici, v Weimar. Gospodje pravijo, da se lahko s tem primerjajo le nekatera mesta v Salomonovi *Visoki pesmi*. (*Zoisova pisma* II, MP 75)

Karadžić je pozneje upravičeno ugotavljal, da je bil samo Kopitar tisti, ki ga je naučil ceniti vrednost ljudskih pesmi in ki ga je pregovoril k njihovi objavi (Pogačnik 1977: 30–31). Barona ni ta poezija očitno nič manj prevzela, saj se je Kopitar 27. julija leta 1815 hvaležno in z očetovskim ponosom odzval na več poročil o tem: »Nič me ne bi bilo moglo bolj razveseliti kakor Vincencovo pismo in Pogačnikovo ustno poročilo o tem, kako je Vaši milosti ugajala Vukova *pesnariza*. Tudi jaz sem ob njej iskreno užival«. Sicer pa je Kopitar Zoisovo zadovoljstvo spretno izkoristil za to, da je priložil Karadžičevo tiskano naznanilo drugega dela pesmarice (1815)

²⁴⁵ Latinsko: »sami po sebi«.

in tako barona prikrito spodbudil k prednaročilu (*Zoisova pisma* II, MP 76). Ker se Zois ni takoj odzval, ga je Kopitar 13. septembra leta 1815 vprašal neposredno: »Ali smem dati Vašo milost s šestimi do osmimi izvodi natisniti med Vukove prednaročnike?« (*Zoisova pisma* II, MP 77) Zois je seveda takoj pristal: prijazno je kupil kar dvanajst knjig, ki jih je prejel še pred koncem leta. Čeprav jih je nekaj podaril prijateljem, so v njegovi biblioteki ob smrti še vedno ostali štirje izvodi obeh delov pesmarice in trije izvodi slovnice (*Bibliothecae de Zois Catalogus*: [151]). Kopitarjevo pismo mecenu z dne 22. novembra leta 1815 kaže, kako močno si je slavist prizadeval za čim boljšo prodajo prijateljeve zbirke ljudskih pesmi:

Vuk je pravkar končal drugi del, ki ga želi z nadvse prijateljsko vsiljivostjo posvetiti meni. Vaša milost je naročena na dvanajst izvodov in vsak od njihov prijateljev na enega ali dva – skupaj petinšestdeset izvodov z naše strani. (*Zoisova pisma* II, MP 80)

Kopitarjeva naklonjenost do Karadžića je bila celo tako velika, da v tednih po novem letu ni mogel strpeti pri čakanju na besede pohvale iz Ljubljane. Tako jih je kar dvakrat sam položil Zoisu v usta, na primer 20. marca leta 1816: »Vukov drugi del ni bil Vaši milosti gotovo nič manj všeč [kakor prvi].« (*Zoisova pisma* II, MP 83)

Kopitar pa ni odločilno pripomogel le k nastanku Karadžićeve pesmarice in slovnice, temveč tudi njegovega slovarja, ki je izšel leta 1818. Septembra leta 1815 je Zoisu poročal, da je Vuka uspešno spodbudil k delu: »Sedaj sem ga ravno posedel tudi k *lexico neo serbiano, quod absolvet hac hieme*.«²⁴⁶ (*Zoisova pisma* II, MP 77) O tem, da je Kopitar v *Srpski rječnik* v prihodnjih dveh ali treh letih vložil ogromno lastnega dela, ne more biti dvoma, ker ga je junija 1817 prištel med svoje najbolj zamudne projekte (*Zoisova pisma* II, MP 86). Korespondenca med Kopitarjem in Karadžićem dokazuje, da je slovarju posvetil mnogo več truda prizadevni učitelj kakor nekoliko neresni učenec (Grčević 2009: 12–19), kar je zadnji tudi priznaval (Pogačnik 1977: 30).

22. novembra leta 1815 je Kopitar Zoisu pisal, da je Vuk slovar »tukaj sestavil po mojih navodilih do [črke] K« (*Zoisova pisma* II, MP 80). 20. marca leta 1816 pa je mecena obvestil, da je Vuka založil s svojim slovarskim gradivom in potrebnimi zgledi za slovar, »ki ga bo v samostanu Šišatovac pri prijatelju in arhimandritu Mušickem, ki mu *otia facit*,²⁴⁷ dokončal in tukaj [na Dunaju] natisnil v petih do šestih mesecih.« Ponosni Kopitar je poročilo o napredku slovarja sklenil v latinščini, ki je dala njegovim besedam nadih preroškosti: »*Ita postremi erunt primi*,

²⁴⁶ Latinsko: »novosrbskemu besedišču, ki ga bo dokončal to zimo«.

²⁴⁷ Latinsko: »je omogočil mir«.

*quod dicas velim Vodniko, ita Vindobona sensim fit centrum studiorum slavlicorum, quod bene viderat Schlözer!*²⁴⁸ (Zoisova pisma II, MP 83) Kopitar je želel povedati, da bodo Srbi pod njegovim mentorstvom kljub kulturni zaostalosti s svojim slovarjem prehiteli Slovence, česar bo kriv počasni Vodnik, s tako pomembnimi tiski pa se bo Dunaj dokončno preobrazil v duhovno središče Slovanov, tudi Srbov. Karadžičev slovar (1818), ki je srbski knjižni jezik oddaljeval od cerkvene srbščine pod ruskim vplivom in ga približeval štokavskemu govoru, si je namreč njegov glavni avtor Kopitar zamislil kot enega glavnih orožij v načrtu vključevanja srbske kulture v orbito avstrijske države (Grčević 2009: 17).

Oktober leta 1818 je podelil Zois, vesel tako živahnega razvoja srbskega preroda, Kopitarju in njegovemu Vuku le še očetovski blagoslov za razsvetljenski boj za sodobni srbski knjižni jezik, ki se je ponovno razplamtel po izidu njenega slovarja:

Kajti če je bilo Rusom dovoljeno, da so svoj ljudski dialekt povzdignili v knjižni jezik in s tem narodu dali lastno književnost, ne da bi se s tem pregrešili zoper svetost starega cerkvenega jezika, zakaj to ne bi bilo dovoljeno tudi Srbom, da bi – medtem ko bi zvesto ohranili značaj staroslovanske cerkvene govornice – obenem do najvišje možne mere izoblikovali in uporabno razširili sodobni ljudski dialekt. (Zoisova pisma II, MP 89)

Baron je s temi besedami podprl Kopitarjev članek, objavljen v reviji *Wiener Jahrbücher* leta 1818. V njem je slavist zagovarjal Karadžičev slovar ter zavračal karlovskega metropolita Stefana Stratimirovića in druge srbske intelektualce, ki so vztrajali pri književnosti v cerkveni, ne pa živi srbščini (Kernc 1932: 503). V Karlovcih namreč slovarja niso le prepovedali, temveč so tudi zažigali dostopne izvode (Grčević 2009: 19).

Zoisova korespondenca je torej slovenski prerod umeščala v središče slovanskih kulturnih nacionalizmov. Zgodnji Zoisovi stiki z Dunajem, Čehi, Vukasovićem, Solarićem in Appendinijem dokazujejo, da si je baron že vsaj v prvem desetletju 19. stoletja Ljubljano zamislil kot povezovalni člen med slovansko-nemškim severom in slovansko-italijanskim jugom. Z njegovo pomočjo je nato Kopitar v izjemno neugodnem času zadnjih napoleonovskih vojn dejansko vzpostavil stalno komunikacijo med slovenskim, češkim, poljskim, dalmatinskim, hrvaškim in srbskim prerodom, poleg tega pa si je prizadeval podpirati in usmerjati njihove kulturne načrte, katerih žarišče je videl v multietnični metropoli – Dunaju.

²⁴⁸ »Tako kakor bodo zadnji prvi, kar želim, da poveš Vodniku, tako bo Dunaj počasi postal središče slavistične znanosti, kar je dobro predvideval Schlözer!«

Zois in Kopitar se kažeta kot velikana dobe kulturnih nacionalizmov, ki so imeli v nasprotju s poznejšimi agresivnimi političnimi nacionalizmi izrazito intelektualen, mednaroden in kozmopolitski značaj, še neobremenjen s teritorialnostjo (prim. Leerssen 2006b: 565, 579; Merchiers 2007: 329–339). Zoisova korespondenca je lahko uspešno povezovala slovanske narodne prerode ravno v tem obdobju evropske zgodovine. V svoji ambiciozni izgradnji slovanske literarne republike je namerno prezrla vsakršne meje ter ciljala predvsem na tiste preroditelje, ki so bili še posebej neodvisni od geografskih določitev in ki so celo življenje uspešno delovali zunaj meja svojih matičnih dežel, torej na Zlobickega, Ossoliñskega, Kopitarja, Appeninija, Karadžića in Solarića. Ti izobraženci svojega zanimanja in raziskovanja niso omejevali na eno jezikovno tradicijo, temveč so resnico o posamezni narodni identiteti odkrivali s preučevanjem in primerjanjem več ljudskih kultur (Leerssen 2006b: 565). Zoisova korespondenca je na območju Avstrijskega cesarstva odločilno soustvarjala takšno duhovno ozračje, v katerem so se lahko povezovali in vzajemno bogatili razni slovanski kulturni nacionalizmi. Pisma, ki so v izvornikih, prepisih in povzetkih krožila v ljubljanskih, dunajskih, praških, beneških, zagrebških, dubrovniških in karlovških kabinetih in salonih, so bistveno prispevala k nagli širitvi raznih prerodnih konceptov, med katerimi so se Zoisovi in Kopitarjevi izkazali za precej dominantne. Kakor so torej pisma v 18. stoletju bliskovito širila razsvetljske ideje francoskih in angleških filozofov (Goodman 1989), tako so na začetku 19. stoletja poganjala tudi zgodnje narodne prerode Srednje Evrope in Balkana. Ključni protagonist na začetku razvoja slovenskega in južnoslovanskega kulturnega nacionalizma, na začetku kozmopolitske diseminacije slovanskih prerodnih zamisli, je bil Zois (Merchiers 2007: 338). Ta je Kopitarju, prihodnjemu koordinatorju slovanskih prerodov, kot mentor dal izhodišča za njegovo znanstveno delo, kot mecen pa mu razprl vse možnosti, ki jih je tedaj ponujalo pismo.

Politika

Ena najpomembnejših tem v korespondenci med Zoisom in Kopitarjem je bila politika. Sporočanje tovrstnih novic je bilo v vseh zgodovinskih obdobjih izjemno pomembna funkcija pisma (Schneider 2001: 253). Obravnavana korespondenca je komentirala dogodke v zadnjem obdobju Napoleonovega cesarstva od vojne v Španiji do bitke pri Waterlooju in v prvih letih stabilizirane predmarčne Evrope od Dunajskega kongresa do kongresa svete aliance v Achnu.

Zoisovo in Kopitarjevo obravnavanje politike je bilo v primerjavi z drugimi temami njunih pisem zaznamovano z nekaj posebnostmi. Učinkovita poštna zveza

med Dunajem in Ljubljano je Kopitarju omogočala, da je novice iz evropskih prestolnic in z bojišč, ki jih je dobil bodisi iz tiska bodisi od svojih znancev v vladnih, cenzorskih in časopisnih krogih, le z nekajdnevno zamudo sporočil Zoisu. Baron je redno odgovarjal z vestmi iz Kranjske. Komentarji aktualnih političnih dogodkov so zato sicer del skoraj vsakega Zoisovega in Kopitarjevega pisma, vendar so največkrat zelo kratki, kakor bi se avtorju mudilo, potisnjeni na konec pisma ali v pripis. Korespondenta sta politike v večini primerov bodisi označila z začetnicami bodisi skrila pod šifrirana imena bodisi sta njihovo vlogo zgolj nakazala, kar je bila običajna praksa tega obdobja (Bannet 2005: 258). Sploh so Zoisovi in Kopitarjevi politični komentarji prepredeni s skritimi pomeni, dvoumnostmi in zasebnimi šalami. Zlasti Kopitar je postal na Dunaju pravi mojster kodiranega epistolarnega pisanja, ki se je pojavilo že v antiki, prerodilo pa na začetku novega veka zaradi vse večjega zanimanja državnih aparatov za korespondenco s politično vsebino (Schneider 2001: 52). Zoisove in Kopitarjeve šifre so zato brez dvoma znak vznemirjenosti ob misli na možni zunanji nadzor korespondence. Kolikor bolj politično kočljivo je bilo pismo, toliko bolj izrazito kodirano je bilo pisanje.

Pazljivost je bila na mestu. Izpostavljenost evropske korespondence nadzoru tajnih služb, med katerimi so bile najbolj učinkovite francoska, avstrijska in angleška, je bila velika že v 18. stoletju, vrh pa je dosegla v Napoleonovi in predmarčni dobi (Nickisch 1991: 219; Bannet 2005: 13, 225). V Avstriji so bile sicer možnosti za nepooblaščen odprtje pisma majhne, prav takšne so bile tudi kazni za politične prestopke (Sked 2008: 177). Ne glede na to so morali biti ugledni ljudje kakor Zoisi, Erberg in Kopitar previdni, kajti pomembnejši so bili korespondenti, večja je bila nevarnost, da prestrežejo njihova pisma v skrivnem vladnem uradu za pregledovanje pošte na Dunaju (Sked 2008: 167–170). Iz tega razloga so bila glede politike – z izjemo uradnih vojaških in dinastičnih novic – še bolj kakor Zoisova in Kopitarjeva redkobesedna Erbergova pisma. Baron iz Dola si zaradi visokega položaja na dvoru ni smel dovoliti niti najmanjše netaktnosti, pa čeprav je za dostavo zaupnih pisem praviloma prosil zanesljive prijatelje in znance, kar je bila tedaj ustaljena navada (Schneider 2001: 128). Zois je zaradi tovrstnih Erbergovih strahov njegova pisma včasih celo sežgal (Kidrič 1939: 169), kar je bil v plemiških krogih, vpletenih v visoko politiko, prav tako običajen preventivni ukrep. V zgodnjem novem veku je namreč korespondenca na splošno veljala za potencialno nevarno in subverzivno komunikacijo, saj so jo oblasti težko nadzirale (Bannet 2005: 255, 262). Erbergova samocenzura je dobro razvidna iz pisma z dne 9. maja leta 1810. V njem je pošiljatelj zgolj od daleč in zelo obzirno namignil na svojo težavno službo vzgojitelja duševno zaostalega prestolonaslednika Ferdinanda:

Prav rad bi Vam povedal kaj več o sebi, svoji službi, vendar si tega ne upam zaupati peresu. Prizadevam si ravnati v skladu z dolžnostjo in upam, da Bog ne bo pustil, da bo brezplodna, s čimer sem Vam, mislim, veliko povedal. (Kidrič 1941: 162)

Iz istih razlogov nista mogla biti glede politike povsem odkrita niti Zois in Kopitar, ki sta bila prav tako na očeh. Baron je bil eden najuglednejših plemičev Kranjske, poleg tega pa v prijateljskih odnosih z več člani habsburške vladarske hiše. Kopitar je bil kot skriptor uslužbenec dvora, kot cenzor pa sodelavec policijskega urada, zato po pravilniku ni smel kritizirati vlade. Gotovo je bil to razlog, da ni slavist v pismih Zoisu niti enkrat omenil svojega predstojnika Josepha grofa Sedlnitzkega, ki je poleg cesarja in Metternicha najpogosteje bral pošto, prestreženo v tajnem vladnem uradu (prim. Sked 2008: 145, 165). Dopisnika sta bila – nasprotno – povsem sproščena, ko sta razpravljala, na primer, o jezikoslovju in mineralogiji, pa tudi o poslovnih in zasebnih zadevah. Korespondenca med Zoisom in Kopitarjem torej ne vsebuje povsem prostodušnih izrazov njunih političnih nazorov, kar pa ne spremeni dejstva, da ostaja najboljši vir za njihovo rekonstrukcijo. Ravno množica političnih šifer, ki sta jih morala razumeti tako pošiljatelj kakor naslovnik, namreč dokazuje, da so bila njuna pisma nadaljevanje živahnih političnih razprav v drugem nadstropju baronove palače na Bregu.

Naslednja poglavja bodo pokazala, da sta Zois in Kopitar pisma z ozirom na politiko izrabljala na dva načina, in sicer sta, prvič, pošiljala politične novice in, drugič, uresničevala politične načrte. Še prej pa je treba opozoriti na njuna poznanstva, ki so jima omogočala oboje: dostop do političnih informacij in pot do političnega vpliva.

Politično pomembna poznanstva

Osebni sloves Žige Zoisa je zaradi njegovega priljudnega značaja, bogastva, vpliva, ki ga je imel kot posestnik in industrialec, zaradi izkušenosti v gospodarstvu ter v naravoslovnih in humanističnih vedah, pa tudi zaradi kultiviranega mecenstva daleč presegal ugled, ki mu ga je dajal sorazmerno nizki plemiški naslov. Iz omenjenih razlogov je spadal med najvplivnejše ljudi v vojvodini Kranjski in v Trstu, pa tudi v vsej habsburški monarhiji. Natalis Pagliaruzzi je poudaril, da pri njem nasveta niso iskali le tuji učenjaki, temveč tudi diplomati, vojaški poveljniki in knezi (Pagliaruzzi, *Biografija*: [6]). Kopitarjeva pot do moči je bila drugačna. V razredno urejeni avstrijski družbi je bila sprva omejena predvsem na intelektualne kroge. Zaradi slovesa enega največjih jezikoslovcev pa je v Evropi porajajočih se narodov imel precej večji politični vpliv, kakor sta mu ga zagotavljali sicer ugledni službi skriptorja in

cenzorja. O tem med drugim pričajo njegova pariška misija v imenu Dvorne knjižnice leta 1814, njegovo načrtovanje slovanske stolice, ukrajinskega kolegija in slovanske tiskarne v Rimu v letih 1842 in 1843 na povabilo Svetega sedeža ter njegovo članstvo v tujih družbah učenjakov, tako v ruski, göttingenski, bavarski in pruski akademiji znanosti. Ne nazadnje je bil edini avstrijski učenjak v predmarčni dobi, ki je dobil najvišje odlikovanje kraljevine Prusije *pour la mérite* (Hafner 1995: 28).

Družina Zois je imela tradicionalno odlične zveze s habsburško hišo. Cesar Karel VI. je Michelangela Zoisa povzdignil v plemiča zaradi zaslug za državno trgovino, cesarica Marija Terezija pa v barona, ker ji je, »ko je bila v stiski zaradi sedemletne vojne«, poklonil štirideset tisoč goldinarjev (Kopitar 1973: 72; Preinfalk 2003: 29). V času Žige Zoisa so postali odnosi še pristrčnejši. Dvor je spoštoval njegovo gostoljubnost, večkrat izkazano članom vladarske družine, na primer nadvojvodinji Elizabeti, ter generalom, vojakom in ranjencem avstrijske armade na poti v Italijo ali iz nje.²⁴⁹ Cesar Franc I. je dobro poznal, cenil in izkoriščal tudi njegove izkušnje na področju gospodarstva, zoologije in mineralogije. Baron je bil eden najbolj radodarnih oskrbovalcev cesarskega naravoslovnega muzeja. Muzejski direktor Karl vitez Schreibers je konec leta 1808 Kopitarju opisal usodo polhov, ki mu jih je poslal Zois:

Ravno pred dvema dnevoma je bil pri meni cesar, ko sem jih hranil. Vprašal je, kaj naj bi to bilo. Polhi, ki mi jih je pravkar poslal baron Zois iz Ljubljane. Njegovo veličanstvo je vzelo par k sebi v sobo! (Kidrič 1939: 96)

Leta 1808 je cesar Zoisa zaradi zaslug za državo imenoval za komanderja prav tedaj ustanovljenega Leopoldovega reda in mu s tem podelil pravico do dostopa v svojo tajno posvetovalnico (Kidrič 1939: 96, op. 5). Zoisov ugled pa ni bil omejen na avstrijsko vladarsko družino. Januarja leta 1782 je dal baron svojo hišo v Trstu na zadovoljstvo avstrijske vlade in obalnega guvernerja na razpolago prihodnjemu ruskemu carju – vélikemu vojvodi Pavlu Petroviču in njegovi soprogi Mariji Fedorovni, ki sta potovala v Benetke (Trampus 1993: 48; prim. Pettenegg 1879: 199).

Pravo prijateljstvo pa je Zoisa povezovalo z dvema razsvetljenko usmerjenima cesarjevima bratoma – nadvojvodo Rajnerjem in nadvojvodo Janezom, ki je barona večkrat obiskal doma in po njegovih navodilih prepotoval Kranjsko. Zois je, na primer, konec leta 1811 velikodušno izpopolnil Rajnerjevo mineraloško zbirko, ki so jo bili poleti 1809 izropali Francozi (Kidrič 1941: 156; *Zoisova pisma*

²⁴⁹ O tem gl. npr. *Zoisova pisma IV*, Zoisovo pismo Bonazzi 9. 5. 1815; Richter 1820: 17; Valenčič, Faninger, Gspan Prašelj 1991: 837, 844.

II, MP 9, 28). Za takšne prijaznosti sta se mu Habsburžana znala primerno zahvaliti. Januarja leta 1812 je Kopitar v zvezi s tem zabeležil ljubko anekdoto, ki mu jo je gotovo zaupal Rajnerjev dobavitelj mineralov abbé Giuseppe Tammerburg. Rajner se je hotel Zoisu oddolžiti s pošiljko kromove rude, ki pa bi jo lahko dobil le pri bratu: »Njegova visokost R[ajner] je poslala k Njegovi visokosti J[anezu] po krom. Odgovor je bil: O, tukaj si prepozno vstal – poslal sem mu [Zoisu] cel zaboj.« Kopitar je zgodbo komentiral: »*Invidet te alter alteri!*«²⁵⁰ (*Zoisova pisma* II, MP 28) Zois je pomembno poznanstvo izkoristil tudi za to, da je obema nadvojvodoma prijazno priporočil Kopitarja. Ta se je že leta 1809 seznanil in kmalu spoprijateljil z nekdanjim vzgojiteljem in družabnikom obeh nadvojvod, dvornim svétnikom in prvim kustosom Dvorne knjižnice Stinglom. Kakšen pomen je imelo Zoisovo ime v krogu nadvojvod, kaže tudi Kopitarjevo pismo 28. decembra leta 1813. To poroča o Stinglovi reakciji na baronove pritožbe nad slabo avstrijsko upravo ponovno osvojenega ozemlja Ilirskih provinc:

Dvorni svétnik mi je pred kratkim povedal, da je spodbujen s pismom Vaše milosti pred nadvojvodo Janezom zagnal pravi vik in krik in stok proti baronu Rosettiju zaradi ohranjene francoske ureditve. *Ergo tibi debebunt meliora.*²⁵¹ (*Zoisova pisma* II, MP 62)

Napoleon, ki se je v Ljubljani ustavil leta 1797, za Zoisa morda ni slišal pred letom 1809. Zanesljivo pa ga je francoska tajna služba skupaj z ilirskimi oblastniki vsaj že leta 1811 obvestila o baronovi kooperativnosti, predvsem pa o njegovem vplivu na Kranjskem in v sosednjih deželah. Iz teh razlogov je cesar spomladi 1813, ko je po porazu v Rusiji še bolj kakor prej iskal zaveznike v zasedenih evropskih deželah, Zoisu podelil naslov viteza Legije časti (Šumrada 1987). Baron je kljub zvestobi habsburški dinastiji in avstrijski državi razvil dobre, včasih celo prijateljske odnose z najvišjimi predstavniki francoske civilne in vojaške oblasti v Ilirskih provincah. Tako so ga redno obiskovali guverner Marmont, generalni intendant Dauchy, komisar Siauve, urednik uradnega lista *Telegraphe Officiel* Charles Nodier in šolski inšpektor Rafael Zelli, zadnji guverner Joseph Fouché pa je pri njem celo stanoval (Valenčič, Faninger, Gspan Prašelj 1991: 844–845). Osebni dnevnik iz časa francoske zasedbe Ljubljane priča o tem, kako civilizirano je Zois kljub težkim okoliščinam sprejemal poveljnike tuje vojske, ki so bili kakor on večinoma razgledani intelektualci plemiškega rodu. 26. in 27. maja leta 1809 je v njem opisal odhod generalov Macdonalda in Privata:

Ob dveh je odpotoval general Macdonald, me obiskal ob odhodu z veliko udvorljivostjo in občutkom [...] Generalovim kuharjem sem dal izročiti 25 f[lorintov] napitnine, general pa

²⁵⁰ Latinsko: »*Zavidata te eden drugemu!*«

²⁵¹ Latinsko: »*Torej ti dolgujejo nekaj boljšega.*«

je mojim domačim ljudem prav tako pustil 25 f[lorintov]. [...] Vselil se je armadni inšpektor general Privat s šestimi častniki in šestimi konji. Je učenjak, odlično je prevedel Klavdijanovo *Ugrabitev Prozerpine*, ima okus za vse. Do slovesa ob postelji zjutraj 27. mi je izkazal neskončno veliko pozornosti. (Kidrič 1941: 22)

Izmed Francozov je bil pomemben političen informator še Napoleonov inšpektor za znanosti in umetnosti na zasedenih francoskih ozemljih Pierre Marcel de Serres, s katerim se je jeseni leta 1809 na Dunaju spoznal Kopitar.

Toliko bolje kakor predstavnike francoske oblasti in vojske je Zois poznal visoke uslužbenca avstrijske administracije, tudi člane vlade. Leta 1771 se je spoprijateljil in si začel dopisovati z državnikom in ekonomistom Karlom grofom Zinzendorfom (Trampus 1993: 47), poznejšim državnim in konferenčnim ministrom za notranje zadeve (prim. Pettenegg 1879: 185–186). Ta se je kot obalni guverner od leta 1776 do leta 1780 s Zoisom rad posvetoval o problemih avstrijskega Primorja (Pagliaruzzi, *Biografija*: [2]). Kopitar si je pozneje pridobil naklonjenost njegovega tajnika Wolfa. Zois si je bil poleg tega dobro znan z naravoslovno in gospodarsko razgledanim Rudolfom grofom Wrčno, ki je bil zaupni prijatelj cesarske družine in predsednik dunajske Kmetijske družbe. Kopitar ga je zanesljivo spoznal v Schreibersovem naravoslovnem salonu. Zoisov prijatelj je bil tudi štajerski velikaš Franz Joseph grof Saurau, ki je od leta 1789 naprej zasedal najvišje položaje v državni upravi Notranje Avstrije in cesarstva (Wurzbach 1856–91: XXVIII, 279–282; Haas 1963: 190–191). Kopitar se je z njim spoznal po njegovem pastorku, ki je bil Primičev sošolec. O grofovem spoštovanju Zoisovega značaja govori, na primer, Kopitarjevo pismo z dne 27. aprila leta 1814:

Tudi [ilirski] upravitelj Saurau Vašo milost izjemno ceni, saj je lansko leto moj predlog, naj svojega [...] ljubljeneja pastorka, če bi ta trdovratno vztrajal pri romantični poroki z nekim starejšim koroškim dekletom, pošlje na potovanje iz Gradca v Ljubljano k Vaši milosti (če bi vse drugo odpovedalo), sprejel z navdušenim prepričanjem, da ima Vaša milost moč prepričevanja, ki se ji ni mogoče zoperstaviti itn. (*Zoisova pisma II*, MP 67)

Knez Metternich je Zoisa obiskal leta 1816, nanj pa so ga opozorili že več let prej. Zunanji minister in poznejši kancler je zelo cenil tudi Kopitarja, s katerim se je glede njegove pariške misije sestal v Münchnu poleti 1814 (Merchiers 2007: 173). Slavistovo veljavo pri njem med drugim potrjuje Zoisovo pismo, napisano 8. oktobra leta 1818, ki Kopitarju čestita za dokaze spoštovanja in hvaležnosti, prejete od kneza Metternicha ob imenovanju za korektorja revije *Wiener Jahrbücher* (*Zoisova pisma II*, MP 89). V teh letih sta postala Kopitarjeva dobra znanca tudi Metternichov osebni tajnik Josef Anton vitez Pilat in cesarjev osebni bibliotekar Peter Thomas Young.

Nadvojvoda Janez, litografija v založbi Wilhelma Braumüllerja, okoli leta 1830
(Narodni muzej Slovenije, foto: Tomaž Lauko)

Politični komentarji

NAPOLEONOV VOJNI POHOD V AVSTRIJO. Prvo politično temo v korespondenci med Zoisom in Kopitarjem je spodbudila rastoča napetost med Avstrijo in Francijo proti koncu leta 1808. V pismu 20. novembra leta 1808 je Zois še zavračal možnost vojne. V podkrepitev je navedel govorice, da se položaj na severu in jugu obrača na bolje (Kidrič 1939: 61). Verjetno se je zanašal na novice z Iberskega polotoka (Kidrič 1939: 61, op. 5), kjer se je Napoleonova vojska od pomladi 1808 bolj ali manj neuspešno borila z angleško vojsko in španskimi uporniki. 10. decembra leta 1808 je Zois verjetno že spoznal, da ravno Napoleonove težave v Španiji Avstrijo opogumljajo k novi vojni, saj je Kopitarju pisal: »Bog, podari svetu mir!« (Kidrič 1939: 82)

Avstrija je nato januarja vpoklicala v vojsko dopustnike, februarja pa organizirala še deželno brambo (Tancik 1964: 54). Pismo, ki ga je Zoisu 19. in 20. februarja leta 1809 napisal Kopitar, je kazalo vpliv vse močnejše vojne propagande na Dunaju. Kopitar je v njem nanizal za Napoleona neugodne politične dejavnike, in sicer v avstrijske vojne priprave vpletenega bivšega pruskega ministra Heinricha barona Steina, ki je bil moral odstopiti na Napoleonovo zahtevo (Rumpler 1997: 100), protifrancosko razpoloženje avstrijskega prebivalstva in špansko gverilsko vojno, ki se je stopnjevala po ustoličenju Josepha Bonaparteja za španskega kralja (Kidrič 1939: 166, op. 21–23).

Pisma med Zoisom in Kopitarjem, odposlana marca in aprila leta 1809, razkrivajo stopnjevanje vznemirjenosti tako v vsebini kakor v strukturi, saj so se politične vesti preselile s konca besedil na njihov začetek. Od 1. marca leta 1809 je bila namreč avstrijska vojska v vojnem stanju. V naslednjih dneh je Kopitar pisal v Ljubljano po lastnih besedah sredi vojnega hrupa. 8. marca je sporočil, da se je hrvaški ban Ignaz grof Gyulay, poveljnik 9. zbora s sedežem v Ljubljani (Dimitz 1876: 269), prav tedaj odpravil v Gradec k nadvojvodi Janezu, poveljniku Italijanske armade, ki je bila določena za operacije v Italiji (Kidrič 1939: 175, op. 2–4). 14. aprila leta 1809, pet dni po vojni napovedi Avstrije Franciji, je Kopitar Zoisu pisal:

O Rusiji ne ve tukaj pametnejša javnost prav tako nič; mnenja so, da bo medtem požrla Turčijo. Gentz in Schlegel sta v taboru kneza Karla. Hormayr [v taboru] kneza Janeza kot vojni tajnik za razglase itn. [...] Nadvojvoda Karel danes ne pusti več kuhati doma, jedel bo pri [vojvodi] Albertu, jutri pa odpotoval. (Kidrič 1939: 195–196)

Kopitarjeve vesti o Rusiji, ki ni stopila na stran Avstrije, ampak je vojno izkoristila za širitev svojega vpliva na Balkanu, so bile seveda pravilne. Odhod nadvojvode Karla, vrhovnega poveljnika avstrijske vojske, je bil povezan z njegovimi četami,

ki so 9. aprila prekoračile bavarsko mejo (Tancik 1964: 54). Karlovemu ožjemu spremstvu sta pripadala – kakor je Kopitar točno ugotovil – dvorni svétnik Friedrich von Gentz, ki je za nadvojvodo ravno tedaj napisal vojni razglas, in Friedrich Schlegel (Wurzbach 1856–91: V, 137, 138; XXX, 73). Pravilen je tudi podatek o Josephu baronu Hormayrju, ravnatelju tajnega državnega in dvornega arhiva, ki je pisal vojne razglase za nadvojvodo Janeza in pripravljaj vzpostavitev avstrijske uprave v Tirolski (Rumpler 1997: 101). Kopitar se je z njim spoznal ravno v tem času (Hafner 1995: 15). Živahno je bilo medtem tudi v Ljubljani. Zois je 27. marca Kopitarju pisal, da se pri njem javljajo novi in novi polkovniki in generali (Kidrič 1941: 74). Po 1. marcu so namreč skozi Ljubljano korakale čete avstrijske Italijanske armade, ki je začela 9. aprila prodirati v Furlanijo (Dimitz 1876: 270).

2. maja leta 1809, torej po tem, ko sta se od prve bitke pri Abensbergu 20. aprila leta 1809 avstrijska in francoska vojska spopadli še trikrat, pri Landshutu, Eckmühlu in Regensburgu, je Kopitar Zoisu upravičeno zadržano opisal pretiran optimizem na Dunaju, ki so ga sprožili začetni uspehi Italijanske armade v Furlaniji (prim. Zwitter 1964: 29), morda pa tudi napačne domneve o prednosti severne armade pod vodstvom nadvojvode Karla:

Vec Dunaj je bil ravno tako naelektrén kakor Ljubljana. Visoki gospodje so lovili mimoidóče neznanice za roke, da bi jim povedali novice. Vojvoda Albert je šel sam na glavno stražo: Moj Karel je potolkel Napoleona, je govoril tam in naročil vsem svojim služabnikom, naj okrog gorijo isto. (Kidrič 1939: 200, 201)

Čeprav se je Napoleon bližal Dunaju, je v avstrijsko zmago očitno verjelo veliko meščanov, saj jih je po Kopitarjevem poročilu o njej prepričeval sam vojvoda Albert Saški Tešinski, ki je bil mrzli stric in posvojitelj nadvojvode Karla. Kopitar pa je pri sebi nedvomno treznejše ocenil, da pomeni slabo znamenje že to, da se je 28. aprila baron Erberg z dvorom umaknil v Vác na Ogrsko, o čemer je poročal v istem pismu.

Resničnost je kmalu prehitela celo Kopitarjeve najhujše slutnje. Po 2. maju se je korespondenca med Kopitarjem in Zoisom pretrgala najpozneje do začetka avgusta (Kidrič 1941: 65, op. 1), saj so se vojne operacije v tem obdobju preselile v neposredno okolico Dunaja. 13. maja je Napoleon zasedel Dunaj, nato pa je kljub porazu v bitki pri Aspernu 22. maja dokončno premagal Avstrijce v bitki pri Wagramu 6. julija leta 1809 (Rumpler 1997: 102).

SCHÖNBRUNNSKI MIR. 3. avgusta leta 1809, torej tri tedne po francosko-avstrijskem premirju v Znojmu, je pisal Kopitar z okupiranega Dunaja Zoisu, da pričakuje sklenitev miru (Kidrič 1941: 66). Dva tedna pozneje je baronu stvarno opisal otežen

Napoleon Bonaparte po bitki pri Eylauu leta 1807, litografija Josepha Lemercierja po sliki Antoine-Jeana Grosa, sredina 19. stoletja (Narodni muzej Slovenije, foto: Tomaž Lauko)

pogajalski položaj poražene Avstrije in nakazal, da je pod vprašajem celo njena suverenost, s čimer je mislil na skrajni, vendar ne neverjetni možnosti: razkosanje države in abdikacijo Franca I. (prim. Prijatelj 1911: 33–35; Sked 2008: 29):

Napoleon ne dovoli seveda nič, prav nič prepuščanja, zaradi česar odpadejo tudi že znane govornice. Ljudje, ki znajo dobro ugibati, trdijo, da vedo, da gre za sam Dunaj, zaradi česar je zaproseno rusko posredništvo itn. itn. (Kidrič 1941: 77)

10. septembra leta 1809 se je Zois iz prav tako zasedene Kranjske strinjal s Kopitarjem glede resnosti položaja: »Če Napoleon ne bo popustil – *siamo falliti e dovremo fare cessionem bonorum – videbimus!*«²⁵² V nadaljevanju je zgrožen omenil zbiranje talcev in eksekucije (Kidrič 1941: 86, 87). Z usmrčitvami je nedvomno meril na neizprosno kaznovanje upornih brambovcev, s talci pa na kranjske odličnike, ki so jih Francozi v noči na 1. september poslali v zapor v Palmanovo, ker se je vojna kontribucija, naložena deželi, nabirala prepočasi (Dimitz 1876: 295). Iz teh pripomb je razvidno, da sta Zois in Kopitar pričakovala trajno francosko zasedbo dela avstrijskega ozemlja.

28. septembra leta 1809 je Kopitar izvedel, da sta prejšnji dan v двореc Schönbrunn, v katerem je bil nastanjen Napoleon, prispela glavna avstrijska pogajalca, feldmaršal Johann knez Liechtenstein, ki je bil od konca julija 1809 glavni poveljnik avstrijske vojske, in feldmaršal Ferdinand grof Bubna, ki je bil cesarjev zaupnik (Wurzbach 1856–91: II, 184; VI, 373). Zoisu je zato pisal: »Vse je obetalo in kazalo na mir, toda nič se še ne ve.« (Kidrič 1941: 96) O posledični izgubi avstrijskih ozemelj je lahko Kopitar v Ljubljano podrobno poročal že 24. oktobra, deset dni po podpisu in en dan pred objavo schönbrunnskega miru v *Wiener Zeitung*. Besedilo miru mu je namreč pokazal cenzor Zlobický:

Torej Trst, Tržič, Kranjska (*ut videtur*,²⁵³ cela!), Beljak, Salzburg, del Avstrije, potem vse, kar leži na desnem bregu Save od Kranjske do Zemuna, *ad dispositionem Napoleonis*,²⁵⁴ potem Saški nekaj župnij na Češkem, Varšavi celo zahodno Galicijo poleg Krakova in okolice ter zamoško okrožje, Rusiji pa 400 000 duš iz vzhodne Galicije. Skozi Reko lahko Avstrija izvaža in uvaža z ugodno carino, *quant à Trieste, si vedrà*.²⁵⁵ (Kidrič 1941: 110, 111)

ILIRSKÉ PROVINCE. Naslednja pisma so tako že komentirala dogajanje v novi državi, 14. oktobra leta 1809 ustanovljenih Ilirskih provincah. 8. novembra leta 1809 je Kopitar pisal v Ljubljano:

²⁵² Italijansko in latinsko: »bomo propadli in se bomo morali predati. Bomo videli!«

²⁵³ Latinsko: »kakor je videti.«

²⁵⁴ Latinsko: »na razpologo Napoleonu.«

²⁵⁵ Italijansko: »koliko v Trstu, bomo videli.«

Slišimo, da je bila kranjska vstaja – čeprav ne brez prelivanja krvi – končno ustavljena zaradi škofovih svaril. Žalostno, ko obup premaga premislek. Gasparini je torej postal žrtev lastne nepriljubljenosti. (Kidrič 1941: 118, 119)

Kopitar je že poznal podrobnosti o protifrancoskem uporuh kmetov na Dolenjskem, ki se je začel julija in avgusta ter se je najbolj razplamtel oktobra (Gruden 1911: 7–13). Izvedel je, da ga je s posebno poslanico, obiski prizadetih krajev in izprošeno pomilostitvijo za upornike pomagal pomiriti ljubljanski škof Andrej Kavčič (Kralj 1991: 175). Seznanjen je bil tudi z usodo novomeškega okrožnega komisarja Venclja pl. Gasparinija, ki so ga kmetje na začetku oktobra umorili v Kočevju (Schiviz 1905: 290; Mal 1928: 62).

26. decembra leta 1809 je Kopitar Zoisu pisal o tem, kaj vedo na Dunaju o prvih dogodkih v Ljubljani pod novo francosko oblastjo: »Tukaj se govori o križu škofa Kavčiča, Kapucinskem trgu, usodi lepe nunske cerkve!« (Kidrič 1941: 130) Škof

Ilirske province, zemljevid Ignaza Heymanna iz leta 1810 (NUK, foto: Milan Štupar)

Kavčič je moral namreč svoj dvorec po 16. novembru leta 1809 prepustiti guvernerju Marmontu in se preseliti v semenišče (Kidrič 1933: 51), kapucinskemu samostanu je grozila ukinitvev, izpeljana naslednje leto (Kralj 1991: 175), očitno pa se je govorilo tudi o zasegu uršulinske cerkve Sv. Trojice. Kopitar je dobil te informacije gotovo iz prve roke, namreč od Kranjcev, ki so se pred Francozi umaknili na Dunaj. O teh je pisal 31. marca leta 1810 Zoisu: »Tu je vse polno Kranjcev, celo duhovnikov, ki so bili zaradi udeležbe v deželni brambi ob kruh!« (Kidrič 1941: 149) 6. julija leta 1810 mu je izdal imeni dveh uglednih Kranjcev, ki sta mu prinesla novice iz domovine, namreč licejskega bibliotekarja Franca Ksaverja Wildeja, ki je nato na Dunaju postal univerzitetni profesor (Pivec Stele 1986: 696), in deželnega proto-medika Karla Bernarda Kogla, ki je dobil mesto dvornega zdravnika (Kidrič 1941: 170, op. 9). Kopitar je verjetno na podlagi obvestil teh in drugih sodeželanov 3. januarja leta 1810 Zoisu napisal: »Govori se, da bo v Ljubljani univerza.« (Priatelj 1911: 331, 332) Pozneje je bila res ustanovljena centralna šola z nazivom akademija. Kakor je razvidno iz teh odzivov na dogajanje na Kranjskem, je bil Kopitar kljub privrženosti Avstriji politični realista, ki ni zagovarjal upora proti Francozom.

V obravnavani korespondenci je le redko govora o dobrih novicah v zvezi z razmerami v Ilirskih provincah, na primer 1. maja leta 1811, ko je Kopitar zapisal:

Tri dobrodošle novice, ki so v zvezi z Ilirijo – glede znižanja davkov za eno tretjino, plačila dostave (in drugih dajatev?) in glede prehoda čez Trst – so se hitro razširile tudi do tukajšnjih Kranjcev. *Gratulamur!*²⁵⁶ (*Zoisova pisma II*, MP 16)

16. in 29. julija leta 1811 so bili namreč v Ilirskih provincah znižani davki (Pivec Stele 1964: 72), z dekretom 4. februarja leta 1812 pa je bil avstrijski trgovski prehod dovoljen tudi v Trstu. Poleg tega so Francozi znižali carino za nekatere vrste avstrijskega blaga (Pivec Stele 1964: 70). Zois in Kopitar sta se teh sprememb zelo razveselila, saj so imeli visoki davki in oslABLJENE trgovske zveze z Avstrijo hude posledice za gospodarstvo Ilirskih provinc (Zwitter 1932: 67, 68; Šumrada 2007: 76–77), s tem pa tudi za baronove posle.

NAPOLEONOV VOJNI POHOD V RUSIJO. Zaradi vse večjih nesoglasij med Francijo in Rusijo je postalo po letu 1810 jasno, da mir v Evropi ne bo trajal dolgo, kar je v pismu Zoisu januarja leta 1811 nakazal tudi Kopitar (*Zoisova pisma II*, MP 13). Že aprila leta 1811 je verjetno zaradi spora med Napoleonom in carjem Aleksandrom I. glede protiangliške celinske zapore baronu napisal bolj določno: »*In politicis*²⁵⁷ je v ospredju

²⁵⁶ Latinsko: »Čestitamo!«

²⁵⁷ Latinsko: »V politiki«.

rusko-francoska vojna, ki je tik pred zdajci in že na pol načet dnevni pogovor. Mi naj bi bili nevtralni: *vedremo*.²⁵⁸ (*Zoisova pisma II*, MP 15) Novembra 1811 in februarja 1812 je slavist namigoval, da kažejo vsi tedanji dogodki, zlasti napovedujoče se premirje med Rusijo in Turčijo, na bližnjo rusko-francosko vojno (*Zoisova pisma II*, MP 23, 31). Marca 1812 pa je Zoisa po kopistu Karnofu lakonično obvestil, da je Napoleonov pohod v Rusijo pred vrati: »*Guerra dunque*.«²⁵⁹ (*Zoisova pisma II*, MP 34)

13. junija leta 1812, torej en mesec po Napoleonovem zmagoslavnem prihodu v Dresden in deset dni pred njegovim prečkanjem Njemna, je Kopitar Zoisu pisal: »*De bello nil adhuc, nec de pace in Valachia quidquam veri. Mox audiemus*.«²⁶⁰ (*Zoisova pisma II*, MP 40) S tem je mislil tako na skorajšnji Napoleonov vdor v Rusijo kakor na skorajšnjo sklenitev miru med Turčijo in Rusijo, ki se je v pričakovanju francoskega napada umaknila iz zasedene Vlaške. 18. julija leta 1812 je imel Kopitar več novic, in sicer o prihodu francoske vojske v Rigo 24. junija in o pridružitvi Švedske rusko-angleški koaliciji (*Zoisova pisma II*, MP 42). 7. in 8. septembra leta 1812 se je bila bitka pri Borodinu, ki je odločila usodo Moskve. Kopitar, ki je z ozirom na naglico Napoleonovega prodora pričakoval izid v prid Francozom, je Zoisu 9. septembra s poudarkom pisal: »*Nova proxima expectamus ex Moscua!*«²⁶¹ (*Zoisova pisma II*, MP 45) V pismu z dne 23. septembra mu je sporočil še neuradno vest, »da so Francozi 10. septembra vkorakali v Moskvo« (*Zoisova pisma II*, MP 46).

Po umiku Napoleonove armade iz Moskve 19. oktobra leta 1812 je postajalo političnim poznavalcem na Dunaju vse bolj jasno, da se bo ruski pohod končal katastrofalno. Kopitar je 7. novembra Zoisu sicer še omenjal bližnji mir z Rusijo (*Zoisova pisma II*, MP 48), 2. decembra pa je že predvidel Napoleonov poraz, saj je navedel kot stvarno možnost, da se bodo morale zahodne države Rusiji oddolžiti za uničenje, ki ga je povzročila francoska vojska (*Zoisova pisma II*, MP 50).

NAPOLEONOV VOJNI POHOD V NEMČIJO. 13. februarja leta 1813 je Kopitar v pismu Zoisu posrečeno zadel tedanje vzdušje negotovosti v Evropi, ki ga je povzročilo nastajajoče protifrancosko zavezništvo Rusije in Prusije: »*Politici nil transpirat, nec plus scimus, quam vos* [...] *Pax alma veni!*«²⁶² (*Zoisova pisma II*, MP 51) 20. marca, mesec po sklenitvi sporazuma in nekaj dni po pruski vojni napovedi Franciji, je Kopitar baronu pisal:

²⁵⁸ Italijansko: »bomo videli«.

²⁵⁹ Italijansko: »*Vojna*, torej.«

²⁶⁰ Latinsko: »O vojni še vedno nič kaj novega, niti ne o miru na Vlaškem. Kmalu bomo slišali.«

²⁶¹ Latinsko: »Pričakujemo skorajšnje novice iz Moskve!«

²⁶² Latinsko: »O politiki se ne ve nič in nič več ne vemo kakor vi [...] *Pridi, mili mir!*«

V Nemčiji se medtem ponovno začenjajo pustošenja tridesetletne vojne. V Prusiji (za katero pravijo vsa pisma in govornice, da se bo priključila Rusiji) je resnično najbolje postati vojak. Tako s tabo vsaj grdo ne ravnajo in ti dajo tvoj komis! Elba mora torej postati *non plus ultra?* *De nobis alii plus sciunt quam nos ipsi.*²⁶³ (*Zoisova pisma* II, MP 52)

Kopitar se je upravičeno bal, da protifrancoski upor v deželah Renske zveze in rusko-prusko zavezništvo napovedujeta Nemčiji škodo, kakršno ji je prizadejala tridesetletna vojna. Omemba Elbe, tedaj mejne reke med Prusijo in Rensko zvezo, namiguje na tam potekajočo Napoleonovo obrambno črto, katere polom bi ogrozil Francijo. Zadnji Kopitarjev stavek v latinščini se nanaša na tedaj nevtralnno Avstrijo, katere zavezništvo sta si želela tako Napoleon kakor protinapoleonovska koalicija. 7. aprila leta 1813, ko se je pripravljala francoski napad na Saško, pa je Kopitar Zoisu v upanju na obnovo osrednje vloge habsburškega monarha v Nemčiji pisal: »Uboga Nemčija! Ko bi iz vsega tega vsaj zrasel en sam vladar.« (*Zoisova pisma* II, MP 53) Avstrija je avgusta 1813 napovedala vojno Franciji in stopila s tem na čelo koalicije (Rumpler 1997: 131).

DUNAJSKI KONGRES IN NAPOLEONOVH STO DNI. V obdobju Dunajskega kongresa in Napoleonovih stotih dni, med oktobrom 1814 in junijem 1815, so se Kopitarjeva pisma Zoisu zredčila, prav tako pa politični komentarji v njih. 11. julija leta 1814 je bil namreč Kopitar na priporočilo svojega predstojnika Ossoliñskega poslan kot cesarski zastopnik v Pariz, da bi repatriiral knjige, rokopise in dragocenosti, ki jih je iz Dvorne knjižnice leta 1809 odpeljal Napoleon (Hüttl-Hubert 1995: 174–177; Merchiers 2007: 172–178). Časa za pisanje zasebnih pisem mu je nedvomno manjkalo zaradi uradnih opravil in znanstvenega dela, političnim komentarjem pa se je odpovedal namerno – da ne bi ogrozil koristi svojega odposlanstva.

Kopitar se je Zoisu iz Pariza očitno oglašil le enkrat, in sicer 6. decembra leta 1814, ko je na Dunaju že zasedal kongres. Zato mu je napisal, da mu je nekoliko žal, da ne vidi Dunaja v njegovem najsijajnejšem obdobju. Politiki pa se je – kakor rečeno – izognil: »O politiki ustno.« (*Zoisova pisma* II, MP 71) Pred vrtnitvijo na Dunaj se je namreč nameraval ustaviti v Ljubljani. Šele 1. aprila, ko je bil že v prestolnici, je na koncu pisma Zoisu skrivnostno pristavil: »*Et in politicis propheta, omnia praedixi: vidi enim antecedentia: ergo.*«²⁶⁴ (*Zoisova pisma* II, MP 73) Stavek je bil zapisan dva tedna po tem, ko je Napoleon po pobegu z Elbe na čelu svoje vojske vkorakal v Pariz, in nekaj dni po tem, ko so začeli zavezniki, zbrani na Dunaju, vnovič organizirati združeno armado za napad na Francijo. Je Kopitar, ki je v Parizu

²⁶³ Latinsko: »dlje ne gre? O nas vedo drugi več kakor mi sami.«

²⁶⁴ Latinsko: »Prerok vidi tudi v političnih zadevah – vse sem napovedal. Videl sem namreč vzroke: torej.«

Avstrijski cesar Franc I., Mansfeldova litografija po Thalerjevem portretu, okoli leta 1810
(Narodni muzej Slovenije, foto: Tomaž Lauko)

opazil ljudsko nezadovoljstvo z vladavino Burbonov, že pozimi slutil Napoleono vrnitev? Sredi maja je v pismu Zoisu kakor po navadi še vedno upal na mir, čeprav so se zavezniki hitro zedinili, da Napoleona ne bodo pustili na oblasti in da ne bodo privolili v pogajanja z njim: »Ne glede na mnoga splošna znamenja, ki kažejo na vojno, upam, da je mir blizu. Kažejo se celo znamenja pogajanj. *Sed haec brevi videbimus omnes.*«²⁶⁵ (*Zoisova pisma* II, MP 74)

Zois in Kopitar, nasprotnika revolucije in vojne, sta brez dvoma navdušeno pozdravila poraz francoskega cesarja pri Waterlooju 18. junija leta 1815 in evropsko ureditev na Dunajskem kongresu, s katero so zavezniki celini zagotovili mir. Ko je baron 3. aprila istega leta pisal svojemu nečaku Antonu pl. Bonazzi, se je zgrozil nad Napoleonovim pobegom z Elbe in nad uporom francoske armade kralju Ludviku XVIII., ki je »izbruhnil v pogubo države ali celotnega sveta«, in upal: »Bog le daj, da diverzije ali dezertarji ne bodo razcepili ali oslabili moči zaveznikov.« (*Zoisova pisma* IV, Zoisovo pismo Bonazzi 3. 4. 1815).

Jezikovna politika v Ilirskih provincah

18. oktobra leta 1809 je Kopitar – še preden je mogel v Ljubljano sporočiti podrobnosti schönbrunnskega miru – baronu pisal o Napoleonovem zanimanju za slovanske prebivalce Ilirskih provinc. Identiteta oseb je bila v tem pasusu zaradi občutljivosti teme spretno zakrita. Po Kopitarjevih podatkih je Napoleon, ki je hotel odpotovati z Dunaja dan po podpisu miru 14. oktobra, odhod odložil, ker mu maršal Marmont in drugi svetovalci niso znali odgovoriti na njegova vprašanja o narodnostni sestavi dežel ob Jadranskem morju. Zato se je v noči na 16. oktober sestal z Janezom Filipom grofom Cobenzlom, upokojenim avstrijskim diplomatom kranjskega rodu, ki ga je dobro poznal iz časa njegove pariške poslaniške službe pred letom 1805 (Wurzbach 1856–91: II, 392):

*Tištimo ki je na poli on, neki Slovénzi po glavi rojijo. Pravijo, da je vprašal svoje zaupnike za *souche de cette infinite de langues slaves: cette nation immense*²⁶⁶ bi snala njegovo *enkrat* posbreti itn. Ti pa niso vedeli niti toliko kakor on. *Informez – vouz en donc*,²⁶⁷ jim je ukazal. In nato so šli tajniki, učenjaki itn. poizvedovat. [...] Medtem je na *pole*, ko je že sedel v kočiji, zopet ukazal izpreči, *tjštiga Krajnza komur Ribniza sli/bi* poiskati in je pozno v noč razpravljal z njim, *menijo tudi savol Slovénzov.* (Kidrič 1941: 104)*

²⁶⁵ Latinsko: »Toda to bomo kmalu videli vsi.«

²⁶⁶ Francosko: *vir* te neizmernosti slovanskih jezikov. Ta ogromna nacija«.

²⁶⁷ Francosko: »Poučite se torej«.

Napoleonova poizvedovanja o slovanskih narodih je čez nekaj dni prav pri Kopitarju nadaljeval cesarjev inšpektor Pierre Marcel de Serres. O pogovorih z njim je Kopitar Zoisu podrobno poročal konec oktobra 1809 (Kidrič 1941: 109–115). Slavist je z ozirom na tako veliko zanimanje pričakoval, da bo slovenski jezik postal eden od državnih jezikov v Ilirskih provincah (Prijatelj 1911: 232, 429; Jagić 1885: 61). Na izboljšanje statusa slovenščine pod Francozi je upal tudi zato, ker je vedel za njihovo upoštevanje Zoisa in Vodnika, in zato, ker je opazil napredek hrvaškega jezika pod njihovo oblastjo v Dalmaciji v letih 1805–1809. Nikakor mu ni ušlo, da je novi ilirski guverner Marmont kot vojaški poveljnik Dalmacije in vojvoda Dubrovniški v tem obdobju podpiral hrvaške literate in znanstvenike, med njimi Stullija in Appendinija, ter dal tako zgled sožitja med državno politiko in slovanskim prerodom.

Paradoksalno sta ravno Marmont in Appendini ogrozila razvoj slovenščine, kakor si ga je zamišljal Zoisov krog. Očitno je Appendini Marmonta prepričal, da lahko t. i. ilirščina kot antični prajezik prevzame vlogo jezika vseh Slovanov v Ilirskih provincah. Guverner, ki je najbrž želel po francoskem zgledu povezati različna ljudstva Ilirskih provinc v trdnejšo narodnostno celoto, se je oprijel te zamisli in spomladi 1810 izrazil namero, da uveljavi štokavsko hrvaščino kot enotni slovanski knjižni jezik na ozemlju celotne države (Prijatelj 1911: 332; Kidrič 1933: 51; Šidak 1964: 41). Na njegovo povabilo je aprila v Ljubljano celo prispel dalmatinski duhovnik Ante Sivrić, da bi na centralni šoli prevzel poučevanje ilirskega jezika. Odziv Zoisovega kroga je bil pričakovano odločen: Zois, Kopitar in Vodnik so soglasno odklonili podreditev slovenščine ilirščini in začeli pripravljati odgovor. Enotni so si bili v herderjevskem prepričanju, da sta slovenščina in štokavska hrvaščina enakovredna jezika – vsak s svojo večstoletno knjižno tradicijo. Prvenstvo ilirščine so zavračali toliko bolj ognjevitro, ker so bili v skladu s porajajočo se karantansko teorijo pravzaprav prepričani, da je slovenščina mnogo starejša.

Verjetno sta začela Zois in Vodnik francoske oblastnike, zlasti guvernerja Marmonta in šolskega nadzornika Zellija, ki sta redno zahajala v palačo na Bregu, takoj prepričevati o nesmiselnosti takšnega ukrepa (Kos 1988b: 25). Pri tem očitno nista bila neuspešna. Odlok o organizaciji šolstva v Ilirskih provincah je namreč julija leta 1810 uvedel kot predmet in učni jezik v osnovnih in nižjih srednjih šolah oba deželna jezika, torej slovenščino na severu in hrvaščino na jugu. Šolske knjige, napisane konec leta 1810 za ilirske šole, so bile tako sestavljene v obeh slovanskih jezikih (Šumrada 2007: 81). Nevarnost pa kljub temu ni povsem minila, saj se je Zoisov krog uvedbe ilirščine bal še globoko v leto 1811.

Zois si je tako 28. septembra leta 1810 v osnutku pisma Kopitarju skiciral dva protiidarca, ki bi ga moral njegov krog nameniti omenjenim aspiracijam. Prvič – Kopitar

Auguste-Frédéric-Louis Viesse de Marmont, vojvoda Dubrovniški,
kot maršal Francije okoli leta 1810, oljni portret Paulina Guérina iz leta 1837

bi moral s pomočjo Dobrovskega v znanstvenem svetu zavrniti Appendinijevo tezo o štokavski hrvaščini kot naslednici antičnega ilirskega jezika, s tem pa spodrežati njeno veljavnost za celotno območje Ilirskih provinc: »*Dobr[ovius] et Append[ini] – fiant antagonista!*«²⁶⁸ Drugič – Zois sam bo o neutemeljenosti uvedbe ilirščine še naprej prepričeval guvernerja Marmonta in vojnega komisarja Siauva: »*Mittam huic bibliam et gramm[aticam] K[opitari] quam primum Siauve et Marmont.*«²⁶⁹ (*Zoisova pisma* II, MP 7) V dokaz dolge in trdne slovenske knjižne tradicije jima je torej želel poslati Japljev prevod *Svetega pisma* in Kopitarjevo slovnico. Zraven si je gotovo zamislil tudi pisno ali ustno obrazložitev. To namero je Zois nedvomno uresničil.

Kopitar z Dunaja seveda ni mogel prepričevati ilirskega guvernerja in njegovih sodelavcev, vendar je Zoisa spodbujal v pismih. 25. aprila leta 1810, na primer, se je jezil nad prihodom dalmatinskega profesorja v Ljubljano: »Kranjci se ne bi smeli pustiti podučevati od Sivrića.« (Kidrič 1941: 153) 20. maja pa se je razveselil njegovega neuspeha: »*Ergo Vodnikum non fecerunt Ragusuae dialecti professorem? Severichio vero philosophiam adiecerunt, ut saltem in hac habeat discipulos?*«²⁷⁰ (Kidrič 1941: 166) Sivriću so namreč na koncu namenili samo mesto predavatelja filozofije, sicer pa je tako ali tako kmalu odšel iz Ljubljane (Dobrovoljc 1964: 87). V skladu s Zoisovim načrtom je Kopitarju preostala predvsem naloga nevtraliziranja Appendinijevih tez v okviru evropske slavistike. V naslednjih dveh letih je s Zoisovo pomočjo uspešno navezal stik z Appendinijem in ga začel skupaj z Dobrovskim vljudno prepričevati o nepravilnosti njegovih domnev (Vidmar 2006b: 224–225; Vidmar 2010).

Zois in Kopitar v korespondenci nista obravnavala drugih problemov ali predlogov v zvezi s položajem slovenščine v Ilirskih provincah, kar nakazuje, da sta morala biti precej razočarana zaradi nezanimanja francoskih oblasti za to vprašanje. Nasprotno se je z njim še leta 1811 živahno ukvarjal Vodnik. Zoisu je predložil v presojo spomenico *Nota über die Pismenost ali Gramatika* (*Zoisova pisma* III, RAR M 11 P 2), ki jo je za francoske oblasti napisal julija leta 1811 (Šumrada 2007: 82–83). V tem spisu je poudaril razliko med obema slovanskima jezikoma Ilirskih provinc – slovenščino in srbščino, kakor je pod vplivom Kopitarjeve karantansko-panonske teorije imenoval štokavsko narečje. Vendarle je na njuni podlagi predvidel umetno zasnovo skupnega južnoslovanskega jezika, ki bi ga ilirska vlada vpeljala v šole in kulturo.

²⁶⁸ Latinsko: »Dobrovský in Appendini naj postaneta nasprotnika!«

²⁶⁹ Latinsko: »Čim prej bom Siauvu in Marmontu poslal biblijo in K[opitarjevo] slovnico.«

²⁷⁰ Latinsko: »Torej Vodnika niso bili napravili za profesorja dubrovniškega narečja? So bili Sivriću res vglji filozofijo, da bi vsaj v tej imel učence?«

1) Nota über die Pismenost ali Gramatika

Das Hauptvergnügen der Illyriar in Gienisch auf ihrer
 Erziehung, Cultur und Nationalität ist Kunst und
 öffentliche Piltigkeit ihrer Sprache, welche sie in zwei
 Haupttheile theilt, in den Prosa und den Versen.
 Man nennt ~~man~~ ^{man} in der Gienisch die Illyriar
 sind sie einseitig so unterschieden, wie Hindus und
 und Gienisch, oder wie Griechisch und Lateinisch,
 Prosa und Vers, in ihrer Gienisch. Einige
 können im gemeinen Leben und in ihrem Pitzon
 nirgend nicht vollständig werden, und nur eine
 langweilige Umgang bilden. Man so weit, daß er die
 Illyriar nicht ^{alle} ~~aus~~ ^{aus} und sie vollständig macht, so wie
 es ungeschick mit dem Prosa gagna die Prosa
~~aus~~ ^{aus} ~~aus~~ ^{aus} Ein Terminations und ein ~~aus~~ ^{aus}
 im unterschieden Worten, die jedes allerwärts die die
 Composition unterschieden gemacht werden, ist aber, was die
 Differenz zwischen beiden macht. Daher stellt man nicht
 nur, daß es nur Grammatik und orthographische
 Bücher braucht, und daß man sich in dem Pitzon erklärt,
 und in Anwendung bringt, so wird die jetzt aufeinander

Zois Vodnikovemu načrtu knjižne ilirščine, v kateri bi bila enakovredno zastopana oba južnoslovanska jezika, zanesljivo ni bil naklonjen. To dokazuje njegovo ogorčeno nasprotovanje skupnemu slovanskemu knjižnemu jeziku v pismu Kopitarju septembra leta 1810. Morda je mecen, ki je želel zavarovati samostojen razvoj slovenskega jezika, pesnika celo odvrnil od namere, da spomenico v tej verziji preda ilirskim oblastem. Enako ali še bolj nasproten je moral biti Vodnikovi zamisli Kopitar, ki je na podlagi karantansko-panonske teorije načrtoval povsem drugačno jezikovno stapljanje: kajkavska hrvaščina bi se približala slovenskemu jeziku, štokavska hrvaščina pa srbskemu jeziku. Poleg tega nista Zois in Kopitar kot politična realista nikoli verjela v dolgotrajen obstoj Ilirskih provinc. Leta 1810 so ju v tem prepričanju utrdile govore o vrnitvi ilirskih dežel Avstriji. Ko je postalo leta 1811 jasno, da se spet bliža nova evropska vojna, z njo pa kakor po navadi preoblikovanje državnih meja, sta oblastem Ilirskih provinc nehala sugerirati jezikovne in kulturne reforme. Nasprotno pa se je Vodniku, ki je imel večje zaupanje v trdnost francoskega oblasti na Kranjskem, politična naivnost kmalu hudo maščevala.

Ustanovitev Ilirskega kraljestva

VPRAŠANJE VRNITVE ILIRSKIH PROVINC. Neposredno po sklenitvi schönbrunnskega miru je začel novi avstrijski zunanji minister Klemens knez Metternich voditi politiko zблиžanja Avstrije in Francije, ki je dosegla vrh s poroko Napoleona in nadvojvodinje Marije Luize, hčerke cesarja Franca I. (Rumpler 1997: 125, 126). Vest je zelo odmevala med kranjskimi izobraženci, ker jim je vzbujala upanje na vrnitev Ilirskih provinc Avstriji. Napoleon je namreč konec leta 1809, ko se je potegoval za roko Marije Luize, te dežele uporabljal kot adut v pogajanjih (Šumrada 1992: 41). Kmalu po poroki, ki je bila opravljena 11. marca leta 1810 na Dunaju, je Kopitar Zoisu predstavil njene možne posledice:

Na začetku priprav na poroko, ki bo prinesla srečo, se je tukaj v javnosti precej govorilo o vrnitvi Kranjske, *sed nunc obtinere omnes*:²⁷¹ modrejši računajo sedaj na Donavo desno in levo do izliva, s čimer bo Avstrija, kakor mislijo, dobila obilno nadomestilo za zgolj Trst in Reko (brez Dalmacije), ki sta s celine tako težko dostopna. (Kidrič 1941: 145)

Kopitar je torej tedaj verjel v možnost, da bo Napoleon Avstriji vrnil Dalmacijo, v zameno za obdržana Trst in Reko pa ji dodelil ozemlje do izliva Donave (Priatelj 1911: 329). Tak razvoj dogodkov bi seveda pomenil zmago slavje njegove

²⁷¹ Latinsko: »toda sedaj so vsi umolknili«.

avstroslavistične vizije, ki je zajemala tudi Srbe in Bolgare – obdonavska slovanska naroda pod turško oblastjo.

7. maja leta 1810 je Kopitar Zoisu zopet poročal o dunajskih govoricah glede korekcije avstrijske jugozahodne meje, vendar jih ni več imel za zanesljive. Svojih informatorjev oziroma ljudi, katerih izjave je povzegal, kakor po navadi ni navedel poimensko. Verjetno so bili to v avstrijsko notranjo politiko vpleteni Kranjci na Dunaju, ki jih je Kopitar – večinoma po Zoisovem priporočilu – osebno poznal: baron Erberg, baron Rosetti, baron Buset in dunajski nadškof Hohenwart (prim. Kidrič 1941: 160, op. 22). Vsekakor je te kranjske obveščevalce na pol v šali, na pol zares imenoval Iliri, kar kaže, da je razmišljal o trajnosti ilirske identitete:

*Etiam in politicis silentium.*²⁷² [...] Iliri, ki so tu, pravijo, da bo samo zahodna stran Alp ostala francoska. *Ceteri nil scire volunt.*²⁷³ Nihče ne ve nič o prihodnosti. O tem se ni niti enkrat politiziralo. (Kidrič 1941: 160)

Govorice pa niso potihnile, saj je Kopitar 11. maja leta 1810 zopet pisal: »Iliri govorijo zmeraj bolj glasno o vrnitvi tako organizirane in nedeljive Ilirije. Drugim to noče v glavo. Prav dolgočasno vreme je na političnem obzorju, niti ene zanimive govoricel!« (Kidrič 1941: 163) Čez devet dni je bil Kopitar že sarkastičen:

Glede skorajšnje vrnitve Ilirije se bo moja nejevera vendar končno zamajala: govorica je vse glasnejša. Rosetti se hoče obesiti nanjo! In sicer naj bi jo cesar kot kralj Ilirije obdržal skupaj, kakor je sedaj. *Talia circum feruntur.*²⁷⁴ V Ljubljani je treba takoj ukazati Marmontu in Dauchyju, da pripravita vse za predajo. Drugi spet govorijo, da bomo dobili samo velik del od tega, približno, kolikor smo imeli pred vojno, tretji govorijo kar pred mirom v Campoformiu. Metternich naj nam kar najprej prinese odločitev. (Kidrič 1941: 166–167)

Metternich je namreč marca pospremil Marijo Luizo k zaključnemu poročnemu obredu v Saint-Cloudu, nato pa se je zadržal dalj časa v Parizu zaradi utrjevanja novega zaveznitva (Rumpler 1997: 126). Govorice, ki jih je navajal Kopitar, je sprožila prav ta otoplitev odnosov med Francijo in Avstrijo, ki v primeru vojne proti Rusiji nista izključevali sprememb meja v zameno za zaveznitvo (prim. Prijatelj 1911: 597, 598; Polec 1925: 2). Po drugi strani so bili še bolj upravičeni Kopitarjevi dvomi, saj Napoleon z vrnitvijo Ilirskih provinc ni mislil resno vse do leta 1813, ko je njegova moč v Evropi upadala (prim. Šumrada 1992: 41, 42). Kljub slavistovi

²⁷² Latinsko: »Tudi v politiki je tiho.«

²⁷³ Latinsko: »Drugi nočejo nič vedeti.«

²⁷⁴ Latinsko: »Takšne trosijo naokrog.«

skepsi, ki je leta 1810 hitro zamenjala njegovo upanje na vrnitev Ilirskih provinc, pa se je pozneje izkazalo, da so imela predvidevanja vplivnih Kranjcev o aneksiji teh dežel v novi enotni obliki še kako resnično podlago v razmišljanju avstrijske vlade. Ta je tedaj vsekakor prepoznala prednosti Napoleonove združitve nekdanjih avstrijskih obalnih dežel v Ilirske province, saj jih je čez nekaj let upoštevala pri načrtovanju Ilirskega kraljestva (prim. Grafenauer 1974: 215).

VRNITEV ILIRSKIH PROVINC. Po bitki pri Leipzigu 19. oktobra leta 1813 se je Napoleon umaknil čez Ren, zavezniška vojska pa je vdrla v Francijo po 1. decembru istega leta. 11. februarja leta 1814 je Kopitar Zoisu pisal, da se ves Dunaj pripravlja na praznovanje zmage pri Chalonsu. 1. februarja je namreč Napoleon izgubil bitko pri La Rothieru, kar je bil njegov prvi poraz na francoskih tleh. Kopitar ga je duhovito primerjal z bitko pri Chalonsu, v kateri je rimska vojska leta 451 po Kr. ubranila zahodno cesarstvo pred hunskim kraljem Atilo. Zoisu je opisal še, kako se njegovi dunajski znanci veselijo, da z baronom ne živijo več v sovražnih si državah (*Zoisova pisma* II, MP 63).

Iz Ilirskih provinc so se morali Francozi umakniti med avgustom in oktobrom leta 1813 (Tancik 1964: 57). Cesar Franc I. je novembra 1813 ukazal izvedbo začetnih ukrepov za preureditev zopet osvojenih dežel južno od Alp (Haas 1958: 377). Zois je 18. februarja leta 1814 še pod vtisom zadnjih vojnih dogodkov Kopitarju najprej navdušeno opisal dejanja avstrijskega generala Teodorja Milutinovića, ki je začel avgusta 1813 prodirati iz Zagreba proti Ljubljani in je 6. oktobra zasedel Gorico, nato pa je napredoval proti Dubrovniku (Tancik 1964: 59, 61, 62). Konec januarja leta 1814 se mu je predalo še to – po Zoisovih besedah – »zadnje [francosko] gnezdo na tej obali«. Baron je bil ponosen na generalov slovanski rod, zato je omenjeno osvojitve primerjal z Laudonovim zavzetjem Beograda leta 1789:

Na Kranjskem je bil junak – duša celotne operacije od hrvaške meje do Postojne. Je nič manj kakor drugi Laudon, matematično bistra glava, izjemno izobražen, skromen, toda popoln vojak, v najlepših letih.

Vendar je bil Zoisov pogled iz izčrpane Kranjske kljub veselju nad vrnitvijo Avstrije mnogo bolj mračen kakor Kopitarjev z zmagoslavnega Dunaja. V nadaljevanju je namreč zapisal:

Kdo ne bi bil vesel, da nismo več sovražniki? Toda koga ne bi na smrt žalostilo, da nas še vedno obravnavajo kot sovražnike! Dežela nepopisno trpi in kranjska industrija je še vedno pod pritiskom francoskih carin, administrativnih in sodnih taks, pa tudi novih dodatnih in rekvizijskih bremen. Tržaška odposlanstva, vik in krik občin kakor tudi moj lasten itn. itn. niso nič pomagali [...] (*Zoisova pisma* II, MP 64)

Zois se je torej Kopitarju pritožil, da je avstrijska oblast Kranjsko prehudo obremenila s carinami in z davki, kakor da bi jo hotela kaznovati za francosko zasedbo. Kopitar je 9. marca leta 1814 vztrajal pri pozitivni perspektivi. Glede Milutinovića se je pridružil Zoisovemu mnenju, da je njegov značaj v čast slovanskemu svetu. Zois in Kopitar sta Milutinovićevo osvojitvi Ilirskih provinc nedvomno pripisovala simbolni pomen, ker sta si želela, da bi se dežele v tej obliki, vendar s poudarjenim slovanskim značajem, ohranile tudi po vključitvi v avstrijsko monarhijo. V nadaljevanju istega pisma je Kopitar naznanil pomembno novico – baron Erberg naj bi postal guverner ilirskih dežel v Ljubljani ali v Trstu. To imenovanje bi bilo po Kopitarjevem mnenju pomembna pridobitev za ilirske dežele, saj bi se lahko Erberg pri njihovi integraciji opiral na nasvet svojega prijatelja Zoisa in na podporo svojega gojenca nadvojvode Ferdinanda, ki bi lahko prevzel ilirsko krono:

Govori se, da naj bi Erberg postal guverner na Kranjskem ali v Trstu. Za Kranjsko bi bilo to dobro – nasveti Vaše milosti bi vladali, pa bi bilo dobro! Prestolonaslednik naj končno dobi svojo državo! (*Zoisova pisma II*, MP 65).

Toda te napovedi so se izkazale za neresnične. Istega dne, ko je Kopitar napisal omenjeno pismo, je cesar za dvornega komisarja nekdanjih Ilirskih provinc imenoval Franza Josepha grofa Sauraua, s čimer se je začela njihova preureditev (Polec 1925: 17; Haas 1958: 384). Kljub neimenovanju Erberga je tudi ta novica Zoisu in Kopitarju signalizirala, naj se vključita v zakulisno reorganizacijo ilirskih dežel, saj je bil Saurau njun dobri znanec. 27. in 28. aprila leta 1814, na primer, je Kopitar pomenljivo sporočil, da novi komisar Zoisa zelo ceni. V nadaljevanju je zapisal:

Zdi se tudi, če me le vse ne vara, da bo Ilirija ostala skupaj. Kako daleč na jug in vzhod se bodo naši interesi ujemali z ruskimi, bo pokazal čas. [...] Če bi bil jaz minister, bi – prepričan sem – že vedel, kako razpravljati z ruskimi poslanci. (*Zoisova pisma II*, MP 67)

Kopitar je bil odlično obveščen. Očitno je iz komisarjeve bližine dobil namige o njegovem predlogu cesarju z dne 25. aprila, ki je predvideval združitev Istre in Dalmacije v enoten primorski gubernij s sedežem v Trstu (prim. Haas 1958: 385). Kopitar je sklepal in upal, da bo ostal ta gubernij v tradiciji Ilirskih provinc povezan s Kranjsko in beljaškim okrožjem, namigoval pa je še na nove pridobitve na Balkanu, ki bi srbske dežele iztrgale ruskemu vplivu.

Čez mesec dni je Kopitar Zoisu razočaran sporočil vesti o manj velikopotezni, zasilni ureditvi priključenih ilirskih in italijanskih dežel pod Saurauom. Dobil jih je od Wildeja, ki je bil blizu vladnim krogom, ostal pa je v stikih tudi z dunajskimi Kranjci (prim. Pivec Stele 1986: 696):

W. mi je tudi povedal, da naj bi Ilirija do januarja leta 1815 (kakor vse osvojeno) začasno, skupaj z Italijo, ostala pod komisarjem S^{xx}, ki pa naj bi nato, *si probabit se*,²⁷⁵ postal predsednik vlade teh dežel. *Sunt rumores*.²⁷⁶ Z Ilirijo bi znal storiti kaj drugega (bolj pametnega!). *Si hi non facient, facient citius serius natura rei*.²⁷⁷ (*Zoisova pisma II*, MP 69)

Kopitarja pa takšen razvoj dogodkov ni odvrnil od kovanja načrtov. Čez nekaj dni, 1. junija leta 1814, je Zoisu nakazal svoj koncept prihodnje avstrijske Ilirije. Po njegovem mnenju bi vanjo vsekakor morali vključiti Dalmacijo, po možnosti pa tudi nekatere slovanske dežele na Balkanu, ki so bile tedaj še pod Turčijo, s čimer bi zajezili moč Rusije na balkanskem polotoku. Ker se je zavedal, da se bliža Dunajski kongres in čas odločitev, je barona nagovarjal, naj podpre njegovo zamisel pri Saurau. Za to se je ponujala tako rekoč idealna priložnost, saj se je komisar junija odpravil na Kranjsko, da bi ugotovil stanje šol v ilirskih deželah (prim. Vidic 1908: 632). Kopitar je bil prepričan, da bo Saurau načrtu naklonjen, saj je v letih 1801 in 1802 kot avstrijski veleposlanik v Sankt Peterburgu od blizu spoznaval rusko ekspanzionistično politiko. Obenem pa se je slavist bal, da bo dal zunanji minister Metternich, ki je bil doma iz Porenja, prednost avstrijskim interesom v Nemčiji, ne pa na Balkanu, ki bi tako postal lahek plen Rusije:

Vaša milost bi lahko možu, ki pozna in presoja Ruse iz Peterburga, zagotovo uspešno predstavila idejo o naših in turških Slovanih na našem jugu. Zdi se, da se vsi naši ministri raje ozirajo proti severu, od koder izvirajo, kjer so študirali in popotovali, kakor pa proti jugu. Zato pa tja dol toliko bolj srepijo Rusi in zgodilo se bo, da bomo hoteli zapreti vrata, ko bo krava že zunaj. *Dii meliorat*!²⁷⁸ (*Zoisova pisma II*, MP 70)

Zois je najbrž ustregel Kopitarjevi prošnji in je o optimalni ureditvi ilirskih dežel spregovoril z grofom Saurauom, ki se je v Ljubljani mudil okoli sredine junija 1814 in je ob tej priložnosti zanesljivo obiskal svojega starega prijatelja v palači na Bregu. Morda je Zois skušal – ker je bil izvrstno informiran – že tedaj zaščititi Vodnika, na katerega so postale avstrijske oblasti, tudi ilirski komisar, pozorne zaradi zelo obremenjenih policijskih poročil (prim. Vidic 1908: 632). Verjetno je bil s Kopitarjevim predlogom ureditve Ilirije v istem času seznanjen tudi Metternich. Glede na dve leti poznejše srečanje zunanjega ministra in ljubljanskega mecena je možno, da se je baron tedaj obrnil tudi nanj. Še bolj verjetno pa je, da je Metternicha na omenjeno problematiko že čez nekaj tednov opozoril sam Kopitar, ko se je imel z njim priložnost pogovarjati v Münchnu.

²⁷⁵ Latinsko: »če se bo priljubil«.

²⁷⁶ Latinsko: »To se govori.«

²⁷⁷ Latinsko: »Če ne bodo naredili ti, bo naredila prej ko slej narava stvari.«

²⁷⁸ Latinsko: »Bog ne daj!«

Franz Joseph grof Saurau kot višji kancler in notranji minister Avstrijskega cesarstva, Mansfeldova litografija po risbi Friedricha Liederja, okoli leta 1825 (Narodni muzej Slovenije, foto: Tomaž Lauko)

USTANOVITEV ILIRSKEGA KRALJESTVA. Toda poleti 1814 je bila finalna regulacija ilirskih dežel odložena za dve leti zaradi Dunajskega kongresa in zaposlenosti dvora z zunanjepolitičnimi problemi. Spomladi 1816 pa se je cesar z ministri spet posvetil temu vprašanju, o čemer je bil hitro obveščen Kopitar. 20. marca leta 1816 je Zoisa obvestil o domnevni nameri vlade, da ustanovi ilirski gubernij s sedežem v Ljubljani, ki bi po velikosti celo presegal nekdanje Ilirske province (prim. Polec 1925: 81): »Na drugi strani se vedno glasneje sliši, da bo v Ljubljani ilirski gubernij za Notranjo Avstrijo, Primorje in celo za Tirolsko!« Kopitar se je najbrž zavedal, da je ta napoved pretirana, vendar je verjel v skorajšnje oblikovanje nove Ilirije s sedežem v Ljubljani. V tem prepričanju ga je še utrdila cesarjeva ustanovitev katedre za slovenski jezik na ljubljanskem liceju decembra 1815 (*Zoisova pisma* II, MP 83).

Okoli sredine maja 1816 se je Kopitar v nedatiranem pripisu za Zoisa še posebej pozorno posvetil ilirskemu problemu,²⁷⁹ k čemur ga je spodbudila novica o bližajočem se obisku visokih gostov na Kranjskem. 19. maja leta 1816 sta se namreč na poti iz Lombardije in Benetk v Ljubljani ustavila cesar Franc I. in zunanji minister Metternich, in sicer predvsem z namenom, da vidita ilirske dežele pred dokončno odločitvijo o njihovi ureditvi (Haas 1963: 97; Kos 1988b: 28). V kranjskem glavnem mestu sta bivala do 23. maja. Metternich si je za svoje bivališče v teh dneh že vnaprej izbral Zoisovo palačo – gotovo predvsem zaradi tega, ker se je želel z njim posvetovati glede Ilirije (prim. Kos 1988b: 28). Kopitar je glede na te spodbudne novice baronu najprej izrazil up na obnovo Ilirske dvorne pisarne, ki je bila ustanovljena za ogrske Srbe na ukaz cesarja Leopolda II. leta 1791 (Haas 1958: 374) in jo je kot zametek slovanske državnosti znotraj Avstrije navdušeno podprl že Linhart, vendar so jo ukinili naslednje leto (Zwitter 1981: 326, 329; Kos 1988b: 21, 22):

Na uresničitev tega, da bi že sedaj dobili ilirsko dvorno pisarno, ki smo jo pod Leopoldom že imeli, bo treba še počakati. Toda to se mora zgoditi, če želimo na zunaj in na znotraj delovati učinkovito.

Slavist je bil torej prepričan, da je rešitev ilirskega oziroma južnoslovanskega vprašanja nujna tako za zunanje- kakor za notranjepolitično uspešnost Avstrijskega cesarstva. V nadaljevanju pisma je Zoisu v zarotniškem jeziku naročil, naj v pogovoru z Metternichom omeni »veliko stvar«, se pravi, naj predlaga ilirsko

²⁷⁹ Kopitar je listič s pripisom za Zoisa priložil nekemu pismu za kopista Karnofa. List je bil sekundarno vložen v poznejše Kopitarjevo pismo Zoisu z dne 20. julija 1816, s katerim nima nobene zveze: *Zoisova pisma* II, MP 85.

Ob se abno jige p[ro]st[er]o bit[is] za n[ost]ro itegritet[em]
 vzpostavlj[ati] h[otimo] n[ost]ro, ur[od]no n[ost]ro
 Leopoldovi b[er]niti v[er]o, p[ro]st[er]o j[ed]no n[ost]ro.
 Daj[te] mi[st]ro et abno h[otimo], mi[st]ro n[ost]ro
 av[st]ri[an]o n[ost]ro n[ost]ro n[ost]ro n[ost]ro n[ost]ro
 p[ro]p[ri]et[ar]i[us] q[ui] n[ost]ro n[ost]ro p[ro]p[ri]et[ar]i[us]
 Tu per occasionem mentionem injice
 rei magna! Nam des[er]t[is] abno
 abno, n[ost]ro des[er]t[is] p[ro]p[ri]et[ar]i[us]
 p[ro]p[ri]et[ar]i[us] abno p[ro]p[ri]et[ar]i[us], n[ost]ro p[ro]p[ri]et[ar]i[us]
 p[ro]p[ri]et[ar]i[us], n[ost]ro n[ost]ro n[ost]ro n[ost]ro
 n[ost]ro n[ost]ro n[ost]ro n[ost]ro n[ost]ro
 ita Ursus & Ursus in circolo.

inclusas rogo ut Carnos
 obdignat oblata &
 tradat quibus sunt destinata.

Kopitarjev listič, poslan sredi maja leta 1816, ki Zoisu z latinskim stavkom naroča, naj v pogovoru z Metternichom podpre ustanovitev Ilirskega kraljestva (ZRC SAZU).

kraljestvo kot južnoslovansko državo, ki bi se raztezala od Koroške do Boke Kotorske:

*Tu per occasionem mentionem iniice rei magnae*²⁸⁰

Samo po sebi je bilo razumljivo, da je imel v mislih tudi glavno mesto v Ljubljani in že omenjeno dvorno pisarno s kanclerjem na Dunaju. V nadaljevanju pripisa je izrazil nezadovoljstvo z neizkušenimi novimi uradniki, ki so zasedli položaje v upravi Kranjske, posredno pa skrb, da bo avstrijska regulacija Ilirije premalo upoštevala značaj dežel in njihovih narodov.

Zois je Kopitarju odgovoril 12. julija leta 1816. Opisal mu je pogovor z Metternichom, ki je najverjetneje potekal 23. maja leta 1816,²⁸¹ in svojo uspešno »*mentionem rei magnae*«:

Knez M. je vse razloge za Ilirijo in južno slovanstvo zelo pozorno poslušal, upošteval in obljubil, da bo stvar privedel do razprave. Dovolil mi je, da mu pošljem *Illyrio redivivo* z latinskim prevodom, moj komentar o tej odi in preganjanem pesniku pa je dobrohotno sprejel.

Zois je torej storil več, kakor je bilo dogovorjeno. Zunanjemu ministru je predstavil Kopitarjevo in svoje razumevanje Ilirije, nato pa je z njeno zasnovo spretno povezal še usodo Valentina Vodnika kot enega najpomembnejših kulturnih ustvarjalcev prihodnje državne enote. V nadaljevanju pisma je pohvalil Metternichovo uglajeno vedenje in izrazil zadovoljstvo nad okrepljeno vlogo Avstrije v Evropi po Dunajskem kongresu in po sklenitvi svete alianse:

Ob tej priložnosti sem občudoval veliko lepega dvorskega jezika, pa tudi mnogo vzvišene, resnične genialnosti in nadarjenosti. Če bo zavezniška stran obdržala premoč, lahko pričakujemo precej dobrega.

Zoisov portret se popolnoma ujema z oceno sodobnikov, ki so Metternichu priznavali velik intelekt in dovršeno eleganco (Sked 2008: 27). Baronovo zadovoljstvo nad ravnotežjem velesil, ki so se strinjale v nameri preprečevanja novih revolucij, pa je bilo v skladu s tedanjo visoko politiko in tudi s splošnim vzdušjem med ljudmi v evropskih državah (prim. Sked 2008: 63). Na koncu pisma je Zois podobno kakor Kopitar negativno ocenil avstrijsko upravno politiko, ki je pri imenovanju uradnikov na Kranjskem dajala prednost tujcem:

²⁸⁰ Latinsko: »Ti pa ob ugodni priložnosti *omeni véliko stvar!*«

²⁸¹ V ohranjenem sočasnem prepisu pisma je kot dan pogovora sicer naveden 25. maj, vendar je bil tedaj Metternich že drugi dan na poti na Dunaj. Zmotil se je bodisi Zois bodisi Karnof, ki je pismo prepisal za baronov arhiv.

Medtem pa je prihodnost naše domovine še vedno precej zaskrbljujoča, ker vse kaže, da bodo vodilna mesta zasedli s tujci, odlične domoljube in poznavalce domačih razmer pa bodo iztrgali deželi [...] (*Zoisova pisma* II, MP 84)

Zoisovo in Kopitarjevo prepričanje, da bosta v Metternichu našla pozornega sogovornika glede vprašanja Ilirije, je bilo vsekakor upravičeno, saj si je knez že od konca julija leta 1814 (torej neposredno po münchenskem srečanju s Kopitarjem) prizadeval, da bi cesarjevo centralistično naravnano organizacijo priključenih ilirskih in italijanskih dežel v večji meri uskladal s posebnostmi regij in njihovega prebivalstva, pa tudi s pozitivnimi spremembami, ki jih je uvedla francoska oblast (Haas 1963: 45). Zoisu in Kopitarju je bilo gotovo znano, da je Metternich februarja 1816 nasprotoval drobljenju nekdanjih ilirskih provinc v stare dežele in ozemeljskim zahtevam Ogrske na njihov račun. Prav tako jima je moralo priti na uho, da je v istem času odločno zagovarjal ustanovitev vélikega ilirskega kraljestva, ki bi vključevalo tako kakor Napoleonove province Dalmacijo in ki bi predstavljalo protiutež ruski prisotnosti na Balkanu (Haas 1963: 98, 99). Ti predlogi so bili del Metternichovega ambicioznega načrta za preoblikovanje habsburške monarhije v učinkovitejšo zvezo državnih enot – kraljestev z močno centralno nadoblastjo (Haas 1958: 392; Rumpler 1997: 202).

Zunanji minister je torej zlahka izpolnil obljubo, ki jo je dal baronu, namreč, da bo vprašanje vélike Ilirije »privedel do razprave« pred cesarjem, saj se je njegov koncept nove državne enote ob Jadranskem morju skoraj popolnoma ujema s Kopitarjevim in Zoisovim. Še pod vtisom pogovora z baronom je 24. maja leta 1816 v Celovcu, torej dan po odhodu iz Ljubljane, napisal Francu I. pismo, v katerem je med drugim zapisal:

Vaše veličanstvo! Predvsem sem obravnaval v skladu z istim namenom vprašanje Ilirskega kraljestva z več posamezniki – med njimi s starim Goëssom – in lahko Vašemu veličanstvu zagotovim, da bo sámo gotovo našlo in moralo najti zares dobro rešitev. Večina tukajšnjega naroda je slovanskega porekla in goji zato naklonjenost do tega rodu. Južnoslovansko kraljestvo lahko prinese samo korist, in sicer posebej v primeru, če se ta narodnost poveže z rimskokatoliško vero. Tu se torej vračam na svojo prvo misel, da je v tej zadevi nekaj dobrega, slabega pa prav nič. Torej gotovo govori nekaj zanjo. Ohranitev dežel je tako ali tako nedvomno nujna, Kranjska pa je lahko prav tako dežela Ilirije kakor dežela Notranje Avstrije. Potemtakem sem prepričan, da bo Vaše veličanstvo storilo bolje, če se bo držalo osnovne ideje, kakor pa, če se bo od nje oddaljilo. (Haas 1958: 392)

Metternich se je torej dan ali dva po srečanju s Zoisom zavzel za ustanovitev vélikega ilirskega kraljestva z južnoslovanskim značajem. Cesarju je zatrdil, da so ga bili v tem prepričanju utrdili pogovori s poznavalci, med katerimi je poimensko

Klemens Wenzel Lothar knez Metternich kot zunanji minister Avstrijskega cesarstva, litografija po sliki barona Françoisa Gérarda, okoli leta 1815 (Narodni muzej Slovenije, foto: Tomaž Lauko)

navedel zgolj beneškega guvernerja Petra grofa Goëssa, posredno pa seveda tudi Zoisa. Nadaljeval je z mnenjem, da bi bila tako oblikovana državna enota zelo koristna: povezala bi namreč katoliške slovanske narode na jugozahodu monarhije, jih utrdila v zvestobi Avstriji in oddaljila od sosednjih slovanskih narodov pravoslavne in islamske vere. Metternichova opazka o prebivalstvu slovanskega porekla, ki »goji naklonjenost do tega rodu«, nakazuje, da je – gotovo tudi po Zoisovi in Kopitarjevi zaslugi – razumel značaj in stanje južnoslovanskih prerodov. S predlogom ilirskega kraljestva jih je želel očitno podpreti in obenem zadržati v njihovi tedanji kulturni, državni nenevarni obliki. Njegova politika se je zato v veliko ozirih popolnoma ujemala s Kopitarjevimi načrti. Najpomembnejši razloček je bil pravzaprav v tem, da je Kopitarjeva idealistična avstroslavistična vizija vključevala tudi balkanske pravoslavne narode, ki so bili tedaj še pod turško krono. Metternich pa se je nasprotno zavedal, da je za trajni mir v Evropi ključno, da se na Balkanu med Avstrijo, Rusijo in Turčijo vzdržuje *status quo*.

Metternichovo pismo Francu I. dokazuje, da je zunanji minister upošteval Kopitarjeve in Zoisove predloge, ki so se ujemali z njegovimi lastnimi. Žal pa niso v zadostni meri prepričali cesarja, ki je dal prednost starejši deželni ureditvi pred novim sistemom kraljestev. Prav tako ni bil naklonjen koherentni državni enoti slovanskega značaja v svojem cesarstvu (Haas 1958: 393; prim. Rumpler 1997: 137). 3. avgusta leta 1816, dobra dva meseca po pogovoru Metternicha in Zoisa, je bilo na cesarjev ukaz razglašeno Ilirsko kraljestvo. Ljubljana ni postala prestolnica, temveč le sedež ljubljanskega gubernija, ki je skupaj s tržaškim gubernijem sestavljal novo državno enoto. Znotraj nje so obdržale veljavo stare deželne meje. V nasprotju s predlogi Metternicha, Zoisa in Kopitarja Iliriji niso priključili Dalmacije, ki je postala posebno kraljestvo. Od Notranje Avstrije so ji dodali le Kranjsko, beljaško in po letu 1825 celovško okrožje, zato pa so jo razširili s Čedadom, z Gradiščansko in vsaj do leta 1822 s celinsko Hrvaško (Polec 1925: 92–126; Haas 1958: 394–396). Kraljestvo ni dobilo lastne pisarne in kanclerja, tako da je ostalo zgolj formalna tvorba. Prav tako ni bila z ničemer nakazana njegova južnoslovanska vsebina, ki sta si jo želela Zois in Kopitar.

Čez leto dni, sredi junija leta 1817, je pisal Kopitar Zoisu zelo razočaran zaradi nezadovoljivega obsega, neizrazitega značaja in zgolj nominalne moči novega kraljestva. Zopet je omenil govornice o samostojni ilirski dvorni pisarni, v katere uresničitev pa ni več verjel: »*De Illyria quid sit futurum? Loquuntur quidem de cancellaria restituenda, sed*²⁸² sam mislim tako [...]: sicer zaželjeno, toda komaj kaj upanja.«

²⁸² Latinsko: »Kaj naj bo z Ilirijo v prihodnosti? Govorijo sicer o pisarni, ki jo je treba zopet vzpostaviti, toda.«

(*Zoisova pisma* II, MP 86) Kopitar je bil zopet pravilno obveščten. Metternich si je namreč od poletja 1817 ponovno prizadeval za večjo avtonomijo italijanskih in ilirskih dežel z ozirom na narodnosti njihovih prebivalcev (prim. Rumpler 1997: 200–202). Jeseni je v okviru prihodnjega ministrstva za notranje zadeve predlagal ustanovitev štirih novih narodnih kanclerskih uradov, med njimi tudi skupnega ilirskega za kraljestvi Ilirijo in Dalmacijo (Haas 1963: 130, 131). Tudi ta predlog pa je cesar konec leta 1817 korigiral, kakor je zaradi slabih izkušenj iz prejšnjega leta slutil Kopitar: mesto ilirskega kanclerja je bilo združeno z mestom avstrijskega, tako da mu je bila – tako kakor ostalim kanclerskim mestom – namerno odvzeta nacionalna komponenta, povrh vsega pa je ostalo trajno nezasedeno (Haas 1963: 134; prim. Polec 1925: 35, 36). Franc I. je torej zavrnil Metternichov poskus reformiranja centralistične državne strukture v smeri večjega prilagajanja posameznim delom cesarstva. Minister je predvideval, da bi te reforme učinkoviteje povezale državo, izboljšale njeno upravljanje, poleg tega pa regulirale vse močnejša nacionalna gibanja. Namesto tega se je Franc I. odločil za vztrajanje pri jožefinskih konceptih centralizma in nemške nadvlade (Rumpler 1997: 202). Kopitar in Zois se problema Ilirskega kraljestva v poznejših pismih iz razočaranja nista več dotaknila.

AVSTROSLAVIZEM. Zamisel ilirskega kraljestva, ki bi pod avstrijsko krono politično in kulturno povežalo južne Slovane, je Kopitar oblikoval v duhu avstroslavizma, ki ga je kot Linhartovo duhovno dediščino sprejel v Zoisovem krogu in ga pozneje razvijal naprej v cesarski prestolnici. Tam se je lahko oprl tudi na posamezne, čeprav manj izrazite avstroslavistične zamisli in nazore Dobrovskega in Franza Karla Alterja (Hafner 1996: 26–27). V njegovi osebni viziji bi se moralo središče slovanstva izoblikovati na Dunaju, v prestolnici federalizirane katoliške monarhije z relativnim večinskim deležem slovanskega prebivalstva, vodilno vlogo pri narodnem prerodu Slovanov pa bi prevzeli Slovenci, ki jim je to častno nalogo podeljevala starost njihovega jezika.²⁸³ 15. in 17. maja leta 1810 je Kopitar Dobrovskemu o Dunaju pisal: »Tu je središče Slovanov z juga in severa, z zahoda in vzhoda!« (Jagić 1885: 149) Zdi se, da je slavist s to predstavo, ki je povezovala avstrijsko državnost in slovanstvo, namerno posnemal in obenem zavračal nekaj desetletij staro zamisel domoljubnih razsvetljencev, zlasti Aloyša Blumauerja, da bi moral Dunaj postati intelektualna prestolnica nemških dežel (prim. Morrison 2005: 112, 172). Ta ideja se je namreč prerodila ravno v Kopitarjevem času, in sicer v krogu Friedricha Schlegla neposredno po letu 1809. Kopitar, ki je bil kot racionalist tako ali tako nezaupljiv do dunajske katoliške romantike (Hafner 1995: 18–19), je moral

²⁸³ O Kopitarjevem konceptu avstroslavizma gl. Jagić 1885: 134; Pogačnik 1977: 91; Rumpler 1997: 190, 191; Merchiers 2007: 133–135; Sked 2008: 201; Miller 2008: 296–297.

nujno nasprotovati nemškemu konceptu Dunaja. Po letu 1809, ko je bila Avstrija v vojni s Francijo poražena tudi zaradi taktiziranja carja Aleksandra I., je izostril še protirusko naravnost avstroslavizma (prim. Prijatelj 1911: 329; Miller 2008: 300–304), ki je bila sicer prisotna že prej. Kopitar se je namreč zavedal, da ruski partikularizem nasprotuje njegovi viziji panslavizma, v kateri so si po Schläzerju in Herderju vsi slovanski narodi enakovredni (Miller 2010).

Ta koncept je Kopitar pomembno razvijal tudi v korespondenci s Zoiso. Tako se je v pismu 23. in 24. januarja leta 1809 pritožil nad majhnim zanimanjem Dvorne biblioteke za slovanske knjige in drzno zagotovil, da bi kot njen skriptor za slavistiko znal pripomoči k temu, »da bi Avstrija *in medio slavitatis*²⁸⁴ ne zaostajala za Aleksandrom in Napoleonom v Dalmaciji« (Kidrič 1939: 129). Po Kopitarjevem mnenju bi bila lahko brezbriznost Dunaja do slovanskega vprašanja usodna: car Aleksander I. in Napoleon, ki sta v Rusiji in Dalmaciji podpirala slovanske jezike in kulture, bi lahko slovanske narode navezala nase. Slavist je bil bolj optimističen 31. marca leta 1810, ko je Zoisu napisal, da se kaže cesar Franc I. južnoslovan- skim jezikom »v lastnoročnih pismih zelo naklonjen (morda zaradi prihodnjih možnosti!)« (Kidrič 1941: 147). V istem pismu je pojasnil, kaj je mislil s tem. Napo- vedal je, da bo Avstrija pridobila dežele ob Črnem morju in tako okrepila svoje slovanstvo. Nato je nadaljeval:

Pametni ljudje pravijo (*iam duos ita audivi loquentes, graves viros*): vultis *Magyarorum contumaciam frangere*,²⁸⁵ dajte petim osminam ogrskih Slovanov prednost pred dvema osminoma Kalmukov, kakor zahteva njihova številčna premoč! (Kidrič 1941: 145)

Opogumljen z znamenji cesarjevega zanimanja in informacijami »pomembnih mož« je Kopitar pričakoval avstrijsko širitev na jugovzhod z Napoleonovim privoljenjem, s čimer bi se zaokrožila skupnost južnoslovan- skih narodov pod habsburškim žezlom kot protiutež Rusiji in Ogrski (Prijatelj 1911: 328–329).

Čez mesec dni, 25. aprila leta 1810, so ga k novemu komentarju v pismu Zoisu spodbudili ugodni odmevi njegovega z avstroslavizmom prežetega članka »Adresse der künftigen slavischen Akademie« v časopisu *Vaterländische Blätter*: »Avstrija nad vsemi, če le hoče: južni Slovani bi bili vsi naši – rajši kakor ruski – kljub verskim in jezikovnim sorodnostim, če bi jim le pokazali prijazen obraz!« (Kidrič 1941: 157) Štiri leta pozneje, konec aprila leta 1814, je ob avstrijsko-ruskih

²⁸⁴ Latinsko: »v središču slovanstva«.

²⁸⁵ Latinsko: »(že dva sem slišal tako govoriti – pomembna moža): če hočete zlomiti trmo- glavost Madžarov«.

popogajanjih za uravnotežen obojestranski vpliv na Balkanu po Napoleonovem porazu z isto intenco zapisal:

Ti [Rusi] imajo sicer veliko prednost, ker nagovarjajo svoje brate po veri, zato pa je vse ostalo na strani Avstrije, če le ne bodo pozabili vsega položiti na tehtnico. [...] Tudi naša nova abeceda bo učinkovala silno protirusko [...] (*Zoisova pisma* II, MP 67)

Avstroslavizem je torej Kopitar vgradil tudi v svoj načrt reforme slovanske latinice, za katero je upal, da jo bo sprejelo čim več slovanskih narodov – tudi zunaj monarhije.

Politični pomen

Obravnavana pisma kažejo, kako pozorno sta Zois in Kopitar spremljala evropsko politiko, še posebej z ozirom na slovenske dežele. Njihovo prihodnost sta vedno videla v okviru habsburške monarhije, kar pa ju nikakor ni oviralo pri odkrivanju slabosti avstrijske notranje politike, ki se je po njunem mnenju premalo prilagajala posebnostim posameznih dežel in narodov. Njuna zunanjepolitična predstava o močni Avstriji kot poroku evropskega ravnotežja in miru, ki mora imeti prvo besedo v Nemčiji, Italiji in na Balkanu, hkrati pa je njena dolžnost ščititi slovanske narode pred rusko in ogrsko hegemonijo, se je v veliki meri ujemala z Metternichovo zunanjo in notranjo politiko. To sta Zois in Kopitar zelo spoštovala. Vsekakor sta podpirala njen bistveni cilj – preprečitev ponovnega izbruha revolucionarnega in vojnega nasilja v Evropi. Nasprotovala sta Napoleonovi imperialni politiki, kljub temu pa sta njegovo ustanovitev Ilirskih provinc sprejela z velikimi pričakovanji za južnoslovanske narode (Kos 1988b: 23). Kot avstrofila do francoske uprave Ilirskih provinc nista gojila naklonjenosti, čeprav ji nista odrekala niti legitimnosti niti nekaterih koristnih ukrepov.

Toda za Zoisa in Kopitarja pismo ni bilo le sredstvo za izmenjavo političnih komentarjev – bilo je tudi sredstvo za doseg političnih ciljev. V okviru korespondence sta namreč razvijala in usklajevala skupne kulturnopolitične koncepte, za katere sta nato iskala podporo v eliti oblasti. Prvi pomembni podvig te vrste je bil korekcija jezikovne politike v Ilirskih provincah. Zois in Kopitar sta se skupaj z Vodnikom tako v politiki kakor v slavistiki uprla favoriziranju štokavske hrvaščine in zavarovala samostojen razvoj slovenščine. Drugi pomembni podvig je bil prizadevanje za ustanovitev Ilirskega kraljestva, ki sta si ga predstavljala kot državo Slovencev in drugih južnoslovanskih narodov pod avstrijsko krono. V obeh primerih je Zoisove in Kopitarjeve predloge – ne glede na zgolj delen

končni uspeh – kot ključne spoštovalo več glavnih akterjev v evropski politiki na začetku 19. stoletja, in sicer Metternich, Saurau in Marmont, zato pa tudi Franc I. in Napoleon.

Vladi Ilirskih provinc in Avstrijskega cesarstva sta torej predloge Zoisovega kroga večkrat upoštevali pri pripravi kulturnih in administrativnih reform. Baronovi posegi v politiko so bili, razumljivo, najbolj uspešni v primerih, ko so se mnenja oblastnikov in intelektualcev – kakor leta 1816 v pogovoru med Metternichom in Zoisom – izkazala za precej uglasena. Zoisov krog seveda ni mogel odločilno vplivati na velike državniške odločitve, med katere sta spadala odloka o ustanovitvi Ilirskih provinc in Ilirskega kraljestva, sprejeta v cesarskem kabinetu. Vendarle je tako francoski kakor avstrijski vladi pomagal definirati porajajočo se narodno identiteto nove ilirske državne enote. Zoisov krog namreč ni izpodbijal legitimnosti nobene oblasti na Kranjskem in v sosednjih deželah, temveč je možnosti za razvoj slovenskega jezika, književnosti in kulture vedno iskal in širil z ozirom na realno politiko. S to usmeritvijo ni nasprotoval francoski vladi Ilirskih provinc po letu 1809, še manj pa Metternichovi avstrijski vladi po letu 1813.

Obravnavana korespondenca dokazuje, da je ustanovitev Ilirskih provinc v Zoisovem krogu sprožila dokončno izoblikovanje slovenske identitete in začetek iskanja najprimernejše državne oblike za vse južnoslovanske narode. Podobo slovenščine kot samostojnega slovanskega jezika, ki ga govorijo Slovenci na Kranjskem, Koroškem, Štajerskem, pa na Goriškem, v Trstu, Furlaniji in Prekmurju, so izčistili zlasti dogodki leta 1809 in 1810: izid Kopitarjeve slovnice, začetek razvoja Kopitarjeve karantansko-panonske teorije, Kopitarjeva uveljavitev izrazov *Slovenec* in *slovenski*, reakcija Zoisovega kroga na jezikovno politiko v Ilirskih provincah, Zoisova obramba samostojnega razvoja slovenščine, Kopitarjev prevzem organizacije slovenskega preroda in začetek sistematičnega povezovanja z drugimi slovanskimi kulturami v okviru Kopitarjeve in Zoisove prerodne mreže. Vzporedno se je z nepričakovano ustanovitvijo Ilirskih provinc odprl prostor za razmislek o slovenski oziroma južnoslovanski državnosti.

Zois, Kopitar in Vodnik so začeli kmalu po oktobru 1809 razvijati kulturnopolitične načrte, v katerih so preigravali več oblik povezovanja južnih Slovanov – zgolj slovenska državnost se na tej stopnji še ni zdela realna. Že na začetku jim je bilo popolnoma jasno, da vidi Pariz v besedah *Ilirija* ali *ilirski* zgolj antični imeni brez etničnega in narodnega pomena. Po drugi strani so dobro poznali tradicionalni lokalni pomen teh dveh izrazov, ki sta se vzhodno od Jadranskega morja in v avstrijskem državnem vrhu že stoletja uporabljala za – sicer nedosledno – označevanje

dežel, ljudstev in jezikov južnih Slovanov.²⁸⁶ Zois, Kopitar in Vodnik so skušali kar najbolj izkoristiti vse te okoliščine. Niso se povsem odrekli učinkoviti povezavi med Ilirskimi provincami in ilirizmom, torej prepričanjem, da so južni Slovani dejanski ali simbolni nasledniki antičnih Ilirov. Njihova glavna inovacija je bila, da so humanistični, z empiričnega vidika nevzdržni ilirizem, ki se je ohranjal od slovenskih protestantov in hrvaških baročnih polihistorjev do Appendinija (Blažević 2006), nadomestili z novim ilirizmom na zgodovinski in jezikoslovni podlagi. Jedro tega koncepta je bilo povezovanje južnoslovenskih narodov v eno državo.

Temelje ilirizmu Zoisovega kroga je položil Linhart, ki je leta 1791 v predgovoru k drugemu delu *Poskusa zgodovine Kranjske* sicer argumentirano zavrnil nacionalno zvezo med Iliri in južnimi Slovani, kljub temu pa je z razgibano politično preteklostjo območja zahodnega Balkana implicitno utemeljeval pravico Slovencev in južnih Slovanov do lastne državnosti. V nadaljevanju besedila je zato pozdravil Ilirsko dvorno pisarno, ki jo je cesar Leopold II. ustanovil kot posebno ministrstvo za ogrske Srbe v temišvarskem Banatu. V tej vladarjevi potezi je namreč prepoznal izhodišče za slovansko državnost znotraj Avstrije. Leta 1792 je Leopold II. zaradi izboljšanja odnosov z ogrskim plemstvom ilirsko pisarno ukinil, tri leta pozneje pa je nepričakovano umrl Linhart. Kljub temu dogodkoma so ilirski koncept sprejeli in razvijali naprej Zois, Vodnik in Kopitar. Tedanje nemirne razmere v Evropi, ki so imele za posledico rekonstrukcijo zunanje konstelacije in notranje organizacije evropskih držav, so se zdele vsekakor ugodne za reformo avstrijske državne strukture. Priložnost za uresničitev ilirske države južnoslovenskega značaja se je najprej ponudila leta 1809 v okviru Francije, nato pa še leta 1816 v okviru Avstrije.

Politični koncepti Zoisovega kroga skratka niso spodkopavali obstoječe državne strukture, temveč so nakazovali optimalno administrativno ureditev s posebnim ozirom na slovensko in slovansko kulturo, zato niso imeli Marmont, Saurau in Metternich nobenega razloga, da bi dvomili v njihovo dobronamernost in koristnost. Kljub temu je menjava francoske in avstrijske oblasti na Kranjskem zahtevala eno žrtev – Francozom predolgo lojalnega Vodnika, ki ga je dal Franc I. na podlagi obremenilnih, delno neresničnih policijskih poročil o frankofilstvu in članstvu v prostozidarski loži konec leta 1815 upokojiti (Vodopivec 1988: 19–20). Vendar iz tega strogega ukrepa ni mogoče sklepati na nezaupanje Dunaja do slovenskega kulturnega nacionalizma. Ravno nasprotno. Avstrijski uradniki, ki so se ukvarjali z Vodnikovim primerom, tako ilirski komisar Saurau, člani dvornih komisij in deželni funkcionarji,

²⁸⁶ O prekrivanju pojmov kakor *ilirski*, *dalmatinski*, *slovenski*, *hrvaški* in *srbski* gl. npr. Wolff 2001: 174–176, 328, 331; Birk 2005: 227–228; Hösler 2006: 118; Vodopivec 2006: 28.

Ilirsko kraljestvo leta 1827, del zemljevida iz topografije
Das Königreich Illirien nach seiner neusten Eintheilung, 1826 (Semeniška knjižnica)

so vladarju brez izjeme priporočili, naj Vodnika ne kaznuje, marveč naj ga imenuje za profesorja slovenščine na ljubljanskem ali graškem liceju, saj ni v resnici nikoli deloval proti Avstriji, ampak je očitane mu napake, na primer *Ilirijo oživiljeno*, zagrešil »zgolj kot navdušenec za ilirski jezik in svojo domovino« (Vidic 1908). Poleg tega pa Vodnik kljub neuspešni kandidaturi za profesorja slovenščine in kljub težavam pri višini pokojnine nikakor ni bil odstranjen iz javnega življenja: ostal je profesor italijanščine na liceju, prevajal je uradne odloke, leta 1817 pa so ga celo počastili z imenovanjem za odbornika Kmetijske družbe (Kos in Toporišič 1986: 510–511).

Zois in Kopitar, ki sta bila v odnosu do Francozov dovolj previdna, nista imela v predmarčni Avstriji seveda nobenih težav. Njuni prerodni, pogosto avstroslavistično obarvani predlogi glede Ilirskega kraljestva, ljubljanske katedre za slovenščino, enotnega črkopisa, slovenskih učbenikov v nižjih šolah in glede drugih reform na Kranjskem niso v ničemer nasprotovali Metternichovi ureditvi predmarčne Avstrije, v kateri je monarh suvereno vodil zunanjo, obrambno in finančno politiko, vsem porajajočim se narodom pa je bil dovoljen samostojen kulturni razvoj, če le ni – kakor v ogrskih in italijanskih deželah – s sovražnostjo do drugih etničnih skupin ali s sabotажami rušil ureditve monarhije (prim. Sked 2008: 178–183, 201). Zato ne preseneča, da je Zoisov prijatelj grof Saurau samo slabo leto po Primičevi bolezni cesarja opozarjal, da katedra za slovenski jezik na graškem liceju ne sme ostati nezasedena, ker Štajerska potrebuje uradnike, ki bodo znali slovensko (Vidic 1908). Drugi Zoisov sogovornik iz časa ustanavljanja Ilirskega kraljestva – Metternich pa je svoje razumevanje Kopitarjevega avstroslavizma znova pokazal leta 1827, ko je pri cesarju podprl slavistov predlog pridobitve starih slovanskih rokopisov iz atoških samostanov za dunajsko Dvorno knjižnico (Hafner 1996: 31; Merchiers 2007: 185).

Slovenski narodni prerod v organizaciji Zoisovega kroga predstavlja vzorčen primer sožitja med vlado in kulturnim nacionalizmom v zgodnji predmarčni Avstriji. Skupaj s češkim prerodom je bil manj politično in zato manj agresivno intoniran kakor madžarski, italijanski in nemški kulturni nacionalizem: njegov napredek ni krepil le jezikovne in narodne zavesti, temveč tudi zvestobo monarhiji in dinastiji. O naklonjenosti Dunaja do slovenskega preroda oziroma Zoisovega kroga priča ne nazadnje tudi usoda najbolj dragocenega dela Zoisove in Kopitarjeve dediščine. Leta 1821, v času Ljubljanskega kongresa, si je Metternich ogledal Zoisovo mineraloško in knjižno zbirko, ki ju je gotovo občudoval že maja 1816. Na njegovo osebno priporočilo ju je avstrijska vlada odkupila 12. januarja leta 1823, knjige podarila ljubljanski Licejski knjižnici, minerale pa prihodnjemu kranjskemu deželnemu muzeju, ki ga je dvor odobril leta 1826 (Faninger 1983: 8). Država je

jeseni leta 1845 na dražbi prav tako kupila Kopitarjevo biblioteko in jo podarila Licejski knjižnici, čeprav jo je njen avstroslavistični lastnik v prvih letih življenja na Dunaju gradil in dopolnjeval z namenom, da jo po smrti podari Dvorni knjižnici, in čeprav so si za njen nakup prizadevali ruski kulturni minister Uvarov v imenu svoje države, direktor vatikanskega tajnega arhiva Theiner v imenu kongregacije Propaganda fide in direktor berlinske Kraljeve knjižnice Pertz v imenu svoje ustanove (Lukan 1995: 314–322).

Obravnavani novi podatki iz korespondence med Zoisom in Kopitarjem ne nazadnje ponujajo priložnost za ponovno preverjanje nekaterih nasprotujočih si interpretacij politične razsežnosti delovanja Zoisovega kroga. Iz pisem je jasno razviden razvoj Kopitarjevega koncepta slovenstva, ki je bil eksplicitno vgrajen v nova pojma *Slovenec* in *slovenski*, v organizacijo preroda v vseh slovenskih deželah, ne le na Kranjskem, v karantansko-panonsko teorijo, implicitno pa tudi v reformo slovanske latinice in v koncept ilirske države. Ta dejstva podpirajo starejšo tezo Jožeta Pogačnika, da si je Kopitar Slovence iz zgodovinskih razlogov predstavljal kot temelj južnoslovanske kulture (Pogačnik 1978: 94, 187). Nasprotno se zdi v tej luči neutemeljena mlajša teza Joachima Höslerja, da so Kopitarja, ki naj bi se imel predvsem za Slovana in Avstrijca, ne pa za Slovenca, pri njegovih slavističnih načrtih, teorijah in reformah vodili dosledno znanstveni in kulturni, ne pa domoljubni in politični nagibi (Hösler 2006: 114–116). Ista pisma pritrjujejo tudi tezi Janka Kosa, da je baronov krog v Linhartovem uvodu k *Poskusu* ter v Vodnikovih odah *Ilirija oživiljena* in *Ilirija zveličana* prvič formuliral slovensko nacionalnopolitično misel (Kos 1988b), ki se je po Zoisovi in Kopitarjevi zaslugi vključila v načrtovanje Ilirskega kraljestva. Na drugi strani ostane znova neprepričljiva Höslerjeva teza, da v Vodnikovih odah ni bila izražena slovenska politična ambicija, temveč zgolj kulturna zamisel o južnoslovanski združitvi (Hösler 2006: 122–138).

Sklep

ZOISOVA PRERODNA KORESPONDENCA dolguje nekatere formalne in vsebinske elemente starejšim epistolarnim tradicijam. Med njimi je prva antična epistolografija, na katero so se Zois in njegovi dopisniki zavestno sklicevali z občasno rabo latinščine, z navajanjem znamenitih piscev, na primer Horacija in Vergilija, predvsem pa s prostim citiranjem pism Cicerona, Horacija, Seneke in sv. Pavla. Izmed znamenitih antičnih pism so imele na obravnavano korespondenco daleč največji vpliv Horacijeve *Epistulae*, ki so jih odlično poznali baron, Vodnik in Kopitar. *Pismo Pizonom* je s poetološko vsebino in didaktičnim značajem pomembno določilo Zoisova pisma s pesniškimi navodili Vodniku iz let 1794–1795, filozofsko *Pismo Kvinkcju* pa moralistično poanto Zoisovega pisma Kopitarju iz leta 1809. V obravnavani korespondenci, zlasti v Kopitarjevih pismih, je poleg tega prisotna tradicija humanističnega novolatinskega pisma, ki se kaže v povezovanju latinskega jezika in znanstvene vsebine ter v posameznih frazah, na primer v končnih pozdravih. Na pisma, ki so bila sestavljena s posebnim obzirom do visokega družbenega položaja prejemnika (korespondenca med Zoisom, Erbergom in Vukasovičem, posamezni deli Kopitarjevih in Primičevih pism), je vplival tudi tip baročnega plemiškega pisma s poudarjeno formalnim značajem in galantnim slogom. Ta tradicija je posebej dobro vidna v zunanji podobi pisma, v uvodnih nagovorih in zaključkih, v pogosti rabi elativov in epitetov, v zapleteni sintaksi ter v izogibanju vsakdanjim temam in navadnim izrazom.

Ne glede na posamezne elemente starejših tradicij pripada Zoisova prerodna korespondenca kot celota razsvetljenski epistolografiji. Vanjo jo najprej uvrščajo sproščeno izražanje, značaj zaupnosti ter zrahljana formalna in vsebinska struktura, ki se ne ozira več na pravila retorike. Za omenjeno obdobje evropske zgodovine je posebej značilen tudi mejni položaj obravnavane korespondence med zasebnostjo in javnostjo. Po naravi zasebna pisma Zoisova in njegovih korespondentov so se namreč začela kritično ukvarjati s splošnimi družbenimi vprašanji, pogosto pa so usklajevala celo posege v prostor politike. Zaradi splošne pomembnosti so pogosto krožila v večji skupini bralcev, znotraj katere so širila nove podatke in zamisli. S povezovanjem slovanskih preroditeljev na območju Avstrijskega cesarstva in v okolici so sooblikovala novo evropsko intelektualno javnost – literarno republiko.

Razsvetljenska empiristična načela se znotraj te korespondence jasno zrcalijo v obravnavi svetovnonazorskih, filozofskih, religioznih, znanstvenih, pesniških in preradnih vprašanj. Ne nazadnje jo s sočasno evropsko epistolografijo povezuje izražanje prijateljskih čustev, ki je med Zoison in njegovimi korespondenti zmanjševalo pomen družbenih razlik in krepilo pripadnost njegovemu krogu.

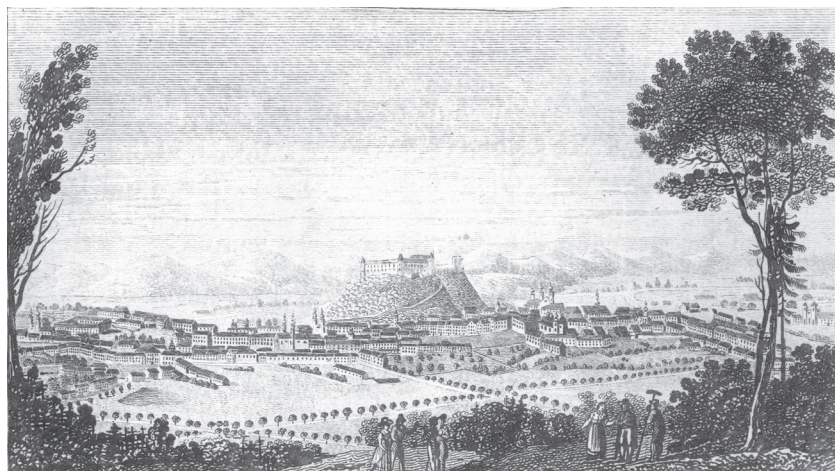
Pisma Zoisove prerodne korespondence so nedvomno realna zasebna pisma z resničnimi pošiljatelji, prejemniki in vsebinami. V njih je mogoče odkrivati zgolj minimalno vsebnost fiktivnosti, ki je omejena na avtorjevo inovacijo pri preoblikovanju lastne in naslovnikove podobe. Tudi druge značilnosti obravnavana pisma oddaljujejo od tipa fiktivnega pisma. Zanesljivo niso bila zasnovana z mislijo na objavo, tako da jih njihovi avtorji s tem namenom nikakor niso približevali fikcionalnosti in literarnosti. Nekatera od teh pisem so sicer včasih napisali ali prebrali v razširjenem krogu pošiljateljev ali prejemnikov, na primer v Zoisovem salonu, tako da so na videz prevzela vlogo javnega pisma. Kljub temu omenjene okoliščine, ki so bile povsem običajne za razsvetljensko epistolarno kulturo, niso spreminjale siceršnjega načina pisanja. Obravnavana korespondenca se tako literarnosti bliža z drugimi značilnostmi: s slogovno umetelnostjo, na primer z zapleteno sintakso, presežniki, epiteti, retoričnimi figurami, psevdonomi in večjezično strukturo (zlasti v podobi Kopitarjevih makaronizmov), z vsebinsko rafiniranostjo, tako s sentenčnostjo in ironijo, ne nazadnje pa tudi s fikcionalizacijo, namreč s Kopitarjevo epistolarno samopodobo.

Pisma niso ostala samo pomožno sredstvo, s katerim so člani Zoisovega kroga v primeru medsebojne ločenosti nadomeščali neposredni pogovor, temveč so postala enakovreden komunikacijski kanal, ki je omogočal, usklajeval in usmerjal slovenski literarni prerod na koncu 18. in na začetku 19. stoletja. Pisma so bila torej tudi v okviru slovenskega razsvetljenstva izjemno mogočno sredstvo za širjenje in uveljavljanje idej v obstoječih in nastajajočih socialnih mrežah literarne republike. Zoisova prerodna korespondenca je opravljala vrsto pomembnih nalog predvsem v času odsotnosti glavnih sodelavcev, tj. Vodnika in Kopitarja, iz Ljubljane. Njena prva naloga je bila, da je opisovala in določala (pisma Vodniku), v skladu z novimi okoliščinami pa tudi spreminjala koncept preroda (korespondenca s Kopitarjem). Do glavnih sprememb koncepta je prišlo leta 1808 in 1809, ko se je začel Zoisov krog na Kopitarjevo pobudo s Kranjskega sistematično povezovati s preroditelji drugih slovenskih in slovanskih dežel. Kopitar je tedaj prevzel vlogo koordinatorja slovenskih in tujih slavistov, ostareli Zois pa je ostal vodja preroda na Kranjskem in Kopitarjev svetovalec. Naslednja funkcija Zoisovih, pozneje pa tudi Kopitarjevih pisem je bila, da so organizirala prerodno delo. Razdeljevala so naloge in preverjala njihovo uresničevanje, obenem pa so rangirala člane Zoisovega kroga. Ko se je Kopitar konec leta 1810 finančno in

osebnostno osamosvojil, je začel s pismi, ki jih je pošiljal Zoisu, odločno usmerjati kranjske preroditelje Vodnika, Zupana, Ravnikarja in Metelka. Zois in Kopitar sta lahko v medsebojni korespondenci usklajevala celo uporabo skrajnih ukrepov nadzorovanja in discipliniranja sodelavcev: skrivno branje njihove korespondence (Ravnikar, Zupan) in oviranje pri poklicnem napredovanju (Primic).

Obraavnana pisma so seveda spodbujala in zagotavljala uresničevanje aktualnih literarnih in jezikoslovnih načrtov. Vsaj dve leti so s poetikami (Horacij, Boileau, Batteux), pesniškimi zgledi (Horacij, *Ossianovi spevi*, Blumauer) ter slogovnimi, jezikovnimi in metričnimi navodili usmerjala Vodnikovo pesniško ustvarjanje na Koprivniku. Poleg tega so usklajevala več članov Zoisovega kroga pri pripravi najmanj dveh pomembnih izdaj, in sicer dveh letnikov Vodnikove *Velike pratike* (1795–1796) in Kopitarjeve *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* (1808–1809). Zoisova prerodna korespondenca je sicer leta 1809 in 1810 obraavnala tudi možnost francoske ali italijanske izdaje Kopitarjeve slovnice, leta 1813 pa posegla še v problematiko naslova Vodnikovega slovenskega slovarja, vendar nobeno od teh del ni dočakalo natisa.

Obraavnana korespondenca se ni ukvarjala le z izdajanjem literarnih in znanstvenih del, ampak tudi z razvijanjem zgodovinske in ideološke podlage za narodni prerod Slovencev in Slovanov. Zoisova pisma so Kopitarja ves čas spodbujala k

Ljubljana kot glavno mesto ljubljanskega gubernija v Ilirskem kraljestvu, grafika iz topografije *Das Königreich Illyrien nach seiner neusten Eintheilung*, 1826 (Semeniška knjižnica)

dopolnjevanju in dokazovanju karantanske teorije, katere zametke je bil oblikoval Linhart v *Poskusu zgodovine Kranjske*. Kopitar je njegovo domnevo o starodavni slovanski poselitvi Karantanije nadgradil s tezo o panonskem izvoru stare cerkvene slovanščine. Sporazumno s Zoisom je to zgodovinsko vizijo, ki je poudarjala starost in pomen slovenskega jezika, vgradil v svoje avstroslavistične politične predloge (ustanovitev južnoslovanskega Ilirskega kraljestva s prestolnico v Ljubljani) in jezikovne načrte (zlitje južnoslovanskih jezikov v slovensko in srbsko jezikovno skupino). Z istimi zgodovinskimi argumenti sta Zois in Kopitar v okviru medsebojne korespondence osmislila slovensko vodstvo pri prizadevanjih za enoten reformiran latinski črkopis, na podlagi katerega bi avstrijski Slovani s središčem na Dunaju usklajeno razvijali svoje jezike, književnosti in kulture. Zoisova pisma so Kopitarja deset let vztrajno, toda brez uspeha opogumljala k prevzemu manjkajočih črk za slovanske foneme iz cirilice.

S problematiko karantansko-panonske teorije in reforme slovanske latinice je Zoisova prerodna korespondenca dobivala mednarodno razsežnost. To pa ni bil njen edini pomen za druge slovanske narode. Zois in Kopitar sta v medsebojni korespondenci po letu 1808 usklajevala sistematično oblikovanje epistolarne mreže evropskih slavistov, katere vozlišči sta postala Dunaj in Ljubljana. Kopitar je s Zoisovo pomočjo vzpostavil stalno komunikacijo med slovenskim, češkim (Zlobický in Dobrovský), poljskim (Ossoliński), dalmatinskim (Appendini), hrvaškim (Vrhovac) in srbskim prerodom (Solarić in Karadžić), poleg tega pa si je prizadeval podpirati in usmerjati njihove kulturne načrte. Korespondenca med Zoisom in Kopitarjem je bila tako ključna za začetek koordiniranega razvoja slovanskih kulturnih nacionalizmov in za začetek kozmopolitske diseminacije njihovih zamisli. Zato končno ne preseneča, da so postala njuna pisma tudi sredstvo za doseganje političnih ciljev. V njih sta namreč oblikovala predloge, ki sta jih nato zagovarjala pred predstavniki francoske uprave Ilirskih provinc in avstrijske vlade, zlasti pred guvernerjem Marmontom, komisarjem Saurauom in ministrom Metternichom. Najpomembnejša podviga te vrste sta bila usmerjanje jezikovne politike v Ilirskih provincah in prizadevanje za ustanovitev Ilirskega kraljestva, ki sta si ga Zois in Kopitar predstavljala kot državo Slovencev in drugih južnoslovanskih narodov pod avstrijsko krono.

Viri

BIBLIOTHECAE DE ZOIS CATALOGUS:

Narodna in univerzitetna knjižnica, Rokopisni oddelek, Ms. 667, *Bibliothecae Sigismundi Liberi Baronis de Zois Catalogus*, 1821.

COLLECTIO PISAURENSIS:

Narodna in univerzitetna knjižnica, 1255, *Collectio Pisaurensis omnium poematum, carminum, fragmentorum Latinorum, II: Q. Horatii Flacci Opera*, Pisauri 1766 (tisk iz knjižnice Žige Zoisa).

CORPUS OMNIUM VETERUM POETARUM:

Narodna in univerzitetna knjižnica, 1432, *Corpus omnium veterum poetarum Latinorum cum eorundem Italica versione/Raccolta di tutti gli antichi poeti Latini colla loro versione nell' Italiana favella*, 8, 9, Mediolani 1735 (tisk iz knjižnice Žige Zoisa).

DALMATIN, BIBLIA:

Semeniška knjižnica v Ljubljani, B VIII 3 r, Jurij Dalmatin: *Biblia, tu ie, vse Sveto Pismv, Stariga inu Noviga Testamenta*, Wittemberg 1584 (tisk s podpisom Jožefa Schobra).

DOLNIČAR, HISTORIA CATHEDRALIS:

Semeniška knjižnica v Ljubljani, rkp. 5, Janez Gregor Dolničar: *Historia Cathedralis Ecclesiae Labacensis*, 1701–1718.

ERBERGOVA PISMA:

Arhiv Republike Slovenije, Gospodstvo Dol, fascikel 75, *Pisma Jožefa Kalasanca Erberga*.

JAPELJ, SLAVISCHE SPRACHLEHRE:

Narodna in univerzitetna knjižnica, Rokopisni oddelek, Ms. 181, Jurij Japelj: *Slavische Sprachlehre, das ist Vollständiger Grammatikalunterricht von der krainischen und windischen Sprache, wie sie in Krain, in dem oest. Littorale, in der Grafschaft*

Görz, in Steyermark und Kärnten gesprochen wird, oder vielmehr gesprochen werden sollte, dann wie sie von den Kroaten, Dalmatiern, Slavoniern, Böhmen, Polen und Russen leicht verstanden werden kann, 1807.

PAGLIARUZZI, BIOGRAFIA:

Biblioteka Slovenske akademije znanosti in umetnosti, R 14-4, Natalis Pagliaruzzi: *Biografia di Sigismondo Zois Barone d'Edelstein, scritta dal suo intrinseco amico Natale Pagliarucci nel Novembre 1819, 1819.*

POHLIN, C. F. GELLERTA LISTI:

Narodna in univerzitetna knjižnica, Rokopisni oddelek, R 18380, Marko Pohlín: *C. F. Gellerta Listi, katire je is nemsbkega na kraynsku prestâvel Novus, lublanske tēh dēlovnēh Modrine tovârsb, po 1781 (rokopis, vezan v tisk: Christian Fürchtegott Gellert: Listy, w Wrocławiu 1774).*

QUINTI HORATII FLACCI OPERA:

Narodna in univerzitetna knjižnica, 1463, *Quinti Horatii Flacci opera, ad optimas editiones collata*, Biponti 1792 (tisk s pripisi Žige Zoisa).

ZOISOVA PISMA I:

Narodna in univerzitetna knjižnica, Rokopisni oddelek, Ms. 1448, Mapa 2, 1–67, *Pisma Žige Zoisa, 1808–1810.*

ZOISOVA PISMA II:

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Zapuščina Franceta Kidriča, t. e. 15, MP 1–98, *Pisma Žige Zoisa, 1810–1819.*

ZOISOVA PISMA III:

Narodni muzej Slovenije, RAR M 1–13, *Pisma Žige Zoisa.*

ZOISOVA PISMA IV:

Koroški pokrajinski muzej, Fond Mislinjske železarne, Korespondenca, fascikel 20, Zasebna in poslovna pisma Wohnlich–Zottl, *Pisma Žige Zoisa, 1798–1819.*

Literatura

- AHAČIČ, KOZMA, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: Protestantizem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. (Linguistica et philologica, 18).
- ALJANČIČ, MARKO, 1997–98: Žiga Zois in človeška ribica. *Proteus* 60, str. 152–159.
- ALTMAN, JANET GURKIN, 1973: *Epistolarity: Approaches to a Form* (tipkopijske doktorske disertacije). Yale University.
- ALTMAN, JANET GURKIN, 1986: The Letter Book as a Literary Institution 1539–1789: Toward a Cultural History of Published Correspondences. *Yale French Studies* 71, str. 17–62.
- ARMSTRONG, NANCY, 2000: Writing Women and the Making of the Modern Middle Class. V: Gilroy in Verhoeven (ur.) 2000, str. 29–50.
- BANNET, EVE TAVOR, 2005: *Empire of Letters: Letter Manuals and Transatlantic Correspondence, 1688–1820*. Cambridge in New York: Cambridge University Press.
- BIRK, MATJAŽ, 2005: Werther ... Corinne ou l'Italie ... Illyria rediviva. *Sprachkunst: Beiträge zur Literaturwissenschaft* 36, št. 2, str. 227–238.
- BLAŽEVIČ, ZRINKA, 2006: Ilirizem kot heterotipija. V: Miran Hladnik (ur.): Preseganje meje. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 17). Str. 139–150.
- BONAZZA, SERGIO, 1980: *Bartholomäus Kopitar, Italien und der Vatikan*. München: R. Trofenik.
- BONAZZA, SERGIO, 1984: Austro-Slavism as the Motive of Kopitar's Work. *Slovene Studies* 5, št. 2, str. 155–164.
- BONAZZA, SERGIO, 1990: Literarische Beziehungen zwischen Sigmund Zois und Pavle Solarić. *Münchener Zeitschrift für Balkankunde* 6, str. 79–92.
- BONAZZA, SERGIO, 1991: Sigmund Zois als Übersetzer von Pavle Solarić. *Münchener Zeitschrift für Balkankunde* 7–8, str. 55–74.
- BONAZZA, SERGIO, 1995: Inedita: Bartholomäus Kopitar's Beziehungen zu polnischen Gelehrten. V: Lukan (ur.) 1995, str. 87–152.
- BONAZZA, SERGIO, 2004: Literarische Beziehungen zwischen Sigismund Zois und Francesco Maria Appendini. V: Miloš Okuka in Ulrich Schweier (ur.):

- Germano-Slavistische Beiträge: Festschrift für Peter Rebder zum 65. Geburtstag.* München: O. Sagner. (Die Welt der Slaven, 21). Str. 335–348.
- BOWER, ANNE L., 2000: Dear ---: In Search of New (Old) Forms of Critical Address. V: Gilroy in Verhoeven (ur.) 2000, str. 155–175.
- BOŽIČ, DRAGAN, 2009: Žiga Zois, somecen Blochovega monumentalnega dela o ribah. *Večer*, 12. 12. 2009, str. 29.
- BOŽIČ, DRAGAN, 2010: Poljanec, Kopitar, Zois in izpodnebniki. *Večer*, 27. 2. 2010, str. 22–23.
- BUNGIES, WOLFGANG IN GERDA UTERMÖHLEN (ur.), 1998: Gottfried Wilhelm Leibniz: *Sämtliche Schriften und Briefe, Erste Reihe: Allgemeiner politischer und historischer Briefwechsel, 15, Januar-September 1698.* Berlin: Akademie Verlag.
- BÜRCEL, PETER, 1976: Der Privatbrief: Entwurf eines heuristischen Modells. *Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* 50, št. 1–2, str. 281–297.
- BURIAN, VÁCLAV, 1937: Stik Jerneja Kopitarja z zagrebškim škofom Maksimilijanom Vrhovcem. *Časopis za zgodovino in narodopisje* XXXII, str. 157–162.
- BYRNE, JAMES M., 1986: *Glory, Jest and Riddle: Religious Thought in the Enlightenment.* London: SCM Press.
- CASSIRER, ERNST, 1998: *Filozofija razsvetljenstva.* Prev. Aleš Učakar. Ljubljana: Študentska založba. (Claritas, 2).
- COSTA, ETBIN HENRIK (ur.), 1859: *Vodnikov spomenik/Vodnik – Album.* Ljubljana: I. Kleinmayr & F. Bamberg.
- ČEJKA, MIREK, 1996: Jazykové míšení u Kopitara a problém tzv. makaronismů. V: Toporišič (ur.) 1996, str. 71–78.
- DAWSON, DEIDRE ANNE, 1989: *Voltaire's Correspondence: An Epistolary Novel* (tipkopis doktorske disertacije). Yale University.
- DIETZ, TOBY L., 1999: Formative Ventures: Eighteenth-Century Commercial Letters and the Articulation of Experience. V: Earle (ur.) 1999, str. 60–78.
- DIMITZ, AVGUST, 1861: Zwei Briefe Dobrowskys an Valentin Vodnik aus den Jahren 1806 und 1808. *Mitteilungen des historischen Vereins für Krain* 16, str. 9–11, 17–19.
- DIMITZ, AVGUST, 1876: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813: Vierter Theil: Vom Regierungsantritt Leopold I. (1657) bis auf das Ende der französischen Herrschaft in Illyrien (1813).* Laibach: I. Kleinmayr & F. Bamberg.
- DOBROVOLJC, FRANCE, 1964: Slovenska književnost v dobi Ilirije in odmev francoskih okupacij naših dežel v slovenskem leposlovju. V: Reisp in Zelinkova (ur.) 1964, str. 79–98.
- DOLGAN, MARJAN, 1988: Slovenski literarni salon v zelenem. V: France Bernik

- in Marjan Dolgan: *Slovenska vojna proza*. Ljubljana: Slovenska matica. Str. 19–33.
- DOLGAN, MARJAN, 2001: Zakulisje slovenske literature. V: Marjan Dolgan (ur.): *Pisma slovenskih književnikov o književnosti*. Ljubljana: Mladinska knjiga. (Kondor, 298). Str. 453–459.
- DOLINAR, DARKO, 1975: *Temelji, cilji in metode literarne zgodovine pri Francetu Kidriču* (tipkopis magistrske naloge). Univerza v Ljubljani.
- DOLINAR, DARKO, 1978: Urednikove opombe. V: Darko Dolinar (ur.): France Kidrič: *Izbrani spisi*. 2. Ljubljana: SAZU. Str. 239–260.
- DOVIĆ, MARIJAN, 2007: *Slovenski pisatelj: Razvoj vloge literarnega proizvajalca v slovenskem literarnem sistemu*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. (Studia litteraria).
- EARLE, REBECCA, 1999: Introduction. V: Earle (ur.) 1999, str. 1–12.
- EARLE, REBECCA (ur.), 1999: *Epistolary Selves: Letters and Letter-Writers, 1600–1945*. Aldershoot in Brookfield: Ashgate.
- EBBELER, JENNIFER, 2007: Mixed Messages: The Play of Epistolary Codes in Two Late Antique Latin Correspondences. V: Morello in Morrison (ur.) 2007, str. 301–323.
- ERAZEM ROTTERDAMSKI, 1554: *Opus de conscribendis epistolis ex postrema auctoris recognitione emendatius editum*. Coloniae Agrippinae: excudebatur Gualthero Fabricio.
- FAGANEL, JOŽE, 1999: *Zoisovi rokopisi: Popis*. I. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- FAGANEL, JOŽE (ur.), 2003: Marko Pohlin: *Kraynska grammatika. Bibliotheca Carnioliae*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- FANINGER, ERNEST, 1983: Baron Žiga Zois in njegova zbirka mineralov. *Scopolia* 6, str. 1–32.
- FANINGER, ERNEST, 1987: Izvor rodovine Zois in njeni najpomembnejši predstavniki na Slovenskem. *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike* 9, str. 89–107.
- FAVRET, MARY A., 2004: *Romantic Correspondence: Women, Politics and Fiction of Letters*. 2. izdaja. Cambridge: Cambridge University Press.
- FLUDERNIK, MONIKA, 2005: Letters as Narrative. V: David Herman, Manfred Jahn in Marie-Laure Ryan (ur.): *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London in New York: Routledge. Str. 277.
- FOUCAULT, MICHEL, 1991: *Vednost – oblast – subjekt*. Ur. Mladen Dolar, prev. Boris Čibej idr. Ljubljana: Krt. (Krt, 58).
- FOUCAULT, MICHEL, 2001: *Arheologija vednosti*. Prev. Uroš Grilc. Ljubljana: Studia humanitatis.

- GANTAR, KAJETAN (prev.), 1963: Horatius: Pismo o pesništvu. V: Kajetan Gantar (ur.): Homer, Hesiodos, Anonymus, Platon, Aristoteles, Horatius: *O pesništvu*. Ljubljana: Mladinska knjiga. (Kondor, 59). Str. 75–89.
- GANTAR, KAJETAN, 1969: Valentin Vodnik in grška poezija. *Slavistična revija* 17, št. 1, str. 85–92.
- GANTAR, KAJETAN, 1985: *Antična poetika*. Ljubljana: DZS. (Literarni leksikon, 26).
- GANTAR, KAJETAN, 1993: Horacijeva življenjska pot, pesniško zorenje in literarna žetev. V: Kajetan Gantar: *Študije o Horaciju*. Maribor: Obzorja. (Iz antičnega sveta, 28). Str. 5–45.
- GANTAR, KAJETAN (prev.), 1993: Horatius: *Pesmi/Carmina*. Maribor: Obzorja. (Iz antičnega sveta, 28).
- GANTAR, KAJETAN (prev.), 1994: Aristoteles: *Nikomahova etika*. Ljubljana: Slovenska matica. (Filozofska knjižnica, XXXVIII).
- GAŠPERIČ, PRIMOŽ, 2010: O Zemljevidu Ilirskih provinc avtorja Gaetana Palme iz leta 1812. *Acta Geographica Slovenica* 50, št. 2.
- GIBSON, ROY IN ANDREW MORRISON, 2007: Introduction: What is a Letter? V: Morello in Morrison (ur.) 2007, str. 1–16.
- GILROY, AMANDA IN W. M. VERHOEVEN, 2000: Introduction. V: Gilroy in Verhoeven (ur.) 2000, str. 1–25.
- GILROY, AMANDA IN W. M. VERHOEVEN (ur.), 2000: *Epistolary Histories: Letters, Fiction, Culture*. Charlottesville in London: University Press of Virginia.
- GLAVAN, MIHAEL, 1996: *Slovenski kulturni salon: Razstava ob 250. obletnici rojstva Žige Zoisa: Vodnik po razstavi*. Ljubljana: NUK.
- GLONAR, JOŽA, 1928: Japelj Jurij. V: Izidor Cankar (ur.): *Slovenski biografski leksikon*. Zv. 3. Ljubljana: Zadržna gospodarska banka. Str. 382–385.
- GOLZ, JOCHEN, 2007: Brief. V: Klaus Weimar (ur.): *Reallexikon der Deutschen Literaturwissenschaft*. I. Berlin in New York: W. de Gruyter. Str. 251–257.
- GOODMAN, DENA, 1989: Enlightenment Salons: The Convergence of Female and Philosophic Ambition. *Eighteenth-Century Studies* 22, št. 3, str. 329–350.
- GOODMAN, DENA, 1992: Public Sphere and Private Life: Toward a Synthesis of Current Historiographical Approaches to the Old Regime. *History and Theory* 31, št. 1, str. 1–20.
- GOODMAN, DENA, 1994: *The Republic of Letters: A Cultural History of the French Enlightenment*. Ithaca: Cornell University Press.
- GRAFENAUER, BOGO, 1974: *Zgodovina slovenskega naroda. V. zvezek: Začetki slovenskega narodnega prebujenja v obdobju manufakturne in začetkov industrijske proizvodnje ter razkroja fevdalnih organizacijskih oblik med sredo XVIII. in sredo XIX. stoletja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

- GRAFENAUER, BOGO (ur.), 1981: Anton Tomaž Linhart: *Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije*. Prev. Marjeta Šašel Kos, Alfonz Gspan in Nada Gspan Prašelj. Ljubljana: Slovenska matica.
- GRAFENAUER, IVAN, 1973: *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*. Celje: Mohorjeva družba. (Znanstvena knjižnica, Nova serija, 1).
- GRČEVIĆ, MARIO, 2009: Jernej Kopitar kao strateg Karadžićeve književnojezične reforme. *Filologija* 53, str. 1–53.
- GRDINA, IGOR, 1999: *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*. Maribor: Obzorja.
- GRDINA, IGOR, 2004: Raziskovanje in bibliografija Brižinskih spomenikov: Oris raziskav. V: Darko Dolinar in Jože Faganel (ur.): *Brižinski spomeniki/Monumenta Frisingensia: Znanstvenokritična izdaja*. 3. izdaja. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. Str. 154–161.
- GRENZMANN, WILHELM, 1958: Brief. V: Werner Kohlschmidt in Wolfgang Mohr (ur.): *Reallexikon der Deutschen Literaturgeschichte*. I. 2. izdaja. Berlin: W. de Gruyter. Str. 186–193.
- GRUDEN, JOSIP, 1911: Spomini na Francoze. *Zbornik [Matiče Slovenske]* XIII, str. 1–28.
- GSPAN, ALFONZ, 1950: Opombe. V: Alfonz Gspan (ur.) 1950, str. 453–575.
- GSPAN, ALFONZ (ur.), 1950: Anton Tomaž Linhart: *Zbrano delo*. I. Ljubljana: DZS. (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev).
- GSPAN, ALFONZ, 1956: Razsvetljenstvo. V: Lino Legiša (ur.): *Zgodovina slovenskega slovstva, I: Do začetkov romantike*. Ljubljana: Slovenska matica. Str. 327–440.
- GSPAN, ALFONZ, 1966: Pisma A. T. Linharta gornjeljužiškemu preroditelju dr. Karlu Gottlobu Antonu. *Dokumenti slovenskega gledališkega muzeja* 8–9, str. 133–166.
- GSPAN, ALFONZ, 1967: Anton Tomaž Linhart: Njegova doba, življenje in delo. V: Alfonz Gspan (ur.): Anton Tomaž Linhart: *Ta veseli dan ali Matiček se ženi*. Maribor: Obzorja. (Iz slovenske kulturne zakladnice, 2). Str. 179–304.
- GSPAN, ALFONZ, 1969: Tri nova Zoisova slovenska pesemska besedila. *Slavistična revija* 18, št. 2, str. 119–181.
- GSPAN, ALFONZ, 1971: Suppantschitsch (Suppanzhizh, Zupančič), Janez Anton. V: Alfonz Gspan (ur.): *Slovenski biografski leksikon*. Zv. 11. Ljubljana: SAZU. Str. 549–553.
- GUILLÉN, CLAUDIO, 1986: Notes toward the Study of the Renaissance Letter. V: Barbara Kiefer Lewalski (ur.): *Renaissance Genres: Essays on Theory, History, and Interpretation*. Cambridge in London: Harvard University Press. Str. 70–101.
- GUILLÉN, CLAUDIO, 1994: On the Edge of Literariness: The Writing of Letters. *Comparative Literature Studies* 31, št. 1, str. 1–24.

- HAAAS, ARTUR G., 1958: Kaiser Franz, Metternich und die Stellung Illyriens. *Mitteilungen des Österreichisches Staatsarchivs* 11, str. 373–398.
- HAAAS, ARTUR G., 1963: *Metternich, Reorganisation and Nationality 1813–1818: A Story of Foresight and Frustration in the Rebuilding of the Austrian Empire*. Wiesbaden: Franz Steiner.
- HABERMAS, JÜRGEN, 1989: *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge: The MIT Press.
- HAFNER, STANISLAV, 1995: Bartholomäus (Jernej) Kopitar in der Wiener Romantik. V: Lukan (ur.) 1995, str. 9–28.
- HAFNER, STANISLAV, 1996: Jernej Kopitar kot avstroslavist. V: Toporišič (ur.) 1996, str. 23–34.
- HAHN, KARL-HEINZ (ur.), 1977–88: Johann Gottfried Herder: *Briefe: Gesamtausgabe 1763–1803*. 9 zv. Weimar: Böhlau.
- HALLERSTEIN, AVGUŠTIN, 1781: *Epistolae anecdotae r. p. Augustini ex Comitibus Hallerstein ex China scriptae*. V: György Pray: *Imposturae CCXVIII. in dissertatione r. p. Benedicti Cetto de sinensium imposturis detectae et convulsae*. Budae: typis Regiae Universitatis. Str. I–LV.
- HANNICK, CHRISTIAN, 2004: Die Institutiones linguae slavicae von Dobrovský und seine sprachgeschichtlichen Auffassungen. V: Vavřínek, Gladkova in Skwarska (ur.) 2004, str. 243–260.
- HASSELBERG, YLVA, 1999: Letters, Social Networks and the Embedded Economy in Sweden: Some Remarks on the Swedish Bourgeoisie, 1800–1850. V: Earle (ur.) 1999, str. 95–107.
- HILLARD, GUSTAV, 1969: Vom Wandel und Verfall des Briefes. *Mercur* 23, str. 342–351.
- HLAVAČKA, MILAN, 2004: Josef Dobrovský a jeho doba aneb proměny doby a Dobrovského limity. V: Vavřínek, Gladkova in Skwarska (ur.) 2004, str. 22–31.
- HOBBSBAWM, ERIC, 1968: *Obdobje revolucije*. Prev. Mirko Avsenak. Ljubljana: DZS. (Kultura in zgodovina).
- HOBBSBAWM, ERIC, 2007: *Nacije in nacionalizem po letu 1780: Program, mit in resničnost*. Prev. Katarina Rotar. Ljubljana: /*cf. (Rdeča zbirka).
- HODKINSON, OWEN, 2007: Better than Speech: Some Advantages of the Letter in the Second Sophistic. V: Morello in Morrison (ur.) 2007, str. 283–300.
- HOFFER, STANLEY E., 2007: Cicero's "Stomach": Political Indignation and the Use of Repeated Allusive Expressions in Cicero's Correspondence. V: Morello in Morrison (ur.) 2007, str. 87–106.
- HORVAT, VLADIMIR, 1996: Jernej Kopitar i zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac. V: Toporišič (ur.) 1996, str. 513–521.

- HÖSLER, JOACHIM, 2006: *Von Krain zu Slowenien: Die Anfänge der nationalen Differenzierungsprozesse in Krain und der Untersteiermark von der Aufklärung bis zur Revolution: 1768 bis 1848*. München: R. Oldenbourg. (Südosteuropäische Arbeiten, 126).
- HOWLAND, JOHN W., 1991: *The Letter Form and the French Enlightenment: The Epistolary Paradox*. New York: Peter Lang. (American University Studies, II, 126).
- HUTCHINSON, GREGORY, 2007: Down among the Documents: Criticism and Papyrus Letters. V: Morello in Morrison (ur.) 2007, str. 17–36.
- HÜTTL-HUBERT, EVA-MARIA, 1995: Bartholomäus Kopitar und die Wiener Hofbibliothek. V: Lukan (ur.) 1995, str. 153–219.
- INWOOD, BRAD, 2007: The Importance of Form in Seneca's Philosophical Letters. V: Morello in Morrison (ur.) 2007, str. 133–148.
- ISRAEL, JONATHAN I., 2001: *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity: 1650-1750*. Oxford in New York: Oxford University Press.
- JAGIĆ, VATROSLAV, 1885: *Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar (1808–1828)*. Berlin: Weidmann.
- JAGIĆ, VATROSLAV, 1897: *Neue Briefe von Dobrowsky, Kopitar und anderen Süd- und Westslaven*. Berlin: Weidmann.
- JAKOPIN, FRANC, 1981: Kopitar in slovanska filologija. V: Boris Paternu (ur.): *Obdobje romantike v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. (Obdobja, 2). Str. 371–387.
- JOST, FRANÇOIS, 1966: Le roman épistolaire et la technique narrative au XVIIIe siècle. *Comparative Literature Studies* III, št. 4, str. 397–427.
- JUVAN, MARKO, 2004: Literary Self-Referentiality and the Formation of the National Literary Canon: The Topoi of Parnassus and Elysium in the Slovene Poetry of the 18th and 19th Centuries. *Neobelicon* XXXI, št. 1, str. 113–123.
- JUVAN, MARKO, 2006: *Literarna veda v rekonstrukciji: Uvod v sodobni študij literature*. Ljubljana: Literatura. (Novi pristopi).
- KACIN, MARIJA, 2001: *Žiga Zois in italijanska kultura*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- KACIN, MARIJA, 2009: *Žiga Zois in italijansko gledališče* (tipkopis, pripravljen za objavo).
- KASTELIC, JOŽE, 1964: Slike ob razstavi. V: Reisp in Zelinkova (ur.) 1964, str. 15–21.
- KAUFFMAN, LINDA S., 1992: *Special Delivery: Epistolary Modes in Modern Fiction*. Chicago in London: The University of Chicago Press.
- KAUFMANN, VINCENT, 1986: Relations épistolaires: De Flaubert à Artaud. *Poétique* 68, str. 387–404.

- KERN, ELEONORA, 1932: Kopitar Jernej. V: Franc Ksaver Lukman (ur.): *Slovenski biografski leksikon*. Zv. 4. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. Str. 496–513.
- KIDRIČ, FRANCE, 1926a: Erberg Jožef Kalasanc. V: Izidor Cankar (ur.): *Slovenski biografski leksikon*. Zv. 2. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. Str. 162–166.
- KIDRIČ, FRANCE, 1926b: Herberstein Karel Janez. V: Izidor Cankar (ur.): *Slovenski biografski leksikon*. Zv. 2. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. Str. 303–313.
- KIDRIČ, FRANCE, 1929–38: *Zgodovina slovenskega slovstva: Od začetkov do Zoisove smrti: Razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature*. Ljubljana: Slovenska matica.
- KIDRIČ, FRANCE, 1930: *Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe*. Ljubljana: Znanstveno društvo v Ljubljani. (Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani, 7).
- KIDRIČ, FRANCE, 1933: Marmont Auguste-Frédéric-Louis Viesse de, duc de Raguse. V: Franc Ksaver Lukman (ur.): *Slovenski biografski leksikon*. Zv. 5. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. Str. 50–56.
- KIDRIČ, FRANCE, 1934: *Korespondenca Janeza Nepomuka Primca 1808–1813*. Ljubljana: Znanstveno društvo v Ljubljani. (Korespondence pomembnih Slovencev, 1).
- KIDRIČ, FRANCE, 1939: *Zoisova korespondenca 1808–1809*. Ljubljana: AZU. (Korespondence pomembnih Slovencev, 1).
- KIDRIČ, FRANCE, 1941: *Zoisova korespondenca 1809–1810*. Ljubljana: AZU. (Korespondence pomembnih Slovencev, 2).
- KIDRIČ, FRANCE, 1949: Pohlin, Marko. V: France Kidrič (ur.): *Slovenski biografski leksikon*. Zv. 7. Ljubljana: SAZU. Str. 417–425.
- KLIMA, SLAVA (ur.), 1975: Joseph Spence: *Letters from the Grand Tour*. Montreal in London: McGill - Queen's University Press.
- KOPITAR, JERNEJ, 1808: *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach: Wilhelm Heinrich Korn.
- KOPITAR, JERNEJ, 1973: Avtobiografija. Prev. Janko Moder. V: Janko Kos (ur.): Jernej Kopitar in Matija Čop: *Izbrano delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga. (Naša beseda). Str. 67–86.
- KORUZA, JOŽE, 1970: Valentin Vodnik. V: Jože Koruza (ur.): Valentin Vodnik: *Izbrano delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga. (Kondor, 116). Str. 107–142.
- KORUZA, JOŽE, 1972–73: O zapisanih primerih uradne slovenščine iz 16., 17. in 18. stoletja. *Jezik in slovstvo* 18, št. 6–8, str. 193–200, 244–254.
- KORUZA, JOŽE, 1979: Konstituiranje slovenske posvetne književnosti in njenih žanrov. V: Paternu (ur.) 1979, str. 7–25.
- KOS, JANEZ IN EMA UMEK (ur.), 1971: *Slovenščina v dokumentih skozi stoletja*. Ljubljana: Arhiv Slovenije. (Katalogi, 1).

- KOS, JANKO, 1973: Vodnikov Vršac in opisna poezija narave. *Slavistična revija* 21, št. 4, str. 389–412.
- KOS, JANKO, 1979a: Meditacija o kritiku. V: Janko Kos (ur.): *Sodobni slovenski esej*. Ljubljana: Mladinska knjiga. (Beseda sodobnih jugoslovanskih pisateljev). Str. 413–426.
- KOS, JANKO, 1979b: Tipološke značilnosti slovenskega razsvetljenstva v evropskem kontekstu. V: Paternu (ur.) 1979, str. 27–36.
- KOS, JANKO (ur.), 1983: Matija Čop: *Pisma in spisi*. Prev. Janko Moder. Ljubljana: Mladinska knjiga. (Kondor, 206).
- KOS, JANKO, 1986: *Razsvetljenje*. Ljubljana: DZS. (Literarni leksikon, 28).
- KOS, JANKO, 1987: *Primerjalna zgodovina slovenske literature*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- KOS, JANKO, 1988a: Opombe. V: Kos (ur.) 1988, str. 361–503.
- KOS, JANKO, 1988b: Valentin Vodnik kot nacionalnopolitični pesnik slovenskega razsvetljenstva. *Slavistična revija* 36, št. 1, str. 13–32.
- KOS, JANKO (ur.), 1988: Valentin Vodnik: *Zbrano delo*. Ljubljana 1988: DZS. (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev).
- KOS, JANKO, 1990: *Valentin Vodnik*. Ljubljana: Partizanska knjiga. (Znameniti Slovenci).
- KOS, JANKO, 1996: *Dubovna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica.
- KOS, JANKO, 2007: Zgodnja dela Antona Tomaža Linharta. *Slavistična revija* 55, št. 3, str. 447–461.
- KOS, JANKO IN JOŽE TOPORIŠIČ, 1986: Vodnik Valentin. V: Jože Munda (ur.): *Slovenski biografski leksikon*. Zv. 14. Ljubljana: SAZU. Str. 509–528.
- KOVAČIČ, FRANC, 1895: Josip Dobrovský, slavni učenjak češki. *Dom in svet* VIII, str. 65–68, 98–100, 129–132.
- KRALJ, FRANC, 1991: Versko in cerkveno življenje v dobi dozorevanja slovenskega naroda (zgodovinski oris). V: Metod Benedik (ur.): *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*. Celje: Mohorjeva družba. Str. 173–194.
- KRALJ, LADO, 2001: Ob prebiranju pisem, ki niso namenjena nam. V: Lado Kralj (ur.): Slavko Grum: *Pisma Joži*. Maribor: Obzorja. (Iz slovenske kulturne zakladnice). Str. 171–189.
- KRAŠOVEC, JOŽE (ur.), 1996: *Sveto pismo Stare in Nove zaveze: Slovenski standardni prevod iz izvornih jezikov*. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije.
- KRUCKEBERG JR., ROBERT DALE, 2001: *Dr. Richard Price, the Marquis de Condorcet, and the Political Culture of Friendship in the Late Enlightenment* (tipkopis doktorske disertacije). University of North Texas.
- LANDRY, DONNA, 2000: *Love Me, Love My Turkey Book: Letters and Turkish*

- Travelogues in Early Modern England. V: Gilroy in Verhoeven (ur.) 2000, str. 51–73.
- LEERSSEN, JOEP, 2006a: *National Thought in Europe: A Cultural History*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- LEERSSEN, JOEP, 2006b: Nationalism and the Cultivation of Culture. *Nations and Nationalism* 12, št. 4, str. 559–578.
- LENČEK, RADO L., 1996a: Kopitarjevo razumevanje zgodovinskih silnic razvoja slovanskih pisanih jezikov. V: Toporišič (ur.) 1996, str. 11–22.
- LENČEK, RADO L., 1996b: *Izbrane razprave in eseji*. Ur. Marta Pirnat Greenberg, prev. Rastislav Šuštaršič in Marta Pirnat Greenberg. Ljubljana: Slovenska matica.
- LENČEK, RADO L., 1996c: Kopitarjev prispevek k razvoju slovanske filologije. V: Lenček 1996b, str. 53–69.
- LENČEK, RADO L., 1996d: Kopitarjeva slovanska verzija modela grških narečij. V: Lenček 1996b, str. 70–82.
- LENČEK, RADO L., 1996e: Razsvetljensko zanimanje za jezike in narodni preporod južnih Slovanov. V: Lenček 1996b, str. 83–102.
- LOGAR, JANEZ, 1932: Kumerdej Blaž. V: Franc Ksaver Lukman (ur.): *Slovenski biografski leksikon*. Zv. 4. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. Str. 583–587.
- LOSOSKY, MICHAEL, 2001: *Enlightenment and Action from Descartes to Kant: Passionate Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LOWRIE, MICHÈLE, 1997: Spleen and the Monumentum: Memory in Horace and Baudelaire. *Comparative Literature* 49, št. 1, str. 42–58.
- LUKAN, WALTER, 1995: Kopitars Privatbibliothek. V: Lukan (ur.) 1995, str. 221–337.
- LUKAN, WALTER (ur.), 1995: *Bartholomäus (Jernej) Kopitar: Neue Studien und Materialien anlässlich seines 150. Todestage*. Wien, Köln in Weimar: Böhlau. (Osthefte, Sonderband, II).
- MACLEAN, GERALD, 2000: Re-Siting the Subject. V: Gilroy in Verhoeven (ur.) 2000, str. 176–197.
- MAL, JOSIP, 1928: *Zgodovina slovenskega naroda*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- MALCOLM, NOEL (ur.), 1997: *The Correspondence of Thomas Hobbes, II: 1660–1679*. Oxford: Oxford University Press.
- MARN, JOSIP (ur.), 1880: *Kopitarjeva spomenica*. Ljubljana: Matica Slovenska.
- MATL, JOSEF, 1964: *Europa und die Slaven*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- MAURER, MICHAEL, 2001: Briefe/Korrespondenz. V: Werner Schneiders (ur.): *Lexikon der Aufklärung: Deutschland und Europa*. München: Beck. Str. 69–70.

- MELIK, VASILIJ, 1979: Zgodovinske osnove začetkov slovenskega narodnega gibanja. V: Paternu (ur.) 1979, str. 421–429.
- MELIK, VASILIJ, 1986: Ilirske province v slovenski zgodovini. *Zgodovinski časopis* 40, št. 4, str. 423–429.
- MERCHIERS, INGRID, 2007: *Cultural Nationalism in the South Slav Habsburg Lands in the Early Nineteenth Century: The Scholarly Network of Jernej Kopitar (1780–1844)*. München: O. Sagner. (Slavistische Beiträge, 455).
- MERKU, PAVLE, 1980: *Slovenska plemiška pisma družin Marenzi - Coraduzzi*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- METELKO, FRANC, 1825: *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen*. Laibach: Leopold Eger.
- MILLER, RAYMOND, 2008: Rehabilitating Kopitar: A Review Essay of Ingrid Merchiers: Cultural Nationalism in the South Slav Habsburg Lands in the Early Nineteenth Century: The Scholarly Network of Jernej Kopitar (1780–1844). *Slovene Studies* 30, št. 2, str. 291–308.
- MILLER, RAYMOND, 2010: Pan-Slavism, Germanocentrism and Russian Particularism: »Über die russische Sprache«, Laibacher Wochenblatt, 1804 (tipkopis, pripravljen za objavo).
- MORELLO, RUTH IN ANDREW MORRISON (ur.), 2007: *Ancient Letters: Classical and Late Antique Epistolography*. Oxford in New York: Oxford University Press.
- MORRISON, ANDREW, 2007: Didacticism and Epistolarity in Horace's Epistles I. V: Morello in Morrison (ur.) 2007, str. 107–131.
- MORRISON, HEATHER, 2005: *Pursuing Enlightenment in Vienna, 1781-1790* (tipkopis doktorske disertacije). Louisiana State University.
- MÜLLER, WOLFGANG G., 1985: Der Brief. V: Klaus Weissenberger (ur.): *Prosa-kunst ohne Erzählen: Die Gattungen der nicht-fiktionalen Kunstprosa*. Tübingen: M. Niemeyer. Str. 67–87.
- NAHTIGAL, RAJKO, 1944: *Jerneja Kopitarja spisov II. del: Srednja doba, Doba sodelovanja v »Jahrbücher der Literatur«, 1818–1834: I. knjiga, 1818–1824*. Ljubljana: AZU.
- NEWERKLA, STEFAN MICHAEL, 2004: Josef Valentin Zlobický im Kreise seiner Vorgänger und Zeitgenossen. V: Vintř in Pleskalová (ur.) 2004, str. 137–158.
- NICKISCH, REINHARD M. G., 1991: *Brief*. Stuttgart: Metzler. (Sammlung Metzler, 260).
- NÜBLER, NORBERT, 1996: Einiges über Jernej Kopitar und Josef Dobrovský. V: Toporišič (ur.) 1996, str. 463–471.
- OGRIN, MATIJA (ur.), 2009: Oče Romuald Štandreški: *Škofjeloški pasijon*. Celje, Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba.

- OREL, IRENA, 1996: Kopitar in slovarstvo slovenskega jezika. V: Toporišič (ur.) 1996, str. 139–153.
- OREL, IRENA, 2003: Josef Dobrovský in slovenski slovnicařji – vzporednosti in različnosti v oblikoslovnih prikazih. *Slavistična revija* 51, posebna št. (Zbornik referatov za trinajsti mednarodni slavistični kongres), str. 351–373.
- OSOLNIK, VLADIMIR, 1996: Jernej Kopitar v srbski kulturni zgodovini: O odmevih Kopitarjevega dela med Južnimi Slovani. V: Toporišič (ur.) 1996, str. 139–153.
- OSOLNIK, VLADIMIR, 1997: Dositej Obradović pri Slovencih. V: Breda Pogorelec (ur.): *Jezikoslovne in literarnovedne raziskave*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. Str. 269–276.
- PATERNU, BORIS (ur.), 1979: *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. (Obdobja, 1).
- PETRBOK, VÁCLAV, 2004: Der Beitrag der Bohemisten in Wien und Wiener Neustadt zur tschechischen Literaturgeschichte, Bibliographie und Bücherkunde in den Jahren 1770–1810. V: Vintř in Pleskalová (ur.) 2004, str. 183–207.
- PETRUZZI, PETER, 1859: Vodnik und seine Zeit. V: Costa (ur.) 1859, str. 7–14.
- PETTENEK, EDUARD GASTON VON, 1879: *Ludwig und Karl Grafen und Herren von Zinzendorf, Minister unter Maria Theresia, Josef II., Leopold II. und Franz I.: Ihre Selbstbiographien nebst einer kurzen Geschichte des Hauses Zinzendorf*. Wien: Wilhelm Braumüller.
- PIVEC STELE, MELITA, 1964: Gospodarski položaj Ilirskih provinc. V: Reisp in Zelinkova (ur.) 1964, str. 65–77.
- PIVEC STELE, MELITA, 1986: Wilde Franz Xaver. V: Jože Munda (ur.): *Slovenski biografski leksikon*. Zv. 14. Ljubljana: SAZU. Str. 696–697.
- POGAČNIK, JOŽE, 1969: *Zgodovina slovenskega slovstva, II: Klasicizem in predromantika*. Maribor: Obzorja.
- POGAČNIK, JOŽE, 1977: *Jernej Kopitar*. Ljubljana: Partizanska knjiga. (Znameniti Slovenci).
- POGAČNIK, JOŽE, 1978: *Bartholomäus Kopitar: Leben und Werk*. München: R. Trofenik. (Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen, 15).
- POGORELEC, Breda, 1982: Predgovor. V: Vladimir Kološa, Peter Ribnikar in Ema Umek (ur.): *Iz roda v rod: Pričevanja o slovenskem jeziku*. Ljubljana: Arhiv Slovenije. (Katalogi, 5).
- POGORELEC, Breda, 1995: Poglavlja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika. V: Martina Orožen (ur.): *XXXI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. Str. 279–295.
- POHLIN, MARKO, 1781: *Tu malu besediše treh jesikov, Das ist: das kleine Wörterbuch*

- in dreyen Sprachen, Quod est: parvum dictionarium trilingue.* Laibach: Johann Friedrich Eger.
- POLEC, JANKO, 1925: *Kraljestvo Ilirija: Prispevek k zgodovini razvoja javnega prava v slovenskih deželah.* I. Ljubljana: Zvezna tiskarna in knjigarna.
- PREINFALK, MIHA, 2003: Genealoška podoba rodbine Zois od 18. do 20. stoletja. *Kronika* 51, št. 1, str. 27–50.
- PREINFALK, MIHA, 2004: »To in nič drugega je volja gospode«: Nekaj utrinkov iz vsakdanjega življenja na Brdu v drugi polovici 18. stoletja. *Kronika* 52, št. 2, str. 151–156.
- PRIJATELJ, IVAN, 1911: Slovenščina pod Napoleonom. *Veda* I, str. 27–42, 125–137, 223–237, 320–336, 417–435, 584–600.
- PRIJATELJ, IVAN, 1924: Nekaj Vodnikovih pisem Kopitarju. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* IV, str. 147–167.
- PRIJATELJ, IVAN, 1926: Korespondenca med Vodnikom in Kopitarjem. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* V, str. 121–143.
- PRIJATELJ, IVAN, 1935: *Duševni profili slovenskih preporoditeljev.* Ljubljana.
- RAJHMAN, JOŽE, 1986: *Pisma Primoža Trubarja.* Ljubljana: SAZU. (Korespondence pomembnih Slovencev, 7).
- RAJHMAN, JOŽE, 1997: *Pisma slovenskih protestantov.* Ljubljana: SAZU. (Korespondence pomembnih Slovencev, 11).
- REES, ROGER, 2007: Letters of Recommendation and Rhetoric of Praise. V: Morrello in Morrison (ur.) 2007, str. 149–168.
- REICHEL, WALTER, 2004: Josef Valentin Zlobický – erster Professor für böhmische Sprache und Literatur: Leben, Wirken und Verdienste vor dem Hintergrund der Aufklärung. V: VINTR in Pleskalová (ur.) 2004, str. 115–136.
- REISP, BRANKO, 1987: *Korespondenca Janeza Vajkarda Valvasorja z Royal Society.* Ljubljana: SAZU. (Korespondence pomembnih Slovencev, 8).
- REISP, BRANKO IN DARINKA ZELINKOVA (ur.), 1964: *Napoleonove Ilirske province.* Ljubljana: Narodni muzej.
- REYNOLDS, SUSAN HELEN, 2004: »... Humboldt hat sich in unsere slavische Sprachen geworfen«: Dobrovský, Wilhelm von Humboldt and Goethe. V: Vavřínek, Gladkova in Skwarska (ur.) 2004, str. 96–102.
- RICHTER, FRANČ KSAVER, 1820: *Sigmund Zois, Freyherr v. Edelstein.* [Laibach]: J. Sassenberg.
- ROUSSET, JEAN, 1962: Un forme littéraire: Le roman par lettres. V: Jean Rousset: *Forme et signification.* Paris: Corti. Str. 66–103.
- RUBEIS, BERNARDO MARIA DE, 1740: *Monumenta Ecclesiae Aquileiensis commentario historico-chronologico-critico illustrata.* Argentinae: [Pasquali].

- RUMPLER, HELMUT, 1997: *Eine Chance für Mitteleuropa: Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie*. Wien: Ueberreuter. (Österreichische Geschichte 1804–1914).
- RUPEL, MIRKO, 1954: Prispevki k protireformacijski dobi. *Slavistična revija* 5–7, str. 178–194.
- SCHIVIZ, LUDWIG, 1905: *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*. Görz: Goriška Tiskarna.
- SCHNEIDER, GARY, 2001: *The Culture of Epistolarity, Letters and Letter Writing in Early Modern England, 1500–1700* (tipkopis doktorske disertacije). Wayne State University, Detroit.
- SCHNEIDERS, WERNER, 2005: *Das Zeitalter der Aufklärung*. 3. izdaja. München: Beck.
- SCHWEIKLE, GÜNTHER IN IRMGARD SCHWEIKLE (ur.), 1990: *Metzler Literatur Lexikon*. 2. izdaja. Stuttgart: Metzler.
- SERNA, PIERRE, 2004: Der Adlige. V: Vovelle (ur.) 2004, str. 42–97.
- SIMONITI, PRIMOŽ, 1979: *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- SKED, ALAN, 2008: *Metternich and Austria: An Evaluation*. New York: Palgrave Macmillan.
- SLODNJAK, ANTON, 1968: *Zgodovina slovenskega slovstva*. I. Celovec: Založniška in tržaška družba Drava.
- SLODNJAK, ANTON, 1975: *Obrazi in dela slovenskega slovstva*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SLODNJAK, ANTON, 1986: *Pisma Matija Čopa, 2: Literatura Slovencev*. Ljubljana: SAZU. (Korespondence pomembnih Slovencev, 6/II).
- SMITH, AMY ELIZABETH, 1998: *Private Letters, Public Narratives: Epistolary Travel Writing in Eighteenth-Century Britain* (tipkopis doktorske disertacije). The Pennsylvania State University.
- SNOJ, ANDREJ IN MILENA URŠIČ, 1960: Ravnikar Matevž. V: Alfonz Gspan (ur.): *Slovenski biografski leksikon*. Zv. 9. Ljubljana: SAZU. Str. 46–48.
- STABEJ, JOŽE (prev.), 2003: Marko Pohlin: Kraynska grammatika. V: Faganel (ur.) 2003, str. 201–315.
- STABEJ, MARKO, 1998: Slovenski pesniški jezik z vidika jezikovnega načrtovanja do l. 1848. *Slavistična revija* 46, št. 3, str. 207–233.
- STEEDMAN, CAROLYN, 1999: A Woman Writing a Letter. V: Earle (ur.) 1999, str. 111–133.
- STEFAN, KONRAD, 1907: Geschichte der Entstehung und Verwaltung der k. k. Studien-Bibliothek in Laibach. *Mitteilungen des Musealvereines für Krain* 20, str. 1–116.

- STRUPPI, VINCENC, 1781: *Auf Herrn Tobias Grubers Briefe hydrographischen und physikalischen Inhalts aus Krain patriotische Nota*. Laybach: Johann Friedrich Eger.
- SUHADOLNIK, STANE, 1991: Zupan (Suppan, Župan) Jakob. V: Jože Munda (ur.): *Slovenski biografski leksikon*. Zv. 15. Ljubljana: SAZU. Str. 870–873.
- SVETINA, PETER, 2007: *Kitične oblike v starejši slovenski posvetni poeziji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. (Studia litteraria).
- ŠAŠEL KOS, MARJETA, 2007: Valentin Vodnik and Roman Antiquities in the Time of Napoleon. V: Maurizio Buora in Arnaldo Marcone (ur.): *La ricerca antiquaria nell'Italia nordorientale dalla Repubblica Veneta all'Unità*. Trieste: Editreg. (Antichità Altoadriatiche, 64). Str. 405–430.
- ŠIDAK, JAROSLAV, 1964: Odjenci francoske revolucije i vladanje Napoleona I. u hrvatskim zemljama. V: Reisp in Zelinkova (ur.) 1964, str. 37–45.
- ŠKERLJ, STANKO, 1973: *Italijansko gledališče v Ljubljani v preteklih stoletjih*. Ljubljana: SAZU.
- ŠLEBINGER, JANKO, 1904: Dobrovský in Slovenci. *Izvestje c. kr. II. državne gimnazije v Ljubljani o šolskem letu 1903/1904*, str. 5–10.
- ŠUMRADA, JANEZ, 1987: Doslej neznano pismo Žige Zoisa iz leta 1813 in njegov odnos do francoske vladavine v Ilirskih provincah. *Kronika* 35, str. 9–12.
- ŠUMRADA, JANEZ, 1992: *Nekateri temeljni problemi Ilirskih provinc* (tipkopis doktorske disertacije). Univerza v Ljubljani.
- ŠUMRADA, JANEZ, 2000: Hacquet, Žiga Zois in francoski naravoslovec Picot de La Peyrouse. *Scopolia* 44, str. 1–34.
- ŠUMRADA, JANEZ, 2001: Žiga Zois in Déodat de Dolomieu. *Kronika* 49, št. 1–2, str. 65–72.
- ŠUMRADA, JANEZ, 2002: Janez Nepomuk Primic in ustanovitev stolice za slovenski jezik na liceju v Gradcu 1811. *Slavistična revija* 50, str. 51–60.
- ŠUMRADA, JANEZ, 2007: Poglavitne poteze napoleonske politike v Ilirskih provincah. *Zgodovinski časopis* 61, št. 1–2, str. 75–84.
- TANCIK, FERDINAND, 1964: Vojne operacije francoskih in avstrijskih oboroženih sil na slovenskem ozemlju in v sosednjih deželah. V: Reisp in Zelinkova (ur.) 1964, str. 47–63.
- TELTSCHER, KATE, 1999: The Sentimental Ambassador: The Letters of George Bogle from Bengal, Bhutan and Tibet, 1770–1781. V: Earle (ur.) 1999, str. 79–94.
- TINJANOV, JURIJ, 1984: Literarno dejstvo. V: Aleksander Skaza (ur.): *Ruski formalisti: Izbor teoretičnih besedil*. Prev. Drago Bajt in Frane Jerman. Ljubljana: Mladinska knjiga. Str. 91–108.
- TODOROV, TZVETAN, 1967: *Littérature et signification*. Paris: Larousse. (Langue et langage).

- TOPORIŠIČ, JOŽE (ur.), 1995: Jernej Kopitar: *Glagolita Clozianus/Cločev glagolit.* Prev. Martin Benedik. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- TOPORIŠIČ, JOŽE, 1996: Kopitarjev slovanski svet v Slovnici 1808/1809. V: Toporišič (ur.) 1996, str. 1–9.
- TOPORIŠIČ, JOŽE (ur.), 1996: *Kopitarjev zbornik.* Ljubljana: Filozofska fakulteta. (Obdobja, 15).
- TOYNBEE, HELEN (ur.), 1903–25: *The Letters of Horace Walpole, Fourth Earl of Orford.* 16 zv. Oxford: Clarendon Press.
- TRÄGER, CLAUS IN ANNELIESE KLINGENBERG, 1986: Brief. V: Claus Träger (ur.): *Wörterbuch der Literaturwissenschaft.* Leipzig: Bibliographisches Institut. Str. 76–78.
- TRAMPUS, ANTONIO, 1993: All'orizzonte degli Slavi del sud: Sigismondo Zois e Karl von Zinzendorf. *Münchnr Zeitschrift für Balkankunde* 9, str. 45–52.
- UMEK, EMA, 1991: *Erbergi in dolski arhiv.* I. Ljubljana: Arhiv Slovenije. (Inventarji, Graščinski arhivi, 5).
- URŠIČ, MILENA, 1958: Kopitarjeva prizadevanja za mesto na dunajski dvorni knjižnici in njegova pisma baronu Erbergu: Prinesek h Kopitarjevemu življenjepisju. V: Ivan Grafenauer (ur.): *Razprave II. razreda SAZU.* III. Ljubljana: SAZU. Str. 189–229.
- URŠIČ, MILENA, 1975: *Jožef Kalasanc Erberg in njegov poskus osnutka za literarno zgodovino Kranjske.* Ljubljana: SAZU.
- VALENCIČ, VLADO, ERNEST FANINGER IN NADA GSPAN PRAŠELJ, 1991: Zois Žiga (Sigismundus) pl. Edelstein. V: Jože Munda (ur.): *Slovenski biografski leksikon.* Zv. 15. Ljubljana: SAZU. Str. 832–846.
- VAVŘÍNEK, VLADIMÍR, HANA GLADKOVA IN KAROLÍNA SKWARSKA (ur.), 2004: *Josef Dobrovský: Fundator studiorum slavitorum.* Praha: Slovanský ústav AV ČR.
- VERBIČ, MARIJA, 1980: *Deželnozbornski spisi kranjskih stanov, I: 1499–1515.* Ljubljana: Arhiv Slovenije.
- VERBIČ, MARIJA, 1986: *Deželnozbornski spisi kranjskih stanov, II: 1516–1519.* Ljubljana: Arhiv Slovenije.
- VIDIĆ, FRAN, 1908: V. Vodnik und die nachillyrische Periode in Krain. V: *Jagić-Festschrift/Zbornik u slavu Vatroslava Jagića.* Berlin: Weidmann. Str. 630–635.
- VIDMAR, LUKA (prev.), 2003: Marko Pohlin: Bibliotheca Carnioliae. V: Faganel (ur.) 2003, str. 433–584.
- VIDMAR, LUKA (ur.), 2004: *Korespondenca Žige Zoisa.* Izdaja 1.0. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. (Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva). <http://nl.ijs.si/e-zrc/zois/MP.html>
- VIDMAR, LUKA, 2005: Elektronska izdaja dela korespondence Žige Zoisa. V:

- Matija Ogrin (ur.): *Znanstvene izdaje in elektronski medij*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. (Studia litteraria). Str. 83–90.
- VIDMAR, LUKA, 2006a: »Et in politicis propheta«: Politični komentarji v korespondenci med Žigo Zoisom in Jernejem Kopitarjem. *Slavistična revija* 54, št. 4, str. 753–775.
- VIDMAR, LUKA, 2006b: Omembe Josefa Dobrovskega v korespondenci med Žigo Zoisom in Jernejem Kopitarjem v letih 1810–1818. *Slavica litteraria* X, št. 9, str. 217–231.
- VIDMAR, LUKA, 2006c: Podoba protestantske književnosti v starejših pregledih slovstva na Slovenskem: Od Trubarjevega Registra slovenskih knjig do Čopove Literature Slovencev. *Slavistična revija* 54, št. 1, str. 11–32.
- VIDMAR, LUKA, 2008a: »Ad usum publicum destinata«: O javnem značaju Seme-niške knjižnice v Ljubljani. *Zgodovinski časopis* 62, št. 1–2, str. 187–202.
- VIDMAR, LUKA, 2008b: Zois in Horacij. V: Rafko Valenčič, Slavko Kranjc in Jože Faganel (ur.): *Liturgia – theologia prima: Zbornik ob osemdesetletnici profesorja Marijana Smolika*. Ljubljana in Celje: Teološka fakulteta, Družina in Celjska Mohorjeva družba. Str. 447–463.
- VIDMAR, LUKA, 2009: Pohlinov prevod Gellertovih epistolarnih modelov in problem slovenskega pisma v razsvetljenstvu. V: Martina Ožbot, Darko Dolinar in Tone Smolej (ur.): *Odprta okna: Komparativistika in prevajalstvo: Majdi Stanovnik ob 75. rojstnem dnevu*. Ljubljana: Društvo slovenskih knjižnih prevajalcev in Založba ZRC, ZRC SAZU. Str. 113–129.
- VIDMAR, LUKA (ur.), 2009: Trubar, Hren, Valvasor, Dolničar: *O slovstvu na Kranjskem*. Ljubljana: SAZU.
- VIDMAR, LUKA, 2010: »Pájzhina« Jerneja Kopitarja in Žige Zoisa: Prva povezava med slavističnim severom in jugom. V: Vera Smole (ur.): *Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. (Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 46). Str. 61–67.
- VINKLER, JONATAN, 2006: *Posnemovalci, zavezniki in tekmeči: Češko-slovenski in slovensko-češki kulturni stiki v 19. stoletju*. Koper: Annales.
- VINTR, JOSEF, 2004: Josef Valentin Zlobický – ein vergessener tschechischer Patriot aus dem Wien der Aufklärung. V: Vintr in Pleskalová (ur.) 2004, str. 101–114.
- VINTR, JOSEF IN JANA PLESKALOVÁ (ur.), 2004: *Videňský podíl na počátcích českého národního obrození: J. V. Zlobický (1743–1810) a současníci: Život, dílo, korespondence*. Praha: Academia.
- VIRANT, ŠPELA, 2004: Der Brief – ein verschwindendes Medium. *Vestník* XXXVIII, št. 1–2, str. 283–295.

- VODNIK, VALENTIN, 1809: *Geschichte des Herzogthums Krain, des Gebietes von Triest und der Grafschaft Görz*. Wien: K. und k. Schulbücher-Verschleiss.
- VODNIK, VALENTIN, 1973: Rokopisna avtobiografija. V: Janko Kos (ur.): Marko Pohlin, Žiga Zois, A. T. Linhart, Valentin Vodnik: *Izbrano delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga. (Naša beseda). Str. 277–278.
- VODOPIVEC, PETER, 1988: Prostožidarska loža »Prijateljev rimskega kralja in Napoleona« v Ljubljani v luči francoskega gradiva. *Kronika* 36, št. 1–2, str. 16–23.
- VODOPIVEC, PETER, 2001: *Od Poblinove slovnice do samostojne države: Slovenska zgodovina od konca 18. do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan.
- VOGLAR, DUŠAN, 1961–62: Vodnikovo spoznavanje Horaca. *Slavistična revija* XII, str. 60–87.
- VOVELLE, MICHEL, 2004: Der Mensch der Aufklärung. V: Vovelle (ur.) 2004, str. 7–41.
- VOVELLE, MICHEL (ur.), 2004: *Der Mensch der Aufklärung*. Essen: Magnus Verlag.
- WELLEK, ALBERT, 1960: Zur Phänomenologie des Briefes. *Die Sammlung* 15, str. 339–355.
- WHYMAN, SUSAN, 1999: "Paper Visits": The Post-Restoration Letter as Seen through the Verney Family Archive. V: Earle (ur.) 1999, str. 15–36.
- WILPERT, GERO VON, 1989: *Sachwörterbuch der Literatur*. 7. izdaja. Stuttgart: A. Kröner.
- WOLFF, LARRY, 1992: Five Habsburg Letters: The Disciplinary Dynamics of Epistolary Narrative in the Correspondence of Maria Theresa and Marie Antoinette. V: Ann Fehn, Ingeborg Hoesterey in Maria Tatar (ur.): *Neverending Stories: Toward a Critical Narratology*. Princeton in New Jersey: Princeton University Press. Str. 70–86.
- WOLFF, LARRY, 2001: *Venice and the Slavs: The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*. Stanford: Stanford University Press.
- WURZBACH, KONSTANTIN, 1856–91: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und seinen Kronländern gelebt haben*. Wien: Kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei.
- ZOIS, ŽIGA, 1859: Briefe des Freih. Sigm. Zois an Vodnik. V: Costa (ur.) 1859, str. 45–62.
- ZOIS, ŽIGA, 1973: Pisma barona Žige Zoisa Vodniku. V: Janko Kos (ur.): Marko Pohlin, Žiga Zois, A. T. Linhart, Valentin Vodnik: *Izbrano delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga. (Naša beseda). Str. 17–58.
- ZWITTER, FRAN, 1932: Socialni in gospodarski problemi Ilirskih provinc. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* XIII, št. 1–4, str. 54–70.

- ZWITTER, FRAN, 1964: Napoleonove Ilirske province. V: Reisp in Zelinkova (ur.) 1964, str. 25–36.
- ZWITTER, FRAN, 1981: Linhartova doba, misel in delo. V: Grafenauer (ur.) 1981, str. 303–350.
- ŽELE, ANDREJA, 1996: Kopitarjeve zamere pri Čehih. V: Toporišič (ur.) 1996, str. 479–495.
- ŽONTAR, JOŽE, 1956: Upor podložnikov gospostva Brda pri Kranju v letih 1781 do 1783. *Kronika IV*, str. 24–29.

Kazalo zgodovinskih oseb

Kazalo zajema zgodovinske osebe, omenjene od Uvoda do Sklepa.

- Abelard, Peter 32, 83
Addison, Joseph 38
Adelung, Johann Christoph 190, 237
Alamanni, Luigi 35
Alberik iz Montecassina 32, 33
Albert Saški Tešinski, vojvoda 262, 263
Aleksander I., car 267, 289
Alkifron iz Aten 30
Alter, Franz Karl 137, 288
Altieri, br. 46, 116
Ambrož, sv., škof 31
André, John 25
Andréossy, Antoine François grof 110
Anton, Karl Gottlob von 9, 215
Appendini, Francesco Maria 9, 207, 226, 231, 237–243, 248, 254, 255, 272, 274, 293, 300
Aretino, Pietro 34
Aristip 158
Aristofan 103
Aristotel 30, 31, 73, 154
Artemon 31
Ascham, Roger 34
Atik, Tit Pomponij 31
Atila, kralj 278
Attems, Karel Mihael grof, škof 40
Auersperg, Joseph grof 219
Avguštin, sv., škof 30
Avzonij, Decim Veliki 30, 126
Bacon, sir Francis 38
Balzac, Jean-Louis Guez de 37
Bandtkie, Jerzy Samuel 236
Batteux, Charles 25, 42, 72, 183, 299
Beaumarchais, Pierre-Augustin Caron de 25
Beck, Ferdinand 27, 70, 98, 114, 158, 235
Bella, Ardelio Della 242
Bembo, Pietro, kardinal 34
Bilc, Franc 125
Binz, Johann Georg 173
Bloch, Marcus Elieser 18
Blumauer, Aloys 25, 103, 184, 288, 299
Bohorič, Adam 35, 190
Boileau-Despréaux, Nicolas 25, 183, 299
Bonaparte, Joseph 262
Bonazza, Anton pl. 23, 154, 243, 258, 271
Bonazza, družina 71, 92
Bonazza, Frančiška pl., roj. Novosel 243
Born, Ignaz von 18, 27, 68, 74

- Braumüller, Wilhelm 261
 Breckerfeld, Franc Anton pl. 23, 104, 105, 108
 Breislak, Scipione 46
 Bubna, Ferdinand grof 265
 Burbon, dinastija 271
 Bürger, Gottfried August 19
 Buset, Janez Nepomuk baron 259, 277
 Büttner, Christian Wilhelm 202
- Casanova, Giacomo 27
 Cassoli, Francesco 47
 Casti, Giambattista 19
 Celtes, Conradus 36
 Cerroni, Jan Petr 66
 Chappuys, Gabriel 36
 Chesterfield, Philip Dormer Stanhope lord 40, 42
 Cicero, Mark Tulij 30–36, 42, 44–46, 65, 74, 83, 102, 103, 105, 107, 123, 176, 297
 Ciril, sv. 125, 198, 199, 210
 Cobenzl, Janez Filip grof 124, 271
 Cobenzl, Janez Rafael 40
 Cobres, Joseph Paul von 18
 Collin, Heinrich Joseph von 145, 149
 Coraduzzi, Ester Maksimilijana baronica 39, 56
 Crenne, Hélisienne de 35
 Cromwell, Oliver 38
 Cromwell, Richard 38
- Černič, Janez 89, 92
 Čop, Matija 20, 70, 185, 214
- Dalmatin, Jurij 26, 35, 48, 138, 178, 197, 218
 Dauchy, Luc-Jacques-Édouard grof 71, 259, 277
- David, kralj 29
 Davidović, Dimitrije 249
 Day, Angel 36
 Deffand, markiza Marie de Vichy-Chamrond du 40
 Demetrij 31, 32, 36, 37, 42, 77, 78
 Denis, Michael 183, 184, 186
 Dev, Anton Feliks 21, 23, 112, 136, 183, 186
 Diderot, Denis 40, 41
 Diez, Heinrich Friedrich von 56
 Dionizij I., tiran 158
 Dobrovský, Josef 9–11, 46, 56–58, 66, 69, 72, 74, 89, 90, 92, 93, 95, 99, 101, 102, 109, 113–115, 121, 124–126, 130, 132, 137, 141, 147, 149–151, 156, 167, 169, 180, 194, 195, 198–201, 203–207, 209–215, 217, 219–232, 237, 238, 240–243, 245, 248, 274, 288, 300
 Docen, Bernhard Joseph 229
 Dolinar, Tomaž 145, 146
 Dolničar pl. Thalberg, Janez Gregor 39, 108
 Dolničar pl. Thalberg, Aleš Žiga 39
 Dolomieu, Déodat de Gratet de 18
 Donne, John 38, 42
 Dürer, Albrecht 34
 Durych, Václav Fortunát 57, 68, 109, 113, 137, 223
- Eger, Janez Friderik 143
 Elizabeta, nadvojvodinja 258
 Engel, Johann Christian von 199, 200, 217, 233, 235
 Epikur 30, 74
 Erazem Rotterdamski 34–37, 42, 55, 58
 Erberg, Jožef Kalasanc baron 9–12, 16, 18, 23, 24, 26, 28, 44, 59–63, 65–

- 67, 69, 73, 74, 86, 88, 89, 95–98, 102, 108, 109, 129, 137, 138, 149, 160, 163, 172–177, 235, 243, 256, 263, 277, 279, 297
- Erberg, Jožefa baronica, roj. grofica Attems 98
- Este, dinastija 47
- Ewers, Johann Philipp Gustav von 58, 137
- Faba, Guido 32
- Fénelon, François de Salignac de La Mothe, nadškof 40
- Ferdinand I., cesar 59, 256, 279
- Filostrat z Lemnosa 30
- Firmin, škof 31
- Folengo, Teofilo 120
- Foscolo, Ugo 41
- Fouché, Joseph 259
- Franc I., cesar 164, 235, 258, 265, 270, 276, 278, 282, 285, 287–289, 292, 293
- Friderik II., kralj 124
- Fritz, Ignaz Franz 223
- Frušić, Dimitrije 249
- Fulwood, William 36
- Gaj, Ljudevit 246
- Gasparini, Vencelj pl. 266
- Gellert, Christian Fürchtegott 41–43, 112
- Gentz, Friedrich von 263
- Gérard, François baron 286
- Goëss, Peter grof 285, 287
- Goethe, Johann Wolfgang von 41, 66, 252
- Gold, Jožef pl. 99, 117
- Gold, Nina pl., roj. Zois baronica Edelstein 99
- Graffigny, Françoise de 41
- Gray, Thomas 91
- Gregor iz Nazianza, sv. 32
- Gregor Veliki, sv., papež 31
- Grimm, Jacob 252
- Gros, Antoine-Jean 264
- Gruber, Avguštin, škof 16, 118
- Gruber, Gabrijel 15
- Gruber, Tobija 41
- Guérin, Paulin 273
- Guevara, Antonio de, škof 34
- Guilford, North lord 248
- Guilleragues, Gabriel grof 38
- Gutsman, Ožbalt 134
- Gyulay, Ignaz baron 262
- Habsburg, dinastija 63, 89, 124, 257–259
- Hacquet, Baltazar 18, 41
- Hallerstein, Avguštin grof 39
- Hammer-Purgstall, Joseph baron 106, 202
- Harrach, Karel grof 74
- Harsdörffer, Georg Philipp 38
- Helcel, Antoni Zygmunt 236
- Heliodor 30
- Heloiza 32
- Henrik VIII., kralj 34
- Herberstein, Karel Janez grof, škof 21, 23, 24, 41, 71, 134
- Herbic, Frančišek 173
- Herder, Johann Gottfried 60, 64, 66, 91, 109, 132, 134, 190, 250, 289
- Herder, Maria Karoline 91
- Herrlein, Janez Andrej 17
- Heymann, Ignaz 266
- Hieronim, sv. 30, 31
- Hill, John 38, 42
- Hipolit Novomeški, o. 41, 142

- Hobbes, Thomas 56
 Hočevar 118
 Hofmann von Hofmannswaldau,
 Christian 39
 Hohenwart, Franc Jožef grof 23, 73, 117
 Hohenwart, Žiga Anton grof, nadškof
 67, 97, 106, 277
 Hohenwart, Žiga Ernest grof, škof 104
 Horacij Flak, Kvint 25, 30, 34, 44–55,
 74, 77, 183–187, 297, 299
 Hormayr, Joseph baron 241, 262, 263
 Hoskyns, John 37
 Hren, Tomaž, škof 39, 219
 Humboldt, Wilhelm von 228
 Hume, David 133
 Hutten, Ulrich von 103
- Jacobi, Friedrich Heinrich 66
 Jaklin, Mihael 139
 Janez, nadvojvoda 121, 124, 163, 230,
 258, 259, 261–263
 Janez Svetokriški, o. 219
 Janus Secundus 34
 Japelj, Jurij 9, 23, 24, 42, 48, 50, 91,
 100, 135, 142, 164, 181, 187, 204, 230,
 238, 274
 Jarnik, Urban 118, 138, 139
 Jenko, Jožef 114
 Joab 29
 Jordan, Peter 18
 Jovanović, Anastas 247
 Jožef II., cesar 20, 67, 71, 72, 133, 134,
 246
 Jüstel, Jožef Alojzij 141, 178, 180
 Justin, Mark Junijan 199
- Kačić Miošić, Andrija 242
 Kalister, Matija 214
 Kant, Immanuel 70
- Karadžić, Vuk Stefanović 168, 201,
 242, 245, 250–255
 Karađorđe, Đorđe Petrović 246
 Karel, nadvojvoda 262, 263
 Karel Veliki, cesar 25, 33
 Karel I., kralj 38
 Karel II., kralj 37
 Karel VI., cesar 37, 258
 Karinger, Anton 148
 Karnof, Vincenc 28, 93, 94, 106, 118,
 141, 163, 242, 252, 268, 282, 284, 291
 Karsten, Dietrich Ludwig Gustav 18
 Kasiodor, Flavij Veliki Avrelij 30
 Katančić, Matija Petar 202
 Kavčič, Andrej, škof 167, 266, 267
 Kircher, Athanasius 39
 Klaproth, Martin Heinrich 18
 Klavdijan, Klavdij 260
 Klocker, Štefan 35
 Knauer, Janez Jakob 47
 Kogl, Karel Bernard 105, 267
 Kolb, J. M. 216
 Koller 123
 Koller, družina 102
 Kopitar, Anton 116
 Kopitar, Jernej 9–13, 16, 20, 23, 24, 26,
 41, 44–48, 54–59, 61–74, 86–130,
 134, 136–139, 141–143, 145–147,
 149–151, 153–161, 163–169, 171–
 182, 184–187, 189–195, 197–233,
 235–238, 240–243, 245, 246, 248–
 263, 265–270, 272, 274, 276–280,
 282–285, 287–293, 295–300
 Köppen, Petr 230
 Korn, Viljem Henrik 89, 90, 130, 146,
 153, 187–190, 193, 194
 Kotzebue, August von 26
 Krelj, Sebastijan 204, 211
 Kriehuber, Josef 251

- Kromacij, sv., škof 31
 Kumerdej, Blaž 9, 19, 23–25, 50, 69,
 91, 135, 136, 142, 145, 187–189, 194,
 207, 215, 217, 220, 229
 Kuralt, Martin 41
 Kvinkcij 55
 Kvintilijan, Mark Fabij 32

 La Fayette, Marie-Madeleine grofica
 38
 La Fontaine, Jean de 103
 Laclos, Pierre Choderlos de 41
 Lang, Franz Innocenz von 165
 Lanzedelly st., Joseph 140
 Lapeyrouse, Philippe-Isidore Picot
 baron 18
 Laudon, Ernst Gideon baron 278
 Lehmann, družina 177
 Lehmann, Jožef pl. 178–180
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 39, 46, 56,
 204
 Lemercier, Joseph 264
 Lenclos, Ninon de 37
 Leopold II., cesar 59, 102, 104, 217,
 258, 282, 293
 Lessing, Gotthold Ephraim 132
 Leykum, Alois 175
 Liechtenstein, Johann knez 265
 Lieder, Friedrich 281
 Linde, Samuel Bogumił 147, 194, 205,
 215, 233, 236
 Linhart, Anton Tomaž 9, 12, 19, 23–
 25, 41, 50–52, 62, 69, 71, 73, 91, 100,
 108, 109, 134–136, 141, 143–146,
 160, 182, 186–190, 198, 203, 207,
 215, 282, 288, 293, 296, 300
 Lipsius, Justus 36, 37, 42, 77
 Liselotte von der Pfalz 39
 Locke, John 40

 Ludvik XIV., kralj 37, 108
 Ludvik XVIII., kralj 271
 Lüsner, dr. 121
 Luter, Martin 34, 55

 Macdonald, vojvoda Étienne Jacques
 Joseph 259
 Maffei de Glatfort, Jožef 15
 Maintenon, Françoise d'Aubigné
 markiza 37
 Major, Peter 202
 Maksencij, patriarh 33
 Maksimilijan I., cesar 33, 35
 Malfatti von Monteregio, Johann 236
 Mandel, Janez 174, 176
 Mansfeld, Johann Georg 270, 281
 Marcial, Mark Valerij 103
 Marenzi, Marija Izabela baronica 39,
 56
 Marija Fedorovna, carica 258
 Marija Ludovika, cesarica 62
 Marija Luiza, cesarica 61, 69, 276, 277
 Marija Terezija, cesarica 15, 59, 133,
 246, 258
 Marmont, vojvoda Auguste-Frédéric-
 Louis Viesse de 149, 205, 206, 238,
 259, 267, 271–274, 277, 292, 293,
 300
 Marot, Clément 35
 Maszkowski, Jan 234
 Matéi, de la Barre 42
 Matej, sv., apostol 111
 Matoušek, Jan 232
 Mauvillon, Eléazar de 42, 43
 Menander 106
 Mesrop, sv. 105, 106
 Metelko, Franc 9, 23, 26, 142, 153, 168,
 171, 172, 182, 214, 299
 Metod, sv., nadškof 198

- Metternich, Klemens Wenzel Lothar knez 69, 153, 168, 257, 260, 276, 277, 280, 282–288, 290–293, 295, 300
 Micaglia, Giacomo 242
 Miklošič, Fran 203
 Milutinović, baron Teodor 278, 279
 Mohs, Friedrich 18, 94, 117, 130
 Mojzes, sv., prerok 169, 214
 Montagu, lady Mary Wortley 40, 42
 Montesquieu, Charles-Louis de
 Secondat baron 41, 83, 132
 More, sir Thomas 56
 Moritz, Karl Philipp 43
 Murko, Matija 119
 Mušicki, Lukijan 184–186, 250, 253

 Naglič, Martin 42
 Napoleon I., cesar 54, 61, 69, 73, 110, 114, 117, 120, 124, 125, 146, 200, 205, 238, 249, 255, 256, 259, 260, 262–265, 267–269, 271, 272, 276–278, 285, 289, 290, 292
 Nodier, Charles 259
 Novosilcev, Nikolaj Nikolajevič grof 103, 106

 Oberstain, Pavel, prošt 35
 Obradović, Dositej 137, 246–248, 250
 Obradović, Gregor 248
 Opitz von Boberfeld, Martin 39
 Ossoliński, Józef Maksymilian grof 88, 113, 116, 159, 192, 218, 219, 232–236, 238, 240, 248, 255, 269, 300
 Ovidij Nazo, Publij 30, 34, 44, 45

 Pagliaruzzi, Natalis 26, 72, 189, 257
 Paradisi, Agostino 47
 Pascal, Blaise 36
 Pasqualigo, Alvise 35
 Pasquier, Étienne 35
 Pavel, sv., apostol 32, 45, 46, 83, 297
 Pavel I., car 258
 Pavlin iz Nole, sv., škof 30, 126
 Pelcl, František Martin 218
 Penzel, Abraham Jakob 23, 108
 Pepi II., faraon 29
 Pertz, Georg Heinrich 296
 Petrarka, Francesco 33, 34, 36, 55
 Pfaundler, gospa 156
 Pflieger vitez Wertenu, Anton 97
 Pilat, Josef Anton von 260
 Pinhak, Jožef 23, 73
 Pitt st., William
 Pizon, družina 50, 53
 Platon 30, 31
 Plavt, Tit Makcij 103
 Plinij Mlajši, Gaj 30, 32, 34, 44, 45, 126, 176
 Pogačnik 252
 Pohlin, Marko 19–21, 24, 42, 67, 100, 104, 108, 112, 113, 131–136, 147, 172–174, 182, 184, 186, 194, 204, 215, 216, 220, 237
 Poliziano, Angelo 34
 Pope, Alexander 40
 Popovič, Janez Žiga Valentin 133, 204, 214, 233
 Posselt, František 58
 Potocki, Jan grof 202
 Prešeren, France 48, 143, 214
 Prešeren, Janez Krstnik, prošt 26
 Primic, Janez Nepomuk 9–11, 23, 24, 57, 59, 63, 64, 66, 94, 99–101, 104, 107, 111–114, 119, 123, 125, 128, 129, 134, 138, 139, 141, 151, 167, 168, 177–182, 195, 197, 227, 251, 260, 295, 297, 299
 Privat, Jean-François 259, 260
 Puchmajer, Antonín Jaroslav 218

- Rabelais, François 35
 Rajner, nadvojvoda 110, 116, 124, 258, 259
 Ramler, Karl Wilhelm 183
 Ravbar, Krištof, škof 35
 Ravnikar, Jernej 170
 Ravnikar, Matevž, škof 9, 23, 24, 26, 58, 69, 71, 91, 92, 94, 95, 125, 138, 139, 141, 142, 153, 168–172, 182, 186, 209, 211, 212, 214, 227, 232, 251, 299
 Repežič, Gašper Jožef 48
 Repič, gospa 70
 Ricci, Janez Anton pl. 23
 Richardson, Samuel 41
 Richter, Franc Ksaver 20, 26
 Richter, Joseph 25
 Robari, Ottobono de, patriarh 33
 Romuald Štandreški, o. 39
 Rosetti, Bernard baron 259, 277
 Rousseau, Jean-Jacques 40, 41, 43, 132
 Rudež, Anton 159
 Rufin iz Akvileje 31
 Ruini da Reggio, Carlo 35
 Sade, markiz Donatien Alphonse François de 41
 Salomon, kralj 252
 Salutati, Coluccio 33
 Sandmann, Franz Xaver 216
 Sansovino, Francesco 36
 Sartori, Franz 115, 223, 241
 Saurau, Franz Joseph grof 124, 260, 279–281, 292, 293, 295, 300
 Schade, črkorezec in črkolivar 211
 Schiller, Friedrich von 41
 Schlegel, Friedrich von 262, 263, 288
 Schlözer, August Ludwig von 132, 134, 197, 199, 202, 237, 254, 289
 Schneller, Julius 100
 Schnurrer, Christian Friedrich 231
 Schober, Jožef 23, 26, 106, 107, 119, 235
 Schreibers, Isabella 94
 Schreibers, Karl von 18, 67, 94, 130, 258, 260
 Schulz, Jožef 93
 Scudéry, Madeleine de 38
 Sedlnitzky, Joseph grof 257
 Segura, Juan de 34
 Seneka Mlajši, Lucij Anej 30–32, 34, 44, 46, 74, 297
 Serre, Jean Puget de la 38, 61
 Serres, Pierre Marcel Toussaint de 117, 125, 260, 272
 Sévigné, Marie de Rabutin-Chantal markiza 37, 42, 83
 Shakespeare, William 35
 Siauve, Étienne Marie 200, 259, 274
 Sidonij, sv., škof 32
 Sierakowski, Józef grof 248
 Sivrić, Ante 206, 272, 274
 Skrbinc, Pashal 111
 Smotricki, Meletij 190, 228, 229
 Sokrat 158
 Solarić, Pavle 21, 27, 248–250, 254, 255, 300
 Sović, Matej 190, 228, 229
 Spallanzani, Lazzaro 18
 Spangenberg, Johann 176
 Spence, Joseph 42, 45, 56
 Spendou, Jožef 141
 Spinoza, Baruch de 56
 Stadion, Johann Philipp Karl grof 88
 Steffaneo, Franz Maria baron 113
 Stein, Heinrich baron 262
 Stieler, Kaspar von 38
 Stingel, Vinzenz 100, 120, 259
 Stratimirović, Stefan, metropolit 185, 200, 210, 254

- Strattman, Paul 163
 Strauss, Anton 211–213
 Struppi, Vincenc baron 41
 Stulli, Joakim 242, 243, 272
 Sturm, Johann 35
 Swift, Jonathan 40
- Šafárik, Pavel Jozef 203
 Šimek, Maximilián Václav 215
 Šlaker, Janez Nepomuk 214
 Šmigoc, Janez Krstnik 178, 179
- Tacit, Kornelij 32
 Tammerburg, Giuseppe 94, 259
 Tasso, Torquato 34
 Terencij Afer, Publij 103
 Texeda, Gaspar de 36
 Thaler, Franz 270
 Theiner, Augustin 296
 Thurn und Taxis, knezi 34
 Tit, sv., škof 83
 Tomsa, František Jan 218
 Trauttmansdorff, Janez Nepomuk grof 88
 Trauttmansdorff-Weinsberg, Ferdinand knez 163, 235, 236
 Tronchet, Étienne du 35, 36
 Trubar, Primož 35, 137, 138, 143, 178, 199, 204, 218
 Tukidid 30
- Ursinus Velius, Caspar 34
 Uvarov, Sergej Semjonovič grof 296
- Valvasor, Janez Vajkard baron 39, 108
 Vater, Johann Severin 57
 Vaumorière, Pierre d'Ortigue 42
 Vega, Garcilaso de la 35
 Vergilij Maro, Publij 45, 46, 297
- Verney, sir John 42
 Vilímek, Jan 222
 Villon, François 103
 Vives, Juan Luis 36, 37
 Vodnik, Valentin 9–13, 20, 23–26, 44, 47, 48, 50–55, 57, 59, 62, 64–66, 69, 71–74, 89–95, 98–101, 103, 104, 107–115, 118–121, 124, 125, 127, 129–131, 134–138, 141–143, 145–154, 164, 166, 168, 169, 171, 176, 178–190, 192–197, 202, 207, 209, 211–215, 220, 221, 226, 227, 230–232, 238, 254, 272, 274–276, 280, 284, 290–293, 295–299
- Voiture, Vincent 37
 Voltaire, François Marie Arouet 40, 41, 96, 101, 107, 110, 123, 124, 132, 158
 Voltiggi, Giuseppe 104, 105, 116, 121, 242
 Vostokov, Aleksandr Hristoforovič 203, 230
 Vrhovac, Maksimilijan pl. 210, 235, 243–245, 300
 Vukasovič, Josip Filip baron 10, 59, 60, 63, 65, 192, 199, 254, 297
- Wagner, Carl 105
 Walpole grof Orford, Horace 40, 45, 64, 91, 107
 Wappler, Christian Friedrich 96
 Weber 102, 123
 Weber, družina 102
 Werner, Abraham Gottlob 18
 Wilde, Franc Ksaver 236, 267, 279
 Wolf, tajnik 161, 260
 Wrba-Freudenthal, Rudolf grof 163, 260
 Wyatt, sir Thomas 35

- Young, Peter Thomas 260 149–151, 153, 154, 156–161, 163–169, 171–190, 192–233, 235–238, 240–243, 245, 246, 248–260, 262, 263, 265–269, 271, 272, 274, 276–280, 282–285, 287–293, 295–300
- Zelli, Rafael 259, 272
- Zinzendorf, Karl grof 160–163, 186, 260
- Zlobický, Aloisia 220
- Zlobický, Josef Valentin 66, 68, 109, 113, 137, 160, 192, 200, 216–221, 223–225, 233, 235, 238, 255, 265, 300
- Zois, družina 15, 258
- Zois baron Edelstein, Franc 181
- Zois baron Edelstein, Karel 22
- Zois baron Edelstein, Michelangelo 16, 258
- Zois baron Edelstein, Žiga 9–29, 41, 43–74, 85–131, 134–143, 145–147, 149–151, 153, 154, 156–161, 163–169, 171–190, 192–233, 235–238, 240–243, 245, 246, 248–260, 262, 263, 265–269, 271, 272, 274, 276–280, 282–285, 287–293, 295–300
- Zois baronica Edelstein, Cecilija 181
- Zois baronica Edelstein, Ivana, roj. Kappus pl. Pichelstein 18, 22
- Zupan, Jakob 9, 23, 26, 58, 69, 71, 86, 92, 93, 95, 101, 104, 111, 118, 125, 138, 139, 141, 142, 147, 149, 164–169, 172, 180–182, 186, 206, 209, 210, 221, 227, 231, 241, 251, 299
- Zupan, Jurij 164
- Zupančič, Janez Anton 23, 86, 102, 167, 172–176

Kazalo avtorjev

Kazalo zajema avtorje oziroma urednike, katerih teksti so citirani od Predgovora do Sklepa, ter avtorje fotografij.

- Ahačič, Kozma 35, 108
Aljančič, Marko 18, 21
Altman, Janet Gurkin 43, 58, 76, 78–80, 82, 86, 89, 127
Bannet, Eve Tavor 36, 38, 41–44, 58, 60–62, 65–67, 69, 76, 86, 92, 96, 98, 102, 126, 130, 154, 157, 163, 256
Birk, Matjaž 108, 293
Blažević, Zrinka 293
Bonazza, Sergio 10, 19, 21, 117, 143, 197, 203, 232, 233, 236–238, 240–243, 248, 249
Bower, Anne L. 83
Božič, Dragan 18
Bungies, Wolfgang 46, 56
Bürgel, Peter 78–80, 82, 84
Burian, Václav 243, 245
Byrne, James M. 70, 72
Cassirer, Ernst 64
Cicero, Mark Tulij 46
Costa, Etbin Henrik 10
Čejka, Mirek 57, 118
Dalmatin, Jurij 26
Dawson, Deidre Anne 42, 75, 83, 91, 96, 107, 110, 124, 158
Dietz, Toby L. 161
Dimitz, Avgust 220, 262, 263, 265
Dobrovoljc, France 274
Dolgan, Marjan 20
Dolinar, Darko 131, 133
Dolničar, Janez Gregor 39
Dović, Marijan 20, 25, 182
Earle, Rebecca 29, 76, 88
Ebbeler, Jennifer 30, 126
Erazem Rotterdamski 36, 37, 58
Faganel, Jože 12, 18, 28
Faninger, Ernest 15, 16, 18, 23–26, 109, 258, 259, 295
Favret, Mary A. 76
Fludernik, Monika 38
Foucault, Michel 69, 70, 76, 189
Gantar, Kajetan 48, 50, 53, 73, 154, 184, 185
Gibson, Roy 77
Gilroy, Amanda 76
Glavan, Mihael 23
Glonar, Joža 24

- Golz, Jochen 31, 33, 36, 38, 40, 43, 76, 77, 84, 85
 Goodman, Dena 67, 69, 255
 Grafenauer, Bogo 160, 198, 278
 Grafenauer, Ivan 131
 Grčević, Mario 229, 242, 249, 250, 252–254
 Grdina, Igor 134, 230
 Grenzmann, Wilhelm 32
 Gruden, Josip 266
 Gspan, Alfonz 12, 19–21, 23–26, 41, 71, 103, 131–133, 143, 172, 174, 187, 188, 215
 Gspan Prašelj, Nada 15, 16, 18, 23–26, 109, 258, 259
 Guillén, Claudio 29–34, 36–38, 42, 55, 78, 81–83, 85
 Haas, Artur G. 260, 278, 279, 282, 285, 287, 288
 Habermas, Jürgen 67
 Hafner, Stanislav 71, 120, 258, 263, 288, 295
 Hahn, Karl-Heinz 60, 64, 66, 91, 110
 Hallerstein, Avguštin 39
 Hannick, Christian 229
 Hasselberg, Ylva 92, 125
 Hillard, Gustav 82
 Hlavačka, Milan 221
 Hobsbawm, Eric 40, 70
 Hodgkinson, Owen 29–31
 Hoffer, Stanley E. 30, 102, 103, 105, 107, 123
 Horacij Flak, Kvint 45, 50–54, 185, 187
 Horvat, Vladimir 243, 245, 246
 Hösler, Joachim 132, 141, 179, 181, 293, 296
 Howland, John W. 29, 30, 34–37, 40–43, 65, 75, 76, 81–83, 90, 95, 103
 Hutchinson, Gregory 85
 Hüttl-Hubert, Eva-Maria 159, 163, 233, 235, 236, 269
 Ilešič, Fran 131
 Inwood, Brad 30, 74
 Israel, Jonathan I. 45, 56, 67, 68, 70, 74
 Jagić, Vatroslav 10, 20, 48, 57, 124, 125, 171, 200, 219, 220, 224–226, 228, 230, 243, 272, 288
 Jakopin, Franc 229, 230
 Japelj, Jurij 24
 Jost, François 82
 Juvan, Marko 74, 76, 83
 Kacin, Marija 15, 47
 Kauffman, Linda S. 154
 Kaufmann, Vincent 76
 Kernc, Eleonora 11, 109, 113, 118, 137, 139, 154, 164, 167, 168, 178, 189, 198, 204, 206, 214, 229, 242, 246, 251, 254
 Kidrič, France 10–12, 19, 21, 23, 24, 27, 28, 41, 42, 44–46, 57–63, 67, 69–71, 74, 86, 89, 90, 92, 93, 95–102, 104, 105, 107, 110–117, 119–121, 123–127, 130–132, 136–139, 141, 145–147, 149–151, 153, 156–159, 163–167, 172–178, 180, 185, 186, 190, 192–194, 197–201, 204–206, 214, 215, 217–225, 227, 228, 231, 233, 235–238, 243, 245, 246, 248, 256–260, 262, 263, 265–267, 271, 272, 274, 276, 277, 289
 Klima, Slava 42, 45, 56
 Kopitar, Jernej 16, 96, 109, 115, 116, 125, 145, 154, 160, 190, 192, 205, 258
 Koruza, Jože 12, 21, 39, 44, 108, 183, 184

- Kos, Janez 39
 Kos, Janko 11, 12, 15, 25, 26, 44, 47, 50,
 52, 54, 55, 65, 70–73, 88, 109, 131–
 134, 145, 146, 153, 183–186, 215, 272,
 282, 290, 295, 296
 Kovačič, Franc 229
 Kralj, Franc 266, 267
 Kralj, Lado 75
 Krašovec, Jože 46
 Kruckeberg Jr., Robert Dale 67, 73, 74

 Landry, Donna 95
 Lanson, Gustav 75
 Lauko, Tomaž 17, 244, 261, 264, 270,
 281, 286
 Leerssen, Joep 132, 133, 201, 255
 Lenček, Rado L. 133, 199, 201, 203,
 205–207, 237, 241, 246, 250
 Logar, Janez 24, 207, 229
 Losonsky, Michael 270
 Lukan, Walter 48, 103, 120, 220, 230,
 231, 241, 242, 249, 296

 MacLean, Gerald 75, 76, 81
 Mal, Josip 266
 Malcolm, Noel 56
 Matl, Josef 132, 133
 Melik, Vasilij 108
 Merchiers, Ingrid 69, 134, 201, 255,
 260, 269, 288, 295
 Merku, Pavle 39
 Metelko, Franc 214
 Miller, Raymond 106, 134, 214, 288,
 289
 Morrison, Andrew 55, 77, 102
 Morrison, Heather 19, 20, 56, 67, 71,
 74, 103, 108, 288
 Müller, Wolfgang G. 31, 36, 37, 43, 77,
 79–84

 Nahtigal, Rajko 229
 Newerkla, Stefan Michael 251
 Nickisch, Reinhard M. G. 30, 32–34,
 37, 38, 40, 43, 55, 56, 65, 75, 76, 78,
 81–85, 88, 256
 Nübler, Norbert 204

 Ogrin, Matija 39
 Orel, Irena 194
 Osolnik, Vladimir 246, 249

 Pagliaruzzi, Natalis 15, 16, 26, 72, 156,
 189, 197, 257, 260
 Petrboč, Václav 68
 Petruzzi, Peter 48, 53, 109
 Petteneegg, Eduard Gaston von 162,
 258, 260
 Pivec Stele, Melita 267, 279
 Pleskalová, Jana 57, 66
 Plinij Mlajši, Gaj 32
 Pogačnik, Jože 19, 21, 26, 41, 107, 109,
 116, 119, 131, 197, 198, 204, 221, 229,
 250, 252, 253, 288, 296
 Pogorelec, Breda 39, 109, 112
 Pohlin, Marko 20, 42, 112
 Polec, Janko 277, 279, 282, 287, 288
 Preinfalk, Miha 15, 16, 258
 Prijatelj, Ivan 10, 11, 28, 113, 124, 125,
 131, 149–151, 211, 212, 214, 220, 265,
 267, 272, 276, 277, 289

 Rajhman, Jože 35
 Rees, Roger 176
 Reichel, Walter 68, 217–220
 Reisp, Branko 39
 Reynolds, Susan Helen 228
 Richter, Franc Ksaver 15, 16, 20, 21, 26,
 197, 258
 Rousset, Jean 80

- Rubeis, Bernardo Maria de 33
 Rumpfer, Helmut 262, 263, 269, 276,
 277, 285, 287, 288
 Rupel, Mirko 29
- Schiviz, Ludwig 266
 Schneider, Gary 33–38, 42, 58, 61, 62,
 78, 85, 86, 88, 91, 95, 126, 127, 161,
 163, 255, 256
 Seneka Mlajši, Lucij Anej 46
 Serna, Pierre 19
 Simoniti, Primož 35
 Sked, Alan 133, 232, 256, 257, 265, 284,
 288, 295
 Slodnjak, Anton 20, 70, 131
 Smith, Amy Elizabeth 75, 91, 95
 Snoj, Andrej 168
 Stabej, Jože 133
 Stabej, Marko 183
 Steedman, Carolyn 37
 Stefan, Konrad 47
 Struppi, Vincenc 41
 Suhadolnik, Stane 164
 Svetina, Peter 11, 19, 47, 184
- Šašel Kos, Marjeta 18
 Šidak, Jaroslav 272
 Škerlj, Stanko 19
 Šlebinger, Janko 220, 229
 Štupar, Milan 49, 87, 266
 Šumrada, Janez 11, 15, 18, 19, 28, 178,
 179, 259, 267, 272, 274, 276, 277
- Tancik, Ferdinand 262, 263, 278
 Teltscher, Kate 127
 Tinjanov, Jurij 75
 Todorov, Tzvetan 82
 Toporišič, Jože 26, 47, 202, 207, 295
 Toynbee, Helen 45, 64, 107
 Trampus, Antonio 27, 160, 258, 260
- Umek, Ema 39
 Uršič, Milena 12, 26, 59, 86, 88, 116,
 160, 163, 168, 217
 Utermöhlen, Gerda 46, 56
- Valenčič, Vlado 15, 16, 18, 23–26, 109,
 258, 259
 Verbič, Marija 33
 Vergilij Maro, Publij 45
 Verhoeven, W. M. 76
 Vidic, Fran 280, 295
 Vidmar, Luka 11, 13, 39–42, 48, 50, 54,
 71, 108, 112, 132, 153, 174, 183, 184,
 274
 Vinkler, Jonatan 216
 Vintr, Josef 57, 66, 113, 132, 216, 217,
 224
 Virant, Špela 76
 Vodnik, Valentin 20, 189
 Vodopivec, Peter 108, 134, 293
 Voglar, Dušan 47, 48, 53, 184
 Vovelle, Michel 19, 67
 Vrečko, Edvard 13
- Wellek, Albert 82
 Whyman, Susan 38, 42, 127, 163
 Wolff, Larry 75, 76, 80, 81, 83, 156, 189,
 293
 Wurzbach, Konstantin 15, 16, 59, 260,
 263, 265, 271
- Zois, Žiga 10, 11, 48, 50–53, 62, 66,
 72–74, 91, 98–100, 103, 104, 108,
 110, 115, 119, 135, 136, 138, 143, 145,
 182–185, 188, 189
 Zwitter, Fran 263, 267, 282
- Žele, Andreja 223
 Žontar, Jože 16

Zois' Republic of Letters

The Role of Letters in Slovenian and Slavic National Revivals

Summary

BARON SIGMUND (ŽIGA) ZOIS VON EDELSTEIN (1747–1819) was the most important Enlightenment-era patron and mentor of Slovenian poets, writers, and scholars, and thus the first great leader of Slovenian cultural nationalism. Between 1780 and 1819, his mansion in Ljubljana was the meeting point for the most prominent intellectuals in Carniola, including the poet and translator Jurij Japelj, philologist and educator Blaž Kumerdej, historian and playwright Anton Tomaž Linhart, poet and philologist Valentin Vodnik, Slavic scholar Jernej (Bartholomäus) Kopitar, philologist and poet Jakob Zupan, writer and theologian Matevž Ravnikar, historian and poet Janez Anton Zupančič and Slavic scholar Franc Metelko. Under Zois' guidance, these intellectuals designed the program for the revival of Slovenian language and literature. The most important tasks of Zois' intellectual circle were the publication of a scholarly Slovenian grammar and dictionary, the publication of the history of Slovenians, alphabet reform, and writing and publishing useful books in pure Slovenian. These included publications for general audiences (almanacs and translations of the Bible and handbooks) and for intellectuals (poetry, comedies, and newspapers). Zois' circle deliberately promoted the ideas, culture, and literature of the Enlightenment, modern analytical philology, rational historiography, and the standardized language of Slovenian Protestant writers of the sixteenth century. All of its activities focused on language as the soul of national identity.

The book *Zois' Republic of Letters* deals with the significance of Zois' correspondence in early national revivals of Slovenians and Slavs. Because of severe gout, the baron was for the most part confined to bed or a wheelchair in his mansion and often unable to receive visitors. Consequently, letters became an important

bond in Zois' circle, especially when some members left Ljubljana because of their studies or jobs. Zois and Vodnik, for example, corresponded in 1794 and 1795, when the poet was a parish priest in Koprivnik in Upper Carniola. Zois and Kopitar corresponded from 1808, when the young scholar left Ljubljana, to 1819, when the patron died. This work examines Zois' letters related to Slavic national revivals, particularly his correspondence with Vodnik, Baron Jožef Kalasanc von Erberg, and Janez Nepomuk Primic, and especially unpublished correspondence with Kopitar (1810–1819). The first part of the book defines the position of Zois' correspondence within the history and the genre of the letter. The second part examines its importance for Slavic national revivals.

Some formal and thematic elements of these letters originate in older epistolary traditions. The first of them is ancient epistolography, to which Zois and his correspondents referred when they were writing in Latin and quoting famous Roman writers (Horace and Virgil), but particularly when they were citing letters by Cicero, Horace, Seneca, and St. Paul. By far the most influential were Horace's *Epistulae* (Letters), which were greatly admired by Zois, Vodnik, and Kopitar. The poetic content and didactic character of *Epistula ad Pisones* (Letter to Piso; also known as *Ars poetica*, The Art of Poetry) decisively determined Zois' poetic instructions in letters to Vodnik (1794–1795), whereas the philosophical *Epistula ad Quinctium* (Letter to Quinctius) inspired the moralistic message of certain of Zois' letters to Kopitar (1809). The second epistolary tradition present in Zois' correspondence, especially in Kopitar's letters, is that of the humanistic Latin letter. It is recognizable in connection with the Latin language and scholarly content, as well as in particular phrases (e.g., compliments). The third epistolary tradition is the baroque aristocratic letter with an emphasized formal nature and gallant style. Above all, it influenced letters that were conceived with a special regard to the high social position of the addressee (e.g., Zois' correspondence with Baron Erberg and parts of Kopitar's and Primic's letters), especially their careful outward appearance, elegant allocution and conclusion, frequent use of epithets, complicated syntax, and avoidance of ordinary topics and banal expressions.

Irrespective of such richness of epistolary traditions, with the majority of its features Zois' correspondence belongs to the letters of the Enlightenment. These characteristics include a more relaxed formal and thematic structure, abandonment of classical rhetorical principles, writing with ease, and an atmosphere of familiarity. Typical for the Enlightenment is also the intermediate position of these letters between the private and public spheres. These texts were of course conceived of as private letters. However, their authors continuously used them to express opinions

on various social issues, and sometimes even to coordinate political enterprises. If the letters turned out to be generally important, their addressees often circulated them among the members of Zois' salon and beyond. The new ideas were thus spread very efficiently. Among the most evident signs of the Enlightenment in this correspondence are frequent mentions of empirical principles that were an indispensable part of philosophical, religious, scholarly, and literary discussions. A final important feature of that age is the culture of friendship. This epistolary topic was very important to the members of Zois' circle because it reduced the significance of social differences and at the same time enhanced the feeling of affiliation to a common cause.

After an analysis of the historical character of Zois' correspondence, it is possible to determine its position within the epistolary genre. These texts are undoubtedly private letters with real addressers, addressees, and content. There are only a few traces of fictitiousness. This is especially because the authors did not anticipate the publication of their letters and therefore did not change their usual manner of writing. It is true that these letters were occasionally written and read aloud in an expanded group of addressers and addressees (especially in Zois' salon), but such circumstances—quite common in the epistolary culture of the eighteenth century—did not entail the incorporation of fictive elements. Nonetheless, Zois' correspondence does possess some elements of literariness, particularly in connection with stylistic skill (e.g., inventive syntax, rhetorical figures, pseudonyms, and multilingual structure), with refined content (e.g., sententiousness, humor, and irony), and finally with fictitiousness: Kopitar's superb epistolary self-image.

For Zois' circle, a letter was certainly not merely an auxiliary instrument, a substitute for conversation during a time of separation. It was instead an equivalent information channel that enabled, coordinated, and directed the Slovenian national revival in the late eighteenth and early nineteenth centuries. The first task of Zois' correspondence was to describe, define, and (as circumstances required) change the concept of the revival. The main changes were introduced in 1809, when Kopitar, who was in Vienna, started to connect Zois' circle in Carniola systematically with other centers and protagonists of Slovenian and Slavic national revivals. At that time Kopitar resolutely took over the coordination of Slovenian and foreign Slavic scholars, and the aged and tired Zois remained the doyen and leader of the revival in Carniola. Another important function of Zois' correspondence was organizing work. Letters not only distributed tasks and supervised their realization, but also ranked coworkers. The main generator of these inner politics was of course Zois, assisted initially by Linhart and later by Kopitar. Especially after 1810, when he had attained financial and personal independence, Kopitar exerted increasing influence

on Zois. By means of frequent letters to his patron he energetically directed the Carniolan regenerators Vodnik, Zupan, Ravnikar, Metelko, Zupančič, Erberg, and Primic. Sometimes Zois and Kopitar mutually even planned extreme measures, such as disciplining disobedient collaborators (Vodnik), secretly reading their letters (Ravnikar and Zupan), and obstructing their promotion (Primic).

Zois' correspondence naturally encouraged and assured completion of numerous literary and philological plans. It guided Vodnik's writing with poetics (Horace, Boileau, and Batteux), with examples (Horace, *The Poems of Ossian*, and Blumauer), and with stylistic, linguistic, and metrical instructions. It coordinated the members of Zois' circle when they were preparing the most important editions together; namely, two volumes of Vodnik's *Velika pratika* (Large Almanac, 1795–1796) and Kopitar's *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* (Grammar of the Slavic Language in Carniola, Carinthia, and Styria, 1808–1809). In 1809 and 1810 the letters discussed the possibility of a French or Italian edition of Kopitar's grammar, and in 1813 they dealt with the title of Vodnik's Slovenian dictionary; however neither of these two works was ever printed.

These letters not only accelerated the writing and publication of new books; they also developed a historical and ideological foundation for the Slovenian national revival. Zois' letters constantly encouraged Kopitar to complete and to prove the Carinthian theory, the beginnings of which were shaped by Linhart in *Versuch einer Geschichte von Krain* (An Attempt at a History of Carniola, 1788–1791) and by the baron himself. Kopitar adopted their assumption about ancient Slavic settlement in Carinthia and augmented it with a hypothesis about the Pannonian origin of Old Church Slavic. He deliberately built this historical conception that emphasized the antiquity and significance of the Slovenian language into his Austro-Slavic political suggestions (establishment of South Slavic Illyrian kingdom with the capital city in Ljubljana) and cultural plans (adapting the Shtokavian dialect to Slovenian and the Kajkavian dialect to Serbian). It seems that Zois and Kopitar used the same historical arguments for Slovenian leadership in the projected reform of the Slavic Latin alphabet. In Kopitar's judgment, the new alphabet would become a common basis for the harmonious development of Slavic languages, literatures, and cultures, supervised by centers in Vienna and Ljubljana. Zois' letters persistently but unsuccessfully urged Kopitar to solve this problem daringly, by adopting Cyrillic letters for certain Slavic phonemes.

The propagation of the Carinthian and Pannonian theories and promotion of the Slavic Latin alphabet reform gave Zois' correspondence an international

dimension. However these letters were even more important to the Slavic world. After 1808, Kopitar and Zois mutually planned and established the transnational epistolary network of European Slavic scholars. Zois decisively supported Kopitar's organization with his connections, money, and donations of books. Their network with centers in Vienna and Ljubljana enabled the first permanent communication between the Slavic north and Slavic south, and efficiently connected the Slovenian, Czech (Josef Valentin Zlobický and Josef Dobrovský), Polish (Józef Maksymilian Ossoliński), Dalmatian (Francesco Maria Appendini), Croatian (Maksimilijan Vrhovac), and Serbian national revivals (Dositej Obradović, Pavle Solarić, and Vuk Stefanović Karadžić). This "web," as Kopitar termed it, not only made possible the rapid exchange of new ideas and books, but supported and directed the literary projects of all the Slavic nations in the Austrian empire. Correspondence between Zois and Kopitar was thus of crucial importance for the coordinated development of Slavic cultural nationalisms and for cosmopolitan dissemination of their ideas. Therefore it is not surprising that this correspondence also became a means for achievement of political ends. In their letters, Zois and Kopitar carefully conceived proposals for the political regulation of South Slavic lands. They then proposed them together with Vodnik to French and Austrian statesmen: to the governor of the Illyrian provinces Auguste de Marmont, to the court commissar of the Illyrian lands Franz Joseph von Saurau, and finally to the Austrian foreign minister Prince Klemens von Metternich. Thus Zois and Vodnik in 1810 prevented the introduction of Serbo-Croatian into Carniolan schools and secured the independent development of Slovenian. Moreover, in 1814 and 1816 Zois and Kopitar supported the establishment of an Illyrian kingdom as a South Slavic state under the Austrian crown with Ljubljana as its capital.

STUDIA
Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU
LITTERARIA

Doslej izšlo:

- 2004 Drago Šega: Literarna kritika
- 2004 Marijan Dovič: Sistemske in empirične obravnave literature
- 2005 Majda Stanovnik: Slovenski literarni prevod (1550–2000)
- 2005 Matija Ogrin (ur.): Znanstvene izdaje in elektronski medij
- 2005 Vid Snoj: Nova zaveza in slovenska literatura
- 2007 Tone Smolej: Slovenska recepcija Émila Zolaja (1880–1945)
- 2007 Peter Svetina: Kitične oblike v starejši slovenski posvetni poeziji
- 2007 Marijan Dovič: Slovenski pisatelj
- 2007 Tomo Virk: Primerjalna književnost na prelomu tisočletja
- 2008 Marko Juvan, Darko Dolinar (ur.): Primerjalna književnost v 20. stoletju in Anton Ocvirk
- 2008 Vita Žerjal Pavlin: Oblikovanje ciklov v slovenski liriki 19. in 20. stoletja
- 2009 Jelka Kernev Štrajn: Renesansa alegorije
- 2010 Ivan Verč: Razumevanje jezikov književnosti

O avtorju

Luka Vidmar se je rodil leta 1977 v Ljubljani. Po zaključenem študiju umetnostne zgodovine in primerjalne književnosti na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani je magistriral leta 2005 in doktoriral leta 2009. Zaposlen je na Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. Ukvarja se s književnostjo, likovno umetnostjo in kulturo baroka in razsvetljenstva v slovenskih deželah, predvsem z Akademijo operozov, Semeniško knjižnico in Zoisovim krogom. Leta 2004 je uredil elektronsko izdajo *Korespondenca Žige Zoisa*, leta 2009 pa je pod naslovom *Trubar, Hren, Valvasor, Dolničar: O slovstvu na Kranjskem* objavil štiri najstarejše preglede književnosti na Slovenskem. Ureja umetnostno topografijo *Leksikon cerkva na Slovenskem*, ki izhaja od leta 2004.

9 789612 542313

23 €

<http://zalozba.zrc-sazu.si>